

שער שלישי

אסטרטגיה ימית, הלכה למעשה

אסטרטגיה ימית ומלחמת העולם הראשונה

המעצמה הימית המובילה ערב מלחמת העולם הראשונה הייתה בריטניה שמרכיב מרכזי באסטרטגיה שלה היה שמירת העליונות הימית שלהם בים, ושהייתה קריטית עבורם. היא אָפְּשרה לבריטים בראש ובראשונה להמשיך לקבל מזון, חומרי גלם, דלק ואמל"ח. העליונות הימית הבריטית אָפְּשרה להעביר לצרפת ציוד וחייילים מבריטניה, וכך גם לזירות הלחימה היבשתית תגבורות ואספקה ממדינות האימפריה הבריטית בכל העולם, כמו גם מארצות־הברית וממדינות ניטרליות. תבוסה של הצי הבריטי הייתה עלולה להיות גורלית: משמעותה הייתה אובדן העליונות הימית ותבוסה במלחמה. תבוסה של הצי הגרמני, לעומת זאת, לא הייתה מביאה לסיומה של המלחמה; גרמניה, כמעצמה יבשתית, נשענה בעיקר על צבא היבשה שלה. האסטרטגיה הימית במלחמת העולם הראשונה התאפיינה בעיקר במאמציהם של מעצמות ההסכמה באמצעות ציי המלחמה הגדולים שלהן ויתרונם הגאואסטרטגי להטיל סגר ימי על מעצמות הצי, ומנגד – מאמצי מעצמות הצי לנסות לשבור את הסגר, ולפגוע בסחר הימי של מעצמות ההסכמה, ובעיקר של בריטניה וצרפת באמצעות כוח הצוללות הגרמני.

מעניין שדווקא פישר, שהיה בתחילת המלחמה הלורד הראשון של האדמירליות (The First Sea Lord), ובשנים שלפני המלחמה האחראי לרפורמה בבניין הכוח של הצי המלכותי, חזה כבר ב־1904 את התפקיד החשוב שיהיה לצוללות במלחמה, למרות שהדבר לא מצא את ביטויו בתוכנית בניין הכוח שלו. המאבק בין צוללות גרמניות ובין אמצעי נגד בריטיים התפרסם בשם "הקרב הראשון באוקיינוס האטלנטי" (First Battle of the Atlantic).

ככל שגדל מספר הצוללות הגרמניות ותפיסת הפעלתן הביאה ליעילות גבוהה יותר (כמות הטבעת כלי שיט), חיפשו הבריטים דרכים להגן על אוניות הסוחר שלהם. אחת מהן הייתה שימוש ב"אוניות קיו" (Q Ships) – אוניות סוחר חמושות בתותחים שהופעלו נגד הצוללת לאחר שזו עלתה על־פני המים. חשוב מזאת, הבריטים הפעילו לראשונה טקטיקה שבה קיבצו את אוניות הסוחר שלהם לשיירות המוגנות על־ידי אוניות ליווי חמושות של הצי הבריטי. בתחילה הובעה התנגדות רבה בקרב האדמירליות הבריטית לגישה הזאת, מחשש שהיא תספק לצוללות הגרמניות טרף איכותי מבחינת הכמות. הודות להתפתחותם של מכשירי סוחר ואמצעי לחימה אחרים נגד צוללות צמצמה גישת השיירות את האבדות הבריטיות, והפכה אסטרטגיה זאת למוצלחת ביותר בנוגע לאבדות שסבלו אוניות הסוחר הבריטיות מהצוללות הגרמניות.

הזירה הימית המרכזית במלחמת העולם הראשונה הייתה בים הצפוני, ובמידה מסוימת בים הבלטי, שבהם כאמור היה לבריטניה יתרון גאואסטרטגי מובהק (שליטה על תעלת למאנש והים הבלטי), ואכן בריטניה ריכזה את רוב כוחותיה הימיים באזור הזה. רצונה של בריטניה (לדברי מֶהֶן) היה לשמור על מעמדה כמעצמה ימית, ובהתאם לכך גם על יתרונה הגאואסטרטגי בימים הצפוני והבלטי, ולא לוותר עליו ליריבתה (הצי הגרמני) בשום אופן. לעומתה, גרמניה רצתה לקרוא תיגר על העליונות הימית הבריטית, ובכך בעצם היוותה איום על האימפריה הימית הבריטית. מרוץ החימוש בין בריטניה וגרמניה לפני מלחמת העולם הראשונה בא לידי ביטוי במערכה על השליטה בים הצפוני, ומשמש עדות למשמעותו של המרחב הימי וחשיבותו בזמן המלחמה.

הסדר העולמי בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20 התאפיין לרוב בנוכחות של כוח דומיננטי אחד. מהמאה ה־18 לפחות עד ראשית המאה ה־20, הכוח הדומיננטי היה בידי בריטניה הגדולה, והצי המלכותי נהנה מעליונות בים. הוא היה שחקן מפתח במלחמות הנרחבות, ועבור בריטניה מרכיב המפתח בעלייתה הסופית ככוח הימי היחיד אֶפְשָׁר לה לשאת בהגמוניה העולמית. הקרבות הידועים ביותר בהיסטוריה של אותה תקופה התנהלו באותן שנים בים – החל בקרב הנילוס ב־1798 ועד ניצחונו של אדמירל נלסון ב־1805 בקרב טרפלגר.¹ מאז אותו קרב לא היו לבריטניה אתגרים משמעותיים במרחב הימי. כדי לשמור על ההגמוניה הימית הבינה בריטניה שגודל צי המלחמה שלה צריך לגדול כפליים משל כל צי אחר,² דרישה שכונתה – Two Power Standard Plus. משמעותה שהצי המלכותי שהיה בעל העוצמה הימית החזקה ביותר בתבל, נדרש לשמור על עוצמתו כך שבכל פרק זמן תהיה גדולה יותר מסכום כוחם של שני הציים החזקים ביותר אחריו. העוצמה הזאת היא שאֶפְשָׁרה לבריטניה גם לשמור על "הבדידות המזהירה" (Splendid Isolation).

באותה תקופה הגיע הצי המלכותי לשיא כוחו והשפעתו, ולא היו לו מתחרים באיכות כוח האדם ובטכנולוגיה שהפעיל. בסוף מלחמות נפוליאון התעצבה דמותה של בריטניה כמעצמת־על ללא כל יריב בין־לאומי רציני, מלבד אולי רוסיה במרכז אסיה. כאשר ניסתה רוסיה להרחיב את השפעתה בבלקן יצרו הבריטים והצרפתים יחדיו קואליציה, והביסו אותה במלחמת קרים (1854–1856), שבאופייה מוצגת עד היום כסוג של "מלחמה מוגבלת", ובכך הגנו על האימפריה העות'מאנית. תקופת הדומיננטיות הבריטית נקראה בשם Pax

¹ קרב הנילוס, או קרב מפרץ אבוקיר, היה קרב ימי חשוב שהתחולל במהלך מלחמות צרפת המהפכנית בין ה־1 ל־3 באוגוסט 1798. נפוליאון תכנן פלישה למצרים כדי להגביל את נתיבי הסחר של בריטניה ולאיים על החזקתה בהודו. בקרב זה הביס הצי המלכותי הבריטי, בפיקודו של אדמירל הוריוו נלסון, את הצי הצרפתי. לקרב הנילוס היו כמה השפעות חשובות: הוא בודד את צבא נפוליאון במצרים ובכך הבטיח את התפרקותו המוחלטת. נפוליאון נטש את צבאו במצרים ומסעו הצבאי לכיבוש מזרח התיכון נכשל. כמו כן ניצחון זה הגביר את יוקרתה של בריטניה ואת השליטה הבריטית על הים התיכון (Encyclopedia Britannica, Battle of the Nile).

² **The Cambridge history of the British empire**, Vol III, The Empire – Commonwealth, 1870–1919, E. A. Benians, Sir James Butler, and C. E. Carrington (eds.), Cambridge University Press, 1967. p. 555

Britannica (תקופת השלום הבריטית, בדומה לתקופה שהייתה בקיסרות הרומית וכונתה Pax Romana).

בעשורים שלאחר מלחמות נפוליאון צמצמו כל המדינות כמעט את חימושן, ואילו בריטניה שמרה על חיל ים גדול יחסית, אם כי למעשה היא צמצמה אותו באופן נמרץ ביחס להיקפו הקודם. באותם ימים הייתה נטייה להתמודד עם סכסוכים באמצעות ביטחון קולקטיבי, וציים לאומיים שונים מצאו עצמם פעילים בפעולות רב־צדדיות.³ דוגמה לכך היא שיתוף הפעולה בין ציי בריטניה לצרפת במלחמת קרים. במאה ה־19 התפתחו מאוד קווי הסחר הימיים ברחבי העולם, דבר שהתניע מאוחר יותר את החשיבה המודרנית בנוגע לתופעת הגלובליזציה המתאפיינת במעבר של סחורות, מידע ואנשים ממדינה למדינה ללא קושי רב.

התרחבות הסחר העולמי הורגשה בכל מקום בעולם. בהיות בריטניה מדינת אי היא הייתה תלויה באופן מוחלט בסחר בין־לאומי, והחשיבה הכלכלית במאה ה־19 עודדה רעיונות ליברליים, במיוחד של סחר חופשי. רעיונות אלה הקנו ללונדון דומיננטיות בשוקי העולם, והיא הפכה לגורם מרכזי ביותר בכלכלת העולם החדש. התלות במשאבי טבע בעידן המהפכה התעשייתית, והתלות במסחר שהלך והתפתח גרמו לכך שחברה כמו 'חברת הודו המזרחית הבריטית' (British East India Company) קיבלה זיכיון מלכותי בלעדי מהמלכה אליזבת הראשונה כבר ב־1600 לזכויות מסחר מועדפות בהודו.

חברות דומות זכו למעמד שהלך וגדל בפוליטיקה הבריטית, והשפיעו על האופי של האסטרטגיה הימית הלאומית.⁴ מדובר על תקופת המהפכה התעשייתית שבה היה צורך לייבא משאבים מהקולוניות דרך נתיבי הים – אחד האינטרסים המובהקים ביותר באותה עת. לפיכך שימש הים גורם ראשון בחשיבותו לפיתוח לאומי וכלכלי. גם גרמניה, שעשתה צעד מסיבי בתיעוש באותה עת, נדרשה להגדיל את ייבוא המזון מחוץ למדינה עקב מעבר חד של חלק מאוכלוסיית הכפריים אל הערים. ערב מלחמת העולם הראשונה ייבאה גרמניה כ־19% מהקלוריות שצרכה אוכלוסייתה בתוצרי מזון דרך הים. התחזית הייתה שהמצב הזה אף יחמיר בשעת מלחמה כאשר יתווספו לכך צורכי המזון של הצבא הלוחם.⁵

תקופות האימפריאליזם והקולוניאליזם השפיעו השפעה ניכרת על התפתחות הגלובליזציה במאה ה־19, ועימן התפתחות הציים באותה עת.⁶ תהליך הגלובליזציה יצר

³ Hattendorf, 2013, pp. 6–7.

⁴ Nicholas A. Lambert "The royal navy in the last long peace", in: Eric Grove and Peter Hore (eds.), **Dimensions of sea power**, The University of Hull Press, 1998, pp. 145–151; Nicholas A. Lambert, "The Pax Britannica and the Advent of Globalization" in Daniel Moran and James Avery Russell (eds.), **Maritime strategy and global order: Markets, resources, security**, Georgetown University Press, 2016, pp. 3–32.

⁵ A. Offer, **The first world war: An agrarian interpretation**, Oxford: Oxford University Press, 1989, pp. 331–332.

⁶ המושג "אימפריאליזם" מציין גישה מדינית המעוניינת להרחיב את השטח שנמצא בשלטון המדינה מתוך כוונה להעצים את עושרה ומשאביה על־ידי כיבוש ארצות אחרות וניצול משאביהן. המונח

מרחב עולמי של הדדיות ויחסי תלות מצד אחד, וניגודי אינטרסים מן הצד האחר. היחסים האלה קבעו את "מודל התלות" – המודל המבוסס על התפיסה שמדינות העולם המפותח (המערב בעיקר) מנצלות (הן כיום והן בעבר בתקופה הקולוניאליסטית) את המדינות המתפתחות. האימפריאליזם שלאחר מלחמות האופיום הראשונה והשנייה שהביא את פתיחתה של סין וכיבושה של הודו על־ידי הבריטים, הוביל לכך שתושבי מדינות אלה נהיו צרכני המוצרים שיוצרו באירופה. מדינות אפריקה שמדרום לסהרה והאיים באוקיינוס השקט צורפו אף הם למערכת הסחר העולמית, וסיפקו לתעשייה האירופית חומרי גלם חשובים כמו גומי, יהלומים ופחם, וסייעו להניע את הסחר ולמשוך השקעות של המעצמות האימפריאליסטיות באירופה והקולוניות שלהן. תושבי לונדון יכלו להזמין מוצרים מגוונים מרחבי העולם במחיר סביר ולקבלם בזמן קצר. הסחר הזה כולו ומעבר הסחורות התרחשו באותה עת דרך הים.

ללא שמירה על עליונות ימית לא היה נכון מבחינת בריטניה להשקיע משאבים כה רבים במושבותיה שמעבר לים. כך, באמצעות החזקת כוח ימי, היא יכולה הייתה לשמר את החופש הדיפלומטי שלה, ולהימנע מלהשתתף בבריתות האירופיות ביבשת בעייתיות שלום ששררו במחצית השנייה של המאה ה־19. לבריטניה לא היו שאיפות שהצריכו לצאת למלחמה באותה תקופה, והיא יכולה הייתה להתרכז רק באינטרסים ומושבות ברחבי העולם שדרשו מידה מסוימת של הגנה, ולכן האסטרטגיה שלה בתקופת השלום הארוכה הייתה של הרתעה. הצי המלכותי היה המרכיב העיקרי באסטרטגיה הזאת בין השנים 1815–1914. הוא הגן על האימפריה והרתיע מדינות אחרות מלאיים על בריטניה בעלת השליטה בים או על האינטרסים החיוניים שלה.⁷

לאחר המלחמות הנפוליאוניות ובמשך קרוב ל־100 שנה נשארה אירופה אזור יציב יחסית, ללא סכסוכים משמעותיים בין המדינות.⁸ אומנם הקנצלר הגרמני אוטו פון ביסמארק (Otto von Bismarck) ניהל בשנות ה־60 של המאה ה־19 כמה מלחמות שבאמצעותן איחד את המדינות הגרמניות לאימפריה הגרמנית תחת ההנהגה הפרוסית, אך עם השגת היעד הזה השתמש במיומנות רבה בדיפלומטיה כדי לשמר את ההגמוניה הגרמנית באירופה, והצליח לשמור על השלום ביבשת. העליונות הימית של בריטניה אותרה לראשונה מאז המאה ה־18 ברצינות ב־1898 עם עלייתו לשלטון בגרמניה של הקיסר וילהלם השני, שהושפע מאוד מהגותו של מֶן בדבר חשיבות העוצמה הימית.⁹ יתר על כן, עם תחילת המאה ה־20, נוסף להתעצמות הגרמנית נכנסה גם צרפת למרוץ החימוש ופיתחה צי מלחמה גדול. רוסיה התחילה אף היא בבניית צי מלחמה של ממש

"קולוניאליזם" מתייחס בדרך כלל לא רק להיבטים כלכליים, אלא גם להיבטי תרבות, מסורת ודת הנלווים להשתלטות וכיבוש שטח המדינה.

⁷ להרחבה ראו: Lambert, 1998, pp. 145–151; Lambert, 2016, pp. 3–32; Rowlands, 2012, pp. 89–106.

⁸ זוהי תקופת שלום יחסי (נקראת, Pax Britannica) בין המעצמות הגדולות שבמהלכה הפכה האימפריה הבריטית למעצמה ההגמונית העולמית, ואימצה את תפקיד "השוטר הגלובלי".

⁹ Terdoslavich and Marble, 2002, pp. 139–145.

ולמקמו במזרח אסיה, ואף הצי היפני לא טמן את ידו בצלחת. אימוץ גישתו של מהן על-ידי ארצות-הברית הביא גם כן לפיתוח הצי האמריקני, וצבר זה של אירועים לא אִפְּשֵׁר לצי הבריטי לעמוד בהישג הנדרש של "שתי מעצמות ועוד". מרוץ החימוש שהתנהל בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 הטיל על בריטניה עומס תקציבי אדיר שהביא לאימוץ מרכיב חשוב באסטרטגיה רבתי, והוא המרכיב הדיפלומטי הבין-לאומי. ליתר דיוק – צמצום מספר האויבים האפשריים על-ידי מערך של בריתות, שסיים את מעמד "הבדידות המזהירה" של בריטניה.

בהחלטה הבריטית להפוך את יפן לבת הברית הראשונה היה היגיון פנימי רב, שכן באותה עת הוגבלו האינטרסים של יפן במזרח אסיה, אזור שזכה לתעדוף נמוך באינטרסים של הממלכה הבריטית. נוסף על כך, לא יכולה הייתה בריטניה מבחינה כלכלית להמשיך לשמור על עליונותה הכמותית מול הציים האירופיים, ונאלצה להשיב את אוניות המערכה שלה שהוצבו אז באסיה. לפיכך, שונה ב-1902 היעד מלהיות צי בריטי הגדול משתי מעצמות ועוד (Two Power Standard Plus), למעצמה אחת ועוד (One Power Standard Plus) עוצמה שמשמעותה – היכולת לגבור על כל כוח ימי אחד שיאיים על האינטרסים של בריטניה הגדולה. באופן פרדוקסלי שינתה בריטניה גם את תפיסתה האסטרטגית מקצה לקצה: ב-1902 היו צרפת ורוסיה יריבותיה של בריטניה, אך ב-1905 הן בריטניה והן צרפת הגיעו לתובנה שיריבתן העיקרית ביבשה ובים היא גרמניה. הברית שנחתמה ב-1904 בין בריטניה לצרפת לאחר פרוץ מלחמת רוסיה-יפן, וכונתה בשם "ההסכמה הלבבית" (Entente Cordiale), תרמה אף היא להשגת היעד הבריטי הנדרש החדש, ומהלך זה הושלם ב-1907 לאחר תבוסת רוסיה ליפן עם כריתת הברית בין רוסיה לבריטניה הגדולה.

עוד לפני הדיון בעיקרי רעיון המרחב הימי במלחמת העולם הראשונה והמאבק הבריטי-גרמני, ראוי לציין שלא רק גרמניה הייתה באותה עת מעצמה ימית עולה שאתגרה את ההגמוניה הבריטית, אלא גם ארצות-הברית, הגם שמבין השתיים דווקא גרמניה הפכה לאויבתה של בריטניה. גם אם בהיבט היסטורי מרוחק במקצת של ימינו נראה הנושא לכאורה טבעי וברור, הרי האירועים ההיסטוריים יכולים היו גם להתפתח בדרך שונה. יש לזכור, שבזמן שבריטניה שלטה בארצות-הברית ובמלחמת העצמאות האמריקנית, קיבלה ארצות-הברית סיוע מצרפת בלחימתה נגד הבריטים עד להבסתם ב-1781 בקרב יורקטאון. תהליך הפיכתה של ארצות-הברית דווקא לבת בריתה של בריטניה היה הדרגתי, התרחש בסוף המאה ה-19, כונה בשם "ההתקרבות הגדולה" (The Great Rapprochement) והיה כרוך בין היתר גם בשינוי יסודי ביחסים בין השתיים. התהליך החל ב-1895 בעקבות התלכדות היעדים המדיניים, הפוליטיים, הצבאיים והכלכליים של בריטניה וארצות-הברית, והביא בסופו של דבר להצטרפות ארצות-הברית למלחמת העולם הראשונה לצד הבריטים. בריטניה התייחסה לארצות-הברית כאל בת ברית דמוקרטית, בתקופה שבה מאזן הכוחות באירופה הושפע מעליית האוטוקרטיות ברוסיה ובגרמניה. גם השינויים בארצות-הברית

אפשרו את הקשר החדש, והסימנים הבולטים ביותר לשיפור היחסים ולהתקרבות הגדולה היו הפעולות הבריטיות במלחמת ארצות־הברית–ספרד של 1898.¹⁰

עם פרוץ המלחמה ב־1898 הייתה לבריטים מדיניות בסיסית של תמיכה באימפריה הספרדית ושלטונה הקולוניאלי על קובה, משום שבריטניה חששה מכיבוש אמריקני של האזור שעלול היה לפגוע באינטרסים המסחריים שלה. עם זאת, לאחר שארצות־הברית הבטיחה את הענקת העצמאות לקובה (ואכן מימשה אותה ב־1902), שינו הבריטים את עמדתם בניגוד לרוב המעצמות האירופיות ותמכו בארצות־הברית. בעקבות מלחמת ארצות־הברית–ספרד הפכה הראשונה למעצמה אימפריאלית בעלת שליטה על אזור האיים הקריביים והאוקיינוס השקט. זאת ועוד, חיל הים שלה נהיה שני בגודלו ובעוצמת האש ביחס לצי המלכותי. היות שבריטניה בין המדינות היחידות שתמכו בארצות־הברית במלחמתה נגד ספרד, נוצרה מערכת יחסים חדשה בין השתיים. בעולם מורכב של כוחות עולים ויורדים הסיטו שני העמים את ההיסטוריה הקשה שאפיינה אותם קודם לכן, ותחת זאת חברו יחדיו כדי להעריך את המטרות והאינטרסים המשותפים.¹¹

דוקטרינה מדינית חשובה שהשפיעה במחצית השנייה של המאה ה־19 על מדיניות ארצות־הברית באותה עת הייתה דוקטרינת מונרו מ־1823. ג'יימס מונרו, נשיא ארצות־הברית דאז, ציין ארבעה עקרונות למדיניות הזאת:

1. ארצות־הברית לא תתערב בעניינים הפנימיים של מדינות אירופה או במלחמותיהן;
2. ארצות־הברית מכירה ולא תתערב בקולוניות הקיימות בחצי הכדור המערבי;
3. חצי הכדור המערבי לא יכיל עוד קולוניות עתידיות;
4. כל ניסיון של מעצמה אירופית לשלוט בכל מדינה בחצי הכדור המערבי או לדכא אותה ייראה כפעולה עוינת נגד ארצות־הברית.¹²

השפעתה העיקרית של הדוקטרינה הזאת היא הבדלנות של ארצות־הברית מהמתרחש ביבשת אירופה. בעקבות הדוקטרינה הזאת נמנעה ארצות־הברית מלהשתתף בתחילת מלחמת העולם הראשונה, ועם זאת יצוין שהיא תיווכה בהסכם פורטסמות' (Treaty of Portsmouth) שנחתם בין רוסיה ליפן בפורטסמות' שבמדינת מיין בארצות־הברית בספטמבר 1905. הדבר העיד על מעמדה כמעצמה עולה שעתידה לתפוס את מקומה של בריטניה בסוף מלחמת העולם הראשונה.¹³

במזרח אסיה התרחשו ערב מלחמת העולם הראשונה התפתחויות חשובות. מערכת היחסים בין ארצות־הברית ליפן במחצית המאה ה־19 התהדקה לאחר ששייטת אמריקנית הגיעה לשערי טוקיו. אז נחתם הסכם קנאגווה בין ארצות־הברית ליפן על סיפון אוניית הצי

¹⁰ History on the Net, The Great Rapprochement, 2012.

¹¹ .ibid.

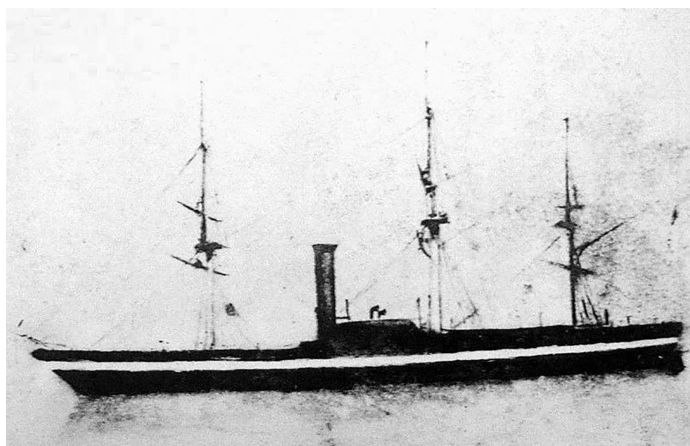
¹² "Encyclopedia Britannica, "Monroe Doctrine"

¹³ אהרון שי, "אימפריה בשקיעה; הממד הבריטי של המלחמה", בתוך: רותם קובנר, המערכה הנשכחת: מלחמת רוסיה–יפן ומורשתה, מערכות, משרד הביטחון והוצאה לאור, 2005.

האמריקני 'פאוהטאן' (USS Powhatan) במפרץ אדו (Edo Bay) ב־29 במרס 1854 (ראו: איור 67). קומודור מתיו פרי השיג הסכמה יפנית לאספקת פחם לאוניות אמריקניות, וכן הגנה על אנשי צוות של אוניות שנטרפו בים, אולם השאיר את הטיפול בסחר לשלב מאוחר יותר, והדבר מומש על־ידי טאוונסנד האריס (Townsend Harris), שליח אמריקני שניהל משא ומתן עם נציגי השוגון. ההסכם בין שני הצדדים הקרוי "הסכם האריס" (Harris Treaty) היה שלב נוסף בוותורה של יפן על מדיניות ההסתגרות שלה. ב־1898 ובעקבות מלחמת ארצות־הברית–ספרד, זכתה ארצות־הברית במאחז בפיליפינים, ושליטתה על הארכיפלג הזה הפך אותה למעשה למדינה קולוניאלית גם במזרח אסיה.¹⁴

אירוע נוסף בעל היבטים ימיים רבי משמעות שהתרחש במזרח אסיה היה מלחמת רוסיה–יפן. שורשי המלחמה נעוצים ביריבות שהתפתחה בין השתיים על הדומיננטיות בקוריאה ובמנצ'וריה (Manchuria). ב־1898 לחצה רוסיה על סין להעניק לה זכויות חכירה על הנמל הצבאי בפורט ארתור (Port Arthur), כיום לושון (Lüshun), הנמצא בקצה הדרומי של חצי האי ליאודונג (Liaodong Peninsula). רוסיה חתמה על הסכמים עם סין, שהחשוב בהם היה הזכות להשתמש בטריטוריה סינית במנצ'וריה לצורך חיבורו של קו הרכבת הטרנס־סיבירית ישירות לנמל הרוסי בוולדיווסטוק.

מורשת היסטורית היא אחד מהמרכיבים הבסיסיים בהתפתחותה של תרבות אסטרטגית. חמישים שנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה יפן, שהייתה חברה פאודלית סגורה שנשלטה על־ידי תרבות צבאית, החלה לצמוח. הגעת השייטת האמריקנית בפיקודו של קומודור פרי באמצע המאה ה־19 זירזה קבוצה של אוליגרכים צופים פני עתיד תחת הקיסר מייג'י לעריכת רפורמה קיצונית בתהליכים צבאיים שמאפיינים את יפן, מה שסייע להפיכתה של יפן למעצמה בעלת יכולות ימיות. בהיותה מדינת אי דלה במשאבים בתהליכי

איור 67: ספינת הדגל של קומודור פרי בהסכם קנגאווה עם יפן ב־1854

¹⁴ בן־עמי שילוני, יפן המודרנית: תרבות והיסטוריה, הוצאת שוקן, 1997.

מודרניזציה, הייתה יפן בעלת תרבות ימית תוססת, ובעלת צורך עז לרכוש ממדינות אחרות את האנרגיה וחומרי הגלם שחסרו לה. מאפיינים אלה עם חוסר הביטחון של מנהיגי מייג'י, ותחושת הייעוד שלהם בנוגע לתפקידה המשתנה של יפן בענייני אסיה, הניעו את האומה היפנית להתפשט ולגדול לאימפריה. ואקום הכוח שהשאירה שושלת צ'ינג (Qing dynasty) המתפוררת של סין אֶפֶר לאימפריה לצמוח במהירות. החל ב־1868 ובתוך כארבעים שנה בנתה יפן בסיס תעשייתי וצי שיתחרה באלה של מרבית האימפריות האירופיות. הניצחון על סין הביא אותה לעימות בלתי־נמנע עם רוסיה הקיסרית בגלל המחלוקת על קוריאה ומנצ'וריה. קוריאה, שזכתה בעצמאות בתמיכתה של יפן, חששה שיפן תשתלט עליה ולפיכך התקרבה ב־1885 לרוסיה, והעניקה לה זכויות לסלילת מסילות ברזל, הקמת מפעלי תעשייה ועוד. הנוכחות הרוסית בקוריאה ובמנצ'וריה הייתה לצנינים בעיני יפן, מה שהביאה לחפש מעצמה אירופית שתהיה בת בריתה, וזאת יכולה הייתה להיות רק בריטניה. כך חתמו השתיים ב־1902 על ברית הגנה משותפת, מהלך ששיקף את מעמדה הגלובלי החדש של יפן.

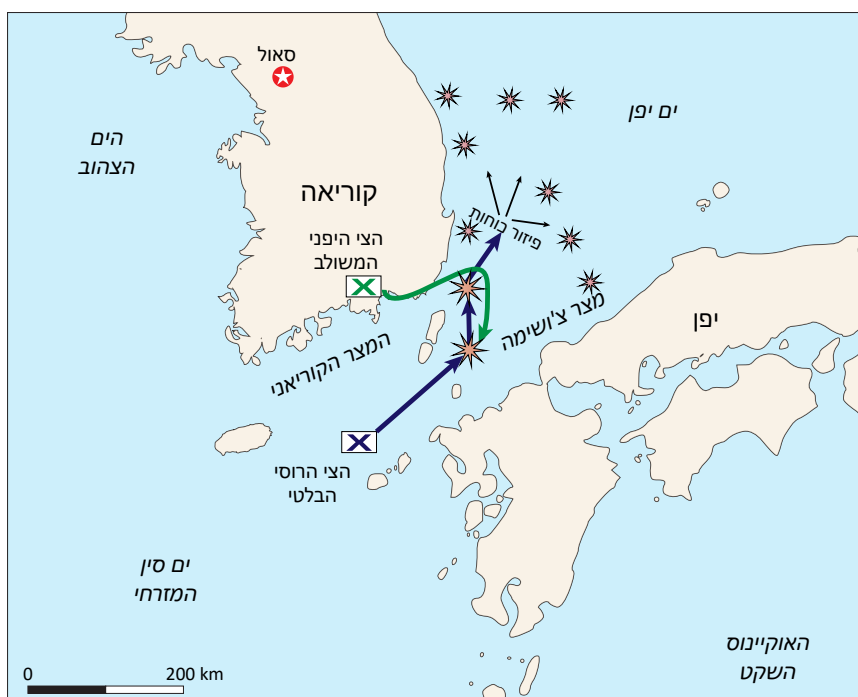
ההשתלטות הרוסית ההדרגתית על מנצ'וריה, והחשש להשתלטות דומה גם על קוריאה עמדו בניגוד גמור לשאיפות ההתפשטות של יפן בזירה, ולאחר ניסיונות חסרי הצלחה להגיע למשא ומתן החליטה ההנהגה היפנית לצאת למלחמה (ראו: איור 68).

איור 68: מלחמת רוסיה-יפן – זירת הקרבות העיקרית

העימות עם רוסיה הקיסרית נפתח בהתקפה יפנית על שייטת הצי הרוסי בנמל פורט ארתור, וב־8 בפברואר 1904 הכריזה יפן מלחמה על רוסיה.¹⁵

במרס 1904 הנחיתו היפנים כוחות בקוריאה וכבשו במהירות את חצי האי. בחודש מאי הם הנחיתו כוחות בחופי האי ליאודונג, וב־26 במאי ניתק הכוח היפני את חיל המצב של פורט ארתור משאר הכוחות הרוסיים במנצ'וריה. ב־2 בינואר 1905 נכנע המפקד הרוסי של פורט ארתור בפני היפנים, למרות שעדיין נותר בידיו מלאי של שלושה חודשי אספקה ותחמושת. כמו במלחמה נגד סין, עוררו האירועים התרגשות פטריוטית גדולה ביפן. כיבוש פורט ארתור ב־1 בינואר 1905 סימל את קץ האחיזה הרוסית בדרום מנצ'וריה, ועורר התלהבות רבה ביפן. לאחר מכן גירש הצבא היפני את הרוסים ממנצ'וריה כולה, ובקרבות ימיים מזהירים הביס את רוסיה תבוסה מוחצת והשתלט על האי הרוסי סחאלין. בקרב צ'ושימה הושגה ההכרעה הימית הגדולה ביותר בתקופה של 111 שנה בין קרב טרפלגר (1805) לקרב יוטלנד (1916), וקרב ההכרעה היחיד בין קרב טרפלגר לקרב מידוויי ב־1942 (ראו: איור 69).

איור 69: קרב צ'ושימה, 27–28 במאי 1905 – זירת הקרבות¹⁶

¹⁵ מאפיין זה של תקיפת פתע לפני הכרזה על מלחמה חזר על עצמו גם בפרל הרבור. ראו בהרחבה בפרק "צי בפועל".

¹⁶ מקור האיור: Historic air – Image: [Tsushima battle map-fr.svg](#), CC BY-SA 3.0.

מהלכים אלה סייעו לשכנע את שני הצדדים להגיע להסכם שלום. הן יפן והן רוסיה (כל אחת מסיבותיה) היו מעוניינות בהפסקת הלחימה, ולגישור ביניהן נדרש תיווך. המתווך שנרתם למהלך היה נשיא ארצות-הברית טדי רוזוולט, ששימש שושבין בוועידת השלום בספטמבר 1905 בפורטסמות' שבמדינת ניו המפשייר, ארצות-הברית. בשלב ההתחלתי היה צורך להגיע להסכם אמריקני-יפני שבאמצעותו הכירה יפן בריבונות האמריקנית בפיליפינים, וארצות-הברית הכירה במעמדה המיוחד של יפן בקוריאה. כלומר, ארצות-הברית ויפן הסכימו לגבות אחת את האימפריאליזם-קולוניאליזם של רעותה. ההסכם שעליו חתמו רוסיה ויפן קבע שיפן תקבל לידיה את חצי האי ליאודונג (ופורט ארתור) ואת מחצית האי סחאלין, וכמו כן הוכרה שליטתה של יפן בקוריאה.

לניצחון היפני על הצי הרוסי בקרב צ'ושימה במאי 1905 היו השלכות פוליטיות ותרבותיות ביפן. זאת הייתה הפעם הראשונה שבה מעצמה ימית מערבית (במקרה הזה המעצמה עם הצי השלישי בגודלו בעולם), הובסה על-ידי מדינה אסייתית בעזרת שימוש בטכנולוגיות מודרניות. הניצחון הביא את הצי היפני למעמד של הכוח השישי בגודלו בשעה שהצי הרוסי ירד מגדולתו, ועודד את חיזוק כוחה הפוליטי והצבאי של יפן. הניצחונות שהשיג הצי היפני המלכותי במלחמת רוסיה-יפן הסבו גאווה לאומית עצומה, ושימשו נקודת מפנה בהפיכתה של יפן למדינה אימפריאליסטית.¹⁷ בארצות-הברית הביא הדבר לשינוי רדיקלי בתפיסה הגאופוליטית שלה בנוגע למזרח אסיה. הנשיא רוזוולט הפנים שלנוכח ניצחונה המוחץ של יפן רק מאזן כוחות יציב במזרח אסיה ישרת את האינטרסים האמריקניים בצורה המיטבית, ולא סכסוך בלתי פוסק וחד-צדדי.¹⁸

הקרבות הימיים של הצי הקיסרי היפני (Imperial Japanese Navy – IJN) במלחמת סין-יפן (1894–1895), רוסיה-יפן ובמיוחד קרב צ'ושימה ב-27–28 במאי 1905, היוו למעשה יישום האסטרטגיה של מָהֵן. הם היו קרבות הכרעה שכלי הנשק הדומיננטי בהם היו אוניות מערכה מצוידות בתותחים גדולי קליבר וארוכי טווח. או כפי שהתבטא סגן האדמירל הרוסי הנערץ, סטפן מקארוב (Stephan Makarov) בהשוותו בין תותחנות לשריון על-גבי מערכות לחימה: "תותח טוב מביא לניצחון, שריון רק דוחה את התבוסה".¹⁹ בשלבי הפתיחה של הקרב הזה היו אלה תריסר אוניות מערכה של הטור המרכזי היפני שזכו כבר בראשית הלחימה להשיג עליונות ימית, בכך שפגעו בארבע ספינות המלחמה הרוסיות החדישות ביותר, נטרלו אותן בזכות פיקוד טקטי טוב יותר, במהירות גבוהה יותר, ובשימוש יעיל בתותחים. הניצחון היפני היה יוצא מן הכלל, אך הוא הושלם בפעילות לילית שבה השתמשו בהצלחה בכמות גדולה של כלי שיט קטנים, בעיקר נחילי משחתות וסירות

¹⁷ Hilary Conroy, "Meiji Imperialism: 'Mostly Ad Hoc,'" in Harry Wray and Hilary Conroy (eds.), *Japan examined: Perspectives on modern Japanese history*, Honolulu, HI: University of Hawaii Press, 1983, pp. 136–140

¹⁸ Raymond Esthus, *Theodore Roosevelt and Japan*, Seattle, 1966, p. 40

¹⁹ הרחבה על קרב צ'ושימה מומלץ לקרוא בספר החדש שפרסם רותם קובנר בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד כחלק מסדרת הספרים "קרבות גדולים": Rotem Kowner, *Tsushima, great battle*, Oxford University Press, 2020, pp. 30–54

טורפדו. אלה הצליחו לאתר את הספינות הרוסיות הנמלטות, לאלצן להתפזר ולהימלט לנמלים ניטרליים, או לחלופין להטביע אותן בעזרת טורפדו ששוגרו מטווח קרוב.²⁰ מפקד הכוח הימי הרוסי אדמירל רוזסטבנסקי (Zinoviĭ Rozhestvenskiĭ) אף נפל בשבי היפני, ושהה בבית חולים יפני כארבעה חודשים עד שובו לרוסיה ביולי 1906, שם הועמד למשפט.

מֶהָן נחשב כמקור השראה והדרכה לבניית האסטרטגיה הימית של הצי היפני אצל האסטרטגים הימיים המובילים של הצי הקיסרי היפני ערב מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, בהם אקיאמה סניוקי (Akiyama Saneyuki) וסאטו טצוטרו (Sato Tetsutaro), ששילבו מרכיבים בולטים מתורתו בעבודותיהם. לאקיאמה הייתה אף הזדמנות לחוות את התאוריה המֶהֱנִית הלכה למעשה במלחמת ארצות-הברית-ספרד ב־1898, כאשר בעזרת הקשרים הטובים של הצירות היפנית בושינגטון קיבל אישור להצטרף לכוח של הצי האמריקני שהפליג לקובה כדי להטיל סגר על צי ספרד שעגן שם. סופו של הסגר היה בקרב תותחים שבו השמיד הכוח האמריקני את הספרדים, במה שנראה כ"אימות מושגי" לאסטרטגיית מהן בכל הקשור לקרב הכרעה, גם אם הכוח הספרדי היה נחות ביכולות האש שלו ביחס לצי האמריקני.²¹ פרט מעניין בעניין זה הוא שבפועל תורגמו כתביו של מהן ליפנית יותר מאשר לכל שפה אחרת, ונעשו פרק בלימודי האקדמיה הימית של הצי היפני באטה ג'ימה (Eta Jima).²² מרכיב חשוב במיוחד היה אימוץ הרעיון של מהן על "קרבות הכרעה" בין אוניות מערכה כדי להשיג עליונות ימית.²³ ב־1911, חמש שנים לאחר סיום הקרב, התייחס מהן לקרב גם בספרו על האסטרטגיה הימית בכותבו שהקרב הימי בצ'ושימה רק המחיש שהעקרונות המוצגים של האסטרטגיה שלו טובים יותר מאשר בכל קרב מודרני אחר.²⁴

בשעה שהרשמים מקרב צ'ושימה טריים, הורה נשיא ארצות-הברית רוזולט לשלוח שיטת של 16 ספינות קרב שיצאו מדרכי המפטון (Hampton Roads) בחוף המזרחי של ארצות-הברית למסע ברחבי העולם שיימשך מ־16 בדצמבר 1907 עד 22 בפברואר 1909. השיטת שכונתה "השיטת הלבנה הגדולה" (The Great White Fleet) על שם הצבע האפור־לבן שבו נצבעו כלי השיט שלה, נשלחה לערוך ביקורי נמל במדינות רבות כדי להפגין את הכוח הימי המתעצם של ארצות-הברית לעולם, ולהציג את יכולותיו המתפתחות של הצי האמריקני והיותו "צי של מים כחולים". בשעה ששיטה למרחקים

²⁰ להרחבה על האסטרטגיה של האדמירל היפני טוגו ראו: Ronald Andidora, "Admiral Togo: An adaptable strategist", *Naval War College Review*, 44 (1991), pp. 52–62.

²¹ Sadao Asada, *From Mahan to Pearl Harbor: The imperial Japanese navy and the United States*, Annapolis: Naval Institute Press, 2006.

²² David C. Evans, and Mark R. Peattie, *Kaigun: Strategy, tactics and technology in the imperial Japanese navy, 1887–1941*, Annapolis: Naval Institute Press, 1997.

²³ המונח אוניות מערכה כלל באותה תקופה הן סיירות מערכה (Battle Cruisers) והן סיירות כבדות (Heavy Cruisers) וביטא את המשאבים הרבים (Capital) שהוקצו לבנייתן.

²⁴ Alfred T. Mahan, "Retrospect Upon the War Between Japan and Russia", in *Naval Administration and Warfare, Some General Principles*. Boston: Little Brown, 1918.

ארוכים יותר מכפי שהצי הבלטי הרוסי היה מסוגל לשוט, רוזוולט ומתכנניו הימיים חשבו על הקשיים הלוגיסטיים שעימם התמודד הצי הבלטי ועל טעויותיו, והיו נחושים לא לחזור עליהן. אם השיטת האמריקנית לא הפליגה לקרב, המסע נועד להעביר מסר ספציפי ליפן שיש ביכולתה של ארצות־הברית לפרוס את הצי המלחמתי שלה בכל מקום, ולמרות התבוסה של הצי הרוסי בקרב צ'ושימה שהתרחש הרחק מרוסיה לא תהסס ארצות־הברית להגן על האינטרסים שלה באוקיינוס השקט ובמזרח אסיה. עם זאת, רוזוולט הבין שדווקא מדיניות ההתרחבות הימית הגרמנית וההתנהגות המאיימת עלולות להוות איום גדול יותר על הסדר האירופי, ובהמשך גם על ארצות־הברית. בזמן הפלגה זו ממש המשיך הקונגרס האמריקני לייעד תקציבים גדולים לבניית כוח ימי, שכן בשנות ה־80 של המאה ה־19 הצי האמריקני מנה 90 ספינות קטנות בלבד, יותר משליש מהן מיושנות עשויות עץ, וכך גדל הצי האמריקני במהירות לצי בעל כלי לחימה חדשים מפלדה.

מלחמת העולם הראשונה פרצה בעקבות רצח הארכידוכס ויורש העצר האוסטרי, פרנץ פרדיננד ב־28 ביוני 1914 בידי סטודנט סרבי מבוסניה. הרצח הביא לתגובות שרשרת בלתי נשלטות שהציתו תגובות בין־לאומיות בלתי נשלטות עד לפרוץ הקרבות. אומנם ההתנקשות ביוורש העצר היא שהובילה לפרוץ המלחמה, אך הייתה זאת כאמור רק עילה. קדמו למלחמה סכסוכים פנימיים באירופה ששורשיהם נעוצים בסוף המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20. הלקח מבחינה אסטרטגית הוא שראוי לבחון את היתרון של בריתות בכל הנוגע להיבט ההרתעתי שלהן, וכמו כן גם בחיסכון במשאבים כדי לעמוד ביעדים האסטרטגיים (לדוגמה, יכולת ההתמודדות של הצי המלכותי עם שני ציים גדולים). עם זאת, בריתות עלולות להיות גם "חרב פיפיות" כאשר מדובר במחויבות האולטימטיבית שהן יוצרות אצל השותפות בברית.²⁵

המערכה בים – היבטים אסטרטגיים ומערכתיים במלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה הייתה תוצאה מובהקת של הקונפליקט בין המעצמות המרכזיות של אירופה באותה תקופה, והכוח הימי מילא תפקיד מרכזי במלחמה ובתוצאותיה. באמצעות ההשפעה האסטרטגית הלא־ישירה שלו על מבצעים צבאיים ביבשה, ועקב חשיבותו הרבה כמרכיב כלכלי, תרם הכוח הימי רבות לניצחונה של הברית המשולשת (בריטניה, צרפת ורוסיה הצארית), ומאוחר יותר לארצות־הברית על כוחות המרכז (גרמניה והאימפריה האוסטרו־הונגרית).²⁶ על חשיבות יצירתן של קואליציות בעיתות מלחמה, כפי שטען מהן, אפשר ללמוד מהצטרפותה של ארצות־הברית לצד בריטניה וצרפת ב־1917, מהלך ששינה את פני המערכה והביא לתבוסתה של גרמניה. כל זאת ראוי להדגיש על רקע החלטתה המפורשת של ארצות־הברית כבר בפתיחת המלחמה להישאר ניטרלית. הנשיא

²⁵ אין בכוונת כותב הספר להציג את רצף האירועים ההיסטוריים של המלחמה הזאת, ולהעמקה מומלץ לעיין בספרות ההיסטורית המתאימה.

²⁶ Williamson Murray, "Naval Power in World War I", in Colin S. Gray, and Roger W. Barnett (eds.), *Sea power and Strategy*, Naval Institute Press, 1989, pp. 186–212

וילסון וממשלתו היו נחוישים להישאר מחוץ למלחמה, ולדבוק במדיניות האמריקנית ארוכת השנים של אי-מעורבות במלחמות המתחוללות באירופה, ואפילו לנצל את המצב לסחר עם שני הצדדים בתקופות משבר.²⁷

בריטניה התלבטה בנוגע למהות אסטרטגיית ההפעלה של הצי המלכותי במלחמה הזאת: היו שסברו שנכון יהיה ליזום מהלך התקפי נגד הצי הגרמני בים הצפוני, לחסום את נתיבי האספקה הגרמניים וכך להשיג ניצחון. אחרים, שדעתם התקבלה לבסוף, טענו שיש להפעיל את הצי המלכותי ב"פרופיל נמוך", להימנע מתקיפות גדולות כדי לשמור על שלמות הצי שימש כחרב דמוקלס (Damoclean Sword) התלויה מעל גרמניה, ולהטיל את הסגר הימי על גרמניה הרחק מחופיה.²⁸

גרמניה עמדה בפני הדילמה כיצד להגיב לסגר הרחוק שהוטל עליה. תקיפת כלי השיט המלחמתיים של הצי המלכותי בים הפתוח הייתה מסוכנת מאוד. אביו הרחוני של הצי, אדמירל טירפיץ, רצה לתקוף. לעומתו, קבוצת נגד חזקה, שדעתה אכן התקבלה, העדיפה לפעול ב"עקיפות" קטנות יותר שהיו אמורות להחליש את הצי המלכותי על-פני זמן ממושך. הגרמנים החליטו להפעיל גם את צי הצוללות, והכריזו בפברואר 1915 על שטח ימי מסביב לבריטניה כעל אזור מלחמה (ראו: איור 70).

בפועל התנהלו קרבות ימיים אחדים בים הצפוני, שהמפורסם בהם הוא קרב יוטלנד ב-1916, אך לא היו אלה אותם קרבות הכרעה שציפו והתכוננו לקראתם מפקדי הצי הבריטי. נוסף על כך, היו כמה קרבות ימיים בזירות רחוקות כמו בים התיכון, באוקיינוס ההודי ובאוקיינוס השקט. בין הכישלונות הבולטים במלחמה היה מתן אפשרות לספינות גרמניות להפליג לים השחור, ולעודד את כניסת העות'מאנים למלחמה. בריטניה הצליחה כבר מתחילת המלחמה "למחות את מרחבי הים מספינות הצי הגרמני". עם זאת, גרמניה הצליחה לשמור שנתיבי הסחר שלה עם שוודיה יישארו פתוחים, ובים הבלטי לא הושגה הכרעה בין היריבות גרמניה ורוסיה שנתמכה על-ידי בריטניה.

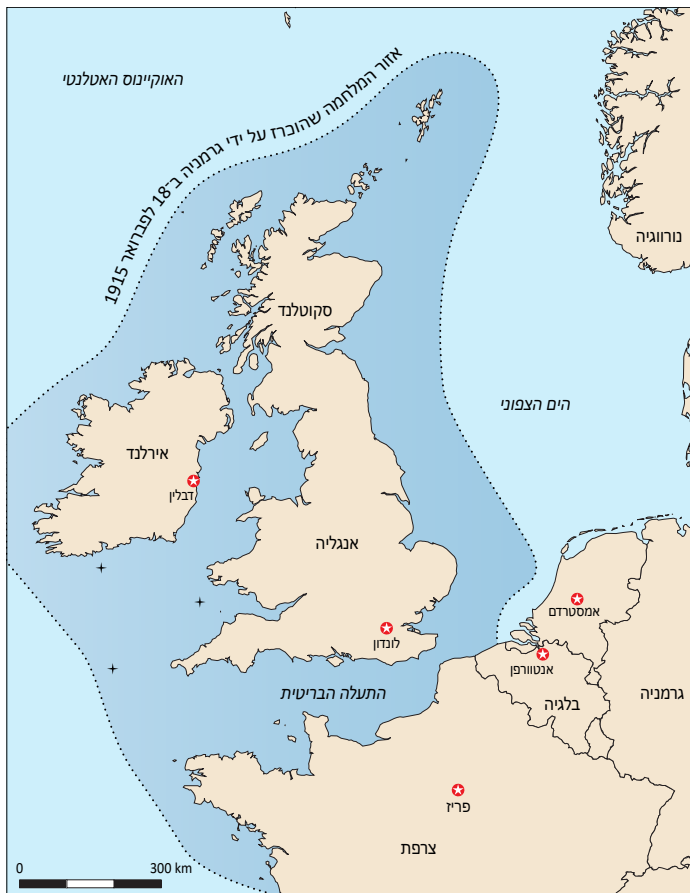
עשרה אירועים עיקריים שהתרחשו בזירה הימית במלחמת העולם הראשונה השפיעו במישרין או בעקיפין על תוצאותיה:

1. הקרב על מצוק הליגולנד שהתרחש באוגוסט 1914, שהיה הקרב הימי הראשון של מלחמת העולם הראשונה ונערך כמארב ימי.
2. הטבעת שלוש סירות בריטיות בתוך פחות משישים דקות על-ידי הצוללת הגרמנית U-9.

²⁷ John B. Hattendorf, "The United States Navy in the Mediterranean During The First World War and its Immediate Aftermath (1917–1923)," in Zisis Fotakis, (ed.), **The First World War in the Mediterranean and the Role of Lemnos**, Athens: Editions Herodotos, 2018, pp. 173–192.

²⁸ הביטוי "חרב דמוקלס" קשור לסכנה המתמדת העומדת בפני אנשים בעלי משרה רמה או כוח רב. מבוסס על הסיפור של המשתה שמלך סירקוזה, דיוניסוס השני, ערך לדמוקלס בארמונו ובמהלכו הבחין דמוקלס לפתע כי מעל ראשו תלויה חרב על שערת סוס יחידה.

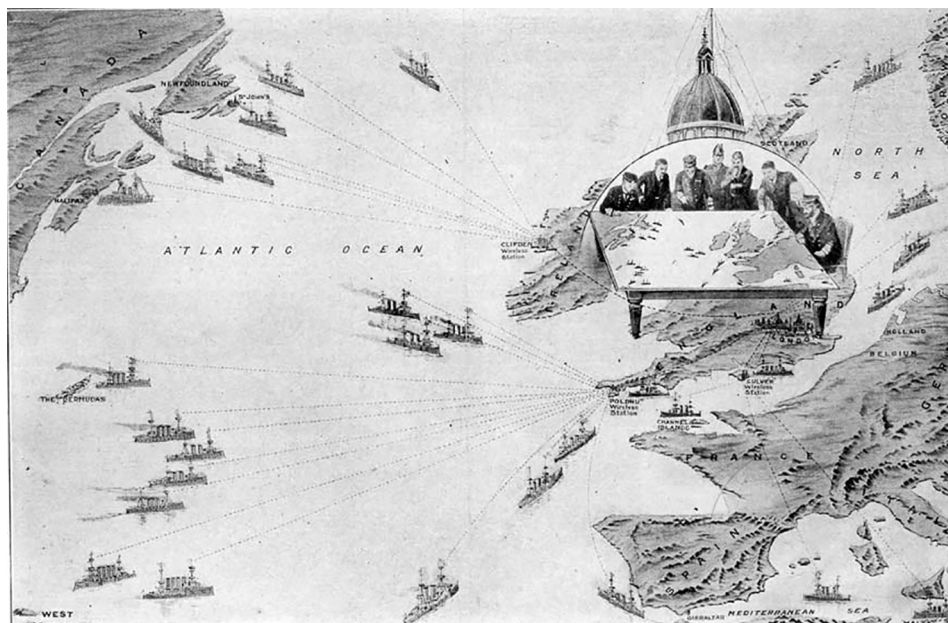
3. הטבעת אוניית הנוסעים לוסיטניה ב-7 במאי 1915 על-ידי צוללת גרמנית.
4. אפקטיביות מלחמת הצוללות הגרמניות (אוקטובר 1916 – ינואר 1917) והצלחתן להטביע 1.4 מיליון טונות אספקה של כוחות מדינות ההסכמה.
5. גיוס התשתית הלאומית הגרמנית שבנתה במהלך המלחמה 360 צוללות.
6. הכרזת הגרמנים על מלחמת צוללות בלתי מוגבלת (Unrestricted Submarine Warfare).
7. קרב יוטלנד (31 במאי – 1 ביוני 1916) שהיה הקרב הימי הגדול ביותר במלחמה, והסתיים ללא הכרעה ברורה.

איור 70: אזור המלחמה בים הצפוני והאוקיינוס האטלנטי שהוכרז על-ידי גרמניה ב-4 בפברואר 1915.²⁹

8. מיקוש מסיבי של הים הצפוני על-ידי שני הצדדים הלוחמים.
9. קרב פאסשנדייל (Passchendaele) שהתרחש בחזית המערבית (יולי–נובמבר 1917), על שליטה ברכסים מדרום וממזרח לעיר איפר הבלגית במערב פלנדריה. זה היה חלק מאסטרטגיה שאימצו מדינות ההסכמה בנובמבר 1916 לכידת הצוללות הגרמניות שבסיסן שכן בפלנדריה. ההתקפה עצמה נכשלה ובריטניה ספגה נפגעים רבים.
10. הסגר הימי של מדינות ההסכמה על גרמניה (אוגוסט 1914 – ינואר 1919). (ראו: איור 71 המציג כיצד נתפס הסגר בראי העיתונות באותם ימים).

עד פתיחת מלחמת העולם הראשונה שלטה בריטניה בימים באופן מוחלט, ולמרות השינויים שהיא קבעה ביעד הנדרש, לא התכוונה לוותר על מעמדה זה אף שאותגרה על-ידי הגרמנים. אסטרטגיית הצי הגרמני פותחה לפי השקפותיו של טירפיץ.³⁰ זה דגל באסטרטגיה שלפיה יש להגדיל ולהרחיב את הכוח הימי הגרמני בצורה מסיבית כדי שגודלו יאיים על השליטה הבריטית על הים. לטענתו, מה שצריך לעשות הוא להשיג שליטה על הים הצפוני, וכך יהיה אפשר לשבור את הסגר הימי שבריטניה תנסה להטיל על גרמניה.³¹

איור 71: הסגר הימי של מדינות ההסכמה על חופי גרמניה ונמליה

³⁰ ראו הרחבה בשער הראשון של הספר הזה בפרק על אדמירל טירפיץ.

³¹ March, 2012, pp. 40–47.

טירפיץ מצא נקודת תורפה באסטרטגיה האנגלית: בריטניה, כמעצמה עולמית, נדרשה להציב אוניות מלחמה רבות ברחבי העולם כדי להגן על הסחר שלה, ולפי התפיסה הזאת פיתח את "תאוריית הסיכונים" (Risk Theory – Risikotheorie), שביסודה מונחת הגרסה, שאם תגיע עוצמת הצי הגרמני (Risikoflotte) לרמה מסוימת בהשוואה לזו של הצי הבריטי, יימנעו הבריטים מעימות צבאי עם גרמניה. המטרה הגרמנית הייתה לבנות צי גדול די הצורך כדי שבריטניה לא תעז לערב את הצי המלכותי במלחמה. ואולם הנחתו של טירפיץ הוכחה כשגויה, שכן הבריטים ראו בבנייה המואצת של הצי הגרמני אתגר ("דילמת הביטחון"), והגדילו את הצי המלכותי בהתאם לכך.³² מרוץ החימוש בין שני הציים התקדם, ובסופו של דבר השליך על צורת הלחימה עצמה.³³

ב-1905 הספיק גודלו של הצי הבריטי להבטיח את מעמדה של בריטניה בים התיכון ויכולתה להשרות השפעות דיפלומטיות על האזור. היכולת הזאת אפְשרה לבריטניה לדוגמה, להציע לאיטלקים אלטרנטיבה – שבריטניה תבטיח לשמור על החופים והאינטרסים של זאת מפני תוקפנות אוסטרו-הונגרית וצרפתית, וגם להשפיע על האימפריה העות'מאנית שגבלה באזור אגן הים התיכון. ואולם בתקופה שקדמה למלחמה התמודדו הבריטים עם איום רציני בים הצפוני מצד הגרמנים. ההיסטוריון הצבאי האמריקני ג'ון הנדריקסון (Jon Hendrickson) טוען שמרוץ החימוש הימי הזה שאב מהבריטים את כל המשאבים הנדרשים לאזור הים הצפוני על חשבון הים התיכון.³⁴ מרוץ החימוש שאפיין את תקופת טרום מלחמת העולם הראשונה בין גרמניה ובריטניה הוא הידוע ביותר של אותה עת, והוא אף יצר מרוץ חימוש ימי נוסף. תשומת הלב של בריטניה הוסטה מאזור הים התיכון לאזור הים הצפוני עקב התחזקות הצי הגרמני והאיום שהשית על בריטניה מצפון. וכך בין מעצמות הים התיכון החל להיווצר סדר חדש, וקריק שהשאירה בריטניה בים התיכון נוצל בהדרגה על-ידי אוסטרו-הונגריה, איטליה וצרפת, שהגדילו בצורה ניכרת את הצי המלחמתי שלהן באזור.³⁵

בריטניה למעשה איבדה את יכולת ההשפעה שלה באזור הים התיכון, מה שהשפיע עמוקות על דרך ניהול המלחמה. בריטניה יכולה לשמש דוגמה לכך שאם מעצמה רוצה להשיג עליונות ימית באזור מסוים, עליה, כדברי מהן, להיות בעלת עוצמת כוח ימית שתאפשר לה זאת, והחל מרוץ חימוש ימי בין המעצמות האחרות שפעלו בים התיכון, וכל אחת שאפה לזכות בסטטוס של השליטה הימית על הים התיכון. דוגמה לכך היא

³² דילמת הביטחון – מדינות חייבות להתחמש לצורך הישרדותן בעקבות מבנה המערכת [האנרכית]. אולם חימושה של מדינה א' מאיים על מדינה ב' המתחמשת בעצמה כדי לגבור על האיום. מרוץ החימוש מגביר את חוסר הביטחון ועלול להסלים עד כדי מלחמה. גם אם מדינה שואפת לצאת ממעגל ההתעצמות, אין לה ברירה אלא להמשיך להתעצם או שתעמוד בפני סכנה קיומית. המדינות מתעצמות יותר ויותר, אך לא משיגות בכך יותר ביטחון.

³³ Murray, 1989, pp. 186–212.

³⁴ Jon K. Hendrickson, *Crisis in the Mediterranean: Naval competition and great power politics, 1904–1914*. Annapolis: Naval Institute Press, 2014, Annapolis, Md. pp. 106–132

³⁵ .ibid

ההתרחשות ב־4 באוגוסט 1914, ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשעה שהגרמנים שיגרו את שתי הסיירות 'גובן' (Göben) ו'ברסלאו' (Breslau) ששהו בים התיכון להפיגז מטרות בחוף אלג'יר. לאחר שהשלימו את המשימה המשיכו בדרכן מזרחה בלי שיורטו על־ידי כלי שיט בריטיים או צרפתיים, והצליחו להפליג לקושטא ב־20 באוגוסט 1914.

המערכה על גליפולי ומֶצֶר דרדנלים אכן טבועה עמוק בתודעה הישראלית עקב השתתפותם של חיילים מהיישוב בארץ ישראל, ובראשם יוסף טרומפלדור בגדוד נהגי הפרדות.³⁶ למערכה הזאת לא הייתה חשיבות מכרעת מבחינת השפעתה על תוצאות המלחמה (או בלשון אחרת – הזירה הזאת לא הייתה "מרכז הכובד" במערכה הימית במלחמת העולם הראשונה). למרות זאת חשבו הבריטים והצרפתים שבפלישה לאזור יצליחו להדיר את האימפריה העות'מאנית מה"משחק", להתחבר לרוסיה, ואז להפר את האיזון בין גרמניה לאימפריה העות'מאנית. ב־18 במרס 1915 פתחו כוחות בריטיים וצרפתיים במתקפה ימית בלתי מוצלחת על הכוחות הטורקיים בדרדנלים בצפון מערב טורקיה בקוותם להשתלט על המצר החיוני האסטרטגי המפריד בין אירופה לאסיה. ההתקפה, שתוכננה במשך כל חורף 1915, נפתחה בעזרת שש אוניות קרב אנגליות וארבע צרפתיות שפנו לִמְצָה. הטורקים שהעריכו את הסבירות להתקפה הימית של בעלות־הברית, הסתייעו ביועצים גרמנים ושיפרו מאוד את ההגנה על האזור. למרות ההפצצות של בעלות־הברית והשמדת המבצרים הטורקיים הסמוכים לכניסה לדרדנלים בימים שקדמו לתקיפה, המיקוש הימי שהטורקים זרעו באזור אילץ את הכוח הימי של בעלות־הברית לסרוק ולטרה את האזור ממוקשים לפני שהצי שלהן יצא לדרך. ואולם שולות המוקשים לא הצליחו במשימת הטיהור, ושלוש מתוך עשר אוניות הקרב של בעלות־הברית (HMS Ocean ו־HMS Irresistible הבריטיות, ו־Bouvet הצרפתית) נפגעו וטבעו ושני כלי שיט נוספים נפגעו באורח קשה. הפריצה הימית נכשלה, והבריטים החליטו לתקוף בעזרת כוחות קרקעיים גדולים שיונחתו בצד האירופי של המעבר – אזור גליפולי שממערב לִמְצֶר דרדנלים, בהעריכם שהצבא העות'מאני יתמוטט במהרה. בעלות־הברית נחתו בחצי האי גליפולי ב־25 באפריל 1915, ונתקלו בהגנה טורקית קשה בהשראת מנהיג טורקיה, מוסטפא כמאל (1881–1938), לימים נשיא טורקיה שנודע בשם אטאטורק, שהסתייע ביועץ הגרמני אוטו לימן פון סנדרס (Otto Liman von Sanders). במשך שארית השנה נותרו כוחות בעלות־הברית צמודים לחופי הים שבהם נחתו, ובתוך כך מנוהלים בידי מנהיגות זehירה, חסרת תעוזה ויעילות של מפקדם הבריטי סר איאן המילטון (Sir Ian Hamilton). הוא הוחלף בסוף 1915 על־ידי צ'ארלס מונרו (Charles Monro), שהמליץ לבעלות־הברית להפסיק את המבצע. עד סוף ינואר 1916 פונו הצבאות, אך מולם ניצבו דיוויזיות טורקיות מאומנות היטב למלחמה מודרנית. המערכה בחצי האי גליפולי התנהלה מאפריל 1915 עד ינואר 1916 בין כוחות האימפריה העות'מאנית ובין כוחות האימפריה הבריטית בסיוע צרפתי, והאחרונים נחלו כישלון מוחץ. נפגעו בה חיילים בריטים רבים, ונפגע קשות המוניטין של בעלות־הברית כמו גם של וינסטון צ'רצ'יל, הלורד הראשון הנערץ של האדמירליות, שהיה ידוע בתמיכתו

³⁶ גדוד זה השתתף במערכה בגליפולי והעביר אספקה לקווי החזית של הצבא הבריטי. לאחר כישלון המערכה בגליפולי ופינוי שרידי הצבא הבריטי המוכה משם, פוזר הגדוד ב־1916.

הנלהבת בהתקפה ימית אגרסיבית נגד טורקיה בדרדנלים. אחרי המערכה הזאת התפטר צ'רצ'יל מתפקידו, והתגייס לצבא הבריטי כמפקד גדוד בחזית הבלגית.

אחד המרכיבים של אסטרטגיה רבתי הוא השימוש בדיפלומטיה כדי להשיג את היעדים הפוליטיים של מדינה נתונה. בהקשר הזה מלחמת העולם הראשונה היא, כאמור דוגמה להיווצרותן של בריתות אד־הוק בין מדינות שחלקן אף קשור לזירה הימית. בהיבט הזה ראוי לציון הברית בין גרמניה לטורקיה, שאחד מיסודותיה היה חימוש הצי הטורקי בשתי סיירות מערכה גרמניות, 'גובן' ו'ברסלאו' ואנשי צוות גרמנים, וזאת לאחר שבריטניה החליטה להחרים את כל אוניות הקרב הזרות שנבנו במספנותיה, ובכלל זה שתי אוניות מלחמה טורקיות.³⁷ גם המשא ומתן בין גרמניה לרוסיה בברסט ליטובסק שהחל ב־22 בדצמבר 1917 לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק בין רוסיה למעצמות המרכז, הביא לשליטתה המוחלטת של גרמניה על הים הבלטי עד סיום המלחמה.

מרכזיותו של המרחב הימי במלחמת העולם הראשונה באה לידי ביטוי גם בכך, שכבר לקראת סוף המאה ה־19 איבדה בריטניה את ההובלה הכלכלית שעברה לידי ארצות־הברית, ובה בעת נדרשה להקצות משאבים גדולים יותר ויותר כדי להתמודד עם ההתעצמות המסיבית של צי הקיסרי הגרמני. בספרו **עלייתן ונפילתן של המעצמות הגדולות** כתב פול קנדי שכוחן היחסי של מעצמות מובילות בעולם אינו נשאר קבוע לעולם, בעיקר בגלל קצב הצמיחה הבלתי אחיד בין החברות השונות ובין פריצות הדרך הטכנולוגיות והארגוניות המביאות תועלת רבה לחברה אחת יותר מאשר לשנייה.³⁸ מצב דומה נוצר בין בריטניה לארצות־הברית בסוף המאה ה־19, ולפיכך שיבח קנדי את ההחלטה האסטרטגית החשובה והחכמה ביותר שקיבלה בריטניה ברבע האחרון של המאה ה־19, שלא להתמודד עם עוצמתה העולה של ארצות־הברית.³⁹ למרות זאת, הסיבות העיקריות שגרמו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה היו בין היתר האיום על ההגמוניה הימית של בריטניה, וחוסר נכונותה להשלים עם אובדן מעמדה כמעצמת־על ימית יחידה. בעקבות זאת החל מרוץ חימוש מתבדד, תהליך שהניצוץ הראשון שהצית אותו הפך ב־1914 למלחמת העולם הראשונה.

תפיסת ניהול המלחמה בים נבעה מתוך מצבם הגאואסטרטגי של האיים הבריטיים וחופי צפון אירופה. גרמניה שנהנתה מיתרונות אסטרטגיים בזירה היבשתית באירופה, הייתה נחותה בזירה הימית משום שאוניותיה יכלו להפליג אל האוקיינוס האטלנטי אך ורק דרך הים הצפוני. אומנם פתיחת תעלת קיל (Kiel Canal) לשיט ב־1895 אפשרה לחבר בין הים הבלטי לים הצפוני ולהעביר חומרי גלם כגון פלדה ועץ מארצות הצפון הניטרליות לגרמניה, אך לא סיפקה פתרון מלא לבעיה. לפני מלחמת העולם הראשונה הועמקה התעלה, כך שגם אוניות המערכה הגרמניות יכלו להפליג דרכה מהים הבלטי לים הצפוני וההפך בלי להקיף את חצי האי יוטלנד.

³⁷ שש, 1991, עמ' 366.

³⁸ Kennedy, 1987, Ch. 5.

³⁹ .ibid

עקב מיקומה הגאואסטרטגי ניצבה גם רוסיה בפני בעיה דומה: עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה היא נזקקה לנתיב קשר בטוח עם בעלות בריתה – צרפת ובריטניה, אך גבולה המערבי, הן הימי והן היבשתי, הפך לזירת הלחימה. לפיכך, האפשרות המעשית היחידה הייתה לפרוץ נתיב ימי דרך ים בְּרֶנְץ. לצורך יישום ההחלטה הזאת הוקמה במרס 1915 על חוף מפרץ קולה של ים בְּרֶנְץ העיר מורמנסק (Murmansk), שהפכה לשער הימי הצפוני של רוסיה. בה בעת התחילה הנחת מסילת הברזל המובילה למורמנסק ובניית נמל צבאי. בדומה לבניית תעלת קיל בגרמניה, נבנתה בתחילת שנות ה־30 של המאה ה־20 תעלה שקישרה בין הים הבלטי לים הלבן, מה שאִפְּשֵׁר בין היתר להעביר ספינות מהים הבלטי לאוקיינוס הצפוני בלי לעקוף את כל יבשת אירופה. לעומת גרמניה ורוסיה, בריטניה הייתה תלויה באופן מוחלט בייבוא חומרי גלם ומוצרים מחוץ לאיים הבריטיים, וגם אם מחצית הספנות המסחרית הייתה בידיה, היא נאלצה לשם כך לשלוט בנתיבי הסחר ברחבי העולם, ולאפשר חופש הפלגה בנתיבי הגישה לנמלי בריטניה. מתוך הבנה שהצי הגרמני ינסה לשבש את שליטתה זאת, חסמו הבריטים עם פרוץ המלחמה באוגוסט 1914 את המוצא הצפוני של הים הצפוני, והטילו סגר על נמלי הצי הגרמני. מכיוון שהסיירות הגרמניות הצליחו לעיתים לשבור את הסגר הזה ולצאת לאוקיינוס האטלנטי, הכריע אותן הצי המלכותי בים הפתוח.

לורד פישר, הלורד הראשון של האדמירליות הבריטית, ריכז ב־1904 את עיקר יחידות הצי בקרבת האיים הבריטיים עם כוחות משניים בצי הים התיכון; הוציא משירות עשרות אוניות מלחמה מיושנות שנגרטו או צמצם שירותיהן לתפקידי נמל; את המשאבים שנחסכו הפנה לתכנון דגמים חדשים של צוללות, משחתות, סיירות קלות, ובמיוחד אוניות מערכה מהסוג החדש שכונה בשם 'דרדנוט'; והצהיר: "נדרש שיהיו לנו עשר אוניות מערכה מהסוג החדש לפני שתושק אוניית מערכה חדשה לצי גרמניה וצרפת, ויהיו לנו 30% יותר סיירות ממה שיהיו לגרמניה ולצרפת ביחד".⁴⁰ בנוגע לאסטרטגיית ההפעלה של הצי הבריטי כתב פישר לנסיך מוויילס כבר ב־1906 כך: "גרמניה מחזיקה באופן תמידי את הצי העיקרי שלה מרוכז במרחק שעות הפלגה מאנגליה. על הבריטים להחזיק צי הגדול פי שניים מהצי הגרמני ובטווח הפלגה של שעות בודדות מחופי גרמניה".⁴¹ לשיטתו, החליטו הבריטים להעביר את מפקדת הצי לבסיס המבודד בסקאפה פלאו (Scapa Flow) שבאיי אורקניי (Orkney), ולהציב שם את הכוח העיקרי שלהם (Grand Fleet). מסקאפה פלאו יכול היה הצי הבריטי לחלוש על כל היציאות מן הים הצפוני, ולמנוע את יציאת הצי הגרמני מבסיסיו אל האוקיינוס האטלנטי בנתיב הזה. כך מצאו עצמם הגרמנים בבעיה חמורה: במקום להביא את הצי הבריטי לקרב הכרעה סמוך לחופי גרמניה, שם יוכלו להסב לבריטים אבדות כבדות, היה עליהם להפליג צפונה למרחק של כ־30 שעות הפלגה, שבהן ייחשפו

⁴⁰ Nichollas A. Lambert, *Sir John Fisher's naval revolution*, Columbia: University of South Carolina Press, 2002, pp. 97–127.

⁴¹ Arthur Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow: Vol. 1 The road to war 1904–1914*, Seaforth Publishing, 2014, p. 74; Holger H. Herwig, *Luxury fleet the imperial German navy 1888–1918*, Published by Allen and Unwin, London, 1980, p. 50.

להתקפת צוללות ולפגיעת מוקשים ימיים, ובסופו של דבר הצי הבריטי הוא שיבחר את מקום הקרב. כך נלכד הצי הגרמני במלחמת העולם הראשונה בבסיסיו, והיה מנוטרל מכל פעילות יוזמת.

כבר בחודשי המלחמה המוקדמים (ספטמבר–אוקטובר 1914) התבהר היתרון שמקנה השימוש בצוללות, ובמיוחד באלה של הצי הגרמני. הצי הבריטי לא העריך נכונה את ההתפתחות המרשימה שחלה בצוללות הגרמניות ובאמצעי הלחימה העיקרי שלהן – הטורפדו, ומיד עם פרוץ המלחמה בספטמבר 1914 הצליחה צוללת גרמנית להטביע בתקיפת טורפדו את שלוש הסיירות הבריטיות 'קרסיי' (Cressy), 'אבו קיר' (Aboukir) ו'הוגו' (Hogue). רק אז הסיק הצי הבריטי שהסיירות הבריטיות ואוניות המערכה אינן יכולות להסתכן בהפלגה לים הפתוח בלי ליווי של משחתות, שכוננו אז "משחתות נגד ספינות טורפדו" (Torpedo-Boat Destroyers). לכלי שיט אלה, שלימים ישמשו בסיס למשחתות המודרניות, היו שני תפקידים עיקריים: תקיפת צוללות באמצעות פצצות עומק בתוך שימוש באמצעי גילוי תת-ימיים מהדור הראשון, ותקיפת סיירות ואוניות מערכה בטורפדו. ההשפעה של מצב טקטי-אופרטיבי זה ניכרה שנתיים מאוחר יותר ב-31 במאי 1916, בקרב יוטלנד. ההתמודדות עם הנשק החדש הצריכה חשיבה מקורית, אולם הצי הבריטי, שהיה ארגון היררכי ונוקשה, לא עודד חשיבה מקורית ועצמאית בהנהגתו של אדמירל ג'ון ג'ליקו (John Jellicoe), וקצינים צעירים חונכו להתנהגות "מקובלת".⁴²

החשש בצי בכלל, וחששו של ג'ליקו בפרט מתקיפת צוללות גרמניות, מיקוש וטורפדו הניעו אותו להיבנס לקרב ביוטלנד, ולנהלו בשורה עורפית, בהובלת הפיקוד הבכיר, ולהתחיל בטווחים הגדולים ביותר האפשריים. ג'ליקו אומנם מְזַעַר בכך את יכולתן של המשחתות הגרמניות לתקוף את כוח הסיירות ואוניות המערכה בטורפדו, אך הייתה זו טקטיקה שגויה, מכיוון שהיא לא אִפְשָׁרָה פתיחה באש בזמן מכל אוניות הכוח נגד כוחות האויב. ההיערכות שנבעה משיקולים טקטיים לשליטה מקסימלית בכוח לא תאמה את התנאים המשתנים, ובכך אִפְשָׁרָה לכוחות האויב לרכז את האש בקלות יתרה על מרבית הכוח הבריטי בעת ובעונה אחת.

ב-30 באוקטובר 1914 ציין ג'ליקו במסמך ששיגר לאדמירליות שהוא מעדיף להילחם באזור הצפוני של הים הצפוני, הקרוב יותר לבסיסי הצי הבריטי, כדי להקל על כלי שיט פגועים להגיע אל חוף מבטחים. הוא הצביע על הקשיים הצפויים לסיירות בקיום השגרה בים, העלה את החשש ממחסור בפחם והזהיר מפני פגיעה אנושה במורל הצי בשל הסכנות הטמונות בצוללות ובמיקוש הימי, המעמידות בספק את היכולת לצאת למרדף אחר האויב הנסוג – דבר העלול להתפרש כאירצון להילחם.⁴³ עקב כך הוקפא המצב בים הצפוני: שני הצדדים נקטו אסטרטגיה של הימנעות מעימות, בתנאים אופטימליים לכל צד, מעין תנאי של "בטיחות תחילה". הבריטים ראו בצי הצוללות הגרמני איום חמור, וכדי להימנע

⁴² Nigel Steel, and Peter Hart, *Jutland 1916, death in the Grey Wastes*, London: Cassel, 2004, p. 29.

⁴³ Temple A. Patterson, *The Jellicoe papers*, London, 1966, Vol. I, pp. 75–76.

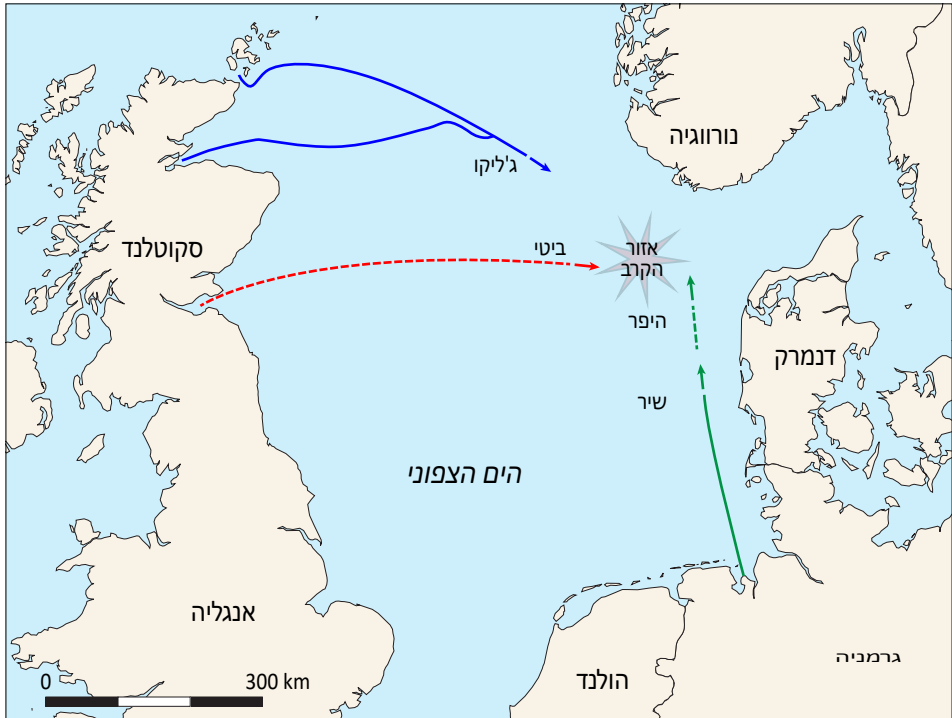
מלסכן את צי הים הפתוח הבריטי, הרחיק ג'ליקו את אוניות המערכה צפונה עד ללוך אווי (Loch Ewe). בתפיסת ההפעלה הזאת הייתה יציאת הצי לים תלויה במשחתות הבריטיות, בכל זאת ביטי (Beatty), האדמירל הבריטי, הצליח להטביע באוגוסט 1914 שלוש סיירות גרמניות באזור החוף הדני עם פלגת סיירות, ובינואר 1915 להטביע בשיטה דומה את הסיירת הגרמנית 'בליכר' (Blücher) באזור דוגר בנק (Dogger Bank) שבים הצפוני. בשני האירועים התגלו תקלות ניכרות בניהול הכוחות הבריטיים, אך למרות זאת הם היכו מכה אנושה בצי הגרמני, ומפקד הצי הגרמני, אדמירל פון אינגלהול (Von Ingenhol) הוחלף.

למרות הכול, איום הצוללות הגרמניות היה כה חמור, עד שבשלב מסוים במלחמה נשקפה סכנה ממשית לכלכלת בריטניה. איום חדש זה אילץ את הבריטים לחזור לשיטת השיירות בסחר הימי, ולפיה אוניות הסוחר הצטרפו בדרך כלל לשיירות שהיו מוגנות במשחתות מפני פעולת הצוללות. ואולם אוניות המערכה והסיירות המשוכללות של גרמניה לא יכלו לתרום את חלקן למערכה הימית לאחר שבריטניה הצליחה להשיג שליטה ימית. כך גרמניה, למרות שבנתה על-פי תפיסתו של טירפיץ צי שטח מובהק, הבינה (אם כי באיחור) שאין ביכולתה להתמודד עם עוצמתה הימית של בריטניה, ולא עם עוצמתה הכלכלית, אלא רק באמצעות הפעלת נשק הצוללות.

קרב יוטלנד, שהתחולל ב־31 במאי 1916 (ראו: אירוס 72 ו־73) עם כ־105 אלף משתתפים וכ־250 אוניות מלחמה, בכל זאת לא היה קרב הכרעה, וגם לא השפיע השפעה ניכרת על המלחמה כולה, או על ההתפתחות הימית שלאחריה.⁴⁴ ג'ליקו, מפקד הצי המלכותי ביוטלנד, עמד בפני החלטה קשה: לחפש ניצחון מוחץ הדומה לקרב טרפלגר של נלסון ב־1805, או לשמור את הצי המלכותי ואת יכולתו לגרום לצי הים הפתוח הגרמני (German High Seas Fleet) להישאר בנמליו. הקרב החל בניסיון גרמני למשוך למארב את שיטת סיירות המערכה הבריטיות כדי שייקללו בצי הים הפתוח כולו בפיקודו של האדמירל הגרמני ריינהרד שיר (Reinhard Scheer), שם המתין לצי הבריטי במארב. ואולם מאחר שהבריטים ידעו מראש על תנועת הגרמנים הם יצאו עם הצי כולו לים הפתוח.⁴⁵ בקרבת חצי האי יוטלנד (Jutland) שבדנמרק פגשו הגרמנים את הצי הבריטי במלוא חימושו ועוצמתו, וכך נכנסו לקרב הימי הגדול ביותר של מלחמת העולם הראשונה. הצי המלכותי בפיקודו של אדמירל ג'ליקו מנה כ־150 כלי שיט לעומת כ־100 כלי בצי הגרמני. תוצאות הקרב לא היו ברורות, ובוודאי לא מכריעות: מצד אחד, הגרמנים הצליחו להסב לבריטים אבדות כבדות בהרבה מאלה שספגו בעצמם, אולם מצד אחר, הם נכשלו בניסיונם לשנות את המאזן בין שני הצידים, ולא הצליחו לשבור את הסגר הימי. בקרב זה מצאו את מותם יותר מ־8,500 מלחים, 25 אוניות מלחמה הוטבעו, מרביתן של הצי הבריטי. אך מקרב יוטלנד ואילך חדל הצי הגרמני לאתגר את הצי הבריטי, ולמעט שני ניסיונות בלתי מוצלחים לתקוף שיירות בריטיות בדרכן לנורווגיה הסתגר בנמליו, והפך להיות בבחינת "צי בפועל" שחלק

⁴⁴ להרחבה על קרב יוטלנד ראו אריה רוני, **מערפל אופרטיבי לניצחון אסטרטגי – קרב יוטלנד 1916**, אוניברסיטת חיפה, **קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה**, מרס 2021.

⁴⁵ שם, עמ' 19–20.

איור 72: קרב יוטלנד – תרשים זירת הקרב – מיקום הצי הבריטי והצי הגרמני ב־31 במאי 1916 בשעות הצוהריים

איור 73: אוניית הוד מלכותה 'ונגארד' (HMS Vanguard) שהשתתפה בקרב יוטלנד

מאנשיו מגויסים לאיוש צי הצוללות, שנעשו ההבטחה הבאה של גרמניה בלחימה בזירה הימית.

דעת הקהל וחוגי הצי בבריטניה לא התלהבו ביותר מהישגיו של ג'ליקו בקרב יוטלנד, משום שגרסו שהצי הגרמני היה צריך להיות מוכרע ברוח הלחימה של נלסון, דהיינו מושמד. כך היווה קרב יוטלנד את נקודת השיא בלוחמת אוניות השטח בעידן הקיטור, בדומה לקרב לפנטו ב־1571 בלוחמת הגליאות ובקרב טרפלגר בלוחמת אוניות המפרשים.⁴⁶ מקרב יוטלנד ואילך נעשתה זרוע הצוללות הגרמנית לכוח הראשון במעלה בעלת משמעות אסטרטגית הולכת וגדלה. במהלך המלחמה עשו הגרמנים שימוש בלא פחות מ־351 צוללות, מתוכן איבדו עד יום הכניעה 178 כלי שיט. עם זאת, לעומת צי השטח, היה ההישג האסטרטגי של זרוע הצוללות גדול ונצבר ניסיון רב בהפעלתן. הישגי הצי הגרמני היו מובהקים: סך הכול הטביעו כלי שיט בדחי כולל של כ־12 מיליון טונות, מתוכן כ־8 מיליון טונות של הספנות הבריטית.⁴⁷

למרות ההתפתחות הטכנולוגית המהירה באותה עת שאפשרה לשנות את האסטרטגיה הימית, מרב הציים התנהלו עדיין לפי אסטרטגיות של העבר. פעולות הצי דבקו בדפוסי אסטרטגיות מסורתיות ומוכרות שלא הותאמו לשינויים הטכנולוגיים ולמציאות המתקדמת. עדות לכך אפשר למצוא בחוסר ההתייחסות של גנרלים מצבא היבשה לעובדה, שכוח ימי יכול למלא מרכיב מובהק יותר במלחמה המתקרבת. בגרמניה לדוגמה, לא היה שום תיאום בין כוחות הצבא הגרמני לצי הגרמני. התפיסה הייתה שלכוח ימי תהיה השפעה מינורית במלחמה. בתחילה העריכו שהמלחמה לא תארך זמן רב והתבטאו באמירות כגון "נחזור הביתה עד חג המולד". לא פלא שאפילו לאדמירלים עצמם לא היה ברור עד כמה יתרמו הציים לניצחון במלחמה הארוכה הזו.⁴⁸

הצטרפות ארצות־הברית למלחמת העולם הראשונה באביב 1917 לצד מדינות ההסכמה היה צעד אסטרטגי מכריע שהשפיע על מהלכה ותוצאותיה. ההצטרפות לא הייתה כלאחר יד, אלא נבעה כתוצאה מהשגיאות שעשו הגרמנים במלחמה. לאמריקנים רבים נראה האוקיינוס האטלנטי כגורם מבודד (Buffer Zone) נגד מלחמות שהתרחשו באירופה. וילסון, המנהיג הנבחר של אומת מהגרים, הצהיר ב־1914: "עלינו להיות ניטרלים, שאם לא האוכלוסיות המעורבות שלנו ינהלו מלחמה כל אחת נגד רעותה".⁴⁹ עם זאת, במהלך ששת החודשים הראשונים של 1915, שינה וילסון את עמדתו מקצה לקצה בעקבות שני אירועים עיקריים שהתרחשו דווקא במזרח הרחוק:

⁴⁶ Geoffrey Till, *Air power and the royal navy, 1914–1945, A historical survey*, London: Jane's Publishing Company, 1979

⁴⁷ עיטורי כבוד שניתנו במלחמת העולם הראשונה, *Decorations, Pour le Mérite, Uboats.net*

⁴⁸ להרחבה ראו: Murray, 1989; Gray, 1992, Ch. 6, pp. 174–212, Ch. 8, 230–263

⁴⁹ George Herring, *From colony to superpower: U.S. foreign relations since 1776, The History of the United States*, New York and Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 399

1. 21 התביעות שהציגה יפן לרפובליקה של סין שבהן דרשה שסין תכיר בשליטה היפנית על חצי האי שנדונג ודרום מנצ'וריה, תעניק זיכיונות לחברות יפניות לסלילת רכבות, תשתף שוטרים יפנים במשטרת סין ועוד. התביעות לוו באיום שסירוב של סין יגרור כיבושים יפניים נוספים.

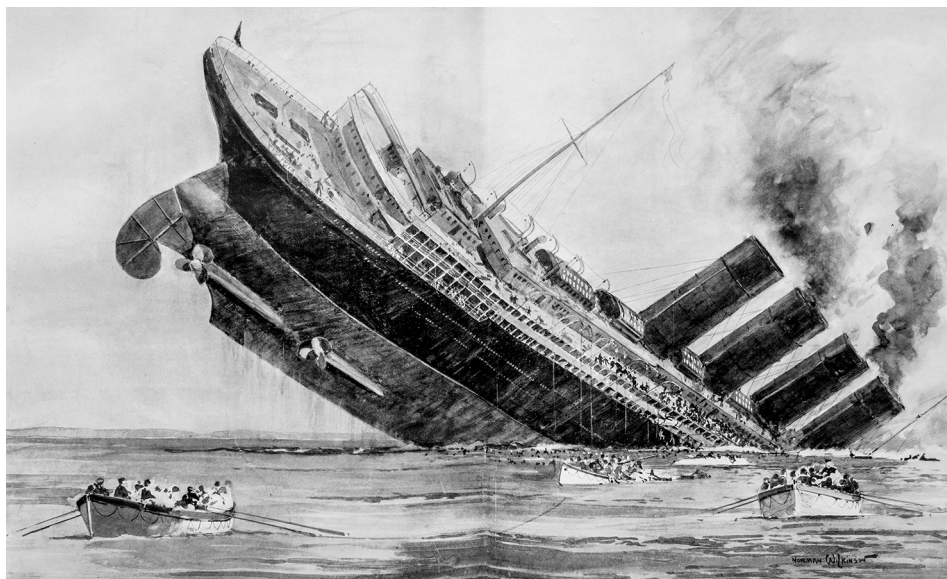
2. הצטרפותה של יפן למלחמה לצד בריטניה במטרה לכבוש את המושבות הגרמניות במזרח אסיה כדי להשיג שליטה על סין. צבא יפן השתלט על חצי האי שנדונג, איי מרשל, מריאנה (Mariana), קרולין (Caroline) ואיי גילברט (Gilbert islands) שהיו בשליטה גרמנית עד אז. התייצבות יפן לצד מעצמות ההסכמה נעשתה תמורת הבטחות מפורשות שיפן תירש את זכויות גרמניה בסין ובאוקיינוס השקט. כך התפרסם הצי היפני על שטח רחב ידיים כמעט בלי להילחם, ויפן נהייתה למעצמה עולמית אימפריאליסטית.

וילסון המנהיג של המדינה הניטרלית, ארצות-הברית, התנגד בעיקשות לצעדים כלשהם שעלולים היו לפגוע בסחר הניטרלי של ארצו. במהלך המלחמה אף התנגד לכמה מרכיבים של המצור הכלכלי הבריטי על גרמניה, כמו גם ללוחמת הצוללות הגרמנית, ככל שזה נגע לאינטרסים האמריקניים. ב־1915 ושוב בתחילת 1916 כמעט הוביל את ארצות-הברית למלחמה בהגנה על זכויותיה הניטרליות של מדינתו, אך בעמדה האמריקנית חל שינוי גדול כאשר ב־7 במאי 1915 טיבעה הצוללת הגרמנית U-20 את אוניית הנוסעים לוסטיניה (Royal Mail Steamer Lusitania), ומקרב 1,960 הנוסעים ואנשי הצוות שהיו על סיפונה ניצלו רק 763 איש. וחמור מכך: מקרב 1,197 ההרוגים 159 היו אזרחים אמריקנים (ראו: איור 74). שלושת המכתבים הדיפלומטיים של וילסון לגרמניה, ובעיקר התשובה הגרמנית השלישית, הובילו את וילסון לשנות את עמדת הממשל ולהתחיל בהכנות לכניסת ארצות-הברית למלחמה.⁵⁰

ב־21 ביולי 1915 הנחה וילסון את מזכיר ההגנה שלו ואת מזכיר הצי של ארצות-הברית להתחיל בהתנעת פרויקטים לחיזוק זרועות הצבא האמריקניות. ההנחיה התקבלה בברכה בקרב הצי שזיהה הזדמנות להתעצם, אך נתקלה בהתנגדות עזה בקונגרס, ועקב כך הואט תהליך ההתעצמות. רק לאחר שתוצאות קרב יוטלנד במאי 1916 הוכיחו שעוצמת הצי המלכותי הבריטי עלולה לא להספיק לבלימת ההתקדמות הגרמנית בים, וההערכה שהוצגה לקונגרס שאוניות המערכה (Battleships) היו עדיפות על סיירות המערכה (Battlecruisers), הסכים הקונגרס לאשר את תוכנית ההתעצמות של הצי האמריקני. ב־20 באוגוסט 2016 חתם וילסון על חוק ההתעצמות הימית (Naval Expansion Act) שהתיר את ההתעצמות הגדולה ביותר בהיסטוריה של הצי האמריקני עד אותה עת, וקבע תוכנית לבניית 156 אוניות חדשות.⁵¹ בבחירות לנשיאות ב־1916 השתמש הנשיא, שעמד בראשות המפלגה הדמוקרטית, בסיסמה "הוא הרחיק אותנו מהמלחמה" (He Kept Us out of War) וזכה בבחירות בהפרש קל. עם היבחרו המשיך במדיניות של שלום

⁵⁰ שם, עמ' 178.

⁵¹ שם, עמ' 179.

איור 74: טביעת אוניית הנוסעים לוסיתניה (Lusitania) שנפגעה מתקיפת צוללת גרמנית (7 במאי 1915)

ללא ניצחון, הכרה בשוויון של עמים, גדולים כקטנים, ובניית סדר עולמי חדש שיבטיח את "חופש הים", הגבלת מרוץ החימוש והבטחת הזכויות של כל הקבוצות הלאומיות להקים מדינות עצמאיות משלהן. וילסון היה זקוק לאירוע קיצון שישמש אותו לשכנע את הציבור האמריקני בכוונתיה של גרמניה, ובמיוחד בכל האמור בפגיעה בארצות־הברית. הבריטים הבינו זאת היטב, והמודיעין הבריטי "סיפק את הסחורה" כאשר הצליח ליירט (To Intercept) בסוף פברואר 1917, לפענח ולהעביר לארצות־הברית את הנוסח המפוענח של התשדורת הגרמנית, שלימים כונתה "מכתב צימרמן".

במברק שנתן שר החוץ הגרמני, ארתור צימרמן (Arthur Zimmerman) לשגריר גרמניה בארצות־הברית, הרוזן יוהאן פון ברנשטורף, כדי שימסור אותו לשגריר גרמניה במקסיקו, היינריך פון אקארדט (Heinrich von Eckardt), נכתב שבעקבות לוחמת הצוללות הגרמניות הבלתי מוגבלת תיאלץ, כנראה, ארצות־הברית לנקוט עמדה במלחמה, ולחבור לבריטניה ולצרפת. לפיכך הוסמך פון אקארדט להציע למקסיקו ברית עם גרמניה נגד ארצות־הברית, בתמורת לתמיכה כלכלית נדיבה והבנת גרמניה שעל מקסיקו לכבוש מחדש את שטחי דרום־מערב ארצות־הברית (טקסס, ניו־מקסיקו ואריזונה), שהיו בעבר בריבונות מקסיקנית. צימרמן הפנה את השגריר הגרמני במקסיקו לעבוד בסתר עם המקסיקנים כדי להתכונן למצב הזה, ולהכין את הקרקע לברית המקווה בין גרמניה, מקסיקו ויפן נגד ארצות־הברית. כוונת גרמניה הייתה ליצור הסחה אסטרטגית שתפריע לארצות־הברית לתמוך בבריטניה ובצרפת, ותאפשר לכוחות המנצחים שהגיעו מהחזית המזרחית לנצח את מדינות ההסכמה. עם חשיפת תוכנו של המברק באוזני האמריקנים, התחילו להישמע בקונגרס האמריקני קולות תמיכה רבים יותר לכניסת ארצות־הברית למלחמה לצד בריטניה וצרפת. בשלב הזה

לפני שהכריז הקונגרס רשמית מלחמה על גרמניה, זימן מזכיר הצי האמריקני יוספוס דניאלס (Josephus Daniels) לוושינגטון את נשיאה החדש של מכללת המלחמה הימית, אדמירל ויליאם סימס (William S. Sims), והורה לו לטוס ללונדון כדי לנהל דיונים באדמירליות הבריטית, ולתכנן כיצד להפעיל את חיל הים האמריקני במלחמה. הן מזכיר הצי והן ראש המבצעים הימיים (Chief of Naval Operations) של הצי, אדמירל בנסון (Benson) שכיהן בתפקיד החדש שזה עתה נוצר, חשדו בבריטים, והתנגדו לספק להם סיוע ישיר של ממש.

סימס, עם זאת, הוכיח שנים קודם לכן שתפיסתו זהה לזאת של מהן, ולפיה רק קואליציה של מדינות חופשיות יכולה למנוע מגרמניה ניצחון.⁵² בינתיים המשיכו הצוללות הגרמניות בתקיפות בלתי מוגבלות על אוניות סוחר,⁵³ והנשיא וילסון השתמש בעובדה זאת כנימוק לבקשתו מהקונגרס להכריז מלחמה על גרמניה ואמר ב־2 באפריל 1917 כך: "כדי להצדיק את עקרונות השלום והצדק העולמיים נגד כוח אנוכי ואוטוקרטי, יש להקים בין העמים החופשיים האמיתיים בעולם אחדות מטרה ופעולה כדי שאפשר יהיה להבטיח מעתה ואילך את קיומם של אותם עקרונות".⁵⁴ הכעס הציבורי בעקבות מברק צימרמן הוביל לניתוק סופי של היחסים בין ארצות־הברית למעצמות המרכז (גרמניה ובעלות בריתה). ב־6 באפריל 1917 אישר הקונגרס האמריקני ברוב מכריע את הכרזת המלחמה על גרמניה. פענוח מברק צימרמן על־ידי המודיעין הבריטי היה בבחינת ידיעת מודיעין אחת שהצליחה להשפיע בצורה אסטרטגית על מהלך מלחמת העולם הראשונה.

הלקחים הימיים ממלחמת העולם הראשונה

הלקח הראשון מבחינת האסטרטגיה רבתי הוא שנדרש למצות את כל האפשרויות האחרות לפני שמכריזים מלחמה או מצטרפים אליה (Exhaust Diplomacy before you). (use Force).

הצטרפותה של ארצות־הברית למלחמת העולם הראשונה באפריל 1917 לצד מדינות ההסכמה הייתה אחד הגורמים העיקריים שהביאו בסופו של דבר להכרעת גורל המלחמה. טעויות במהלכים אופרטיביים גרמניים שהביאו להצטרפות ארצות־הברית למלחמה הובילו לשינוי מהותי במאזן הכוחות, אך אלה לא נלמדו בקרב הגרמנים והם חזרו על הטעות במלחמת העולם השנייה. זאת ועוד, האסטרטגיה הימית שנקטה גרמניה להביס יריב ימי חזק יותר ממנה – באמצעות "הרתעה, שלילת גישה (Access Denial) ואסטרטגיות א־

⁵² John B. Hattendorf, "Changing American perceptions of the royal navy since 1775", *International Journal of Naval History*, 11(1), (July 2014), p. 1.

⁵³ ראו בפרק על הלוחמה האי־סימטרית את התיאור על המזכר שהוציא האדמירל הגרמני הנינג פון הולצנדורף (Henning von Holtzendorff – 1853–1919) למטכ"ל הגרמני ובו תמך במעבר למלחמת צוללות בלתי מוגבלת נגד בריטניה, גם אם המשמעות תוביל להצטרפות ארצות־הברית למלחמה. צורת לוחמה זאת נקראה "לוחמה אי־סימטרית משבשת" (Disruptive Asymmetric Submarine Warfare) ואושרה על־ידי המטכ"ל הגרמני בדצמבר 1916.

⁵⁴ Woodrow Wilson, *War Messages, 65 The Congress, 1st Session*, Senate Doc. No. 5, Serial No. 7264, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1917, pp. 3–8.

סימטריות משבשות", ולצד זה נמנעה מלהיכנס למערכה ימית החלטית (Decisive Fleet Action) בנתיבי השיט בים הפתוח – לא צלחה.

היעדר ראייה אסטרטגית ארוכת טווח והבנת המשמעות המדינית של לוחמת הצוללות הבלתי מוגבלת שהכריזה גרמניה (שייתכן שאופרטיבית הניבה תוצאות מרשימות), גרמו לגרמניה בין היתר לנחול תבוסה, משהופר מאזן הכוחות והכוח עבר לבריטניה וצרפת עם הצטרפות ארצות-הברית למלחמה. קולין גריי בניתוח אירוע שערך לבחינת ה"מהפכה בעניינים צבאיים" במלחמת העולם הראשונה סיכם כך:

לגרמניה פשוט לא היה מנגנון לקביעת מדיניות, לניהול מדיניות או לבחינת מדיניות הראויות לשם כך [...] המדיניות הגרמנית, והאסטרטגיה רבתי והאסטרטגיה הצבאית, עלו מתוך הבחירות האישיות המטלטלות של הקיסר כמצביא העליון של המלחמה, ובאמצע 1916 עקפה את כל שדרת הפיקוד העליון.⁵⁵

בזירה הימית ראויים לציון שני מרכיבים מרכזיים שהשפיעו על אופייה של המלחמה: האחד, השפעתה של הטכנולוגיה על הכוח הימי; השני, יכולת ההסתגלות של הציים לקלות את השינויים המובהקים בכלי השיט ובמערכות הנשק שלהם. המהפכה התעשייתית והתפתחות הטכנולוגיה והנשק באו לידי ביטוי בשנים 1914–1918, שבהן הואץ ביותר קצב המרוץ הטכנולוגי. מלחמת העולם הראשונה הציגה בבירור ובמובהק את חשיבותו של הכוח הימי ואת מרכזיותו בתפיסה האסטרטגית. רק בעלי העוצמה הימית, טען מהן (שמת ב-1913), יכולים להשיג עליונות בים, ועל-ידי הבסת ציי האויב אפשר להבטיח את המשכו של הסחר הימי. מיקומה הגאוגרפי של מדינה מעניק לה יתרונות וחסרונות גאואסטרטגיים שקשה להתעלם מהם; האיים הבריטיים היו מבורכים מטבעם ביתרונות גאואסטרטגיים אלה, ואילו גרמניה הייתה חסרה אותם.⁵⁶ מלחמת העולם הראשונה הוכיחה שעליונות ימית היא מרכיב חיוני להצלחה ימית במלחמה.

עם זאת, השגת עליונות ימית, כפי שעשה זאת הצי הבריטי במרבית הימים והאוקיינוסים, לא מנעה מהאויב הגרמני להגיח מדי פעם לים הפתוח ולהפליג בו. כוחות המרכז בראשות גרמניה הובסו ביבשה תבוסה מוחצת רק בעקבות כישלונם למצוא אסטרטגיה ימית שיְכַלֵּה למנוע את העליונות הימית של מדינות ההסכמה.⁵⁷ הסגר הכלכלי שנכפה באמצעות צי מדינות ההסכמה על גרמניה, היה לכאורה הצעד המשמעותי ביותר שהוביל לניצחון במלחמה. מכאן ואילך התנהלו במלחמת העולם הראשונה כמו בקרב יוטלנד – קרבות של אוניות מערכה בעלות תותחים גדולים, שאֶפְשְׁרו העסקת מטרות בטווחים גדולים של עד 15 מיל (שלא תמיד השיגו ניצחון ברור בקרב). לפיכך אין זה מפתיע שבשנים שבין שתי מלחמות העולם נותרו עדיין ספינות המערכה השדרה המרכזית של הציים העיקריים, ואילו נושאות המטוסים והצוללות נחשבו כמסייעות לצי הקרב. יוצא דופן מהבחינה הזאת היה אדמירל איסורוקו יממוטו (Isoroku Yamamoto), המפקד הראשי של הצי המשולב,

⁵⁵ Gray, 2002, Ch. 7, p. 178

⁵⁶ Terdoslavich & Marble, 2002, pp. 139–145

⁵⁷ Gray, 2002, Ch. 6, p. 104

שהאמין כי נושאת המטוסים היא ספינת העתיד. הוא וקבוצה קטנה של תומכים לא הצליחו לשנות את הדוקטרינה הימית לפני תחילת המלחמה באוקיינוס השקט.⁵⁸

תרומתו המובהקת ביותר של צי ארצות־הברית למלחמת העולם הראשונה הייתה אבטחת האוניות שהובילו את שני מיליון החיילים האמריקנים מחופי ארצות־הברית לצרפת, הובלה שחלקה המכריע התנהל בששת החודשים האחרונים של המלחמה ללא כל פגיעה של צוללת גרמנית בכוח המוביל (ראו: איור 75). יש לציין שבשלבים האחרונים הועלה קצב הגעת החיילים האמריקנים לצרפת והגיע לכ־10,000 חיילים ביום, דבר שהבהיר לפיקוד העליון הגרמני שלא יוכל לגשר על הפער המתהווה ביחסי הכוחות, ועליו לבקש שביתת נשק.⁵⁹

מאפייני המלחמה בים במלחמת העולם הראשונה היו אלה: מאמציהן של "מדינות ההסכמה" (בראשות בריטניה, צרפת, רוסיה, איטליה ולקראת תום המלחמה גם ארצות־הברית), שלרשותם עמדו ציי מלחמה גדולים ומיקומם הגאואסטרטגי היה בעדיפות, לחסום את נתיבי השיט של שטחי "מעצמות המרכז" (בראשות גרמניה, הקיסרות האוסטרית־הונגרית, טורקיה ובלגריה). מנגד, היו מאמצי מעצמות המרכז לשבור את המצור הזה, או להגיב במצור ימי על בריטניה וצרפת באמצעות צוללות ואוניות סוחר חמושות.

איור 75: שיירה מהירה בדרכה מארצות־הברית לאירופה מלווה בכלי שיט של הצי האמריקני⁶⁰

⁵⁸ Milan Vego, "On littoral warfare", US Naval War College Review, 68(2), (2015), p. 34

⁵⁹ .Naval History and Heritage Command, World War I, A War to End All Wars...

⁶⁰ Frank A. Blazich, "United States Navy and World War I: 1914–1922", Naval History and Heritage Command, ציור שמן, 1920, Burnell Poole

לפני פרוץ המלחמה רווחה ההנחה שהמלחמה תתאפיין בקרבות יבשה קצרים, ויתאימו למלחמת ים קצרה שבה ציי מלחמה גדולים, שברשותם אוניות מערכה גדולות מסוג 'דרדנוט' החמושות בתותחים כבדים, והם ינהלו כמה קרבות הכרעה ימיים. בפועל, משהתארכה המלחמה מעבר לצפוי, התברר שהצי נדרש דווקא למשימות אבטחת שיט ואכיפת סגרים ימיים – שהתאימו דווקא לכלי שיט קטנים יותר דוגמת משחתות, ולא לאוניות הקרב הגדולות והיקרות.

מלחמת העולם הראשונה הציגה בבירור ובהבלטה את חשיבותו של כוח ימי ומרכזיותו בתפיסה האסטרטגית. היא הוכיחה שהשליטה בים חיונית להצלחה ימית במלחמה. עם זאת, בתחילת מלחמת העולם הראשונה טרם רווחה ההכרה בחשיבות המרחב הימי, והמצביאים משני הצדדים לא גרסו שכוח ימי ימלא תפקיד משמעותי, וישפיע על תוצאות המלחמה.

מנהיגי הצי הבריטי לפני מלחמת העולם הראשונה לא השכילו להעריך את הפוטנציאל העצום של הצוללות והמטוסים כמו גם את המהפכה הטכנולוגית שהם חוללו בעניינים הצבאיים שהתרחשה באותה עת. הדבר גרם לעיכוב בביצוע שינויים שהיו נחוצים, הן בדוקטרינה והן במבנה יחידותיו של הצי המלכותי. העיכוב הביא להחמצת ההזדמנות להשתמש בצי המלכותי כגורם מכריע של המדיניות הלאומית במלחמה נגד גרמניה. האדמירליות הבריטית גיבשה אסטרטגיה ימית המבוססת רק על הרכיב הצבאי שבה, ולא על צרכים לאומיים או מטרות לאומיות. הדבר נבע מ"ניוון וירטואלי של המנגנון האינטלקטואלי של הצי שהשתרש במהפכה הטכנולוגית מאז אמצע המאה ה-19, וגרם לכך שהוגים ימיים עסקו כמעט אך ורק בשאלות של תכנון אוניות מלחמה וביצועי מערכות הנשק שלהן".⁶¹

החידוש המובהק ביותר שמלחמת העולם הראשונה תרמה לחשיבה על אסטרטגיה ימית הוא ההבנה שבעת המודרנית הדבר החשוב ביותר הוא השגת עליונות ימית, ולשליטה במרחב הימי יש השפעה וחלק לא מבוטלים על האסטרטגיה היבשתית. שני האסטרטגים הימיים שהבינו דווקא את המרכיבים הנוספים שיכולים לספק ציים מלחמתיים לאסטרטגיה היבשתית בתקופה שבין שתי המלחמות, היו האדמירל הצרפתי ראול קאסטה והאדמירל הגרמני וולפגנג וגנר, מאסכולת היבשת (Continental School) של האסטרטגיה הימית.

רעיון השגת העליונות בים של מהן המשיך לאפיין את החשיבה של וגנר וקאסטה. עם זאת, בשונה ממהן, קאסטה גרס שלצד האסטרטגיה הימית והיבשתית יש גם לשיטתו אסטרטגיה כללית (במונחים של היום – אסטרטגיית ביטחון לאומי), המקשרת בין שתיהן. לפי קאסטה, האסטרטגיה הכללית מאחדת את הפעולות של הצבאות והציים בכל פעם ששני סוגי הגורמים נדרשים לשתף פעולה. כמו כן, לגרסת קורבט, האמין קאסטה בצורך בשיתוף פעולה הדוק בין חיל הים לצבא. לדידו, חשיבותו של הכוח הימי קשורה ישירות לתרומתו לניצחון על הקרקע. וגנר הביא לידי ביטוי את החשיבות של הקשר בין המרחב

⁶¹ Daniel McNeil, "Technology, History and The Revolution in Military Affairs". *Canadian Military Journal*, 1(4), (2000–2001).

היבשתי והמרחב הימי, בטענתו שאסטרטגיה ימית קשורה לתצורה של החוף, שלפיה יש חשיבות של גאוגרפיה בפיתוח אסטרטגיה ימית.

תוצאות מלחמת העולם הראשונה שינו את ההבנה של האסטרטגיה עצמה, והעניקו לה משמעות רחבה הרבה יותר משהייתה לה לפני המלחמה, כפי שראש ממשלת בריטניה לשעבר, הרברט אסקווית' (Herbert Henry Asquith) התבטא ב־1918: "עם כל הכבוד לחיילינו, המלחמה הזאת נוצחה בזכות הכוח הימי".⁶² הדרישות שהמלחמה הובילה והאסטרטגיה שהתעצבה במהלכה חייבו יצירת מנגנונים ומוסדות חדשים שיאפשרו לכנס יחדיו הן את המנהיגות הפוליטית והן את הצבאית, כדי לקבוע את מהלכי המלחמה הבאה.⁶³ לאחר מלחמת העולם הראשונה החלה להתבסס ההבנה שאסטרטגיה ימית היא חלק אינטגרלי מאסטרטגיה יבשתית, וששילוב ביניהם כפי שטען קורבט, הוא מרכיב מפתח בהתבססותה וקיומה של אסטרטגיה מנצחת. ההשלכות של שינויים אלה לא הובהרו עד מלחמת העולם השנייה. עשרים ואחת שנים מאוחר יותר, בצורה של מלחמה גלובלית נוספת, טוטלית והרסנית, הודגמה עוד פעם (וניתכן שאף ביתר שאת) חשיבות המרחב הימי והאסטרטגיה הימית.

⁶² Gray, 1992, Ch. 6, p. 211.

⁶³ Hew Strachan, "The Strategic Consequences of the World War", *The American Interest*, 9(6), (June 2014).

אסטרטגיה ימית ומלחמת העולם השנייה

מלחמת העולם השנייה הייתה אירוע היסטורי משמעותי נוסף שבאמצעותו אפשר להבין את התפתחות המונח "אסטרטגיה ימית" וחשיבותו, ובמרכז "הסיבוב השני" הייתה מלחמת מאזן הכוחות שהובילה גרמניה. המלחמה נפתחה בהתקפה הגרמנית על פולין ב־1 בספטמבר 1939, נמשכה שש שנים והסתיימה עם כניעתן של גרמניה במאי 1945 ויפן ב־15 באוגוסט 1945. מלחמת העולם השנייה הייתה מלחמה טוטלית במלוא מובן המילה. 57 ממדינות העולם השתתפו בה, היא התפרסה על־פני אזורים נרחבים ביבשה, בים ובאוויר. היקף האבדות בנפש שנגרמו לצבאות היריבים עלה על 15 מיליון לוחמים, ובאוכלוסייה האזרחית מצאו את מותם יותר מ־20 מיליון נפש (ובהם 6 מיליון יהודים). שלביה העיקריים כללו את השתלטות גרמניה על מרבית שטחה של אירופה המערבית, לחימה בריטית הרואית נגד הכוחות הגרמניים, פלישת גרמניה לרוסיה, והגעת קורפוס אפריקה של הגנרל הגרמני ארווין רומל (Erwin Rommel) עד אל־עלמיין שבצפון אפריקה. הצטרפותה של ארצות־הברית למלחמה לאחר התקיפה היפנית בפרל הרבור (Pearl Harbor) ושינוי המגמה באל־עלמיין ובסטלינגרד הביאו בסופו של דבר לנחיתת בעלות־הברית בסיציליה ובצרפת, כיבוש ברלין וכניעת יפן לאחר תקיפתה בנשק חדש – הנשק גרעיני.

לבד מזאת, המלחמה הייתה בחזקת התמודדות בין הדומיננטיות של הכוח היבשתי מול הדומיננטיות של הכוח הימי. גם במלחמה הזאת הכוח הימי לא היה מסוגל לבדו להכריע את גורל המלחמה באירופה, ומנהיגי בעלות־הברית וראשי צבאה למדו את לקחי מלחמת העולם הראשונה, והפנימו את הקשר ההדוק בין המערכה במרחב הימי והיבשתי.

רקע

בתום הקרבות של מלחמת העולם הראשונה התכנסו ראשי המדינות המנצחות בארמון ורסאי, בקרבת פריז, לדון בהסכם השלום (ינואר 1919). חוזה ורסאי הטיל את אשמת המלחמה על גרמניה ובעלות בריתה, וקבע שהן אחראיות לכל האבדות וההפסדים שנגרמו למדינות ההסכמה ולמדינות הידידותיות ולעמיהן בעקבות המלחמה שנכפתה עליהן בהתקפותיהן של גרמניה ובעלות בריתה. החוזה עסק בהגבלות שהוטלו על גרמניה בתחומים שונים, ואחד מהם – הגבלת גרמניה במרחב הימי. לאחר מלחמת העולם הראשונה צומצם הצי הגרמני, והותר לגרמניה להחזיק 14 אוניות בלבד, שהדחי שלהן לא

יעלה על 10,000 טונות, ובצי הגרמני לא יהיו צוללות.¹ בהקשר הזה אפשר לראות כיצד ניצול המרכיב הכלכלי באסטרטגיה רבתי בצורה לא טובה (הפעלת "כוח קשה") והסכם השלום המשפיל מבחינת גרמניה, היו בבחינת זרע פורענות למלחמה נוספת.

הצי האמריקני נותר ממוקד בצורך לבנות ולתחזק צי של אוניות קרב, ורוב האדמירלים האמריקנים ועמיתיהם האזרחים דגלו באוריינטציה כלכלית. הם האמינו שיש צורך להתרכז בבניית הספינות הגדולות והיקרות עבור הצי (לרבות נושאות מטוסים), מתוך הנחה שבמצב חירום לכשיתרחש, אפשר יהיה לבנות במהירות ספינות שטח קטנות יותר, כמו משחתות. תרחיש הייחוס של צי ארצות-הברית לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה היה להיערך למלחמה מברעת נגד הצי היפני אי שם במערב האוקיינוס השקט. עקב כך נותח ונחקר קרב יוטלנד במכללת המלחמה הימית, והלקחים שנלמדו עדיין התבססו על משנתו של מהן. הדוקטרינה הטקטית של חיל הים האמריקני שגובשה קבעה תפקיד חשוב לשימוש בנושאות המטוסים האמריקניות ככלי השיט ששיגו את ההכרעה, ויטביעו או ישביתו את נושאות המטוסים של האויב, בעוד מטוסים שיופעלו מנושאות המטוסים ישמשו ככלי נשק לתקיפת הצי היפני בקרב ההכרעה, לכשיתרחש.

לצי היפני היו השקפות זהות כמעט לאלו של הצי האמריקני בנוגע לאופי הסכסוך באוקיינוס השקט, והאדמירלים היפנים הבכירים התחנכו על ברכי תורתו של מהן. ערב מלחמת העולם הראשונה היפנים, כמו גם הרוסים והבריטים, ביקשו לנצל את המהפכה בסין והתמוטטות הקיסרות המנצ'ואית כדי להרחיב את השפעתם, ולהפוך את סין למדינת חסות יפנית. מדינות המערב הבינו לאחר מלחמת העולם הראשונה שיפן מנסה לנצל את היעדרן מהמזרח כדי לתפוס את מקומן, ואילו יפן זיהתה באותה עת את הצי האמריקני כאויב לייחוס, ומיקדה את האסטרטגיה הימית היפנית בסוגיה כיצד מנצחים את הצי האמריקני ב"קרב הכרעה מְהֵנִי". היפנים הניחו שיצליחו להתחיל באסטרטגיית התפשטות באוקיינוס השקט מערבה מחופיהם, להשתלט על איי הפיליפינים ולנהל קרבות התשה נגד הצי האמריקני בעת שהם נעים מערבה. עם זאת, ההנחה הייתה שיידרש ניצחון יפני במערכה המכריעה כדי לנצח במלחמה. לרוע מזלו, הצי הקיסרי היפני לא התייחס ליכולותיה האסטרטגיות של ארצות-הברית, יכולת ההתאוששות שלה מהפסד בקרב הכרעה אחד, ולא לתוצאה שעלולה להגיע לאחריהן.² היפנים גם לא הפנימו את החשיבות של צי הנחיתה האמפיבי, שבדיעבד הפך לגורם משמעותי ביותר, ובמיוחד בזירת האוקיינוס השקט.³ רק קבוצת קציני ים יפנים מצומצמת (שאומנם גם הם התחנכו על

¹ WWI Document Archive > Conventions and Treaties [Conditions of an Armistice with Germany](#), 10 November 1918, surrender of 160 U-boats, 8 light cruisers, 6 Dreadnoughts: The rest of the fleet to be disarmed and controlled by the Allies in neutral or Allied harbors.

² James A. Smit, [The influence of Alfred Thayer Mahan upon the Imperial Japanese Navy](#), Submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master of Arts in Military History, November 10, 2013.

³ Till, 2018, p. 187

תורת מהן), ובראשם אדמירל יממוטו חלקו על הגישה הזאת, אך לא זכו לאוזן קשבת אצל קובעי המדיניות. גם ממדיה האסטרטגיים החדשים של מלחמה תעשייתית חובקת עולם לא הובנה ולא הופנמה כראוי על-ידי קובעי האסטרטגיה הימית.

כפי שהיה לפני מלחמת העולם הראשונה, שמרוץ החימוש היה אחת העילות לפריצתה, כך גם התקופה של טרום מלחמת העולם השנייה התאפיינה במגמות המדגישות את חשיבות המרחב הימי למעצמות, ואת השאיפה להגיע לעליונות ימית, בדומה לטענות של מהן וקורבט. שאיפה זאת לא פסחה גם על האינטרסים של הקנצלר הגרמני אדולף היטלר, גם אם חיל הים הגרמני לא זכה לעדיפות העיקרית בגרמניה. בעקבות חוזה ורסאי צומצם באופן ניכר גודלו של הצי הגרמני, לעומת בריטניה בעלת העוצמה הימית הגדולה ביותר באותה עת, שרצתה לשמר אותה ולהמשיך להיות המעצמה הימית המובילה, אך לא הייתה מעוניינת להתעמת עם גרמניה של היטלר. שני מרכיבים אלה הובילו בסופו של דבר להסכם שנחתם ב־1935 לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה בין בריטניה וגרמניה. חלק מן ההסכם היה בקרה על יחסי הממדים בין גודלו של הצי הגרמני לצי הבריטי, כך שבכל פרק זמן לא יגדל הצי הגרמני (מבחינת דחי כולל) יותר מ־35% יותר מגודלו של הבריטי. באפריל 1939 ביטל היטלר באופן חד-צדדי את ההסכם חודשים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, ואילץ להגביל את הצי הגרמני ולערוך תוכנית בניין כוח סימטרית, בלי לתעדף בניית סוג מסוים של כלי שיט (כדוגמת הצוללות) על-פני כלי שיט אחרים.

הצי הגרמני של שנות ה־30 במאה ה־20 התמודד עם מה שתואר כ"דילמה ימית בינונית של כוח בינוני". צי המלחמה הגרמני מצא עצמו לכוד בין יכולותיו המוגבלות, המשימות הימיות הלאומיות שהוטלו עליו והתקציב הבלתי מספק שהוקצה לו לשם כך. בהתאם לכך קבעו אדמירל אוטו שניויןד (Otto Schniewind), מפקד הצי הראשי (1941–1944) ואדמירל קארל ג'ורג שוסטר (Karl George Schuster), מפקד הצי הדרומי (1942–1943) את שלוש המשימות העיקריות של הצי הגרמני בפרוץ מלחמת העולם השנייה:

להגן על חופי גרמניה ועל מימי החופים שלה מפני פעילות אויב; להגן על צי הסוחר הגרמני במים הטריטוריאליים, ולמנוע את הפסקת הסחר עם מדינות שכנות; לתקוף עם כל הכוחות העומדים לרשות הצי הגרמני את צי הסוחר של האויב ואת קווי האספקה של בעלות-הברית המערביות, לפגוע בהם ואם אפשר לשתק אותם.⁴

אחד ממפקדי הצי הגרמני הבולטים ביותר בזמן מלחמת העולם השנייה היה אדמירל קרל דניץ, שפיקד בתחילת המלחמה על צי הצוללות הגרמני וב־1943 מונה על-ידי היטלר למפקד הראשי של הצי הגרמני. בהמשך נראה שדניץ היה דמות כה משמעותית ברייך השלישי, שאף נבחר על-ידי היטלר ליורשו בתפקיד. עוד ב־1937 החל דניץ במאמצים לתעדף את בניית כוח הצוללות על-פני אוניות השטח, אם כי ללא הצלחה. הוא האמין שמערכה שתפקידה להטביע אוניות סוחר של בריטניה תרתיע ותמנע ממנה השתתפות עתידית במלחמה נגד גרמניה, והצוללות יהיו הנשק הימי העיקרי של גרמניה בכל סכסוך

עתידי.⁵ השקפותיו הביאו אותו לעיתים קרובות לעימות עם ראשי הצי הגרמני, כמו אריך ראדן, מפקד הצי הגרמני בתחילת מלחמת העולם השנייה, שבאמור האמין בהגדלת צי השטח של גרמניה ובבניית צי מאוזן.⁶ דניץ טען שבאמצעות צי של 300 צוללות מדגם 7 החדש, שהתאימו לפעילות מבצעית באוקיינוס האטלנטי, גרמניה תוכל לנצח במערכה מסוג זה. כדי להתגבר על נוכחות אוניות הליווי של השיירות הצי דניץ להפעיל את הצוללות בטקטיקה של "עדת זאבים", שתתגבר על ההגנה באמצעות יצירת עדיפות כמותית מקומית לצוללות התוקפות. זאת הייתה אסטרטגיה של מלחמת צוללות בלתי מוגבלת.⁷ בדיעבד אפשר לומר שאדמירל דניץ זיהה נכונה את המושג שטבע בשעתו קלאוזביץ "כמרכז הכובד" של מלחמת העולם השנייה במרחב הימי. ואולם גרמניה איבדה את כל אוניות המערכה המרכזיות שלה: ה'שרנהורסט' הוטבעה בדצמבר 1943, ה'גנייזנאו' הופצצה בנמל קיל בפברואר 1942 ומעולם לא יצאה להילחם בים, ה'ביסמרק' הוטבעה בקרב באוקיינוס האטלנטי במאי 1941, ואילו ה'גרף שפיי' (Graf Spee) נלכדה במונטה וידאו והוטבעה ב־1941 בידי צוותה.

בתום מלחמת העולם הראשונה הייתה בריטניה אחד הציים הגדולים והחזקים בעולם (אם לא החזק שבהם), עם זאת, כלכלתה הייתה במשבר חמור עד כדי כך שהיה חשש לקריסתה.⁸ התיאבון ללחימה מחודשת באירופה לאחר קרבות ההתשה של מלחמת העולם הראשונה היה נמוך, והדרג הפוליטי היה נכון להגיע להסדרים חדשים עם גרמניה המתחדשת והמתחמשת במקום חוזה ורסאי, מתוך כוונה לשמור על השלום הקיים. לצד זה שמרה בריטניה על מדיניות תכנון של עשור שנים, כדפוס מחזורי של הסכמה פוליטית שבאמצעותה הוערכו סדרי העדיפויות לתוכנית בניין הכוח של הצי המלכותי, והיעדים שנקבעו להוצאות ההערכה הזאת התבססו על סבירות לסכסוך עתידי. ואולם ב־1935, עם שינוי המצב הפוליטי באירופה, החלו הדברים להשתנות עם נטישת תוכנית עשר השנים, והחל תהליך איטי של חידוש הצי המלכותי, אם כי נקבע שההוצאה הזאת לא תפריע לרצון לשפר את מאזן הסחר של בריטניה באותה עת.⁹

הצי הצרפתי היה בתום מלחמת העולם הראשונה הרביעי בגודלו, ודמה לזה של חיל הים האיטלקי. חיל הים הצרפתי פעל בשנים שבין המלחמות בבניית צי חזק, אך בהתאם לאמנות המגבילות באותה תקופה, ובמיוחד אמנת וושינגטון.¹⁰ הצי האיטלקי ראה את

⁵ Kennedy Hickman, "World War II: Grand Admiral Karl Doenitz", Thought Co., 7 March, 2018.

⁶ ראו הרחבה על עמדותיו של ראדן בפרק על וולפגנג וגנר.

⁷ Hickman, 2018.

⁸ Paul Kennedy, *The rise and fall of British naval mastery*, 1976, pp. 267–298.

⁹ Joseph Maiolo, "Did The Royal Navy Decline Between The Two World Wars?" *The RUSI Journal*, 159(4), 2014, pp. 18–24.

¹⁰ אמנת וושינגטון (Washington Naval Treaty), המכונה גם אמנת חמשת הכוחות נחתמה ב־1922 בין המדינות הגדולות שזכו במלחמת העולם הראשונה, ובה הסכמה למנוע מרוץ חימוש על־ידי הגבלת הבנייה הימית. מדינות אלה ניהלו משא ומתן בוועידה הימית בושינגטון שהתקיימה בנובמבר 1921

עיקר ייעודו בשמירה על נתיבי הים התיכון לצפון אפריקה פתוחים לצד היכולת לפעול בבלקן.

בברית־המועצות חלה בין מלחמות העולם מהפכה באסטרטגיה הימית כחלק מהמהפכה הקומוניסטית. התאוריות שנלמדו בעבר באקדמיה הימית הסובייטית בוורוסילוב (Voroshilov Naval College) זנחו, ותחתיהן נוסדה אסכולה חדשה שהתמקדה בעיקר בהפעלה יעילה של "מלחמה משנית" (Minor War) באזור המים החופיים של ברית־המועצות. כאשר פלשה גרמניה הנאצית לרוסיה ביוני 1941 ושבתה מיליוני חיילים סובייטים, הועברו מהצי הסובייטי לכוחות היבשה אנשי צי רבים ותותחים ימיים כדי לחזק את הצבא האדום. הצי הסובייטי בים הבלטי נחסם בלנינגרד ובקרונושטט על־ידי שדות מוקשים, ורק הצוללות הצליחו לצאת לים הפתוח. צי השטח שנותר בנמלים שולב בלחימה עם מערך ההגנה נגד מטוסים על העיר, והפגיז בתותחיו עמדות גרמניות.¹¹ האסטרטגיה הימית הסובייטית הדגישה את הפעלת הצוללות, המיקוש והמטוסים כדי להגן על החוף מפני פלישה מהים. כמו כל אחת מהאסטרטגיות המרכזיסטיות, הודגשו בה יסודות חברתיים וכלכליים. יש לציין שבמחצית שנות ה־30 טרם הלחלה האסטרטגיה כלפי מטה, ובמספנות הסובייטיות עדיין המשיכו להיבנות אוניות מערכה גדולות.¹²

לעומת זאת, בצד השני של האוקיינוס האטלנטי החל להתפתח בתקופה שבין שתי מלחמות העולם "הגל השני" (Second Cycle) של אסטרטגים ימיים בארצות־הברית. ראוי לזכור שסיום מלחמת העולם הראשונה ותחילת השפל הכלכלי נתנו את אותותיהם גם בצי האמריקני: מצי של 243 כלי שיט שטח בסוף מלחמת העולם הראשונה נותרו ב־1921 102 כלי שיט בלבד. נוסף על הצמצום בכמות כלי השיט, גרם השפל הכלכלי לקיצוץ דרסטי בהקצאת דלק לצי, כך שהדבר התבטא בשעות אימון מעטות יחסית בים. השפל הכלכלי לא אִפשר לצי האמריקני לפתח אסטרטגיה ימית שתתמודד עם הסוגיות ארוכות הטווח שעניין כיצד נערכים לאיום האסטרטגי מצד הצי היפני, וכיצד מגינה ארצות־הברית על הקולוניה שלה בפיליפינים. למרות זאת, הייתה זאת שעה של פתיחות ושעת רצון לצי האמריקני להתמודד עם המשימה הקשה של יציאה מההגדרות הקודמות של הדוקטרינה המֶהֶנִית (Mahanian Doctrine), בנוגע להשגת ניצחון קצר ומוחץ במערכה נגד הצי היפני המלכותי (Naval History and Heritage Command). בשנות ה־30 של המאה ה־20 התברר לקצינים הימיים הבכירים שנושאות מטוסים הפכו לשדרה המובילה החשובה

עד פברואר 1922, ונחתמה על־ידי ממשלות בריטניה, ארצות־הברית, צרפת, איטליה ויפן. האמנה הגבילה את בניית אוניות הקרב (Battle Ships), סיירות מלחמה (Battle Cruisers) ונושאות מטוסים. הכמויות של קטגוריות אחרות של ספינות מלחמה, כולל סיירות, משחתות וצוללות, לא הוגבלו על־ידי האמנה, אך ספינות אלה הוגבלו לדחי (Displacement) של 10,000 טונות כל אחת.

¹¹ Sergei G. Gorshkov, T. A. Neely, (Translator), and H. Preston (eds.), **Red star rising at sea**, Annapolis: Naval Institute Press, 1974, pp. 84–91.

¹² Till, 1984, p. 51.

והיקרה של הצי, והן מסוגלות להילחם אפילו באוניות מערכה. עם זאת, הצי התקשה לקבוע את האופן שבו נשק מודרני ישתף פעולה עם נשק מסורתי בניהול מלחמה.¹³

גם הצי היפני הושפע רבות מהדוקטרינה של מהן: ספרו של מהן **השפעת הכוח הימי על ההיסטוריה, 1783–1660** תורגם ליפנית, ושימש ספר לימוד בצי הקיסרי היפני. מעודד מהניצחונות שהשיג נגד הצי הרוסי והסיני בתחילת המאה ה-20 תכנן הצי את המערכה הבאה נגד הצי האמריקני, בלי לשנות את הדוקטרינה שלו. ההבדל בין שני הציים היה שהאמריקני היה מוכן לאחר התקיפה היפנית על פרל הרבור לשנות את תפיסתו גם ברמה האסטרטגית וגם ברמה הדוקטרינרית, בעוד הצי היפני לא הצליח להשתחרר מהתפיסה האסטרטגית המִקְהִינִית של קרבות הכרעה בין שני ציים גדולים.¹⁴ אובדן אוניות המערכה בעקבות התקיפה היפנית בפרל הרבור הביא את מפקד הצי האמריקני באותה עת, אדמירל ארנסט ג'יי קינג (Ernest J. King) להסיט את הדגש בבניין הכוח והפעלתו מאוניות המערכה, שהיו לפי תפיסתו של מהן, הגורם המרכזי בקרבות ההכרעה, לנושאות המטוסים.¹⁵

עריכת השינוי בצי האמריקני דווקא על-ידי קציני שטח כמו אדמירל ויליאם מופט (William Moffett) במשך שני עשורים מתום מלחמת העולם הראשונה, כולל הסתייעות בקצינים צעירים שקודמו לתפקידים משפיעים בצי, זכתה לתיאור מאלף בספרו של סטפן רוזן **Making things happen: From the battlefield to the carrier task force in the US Navy**.¹⁶ זאת ועוד, במלחמת העולם השנייה שונתה משימת צי הצוללות האמריקני באוקיינוס השקט מכוח שהופנה לזירת הקרב היפנית לכוח שעסק בפשיטה על הסחר האזרחי היפני. חידוש זה הביא לשינויים רבים באופיו של כוח הצוללות האמריקני ושל קציניו, והצריך שינוי ארגוני למבנה פיקודי מבוזר באופן קיצוני, ואיסוף מודיעין מהיר וטוב לגבי האויב.¹⁷ הסתגלות מפקדי הצוללות לחידושים הטכנולוגיים לא הייתה קשה פחות מההסתגלות לשינויים הדוקטרינריים. ב-1943 הועברו מתפקידים 30% ממפקדי הצוללות האמריקנים שפעלו באוקיינוס השקט, מכיוון שלא הצליחו להסתגל לשינויים הדוקטרינריים הנדרשים שהתבטאו בצורך להטביע מספר רב ככל האפשר של כלי שיט יפניים, ובמיוחד אוניות סוחר שנשאו מטען של חומרים אסטרטגיים לרבות דלק כדי לתמוך בתעשיית המלחמה היפנית (או בלשונו של קלאוזביץ: "מרכז הכובד האסטרטגי" במערכה).¹⁸ עד כמה הייתה חשובה המשימה של ניתוק קווי הסחר האסטרטגי היפני אפשר ללמוד מהעובדה שהטבעת מכליות הנפט היפניות אילצה את ממשלת יפן עד 1944 לתעדף את

¹³ Craig C. Felker, **Testing American sea power: U.S. navy strategic exercises, 1923–1940**, College Station: Texas A& M University Press, 2007, pp. 9–33.

¹⁴ Donald M. Goldstein, and Katherine V. Dillon, **The Pearl Harbor papers: Inside the Japanese plans**, Washington: Brassey's, 1993, p. 5.

¹⁵ Henry M. Dater, "Tactical Use of air power in world war II: The navy experience," **Military Affairs**, 14 (1995), pp. 192–200.

¹⁶ Rosen, 1994, pp. 76–80.

¹⁷ .ibid, 190.

¹⁸ .ibid, 130.

הקצאת מלאי הפלדה שעמד לרשותה (יותר מ-83% מהמלאי) לבניית אוניות סוחר ומכליות, וזאת למרות האבדות הכבדות שספג חיל הים היפני בקרב מידווי ובקרב ים הפיליפינים.¹⁹

בנכונות לשנות ולהתאים את תפיסתו האסטרטגית למציאות המתפתחת, קיבל הצי האמריקני ערב מלחמת העולם השנייה תמיכה משני גורמים עיקריים וחשובים: הנשיא פרנקלין רוזוולט (Franklin Roosevelt), שלא דגל בתפיסת הבדלנות האמריקנית שרווחה באותה תקופה, וחבר הקונגרס קארל וינסון (Carl Vinson), שהפך להיות אביה הפוליטי של התפיסה "צי לשני אוקיינוסים" (Two Ocean Navy). וינסון, בהיותו יו"ר הוועדה של הקונגרס (House on Naval Affairs Committee), הצליח גם בשנות השפל הכלכלי לאפשר את חידוש הצי האמריקני והוצאת כלי שיט ישנים מסדר הכוחות. כל זאת נעשה עדיין במגבלות אמנת וושינגטון של 1922 (Washington Naval Treaty of 1922) והאמנה של לונדון מ-1930 (The London Treaty of 1930).²⁰ לכך יש להוסיף את תוספת התקציב שלה זכה הצי ב-1934 (The Emergency Appropriations Act of 1934), את החקיקה שנוספה בשנים 1938 ו-1940 לרבות הגדרת ההישג הנדרש של הצי האמריקני כצי בעל יכולת פעולה בשתי זירות (The Two-Ocean Navy Act of 1940), ואת העמדת גודלו של הצי כך שיוכל בבוא העת להתמודד עם הצי היפני שהתעצם במהירות רבה.

הצי האמריקני אִתְּגַר עצמו כל העת בגיבוש תפיסות ברמות האסטרטגית, המערכתית והטקטית, דבר שאִפְּשֵׁר לוּ בבוא העת לא רק לגדול ולקלוט כלי שיט חדשים, אלא גם לחולל שינויים מובהקים ביותר בתפעול כלי שיט אלה, הן מבחינה טכנית והן מבחינה מבצעית. עידוד החשיבה האינטלקטואלית והאסטרטגית הניב גם תוצאות להשגת תמיכה פוליטית ותקציבית. זאת הייתה עבודה קשה שהתנהלה במשך שני עשורים מתום מלחמת העולם הראשונה, גזלה זמן רב מכלל המשרתים בצי, כללה בין היתר פתרון בעיות רבות, מאות משחקי מלחמה במכללת הצי והגדרת טקטיקה חדשנית. תוצאת מאמצים אלה הייתה שכאשר הצליח קארל וינסון בקיץ 1940 לאשר את החקיקה של "צי שני אוקיינוסים", היה אפשר לממש את התוכנית במהירות, וכל קצין צי בכיר הוכשר במכללת הצי לפני שמלחמת העולם השנייה פרצה. הצי שבין המלחמות היה מסוגל להמשיג (Conceptualize) בצורה הרוטה בתחילה לעצמו, את ייעוד הצי ומטרותיו, ובהמשך לקונגרס, לנשיא ולציבור האמריקני.

בניגוד לאסטרטגיה שגובשה בתחילת המאה ה-20 זאת הייתה אסטרטגיה אִסִימֵטֵרִית ימית, המבוססת על עוצמה לזמן לחימה ממושך, והשגת עליונות ימית שדחתה תפיסות מתחרות של לחימה קצרה, ואשר ראתה את קווי הסיום שלה בשימוש נחרץ בעוצמה הימית ללחימה בחוף האויב. בבסיס התפיסה הונחה ההנחה שהמלחמה תהיה ממושכת, והריסת התשתית הכלכלית הלאומית היפנית כחלק מהכנעת יפן תהיה אחד מיעדי הצי האמריקני.

¹⁹ ibid, 131.

²⁰ אמנת לונדון (The London Treaty of 1930) היא אמנה ימית שמטרתה להגביל את ההתחמשות הימית ולצמצם את סדר הכוחות הימיים לרבות לוחמת צוללות. האמנה נחתמה ואושררה על־ידי בריטניה, יפן, צרפת, איטליה וארצות־הברית ב־1930.

בהתאם לאסטרטגיית "הגל השני" גדל הצי האמריקני בסדר הכוחות ובעוצמתו ללא תקדים בהיסטוריה שלו, דבר שהתאפשר הודות לבהירות הניסוח של ייעודי הצי ומטרותיו, ומונחים חדשים שהוא טבע באסטרטגיה הלאומית כמו: פריסה קדמית (Forward Deployment), הגנת נתיבי שיט ועליונות ימית, מושגים שהמשיכו להיות בעלי משמעות לחמישים השנים הבאות.²¹

זירת האוקיינוס השקט

התפתחות האסטרטגיה הימית היפנית

בשנות ה־30 של המאה ה־20 הגיעה יפן למסקנה שעליה ליצור אזור שליטה אוטרקי בהנהגתה (ראו: אזור 76). פרט לסין וקוריאה שכבר היו בשליטתה, ראתה יפן בדרום־מזרח אסיה, על משאבי הטבע הרבים שבו, יעד מרכזי להשתלטות עתידית (מרכיב הגאוגרפיה באסטרטגיה רבתי). ואולם לצורך זה היה עליה להתמודד עם כמה כוחות קולוניאליים מערביים, ובראש ובראשונה עם שתיים מהמעצמות הימיות החזקות ביותר בעולם באותה עת: בריטניה וארצות־הברית. לדברי החוקר הימי האמריקני מרק סטילה (Mark Stille), בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה התבססה האסטרטגיה של הצי הקיסרי היפני באוקיינוס השקט על הנחות יסוד אחדות שהובילו, בסופו של דבר, לתקיפה היפנית בפרל הרבור – הבסיס האמריקני העיקרי באוקיינוס השקט. ההיסק ההיסטורי היה שכשם שהמלחמה נגד רוסיה הוכרעה בקרב הימי בצ'ושימה ב־1905, המלחמה נגד ארצות־הברית תוכרע גם היא בקרב ימי מכריע אחד ויחיד.²²

הממשל האמריקני ראה באמברגו הנפט ובתפיסת הנכסים היפניים ביולי 1941 גישה מדינית ריאליסטית ואופורטוניסטית. היפנים לעומת זאת, ראו בזה פגיעה בכבוד הלאומי והגזעי שלהם שאיימה על עתיד הקיסרות. האמריקנים ציפו שהיפנים יגיבו על כך בצורה פרגמטית. המרכיבים התרבותיים באסטרטגיה רבתי היפנית לא רק שהובילו לפתיחת המלחמה, אלא גם הפכו להיות סמכות מנחה בהתנהלות יפן, ובסופו של דבר גם בתבוסתה באוקיינוס השקט.

הצי היפני דרש להגדיר בעצמו את האויב הפוטנציאלי העיקרי שלו, ועוד ב־1907 הכריז על הצי האמריקני כאויב עקב היותו הצי הגדול ביותר באוקיינוס השקט. ואולם התפיסה של הצי לא בהכרח הלמה את זו של המדינה. למעשה, בשנות ה־20 של המאה ה־20 דגלה יפן בשתי אסטרטגיות לאומיות נפרדות שנתמכו על־ידי הגורמים הפוליטיים בעלי ההשפעה הרבה ביותר בממשלה: צבא היבשה מחד גיסא, והצי מאידך גיסא. לעומת זאת, מעברו השני של האוקיינוס מדיניות ההגירה האמריקנית שהפלתה לרעה מהגרים מיפן, ופגעה

²¹ Paul S. Giarra, "The Navy and Nation Need A Maritime Strategy", *Proceeding Magazine*, 143(12), 1,378, (December 2017).

²² Mark Stille, *The imperial Japanese navy in the Pacific war*. Osprey Publishing, 2014, p. 146.

איור 76: ההתפשטות של יפן האימפריאלית 1870–1942

בזכויות המיעוט היפני בארצות־הברית עודדה את יפן לתמוך בתוכניות הצי היפני לצאת לפעולה נגד ארצות־הברית, ולהקצות תקציב מתאים לבניית כוחו למשימה הזאת.²³

התפיסה הימית היפנית גרסה שבקרוב הימי יידרש תוקף לעליונות כמותית ביחס של 1.5 ל-1 כדי לאפשר ניצחון במערכה על ארצות־הברית, ולפי הגרסה הזאת פעלו ראשי הצי היפני ודרשו ערב המלחמה את הגדלת הצי בדגש על הגדלת כמות אוניות המערכה. אומנם

²³ Clayton D. James, "American and Japanese Strategies in the Pacific War". in *Makers of modern strategy from Machiavelli to the nuclear age*, edited by Peter Paret, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986, pp. 703–732

בתוכנית בניין הכוח לא הצליחו היפנים לשנות את גודל הצי שלהם שעדיין סבל מנחיתות מספרית (6 ל-10), אך הם הניחו שאמנת לונדון שבה נקבע כי גודלם של צי ארצות-הברית ובריטניה בבסיסיהם באוקיינוס השקט לא ישתנה, תפתור את הבעיה מבחינה אזורית.²⁴ הייתה זו תקופה של חוסר יציבות ביפן. שישה ראשי ממשלות נרצחו ביפן בשנים 1921, 1930, 1932 ו-1936, חלקם בשל התנגדות לניסיונות להשתתף בוועידות בין-לאומיות שמטרתן הייתה להגביל את כוחה הימי של יפן.²⁵ חלק מההצדקות של אנשי הצבא שהשתתפו בפעולות הרצח נבעו מאמונתם, שהחוקה היפנית אִפְּשרה להם את הסמכות והשליטה העליונה בנושאי ביטחון לאומי, ומחויבות אחת בלבד – לקיסר יפן. ב-1933 פרשה יפן מחבר הלאומים, ובינואר 1936 עזבה המשלחת היפנית בראשותו של אדמירל נגאנו את הוועידה הימית בלונדון, לאחר שנדחו דרישותיה לשוויון במכסות לבנייה ימית וגודל כולל של הצי שהוקצבו לארצות-הברית, בריטניה ויפן.²⁶

האסטרטגים היפנים הניחו שההתנגשות הימית לכשתתרחש, תוכרע על-ידי התותחים הגדולים שעל סיפון אוניות המערכה, ולהערכה זאת היו שותפים, הן מפקדי הצי היפני הקיסרי, וגם חלק ממפקדי הצי האמריקני. לפיכך, כל שאר הכוחות הימיים של הצי היפני נועדו לתמוך באוניות המערכה. היפנים הגיעו למסקנה שכיבוש דרום-מזרח אסיה חייב לכלול גם כיבוש מהיר של הפיליפינים שבה היו מוצבים כוחות אמריקניים רבים. כך יכולים היו היפנים להשיג שליטה ימית בים סין הדרומי לאורך המסלול שבו עברו חומרי הגלם שלהם מדרום-מזרח אסיה. בראיית היפנים, כיבוש הפיליפינים היה אמור גם לאלץ את האמריקנים לסגת מחלק גדול מעמדותיהם באוקיינוס השקט, ולהיערך לכבוש אותם מחדש במועד מאוחר יותר. לפי ההערכה הזאת, האזור שבו תתרחש ההתנגשות המכריעה הגדולה עם האמריקנים צפוי להיות אי שם במערב האוקיינוס השקט, שם לדעת היפנים היה גם האזור הנכון לעצור את ההתקדמות האמריקנית (מהלך דו־שלבי).

ליפנים היה גם ברור שכדי לנצח בקרב המכריע הם יאלצו לפצות על הנחיתות המספרית שלהם בכלי שיט. באותה עת היה הצי היפני בזירה הזאת גדול מהצי האמריקני, אולם ארצות-הברית התחילה בתוכנית בינוי צי חסרת תקדים שהייתה אמורה לשנות את המצב, ולהקנות לה יתרון כמותי החל ב-1942. התוכנית הזאת עמדה לשנות מן היסוד כל חישוב קודם לגבי יחסי הכוחות, ולכן זירזה את ההחלטה על ההתמודדות. למעשה, עד שנות ה-30 המוקדמות של המאה ה-20 הניחו היפנים שאם סדר הכוחות הימיים שלהם יגיע ל-70% מכוחו של הצי האמריקני, הם יצליחו להשיג ניצחון.²⁷ ההשערה הזאת

²⁴ Stephen E. Pelz, *Race to Pearl Harbor: The failure of the second London naval conference and the onset of world war II*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974, pp. 167–178

²⁵ Dan Van der Vat, *The Pacific campaign: The U.S – Japanese naval war 1941–1945*, New York: Touchstone, 1991, pp. 39–45

²⁶ אמנת הים השנייה בלונדון (The Second London Naval Treaty) הייתה אמנה בין-לאומית שנחתמה בעקבות ועידת הפירוק הימי השנייה בלונדון, בריטניה. הוועידה החלה ב-9 בדצמבר 1935 ונחתמה על-ידי המדינות המשתתפות ב-25 במרס 1936, אך ללא הסכמת יפן.

²⁷ ראו הנחת האדמירל הגרמני טירפיץ ותאוריית הסיכונים שפיתח מול הצי הבריטי במלחמת העולם הראשונה, שלבסוף לא הוכיחה עצמה.

התבססה על שתי הנחות יסוד קודמות שהשפיעו גם על בניין הכוח של צי הקיסרי היפני בקביעת דוקטרינת ההפעלה שלו ובאימונים שערך בשנות ה־30 ועד תחילת המלחמה: האחת, שבידי הצי היפני יהיו כלי הנשק המתאימים שבשילוב עם דוקטרינת התשה יצליחו להגיע לשוויון כוחות מול הצי האמריקני. השנייה, שבהגיע הצי היפני לקרב ההכרעה מול הצי האמריקני, הרי בעזרת אמצעי הלחימה שברשותו, מהירות האוניות שלו ובעיקר התותחנות הכבדה באוניות המערכה יצליח להכריע את הקרב.

האסטרטגיה היפנית הזאת שונתה לחלוטין עם מינויו של אדמירל איסורוקו למפקד הצי המשולב באוגוסט 1939. יממוטו שינה את אסטרטגיית המלחמה הדו־שלבית, והחדיר מרכיבים התקפיים יותר לאסטרטגיה של הצי. הוא החל לדון במתקפה על פרל הרבור במרס או אפריל 1940, כ־180 יום לפני הפעולה, אך התקשה להשיג את אישור המטכ"ל של חיל הים (Naval General Staff) לתוכניתו בגלל ספקנותו בנוגע לסיכויי הצלחת הפעולה. בסדרת פגישות שקיים יממוטו בתאריכים 17–18 באוקטובר 1941 הוא איים להתפטר אם לא תאושר תוכניתו, איום שהביא לבסוף לאישור התוכנית. עם תקיפת פרל הרבור ב־7 בדצמבר 1941 נכנסה יפן למלחמה נגד ארצות־הברית ובריטניה. בוועידה הקיסרית המקשרת (Imperial Liaison Conference) ב־6 בספטמבר 1941 בארמון הקיסר בטוקיו אושרו "קווי המתאר של תוכנית הביצוע של המדיניות הלאומית הקיסרית" (Outline Plan for the Execution of the Empire's National Policy) ובהם שלושה שלבים עיקריים:

1. השמדת קו ההגנה הקרבי של הצי האמריקני בפרל הרבור ותפיסת שטחים עשירים במשאבי טבע בדרום־מזרח אסיה.
2. ייצוב הגבול מבורמה, דרך סומטרה, לאיי גילברט עד לצפון האוקיינוס השקט.
3. ניצול המשאבים הטבעיים של השטחים שנכבשו, ובתוך כך סיכול ניסיונות הצי האמריקני לכבוש מחדש שטחים אלה.²⁸

האירועים בזירת האוקיינוס השקט

עם כל ההערכה להתפתחות המחשבה האסטרטגית האמריקנית, נפלה ארצות־הברית בדצמבר 1941 בפרל הרבור קורבן להפתעה אסטרטגית של הצי היפני. למרות תבנית פעולה דומה של הצי היפני מול הצי הסיני והצי הרוסי (פורט ארתור 1904), שבה תקפו היפנים לפני הכרזה על פרוץ פעולות איבה, ולמרות שבגיבוש האסטרטגיה זוהה הצי היפני כאיום הייחוס²⁹ העיקרי לצי האמריקני, לא נערכו האמריקנים כ־איה לתרחיש הזה.³⁰

²⁸ Van der Vat, 1991, pp. 77–113.

²⁹ מילון מונחי צה"ל מגדיר את המושג "איום הייחוס" כ"איום הנגזר ממכלול האיומים האסטרטגיים, הנכללים בהערכת המודיעין, כחלק מהערכת המצב בתחום הביטחון הלאומי, והוא האיום המוגדר בתסריט הייחוס" (אג"ם-תוה"ד, 1998, עמ' 31). איום הייחוס מגדיר את האיומים המרכזיים, הקונקרטיים, שאליהם יש להפנות את המאמץ המבצעי־המדיני האסטרטגי בתקופה שאליה מתייחסים.

³⁰ הרחבה על האירועים ראו: רותם קובנר, **המערכה הנשכחת – מלחמת רוסיה יפן ומורשתה**, הוצאת מערכות, משרד הביטחון ההוצאה לאור, 2005.

ביולי 1937 פתחה יפן במלחמה נגד סין הלאומנית, ובדצמבר כבשה את בירתה ננג'ינג. כיבוש סין הוביל את יפן למסלול התנגשות עם ארצות־הברית. בתקופה של בדלנות קיצונית עשו האמריקנים שימוש בכלים כלכליים (המרכיב הכלכלי באסטרטגיה רבת־י). ב־1939 ביטלה ארצות־הברית את הסכם הסחר שלה עם יפן; ביולי 1940 הטילה איסור על אספקת בנזין תעופתי ליפן שהייתה נתונה ללחץ כלכלי הולך וגובר; ביולי 1941 הטילה אמברגו נפט ותפסה נכסים יפניים בארצות־הברית. צעדים אלה, בד בבד עם חולשתה של ברית־המועצות בעקבות המתקפה הגרמנית ביוני 1941 ותוכניות הבנייה של הצי האמריקני הובילו את מקבלי ההחלטות היפנים למסקנה, שאין מנוס אלא להיכנס למלחמה. קציני הצי הבכירים היו מהדוחפים העיקריים לכך, בין השאר משום שהצי היפני היה אחד הנפגעים העיקריים מהאמברגו הזה.³¹

בלי להמעט מההפתעה האסטרטגית שאליה נקלעה ארצות־הברית, יש לזכור שיפן וארצות־הברית ניהלו משא ומתן ממושך במשך 1941 בניסיון לשפר את היחסים ביניהן, ובו הציעה יפן לסגת מרוב סין והודו־סין לאחר כריתת שלום עם הממשלה הלאומנית, ואף לאמץ פרשנות עצמאית של הסכם המשולש ולהימנע מאפליה מסחרית בתנאי שכל המדינות האחרות יתגייסו. וושינגטון דחתה את ההצעות הללו. לאחר הדחייה הציע ראש ממשלת יפן קונויה (Konoye) להיפגש עם רוזוולט, אך האחרון התעקש להגיע להסדר לפני כל פגישה. ממשלת קונויה קרסה בחודש שלאחר מכן, כאשר הצבא היפני דחה את נסיגת כל הכוחות מסיין. ההצעה הסופית של יפן הועברה לארצות־הברית ב־20 בנובמבר 1941, ועליה הגיבה ארצות־הברית ב־26 בנובמבר, היום שבו יצא כוח התקיפה היפני לדרך כדי לתקוף את פרל הרבור, שנחשבה בעיני יפן כתקיפת מנע למנוע את צי ארצות־הברית באוקיינוס השקט מלהתערב בפעולות הצבאיות המתוכננות שלה בדרום־מזרח אסיה נגד שטחים של בריטניה, הולנד וארצות־הברית מעבר לים.

אדמירל נגאנו אוסאמי (Nagano Osami), ראש מטה הצי היפני, העריך באותה עת שאפשר יהיה להצליח ליישם את התוכנית הזאת במשך כשנתיים, אך לא התחייב ליותר מכך. בפועל, ולמרות ההצלחה בשלב הראשון, במשך עשרת החודשים הבאים איבד הצי היפני שני שלישים מכוח נושאות המטוסים שלו, הסתבך בקרבות התשה סמוך לאיי שלמה, וויתר על היוזמה שנטל במערכה הזאת. השאלות הן: מדוע לא הצליח הצי הקיסרי היפני לשמור על הישגיו מתחילת המלחמה עם ארצות־הברית? האם קשור הדבר לתרבות האסטרטגית שלו?

ב־7 בדצמבר 1941 (8 בדצמבר בטוקיו), תקפה יפן מושבות בריטיות ובסיסים אמריקניים, והחלה לפלוש בה בעת כמעט לכמה מוקדים בדרום־מזרח אסיה ובמרכז האוקיינוס השקט. בתקיפות האלה היו ההתקפה על בסיס הצי האמריקני בפרל הרבור ובסיסי הצבא בפיליפינים שגרמו לארצות־הברית, לבריטניה, לסין, לאוסטרליה ולכמה מדינות נוספות להכריז רשמית מלחמה על יפן. ברית־המועצות, שהייתה עסוקה זה חצי

³¹ Chihaya Masataka, "An Intimate Look at the Japanese Navy," in Donald M. Goldstein and Katherine V. Dillon (eds.), **The Pearl Harbor papers: Inside the Japanese plans**, Dulles: Prange Enterprises, 1993, pp. 312–372

שנה בלחימה עיקשת נגד מדינות הציר בחזית האירופית, שמרה לפי שעה על הסכם הניטרליות שלה עם יפן ושברה אותו רק לקראת סיום המלחמה.

בראשית מאי 1942 החליטה יפן להפעיל שורה של מבצעים נגד צי ארצות־הברית. בתחילת מאי 1942 נערכה התמודדות ראשונה בין נושאות מטוסים אמריקניות ויפניות בקרב על ים האלמוגים (The Battle of the Coral Sea). יפן יזמה ותכננה לכבוש את נמל מורסבי (Port Moresby) שבגינאה החדשה (New Guinea) באמצעות פעולה אמפיבית, ובכך רצתה לנתק את קווי השיט והאספקה הימיים בין ארצות־הברית לאוסטרליה. הפלישה המתוכננת סוכלה כאשר כוח משימה של בעלות־הברית, שבמרכזו שתי נושאות מטוסים אמריקניות, לחם בכוחות הימיים היפניים בקרב ימי שנערך בין 4–8 במאי 1942. לקרב משמעות היסטורית משום היותו הקרב הימי הראשון שבו הפעילו שני הצדדים נושאות מטוסים, שמנה המריאו המטוסים ולחמו זה נגד זה. לעומת זאת, ספינות השטח שהשתתפו בכוחות של שני הצדדים לא הגיעו לטווח ירי, ולא השפיעו כלל על תוצאות הקרב. למרות הניצחון הטקטי של היפנים והאבדות הכבדות של שני הצדדים, הצליח הצי האמריקני לראשונה לעצור התקפה יפנית גדולה. ואולם, הדבר לא השפיע על הצי היפני שהמשיך בתכנון המבצע הימי הבא בעקבותיו, במטרה לכבוש את קבוצת האיים של מידוויי (Midway Atoll) ואת קבוצת האיים באלסקה (Alaska Atolls). האמריקנים פיצחו את הקוד הימי היפני בסוף מאי 1942, ידעו את התוכניות וסדר הקרב שלו, והשתמשו בידיעתם כדי להשיג ניצחון מכריע על הצי הקיסרי היפני בקרב מידוויי (Midway).³²

קרב מידוויי היה עימות אָפִי (Epic Confrontation) בין הצי האמריקני לחיל הים היפני הקיסרי שנערך כחצי שנה לאחר התקיפה היפנית המוצלחת בפרל הרבור.³³ הניצחון המכריע של הצי האמריקני במערכה האווירית־ימית שנערכה בתאריכים 3–6 ביוני 1942, וההגנה המוצלחת שלו על הבסיס העיקרי השוכן באי מידוויי, הורידו לטמיון את תקוותיה של יפן לנטרל את ארצות־הברית כמעצמה ימית. הם גם הביאו לאובדן של ארבע נושאות מטוסים חשובות של היפנים, והיו נקודת מפנה מובהקת בזירת האוקיינוס השקט במלחמת העולם השנייה.³⁴ מילאן ויגו טוען שהתבוסה הכבדה של יפן בקרב זה הביאה לשינוי באסטרטגיה רבתי של יפן שהפכה מאסטרטגיה התקפית (Offensive Strategy) לאסטרטגיה הגנתית (Defensive Strategy).³⁵

אסטרטגיה חדשה שהופעלה בקרבות האוקיינוס השקט לאחר שהאמריקנים כבשו את האי גוואדלקנאל (Guadalcanal Island) בקיץ 1942 כונתה בשם "אסטרטגיית קפיצת איים" (Leapfrogging או Island-Hopping). האסטרטגיה התבססה על אחד מעקרונות

³² Theodore Ropp, *War in the modern world*, (Revised ed.), Baltimore: Johns. Hopkins University Press, 2000, p. 359

³³ התואר אָפִי מתייחס לאירוע בלתי רגיל במיוחד בגודל או בהיקף.

³⁴ תיאור מפורט יותר אך ממצה של האירועים אפשר למצוא בספרו של אנתוני ביוור, *מלחמת העולם השנייה*, הוצאת ידיעות ספרים, 2014, פרק 20, "הכיבוש היפני וקרב מידוויי", עמ' 325–337.

³⁵ Vego, 2019, p. 64

המלחמה של חיסכון בהפעלת כוח שלא לצורך, ובמקרה הזה – דילוג על איים שהוחזקו בידי היפנים והיו מבוצרים ומוגנים היטב במטרה לתפוס מקומות מוגנים פחות, אך בעלי פוטנציאל לתמוך בשלב ההתקדמות הבא. צי ארצות־הברית בודד את האיים המוגנים והמבוצרים מאספקה, וגרם לחיל המצב שם להתמודד עם רעב ומחלות. כך, הכוחות באיים שנעקפו כמו הבסיס העיקרי ברבאול (Rabaul), נהיו חסרי תועלת במאמץ המלחמתי היפני. אסטרטגיה חדשה זאת הפכה את מרחבי האוקיינוס השקט ל"בת ברית אמריקנית", וארצות־הברית השתמשה במרחבים כדי לדלג מעליהם עד להכנעתה הסופית של יפן באוגוסט 1945. גנרל דאגלס מקארטור (Douglas MacArthur) תמך באסטרטגיה הזאת כחלק משאיפתו להשיב את הפיליפינים לשליטת ארצות־הברית מוקדם ככל האפשר. לאסטרטגיה מוצלחת יש אבות רבים, ובמקרה הזה מקארטור טען להמצאתה, אם כי העובדות מצביעות על כך שהיוזמה המקורית הייתה של צי ארצות־הברית.³⁶

האסטרטגיה והטקטיקה של הצי היפני במהלך מלחמת העולם השנייה שיקפו דוקטרינה שהתפתחה במשך ארבעת העשורים שלפני מלחמת העולם השנייה. ליבה של הדוקטרינה הזאת נסוב סביב קרבות הכרעה, שבהמשכם קרבות התשה (Attrition Battles) שהיו אמורים לגרום להשמדתו הסופית של האויב הימי. התפיסה התפתחה במכללה הימית היפנית (Naval Staff College) שנוסדה ב־1888 בתמיכה בריטית (כולל משלוח מרצים בריטים), וזכתה לחיזוק ואישוש במלחמות של תחילת המאה נגד סין ורוסיה.³⁷ התפיסה המְהֵנִית בדבר הצורך לשלוט בים ובנתיבי השיט שלו אומצה בצי היפני, אך רק בגישה אזורית ומוגבלת. לצד בניין הכוח היו מפקדי הצי היפני מודאגים מכך שאיכות כלי השיט של האויב (הצי האמריקני) עלולה להביא לקיזוז היתרון הכמותי. בהתאם לכך אימץ הצי גישה של עדיפות לבניית אוניות מערכה מצוידות בתותחי 18 אינץ' (457 מילימטר), שיהיו בעלות כוח אש ניכר ועדיף על כוח האויב, ובעלות יכולת לנטרל ולהשמיד את נושאות המטוסים שברשותו.

הטכנולוגיה החדשה והיכולות הטקטיות שיושמו בצי היפני הוגבלו והותאמו לשיפור הדוקטרינה הקיימת, ולא לעיצובה של דוקטרינה חדשה. לדוגמה, למרות ההצלחות שנחלו הצוללות הגרמניות במלחמת העולם הראשונה בלוחמה נגד נתיבי השיט של בעלות־הברית, לא הכניסו היפנים את התפיסה הזאת לצי הצוללות שלהם שהיו לו יכולות גילוי ותקיפה טובים ביותר. כמו כן לא הונחו גורמי הפיתוח בצי היפני לפעול לשיפור רמת הלוחמה נגד צוללות (Anti-Submarine Warfare – ASW), לנוכח הגידול באתגר לוחמת הצוללות,³⁸

³⁶ Mark D. Roehrs, and William A. Renzi, *World war II in the Pacific* (2nd ed.), London: ME Sharpe, 2004, p. 122

³⁷ .Evans and Peattie, 1997, p. 13

³⁸ עדות להזנחת בניית יכולת נגד צוללות בצי היפני מובאת בספרו של סטיבן רוזן, המציין שנתונים שלאחר המלחמה מראים, שהטבעת מכליות הנפט היפניות אילצה עד 1944 את ממשלת יפן להקדיש יותר מ־83% ממלאי הפלדה לבניית אוניות סוחר כדי לאפשר את המשך הייבוא של מוצרים חיוניים לתעשייה. זאת למרות האבדות הכבדות שספג חיל הים היפני בקרב מיזויו וקרביים הפיליפינים. Rosen 1994, Ch. 5, New blood for the submarine force

אלא התמקדו בתחומי לחימה ששויכו לדוקטרינה ההתקפית.³⁹ הדוקטרינה היפנית ייחסה חשיבות גדולה לרוח הלחימה העדיפה (Superior Fighting Spirit) שיש לצי היפני על הצי האמריקני, לתרומה לניצחון בקרב ולתכנון מראש של המערכה, כולל קביעת אזור ההתמודדות נגד הצי האמריקני (Marianas Islands), השלב שבו יבוצע המעבר מקרב ההכרעה לקרב ההתשה. התוכנית אף העריכה את הסתברות ההצלחה (50%) להחזיר את הצי האמריקני למצבו עשור לפני תחילת המלחמה.⁴⁰ הגישה הזאת הניבה אומנם תוצאות בתחילת המלחמה, כאשר הצליחו היפנים להפגיע בתקיפותיהם, אך הייתה בעוכריהם כאשר פסקו הקרבות מלהיות קרבות הכרעה, ונדרשו שינויים והתאמות לפני הקרב ובמהלכו. יתרה מכך, החל ב-1943 הייתה לכוחות הימיים והצבאיים שעמדו לרשות ארצות-הברית עדיפות מכרעת הן בכוח האש והן בציווד.⁴¹

התרבות האסטרטגית היפנית לקתה בחסר, שכן הצי הקיסרי היפני היה נטול יכולת לנהל את המלחמה שבה התחיל מאחר שהדוקטרינה שלו הייתה מיושנת, ולא התאימה לדרישות האסטרטגיות של המלחמה. דהיינו, הצי היפני לא השכיל להבין את אופייה של המלחמה שאותה יזם. המבנה מעורר המחלוקות של פיקוד הצי גרם לתהליך קבלת החלטות פגום ולחוסר תיאום של הפיקוד בהיררכיות השונות שלו. לבסוף, הצי לא הצליח להתמודד עם המציאות המשתנה של המלחמה. הדוקטרינה הדוגמטית של הצי הקיסרי היפני, שהתבססה על דוקטרינה התקפית בלבד, גרמה להטיה מחשבתית והובילה את הצי למצב תודעתי (Mindset), שלפיו לא הבין במקרים מסוימים ובאופן מלא את אופייה של המלחמה כפי שהתפתחה באותה עת. הצי לא השתמש כראוי בצוללות שברשותו, לא פיתח לוחמה ראויה נגד צוללות, לא ידע לנצל את כוחותיו בהתאם לצורך במאבק עם צי שסדר הכוח שלו הלך וגדל במהלך המלחמה, ולא ניסה לשקול חלופות אחרות הנמצאות במרחב האסטרטגיה רבתי ובכך תרם בסופו של דבר לכישלונם במלחמת העולם השנייה.

הזירה האטלנטית והים התיכון

לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה כל ההחלטות האסטרטגיות הימיות האמריקניות היו קשורות ליעדים האסטרטגיים ולתעדוף בין הזירות הימיות השונות (אטלנטית והאוקיינוס השקט), שהיו למעשה נגזרת מזירות הלחימה היבשתיות העיקריות. עם כניסתם למלחמה סברו האמריקנים שהזירה העיקרית היא אירופה, ולכן הפנו אליה מאמץ תעשייתי גדול, בעוד זירת האוקיינוס השקט – הזירה היפנית – הייתה זקוקה לעוצמה ימית גדולה. אלה מרחבי ים גדולים מאוד ואויב ימי חזק יותר, התובעים כושר אדיר של תובלה ימית. האמריקנים העדיפו אפוא לנחות תחילה בצפון אפריקה, שם המאמץ הימי הנדרש היה קטן

³⁹ Masataka, 1993, pp. 312–320.

⁴⁰ Hedly P. Willmott, *The barrier and the javelin: Japanese and allied Pacific strategies, February to June 1942*, Annapolis: Naval Institute Press, 1982.

⁴¹ Evans and Peattie, 1997, p. 491.

יותר יחסית. המאמץ הזה היה עבור האמריקנים כעין התנסות שאֶפְּשרה להם ללמוד את הנחיתה ואת השלכת העוצמה הצבאית על האוקיינוס, ולהתמחות בהן.

שיקול זה עלה בקנה אחד עם האסטרטגיה הלאומית האמריקנית: ראשית, יש להכריע את גרמניה, וליתר דיוק למנוע את התמוטטותן של רוסיה ושל בריטניה, ואילו כלפי יפן יש לנקוט מדיניות הכלה (Containment) ובלימה. האסטרטגיה הזאת התאפשרה בזכות מרחבי הים העצומים שהשתרעו בין יפן לאמריקה, ולמרות כל ההצלחות היפניות לא הייתה ליפנים כל יכולת להשתלט ממש גם על הצד המזרחי של האוקיינוס השקט, ולהשפיע השפעה כלשהי על יבשת אמריקה עצמה. מצב זה אֶפְּשר לאמריקנים מרווח נשימה בזירת האוקיינוס השקט, כך שיכולים היו להפנות את המאמץ העיקרי לצפון אפריקה ולאירופה, ורק בהמשך להתפנות בהדרגה להקצאת משאבים וכוחות לזירה היפנית.

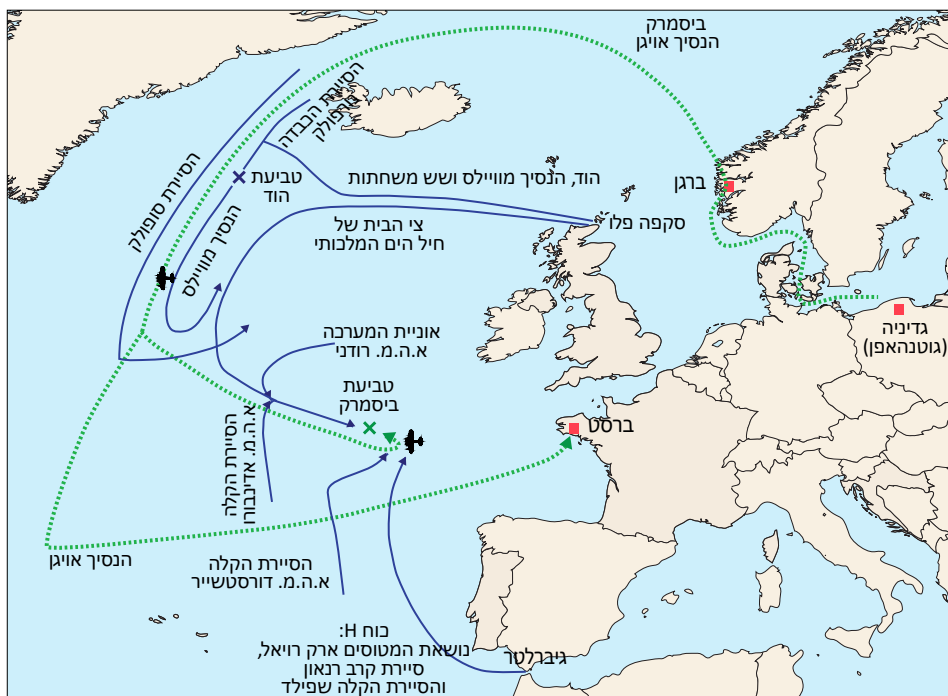
טרם סקירת הקרב על האטלנטי ראוי להתעכב על שני אירועים שבהם היו מעורבים הציים המלחמתיים של בריטניה וגרמניה. האחד, הוא המערכה הימית של כיבוש נורווגיה ודנמרק על-ידי גרמניה, והשני קרב מַצַר דנמרק (Battle of the Denmark Strait) (ראו: איור 77).

חיל הים הגרמני נטל חלק פעיל במבצע הפלישה הצבאי לנורווגיה שנערך במרס-אפריל 1940. יתר על כן, מפקד חיל הים הגרמני, אדמירל ראדר היה תומך נלהב בתוכניתו של היטלר לפלוש לארצות אלה, והסביר זאת בשלושה נימוקים: האחד, כדי להעניק לחיל הים הגרמני נמלים שאפשר להפעילם במשך כל השנה ולתקוף מהם את צי הסוחר הבריטי; השני, להתבסס על נמל נרוויק (Narvik) שבנורווגיה כדי לאבטח את ייבוא עופרות הברזל שנחצבו בשוודיה ושונעו מנמל זה לגרמניה; השלישי, לסכל (Pre-empt) מבצע כזה שתוכנן באביב 1940 על-ידי כוחות משולבים של צרפת ובריטניה.⁴² בריטניה הקצתה עוד קודם לכן חיל משלוח אנגלי-צרפתי מיוחד שהיה אמור להישלח לנורווגיה ופינלנד, אך ראש ממשלת בריטניה נוויל צ'מברליין (Arthur Neville Chamberlain) החליט לפזרו לאחר שברית-המועצות ופינלנד השיגו הסכם להפסקת הלחימה ביניהן.

ב-7 באפריל 1940 הפליג כוח ימי גרמני גדול מנמל וילהלמסהאפן לנרוויק וטרונדהיים (Trondheim), שבו סיירות המערכה 'גנייזנאו' ו'שרנהורסט', הסיירת הכבדה 'אדמירל היפר' (Admiral Hipper) ו-14 משחתות, והתגלה על-ידי מטוס סיור בריטי ומפציצי חיל האוויר המלכותי שיצאו לתקוף את הכוח, אך אלה לא הצליחו לעצור את התקדמותו. "צי המולדת הבריטי" (British Home Fleet)⁴³ הצליח אומנם לפגוע בסיירות המערכה 'גנייזנאו' ו'שרנהורסט', בשתי סיירות גרמניות 'קניגסברג' (Königsberg) ו'קרלסרוהה' (Karlsruhe) ובחצי תריסר משחתות גרמניות, אך עד מחצית אפריל השלימו הגרמנים את כיבוש טרונדהיים וסטוונגר. הגרמנים שלחו את הסיירת הכבדה החדשה שלהם 'בליכר',

⁴² ביוור, 2014, פרק 5 "נורווגיה ודנמרק", עמ' 88.

⁴³ "צי המולדת הבריטי" היה כוח הלחימה העיקרי של הצי המלכותי במים האירופיים במלחמת העולם השנייה. מפקדו החל ב-3 בספטמבר 1939 היה אדמירל פורבס (Forbes) והוא שכן בסקאפה פלאו (Scapa Flow) שבצפון האי הבריטי.

איור 77: קרב מִצַר דנמרק בין הצי המלכותי לצי הגרמני – 24 במאי 1941

את ספינת המערכה של 'כיס לוצוב' (Lutzow) לסייע לכוח. סוללות תותחים נורווגיות וספינות טורפדו הטביעו את הסיירת 'בליכר', ואילו 'לוצוב' נפגעה קשות עד שנאלצה לסגת ולהיגרר לתיקונים בנמל קיל. הבריטים והצרפתים ניסו לעצור ביבשה את תנועת הכוחות הגרמניים, ואף כבשו באופן זמני את נרוויק, אך הדרגים המדיניים של בריטניה וצרפת החליטו בסוף אפריל לסגת מנורווגיה. הצלחותיו החלקיות בלבד של חיל הים הגרמני והאבדות הכבדות שספג לא הועילו במאומה לבריטניה ולצרפת למניעת הובלתם של יותר מ־100 אלף חיילים גרמנים לנורווגיה במרוצת חודש אפריל 1940.⁴⁴ ב־20 במאי נכנעו אחרוני החיילים הנורווגים בפני גרמניה, אך המחיר בזירה הימית היה כבד מאוד: מתוך 23 אוניות השטח הגרמניות בגודל של משחתת ויותר, שהשתתפו בפלישה לנורווגיה, 17 הוטבעו או נפגעו (טבלה 7).

קרב "מִצַר דנמרק" היה הניסיון לממש את "אסטרטגיית שני הקטבים" (Double-Pole Strategy) של האדמירל הגרמני ראדו. אסטרטגיית שני הקטבים התבססה על הפעלת צי השטח הגרמני בשתי זירות: הוצאת כלי השיט המלחמתיים החדשים לים הפתוח כדי

⁴⁴ ביוור, 2014, עמ' 91–93.

לפגוע בקווי השיט של בריטניה והפעלת שאר צי השטח הגרמני (המיושן יותר) בקרבת חופי גרמניה (בנמלים), כך שירתק כוחות של הצי המלכותי הבריטי.

טבלה 7: אבודות כלי שיט של הצי המלכותי הבריטי, הצי הגרמני ובעלות-הברית בקרבות על כיבוש נורווגיה

סוג כלי השיט	הצי המלכותי	צי בעלות-הברית	הצי הגרמני
נושאות מטוסים	1	-	-
סיירות	2	-	3
משחתות	7	-	10
צוללות	4	2	4
סה"כ	14	1	17

הקרבת הימי במצור דנמרק התרחש ב־24 במאי 1941 בין הצי המלכותי והצי הגרמני. הוא ארך כשנה לאחר האבודות הכבדות שספג צי השטח הגרמני בפלישתו לנורווגיה. בניגוד למלחמת העולם הראשונה שבה הסתגרו אוניות צי הים הפתוח הגרמניות בנמלים ויצאו רק לקרבות קצרים, שאחד מהם היה קרב יוטלנד של 1916, הרי שבקרבת מצור דנמרק יצאו אוניות המלחמה הגרמניות מהנמל לפי "אסטרטגיית שני הקטבים" מתוך כוונה להגיע לנתיבי השיט הבריטיים בים הפתוח ולפגוע בסחר אל בריטניה וממנה. המבצע כונה בשם "Rheinübung Operation", והשתתפו בו אוניית המערכה 'כיס ביסמרק' (Battleship Bismarck) והסיירת הכבדה 'הנסיך אויגן' (Heavy Cruiser Prinz Eugen) של הצי הגרמני. ספינות הקרב של הצי המלכותי הבריטי היו 'הנסיך מוויילס' (HMS Prince of Wales) וסיירת המערכה 'הוד' (Battlecruiser HMS Hood), שיצאו מאזור סקאפה פלאו (Skapa Flow) שבסקוטלנד כדי ליירט את הכוח הגרמני, לסכל את כוונתו ולהביס את אוניית המערכה 'כיס ביסמרק' הגרמנית והסיירת הכבדה 'הנסיך אויגן', שכבר הצליחו להגיע לים הפתוח לאזור שבין גרינלנד ואיסלנד (ראו: איור 77). שתי ספינות הצי המלכותי הבריטי הצליחו ליירט את הכוח הגרמני ופתחו עליו באש תותחים. ה'ביסמרק' השיבה באש ועשר דקות לאחר שהבריטים פתחו באש פגע פגז אחד מהמטח החמישי שירתה ה'ביסמרק' פגיעה ישירה באזור מחסני התחמושת האחוריים של סיירת ה'הוד', וגרם לפיצוץ התחמושת שבמחסנים ולטביעת האונייה על כל אנשי צוותה בתוך שלוש דקות (רק שלושה מתוך 1,421 אנשי הצוות ניצלו). 'הנסיך מוויילס' המשיכה להעסיק את ה'ביסמרק', אך סבלה מתקלות קשות בחימוש העיקרי שלה. יש לציין, שהיא נכנסה לשירות רק בסוף מרס 1941, לאחר שהותקנו בצריחה תותחים חדשים שעדיין סבלו מבעיות אמינות. עקב כך נאלצה 'הנסיך מוויילס' לנתק מגע מה'ביסמרק' כדי להמתין לתגבור של כוחות צי מלכותי נוספים. הקרב נתפס כניצחון טקטי של הגרמנים, אך השפעתו הייתה קצרת מועד. הנזק שנגרם למכלי הדלק הקדמיים של 'ביסמרק' אילץ אותה לחזור לנמל ברסט שבחוף המערבי של צרפת הכבושה. הבריטים התארגנו עם כוח משימה ימי בסיוע אווירי שהצליח ב־27 במאי להטביע אותה

באמצעות כמה טורפדו שנטרלו את מערכת ההיגוי של ה'ביסמרק'. הסיירת הכבדה 'הנסיך אויגן' הצליחה להתחמק מפגיעת כוח המשימה הבריטי ולהגיע לנמל ברסט.⁴⁵

תוצאות הקרב סימלו את כישלון "אסטרטגיית שני הקטבים", שלא זיהתה נכונה את המושג "מרכז הכובד" של המערכה הימית, ולפיכך גם לא את היכולות הקריטיות, הדרישות הקריטיות והפגיעות הקריטיות. ההפסדים במערכה הנורווגית הותירו רק קומץ של אוניות כבדות לא פגועות לרשות הפלישה המתוכננת בקיץ 1940 לבריטניה שכונתה "מבצע ארי הים" (Sea Lion), ושמעולם לא יצאה אל הפועל מחמת תפקודו של חיל הים הגרמני בשני הקרבות שצוינו לעיל, והאבדות שספג. בקרב ההנהגה הגרמנית שררו ספקות כבדים בנוגע ליכולתו של הצי הגרמני לאבטח מבצע פלישה בדרך הים לבריטניה ולהתמודד עם הצי הבריטי המלכותי במבצע כזה. עם זאת, נפילת צרפת וכיבוש נורווגיה העניקו לצוללות הגרמניות גישה נוחה לצירי ספנות בריטיים באוקיינוס האטלנטי. בהיבט הזה החלפתו של ראדר בדניץ, והתמקדות ב"מערכה על האטלנטי" זיהו נכון (אך אולי מאוחר במידה מסוימת) את מרכז הכובד מבחינת גרמניה, ולמעשה את כישלון התפיסה עצמה.

הקרב על האוקיינוס האטלנטי (The Battle of the Atlantic)

הקרב על האוקיינוס האטלנטי שהתרחש בין השנים 1939–1945 היה הקרב הארוך ביותר במלחמת העולם השנייה, ולמעשה היה הקרב להשגת עליונות ימית בזירה הזאת. הוא החל מיד עם הכרזת המלחמה הבריטית על גרמניה בספטמבר 1939, והסתיים עם כניעתה של גרמניה לבעלות-הברית במאי 1945. עם כניסתן של בריטניה וצרפת למלחמת העולם השנייה ב-3 בספטמבר 1939, החל חיל הים הגרמני ליישם אסטרטגיות דומות לאלה ששימשו אותו במלחמת העולם הראשונה. הוא לא הצליח לאתגר את הצי המלכותי הבריטי בספינות המערכה, ולכן פתח במערכה נגד קווי הסחר של בעלות-הברית במטרה לנתק את בריטניה מהאספקה הדרושה למלחמה. בפיקודו של ראדר ביקשו כוחות חיל הים הגרמני להעסיק כוח מעורב של ספינות שטח וצוללות להשגת המשימה. ראדר, שהעדיף את בנייתו של צי מאוזן (שטח וצוללות), היה בר-פלוגתא של מפקד כוח הצוללות הגרמני, אדמירל קרל דניץ, בנוגע לשימוש בצוללות. בתחילת המלחמה הצטווה צי הצוללות להטביע ספינות מלחמה של הצי המלכותי, ואכן בשלבים הראשונים זכו הצוללות הגרמניות לכמה הישגים והטביעו את אוניית הקרב הישנה 'רויאל' (HMS Royal Oak) באזור הסקאפה, וכן את נושאת המטוסים 'HMS Courageous' סמוך לחופי אירלנד. למרות ההישגים דגל דניץ באסטרטגייה של הפעלת צוללות שכונתה "עדת זאבים" (Wolfpack Tactics), כדי לתקוף את שיירות האוקיינוס האטלנטי שהעבירו אספקה לבריטניה. אומנם צי השטח הגרמני השיג גם הוא הישגים מסויימים, אך הצי המלכותי הבריטי החליט להשמיד את כלי השיט הגרמניים, או לאלצם להישאר "כלואים" בנמליהם, ולפיכך פעל מול 'הגרף שפיי' בשפך נהר 'הריבר פלייט' (River Plate) ב-1939 ובקרב מצר דנמרק ב-1941.

⁴⁵ Holger H. Herwig and Robert J. Winklareth, "The Battle of the Denmark Strait: A Critical Analysis of the Bismarck's Singular Triumph", *Naval War College Review*, 68(4), (2015), Article 13

עם נפילת צרפת ביוני 1940 השיג דניץ בסיסים חדשים במפרץ בסקאיה שממנו יוכלו הצוללות הגרמניות לפעול בדוקטרינת "עדת זאבים", ולפגוע בשיירות הבריטיות. הגרמנים נעזרו במודיעין שנאסף על מיקום השיירות הבריטיות באמצעות ההצלחה לפענח את הצופן הבריטי. בשלהי 1940 ובמשך כל 1941 הצליחו הצוללות הגרמניות במשימתן בצורה מרשימה, והטביעו כמות ניכרת של אוניות אספקה שהגיעו לבריטניה (יותר מ-270 ספינות של בעלות-הברית), הצלחה שזכתה בקרב צוותי הצוללות לכינוי "השעה המאושרת" (Die Glückliche Zeit).

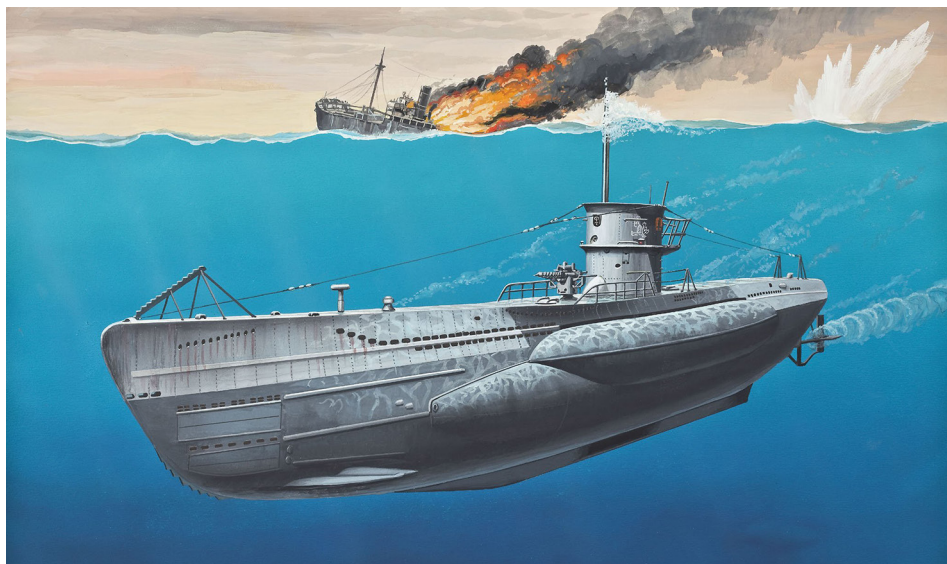
יש לזכור שארצות-הברית הפעילה החל ממרס 1941 בצעד חסר תקדים את התוכנית "החכר והשאל" (Lend and Lease), וסיפקה לבעלות-הברית באירופה, ומאוחר יותר גם לברית-המועצות, ספינות, משאיות, כלי טיס, חומרים, מזון ועוד, שאת העברתם לאירופה היה צריך לאבטח (המרכיב הכלכלי של האסטרטגיה רבת).⁴⁶ בשנים הללו הוטבעו אלפי אוניות, ועשרות אלפי אנשים נספו באוקיינוס האטלנטי. היה זה סכסוך בין בעלות-הברית המערביות ובין מעצמות הציר (במיוחד גרמניה) על השליטה בנתיבי האוקיינוס האטלנטי ועל השגת עליונות ימית בהם. האסטרטגיה הימית של בעלות-הברית (Grand Alliance Strategy) התאפיינה במאבק שרתם את העוצמה הלאומית וחידושי הטכנולוגיה נגד האסטרטגיה שהפעיל הצי הגרמני באמצעות לוחמת הצוללות שלו (ראו: איור 78).⁴⁷

בעלות-הברית קבעו למערכה שלוש מטרות: הסגר ימי על מעצמות הציר באירופה, ביטחון השיט של בעלות-הברית והחופש להקרין עוצמה במרחב הימי של האוקיינוס האטלנטי. מעצמות הציר, לעומת זאת, קיוו לסכל ולשבש את השימוש של בעלות-הברית באוקיינוס האטלנטי, ולמנוע מהן להשיג שליטה ימית באזור. נתוני הפתיחה של קרב ממושך זה עודדו את מעצמות הציר, ובמיוחד את גרמניה, לכך שמזדמנת אפשרות לפעול כדברי קלאוזביץ על "מרכז הכובד", שיביס את בריטניה באמצעות השגת ניצחון במערכה.⁴⁸ ואכן, אילו הייתה בריטניה מצליחה למנוע מאוניות הסוחר של בעלות-הברית לשאת מזון, חומרי גלם, חיילים וציודם מצפון אמריקה לבריטניה ובעיקר לרוסיה, כי אז תוצאות מלחמת העולם השנייה היו יכולות להיות שונות לחלוטין. יתר על כן, אילו מדינות בעלות-הברית לא היו מסוגלות לשלוח אוניות אל צפון האוקיינוס האטלנטי, אי אפשר היה להעביר כוחות קרקע

⁴⁶ תוכנית "החכר והשאל" או בכותרתה הרשמית ה"חוק לקידום ההגנה של ארצות-הברית" נחקקה ונחתמה ב-11 במרס 1941, הסתיימה בספטמבר 1945, ובעקבותיה סיפקה ארצות-הברית לבריטניה (ולחבר העמים הבריטי), לצרפת החופשית, לרפובליקה של סין, ובהמשך גם לברית-המועצות ומדינות בעלות-הברית האחרות מזון, נפט וחומרים החל ממרס 1941 עד לאוגוסט 1945. זה כלל ספינות מלחמה ומטוסי מלחמה יחד עם כלי נשק אחרים. באופן כללי הסיוע היה בחינם, אם כי מעט מהפריטים כמו אוניות, הוחזרו לאחר המלחמה. בתמורה קיבלה ארצות-הברית שכירות בבסיסים צבאיים וימיים בשטח בעלות-הברית במהלך המלחמה. תוכנית "החכר והשאל" סיימה למעשה את היומרה של ארצות-הברית לשמור על ניטרליות שעוגנה בחוקי הניטרליות של שנות 1930.

⁴⁷ Hattendorf, 2013, p. 2.

⁴⁸ Eliot A. Cohen & John Gooch, "Failure to Learn: American Antisubmarine Warfare in 1942". In: *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War*, New York: Free Press, 2005.

איור 78: מלחמת העולם השנייה – צוללת גרמנית לאחר תקיפת אוניית סוחר באוקיינוס האטלנטי

בריטיים ואמריקניים לחופים בזירות לחימה כמו הים התיכון.⁴⁹ זאת הייתה גם הערכתו של צ'רצ'יל, שטען כי סכנה זו לא באה לידי ביטוי בצורה של קרבות מרשימים או נוצצים, אלא בסטטיסטיקה מבעיתה ובלתי נתפסת, והבין כי הפסד בקרב על האוקיינוס האטלנטי יפתח בפני גרמניה סיכויים טובים ביותר להביס את המעצמות המערביות.⁵⁰ לקרב הזה התגייסו כמה אנשי מדע של בעלות-הברית כדי להשפיע על עיצוב הדוקטרינה המתאימה לסוג הזה של הלחימה בשעה שבנו דיסציפלינה מדעית חדשה בשם "חקר ביצועים".

בחורף ובתחילת אביב 1943 נמשך "הקרב על האטלנטי" והאספקה לבריטניה הגיעה לרמות קריטיות. למרות האבדות שספגו הגרמנים, נראה היה שהאסטרטגיה הגרמנית להטביע אוניות בקצב מהיר יותר ממה שבעלות-הברית יכלו לבנות אותן הצליחה, אך באפריל-מאי של אותה שנה חל שינוי במגמה לרעת הגרמנים. במפגשים שבין השיירות של בעלות-הברית לצוללות הגרמניות החל היחס הכמותי להשתנות. כך לדוגמה שיירה של בעלות-הברית בשם "ONS 5" שהותקפה על-ידי 30 צוללות גרמניות הצליחה להטביע שש צוללות גרמניות, אך איבדה 13 אוניות סוחר. שבועיים לאחר מכן, שיירה בשם "SC 130" הצליחה לשרוד את התקיפה הגרמנית, וספינות הליווי שלה הטביעו חמש צוללות גרמניות. התפנית המהירה להובלת בעלות-הברית הייתה תוצאה של שילוב כמה טכנולוגיות שהפכו לזמינות בחודשים שקדמו לה. מדובר בשילוב עם תוכניות בנייה של ספינות סוחר מסוג

⁴⁹ Gary Sheffield, "The Battle of the Atlantic: The U-boat peril", BBC, 3 March, 2011

⁵⁰ Winston S. Churchill, *The Second World War*. London: A&C Black, (2013), p. 397; Thomas A. Hughes and Marc Milner, "Battle of the Atlantic, World War II", *Britannica*

Liberty, וכל אלה שינו את המגמה ב"קרב על האטלנטי". בקרבות הימיים שהתנהלו בחודש מאי (וזכו לכינוי הגרמני "מאי השחור"), איבדה גרמניה 34 צוללות לעומת 34 אוניות של בעלות-הברית שהטביעו הצוללות הגרמניות.

מח"י לשעבר, אלוף שלמה אראל שהפליג כמלח בצי הבריטי בשיירות באוקיינוס האטלנטי, ואונייתו טובעה בינואר 1941 באמצעות טורפדו מצוללת גרמנית, ציין לקחים היסטוריים, טכנולוגיים ואסטרטגיים של המלחמה הזאת בזו הלשון:

במהלך מלחמת העולם השנייה התפתחה דוקטרינת הלחימה בים במונחים של 'חיפוי וליווי' (Cover and Escort). ה'חיפוי' בזירה ימית מוגדרת ניתן על-ידי כוח לחימה ימי המורכב מאוניות שטח ונושאות מטוסים (ובהתאם לטווחים גם כוחות אוויר מבסיסים יבשתיים), והיה מסוגל לאתר וליירט בכוחות עדיפים כל כוח אויב החודר לזירה. המושג 'ליווי' הוא שם כולל לכל פעילות ימית הנערכת תחת המטרייה של כוח החיפוי, אך בעיקרו הוא ליווי צמוד של שיירות הצבא או האספקה על-ידי כוחות קלים ומתמחים.⁵¹

יש הסכמה רחבה בקרב ההיסטוריונים של מלחמת העולם השנייה שגיוס מיטב המוחות האזרחיים, והשתלבותם במאמץ המלחמתי ברמות הגבוהות ביותר, היה סיפור הצלחה בריטי יוצא מן הכלל. אחד הבולטים שבהם היה פטריק מיינארד סטיוארט בלאקט, פיזיקאי ניסויי בריטי, חתן פרס נובל ב-1948, שהתחיל את שירותו הצבאי כמלח בצי הבריטי והתקדם לקצונה, אך בתוך תקופת לימודיו בקיימברידג' עזב את הצי כדי ללמוד פיזיקה גרעינית. בלאקט, ששימש בשנים 1942–1945 מנהל חקר ביצועים של האדמירליות הבריטית, תרם תרומה גדולה במלחמת העולם השנייה ביעוץ, באסטרטגיה צבאית ובפיתוח תחום חקר הביצועים. הוא הגדיר את תכלית עבודתו במילים "למצוא מספרים שעליהם ניתן לבסס אסטרטגיה ולא משבי רגש" (To find numbers on which to base strategy, not gusts of emotion). בהתאם לכך הוא תמך בתפיסת השיירות כדוקטרינה שנועדה לצמצם את כמות ההטבעות של כלי השיט שבשיירה. אומנם העיקרון של שימוש באוניות מלחמה כדי ללוות אוניות סוחר היה מקובל, אך לא היה ברור אם עדיף להרכיב שיירות קטנות או גדולות (יש לזכור שמהירות ההפלגה של השיירה נקבעת תמיד לפי מהירות ההפלגה של האונייה האיטית שבה). הטענה הרווחת עד השלמת מחקרו של בלאקט הייתה, שקשה יהיה לצוללות הגרמניות לאתר שיירות קטנות, ולכן הן עדיפות. צוותו של בלאקט הראה שהאבדות שספגו השיירות תלויות במידה רבה בכמות אוניות הליווי המלוות את השיירה ולא בגודלה, ולכן מומלץ לפעול לפי תפיסה מבצעית המעדיפה מספר שיירות גדולות מוגנות טוב יותר משיירות רבות קטנות.⁵² תוצאות הקרב על האוקיינוס האטלנטי היו קשות ביותר לשני הצדדים (טבלה 8), אך הגרמנים לא הצליחו לבלום את זרם האספקה האסטרטגית

⁵¹ שלמה אראל, "הזירה הימית במלחמת העולם השנייה – לקחים היסטוריים, טכנולוגיים ואסטרטגיים", **לקחים**, מערכות 300–301, 1985, עמ' 20.

⁵² Maurice W. Kirby and Jonathan Rosenhead, "Patrick Blackett (1897)", in **Profiles in Operations Research Pioneers and Innovators**, 147, Springer New York Dordrecht Heidelberg London, 2011, pp. 1 – 30

לבריטניה, מה שאפשר בסופו של דבר גם לבנות את אותן מסגרות צבאיות, לאמן את צוותן, לציידן ולדאוג לספק להן את כל הנדרש לקראת הפלישה לנורמנדי ביוני 1944.

טבלה 8: מלחמת העולם השנייה – אבדות הצדדים בקרב על האוקיינוס האטלנטי

גרמניה	בעלות־הברית
30,000 מלחים	36,200 מלחים
	36,000 אנשי צי סוחר
783 צוללות	3,500 אוניות סוחר
47 אוניות מלחמה אחרות	175 אוניות מלחמה

הניצחון בקרב על האוקיינוס האטלנטי, ובמיוחד התבוסה שנחלו הצוללות הגרמניות שם, היה אחד מהמרכיבים שאפשרו לכוחות בעלות־הברית להבטיח את הבסת גרמניה במלחמה.⁵³

הקרב בים התיכון

בזירת הים התיכון התמודדו החל ב־1940 זה מול זה שלושה ציים עיקריים: הצי המלכותי הבריטי, הצי הגרמני (Kriegsmarine) והצי האיטלקי (The Regia Marina). ב־1942 הצטרף הצי האמריקני אף הוא ללחימה במבצע שנודע בשם "מבצע לפיד" (Operation Torch או Torch to Tunis), שמשימותיו העיקריות היו שליטה על נתיבי השיט, העברת גייסות ותמיכה לוגיסטית לכוחות הלוחמים ביבשה. לפיכך, היעד האסטרטגי של בעלות־הברית היה לשלוט בשלוש נקודות אסטרטגיות חשובות ביותר: גיברלטר, מלטה ותעלת סואץ. הזירה התאפיינה בכמה מערכות שבהן הכוחות הימיים השתתפו במבצעי תקיפה אמפיביים ופעולות סגר ימיות. הפלישות המשמעותיות הראשונות ליבשת אירופה שערכו בעלות־הברית הופעלו למעשה מהזירה הזאת בסיציליה, באנצ'יו (Anzio) שבאיטליה ולדרום צרפת. חשוב גם לציין את הטבעת הצוללת הגרמנית "U-559", שחולץ ממנה חומר הצופן ששימש לפענוח מכונות אניגמה גרמניות, ושימש חומר מודיעיני רב־ערך לבעלות־הברית בסיכול תוכניות מערכה גרמניות במשך כל המלחמה. בין היתר אפשר חומר הצופן לפענח את תנועת השיירות הלוגיסטיות הימיות הגרמניות, ולהפעיל מולן את הטקטיקה שהגרמנים אימצו במלחמה על האוקיינוס האטלנטי – טקטיקת "עדת זאבים".

אפשר לומר שהמערכה בים התיכון המחישה והבליטה את יחסי התלות ההדדיים בין זירות הים, היבשה ובמידה מסוימת גם האוויר. בספר **המאבק על הים התיכון** (Struggle for the Middle Sea) מתואר כיצד חמישה ציים מרכזיים הפעילו כוח ימי בים התיכון מ־1940 עד 1945 עם התייחסות לפעולות הצי במשימות הסיוע השונות לכוחות היבשתיים.⁵⁴ הסופר וההיסטוריון הימי האמריקני וינסנט אוהרה (Vincent O'Hara) טוען שבמלחמת

⁵³ .British losses and losses inflicted on Axis Navies, National Museum of the Royal Navy

⁵⁴ Vincent O'Hara, **Struggle for the Middle Sea: The great navies at war in the Mediterranean theater, 1940–1945**, Anova Books: 1, 2009

העולם השנייה נערכו בים התיכון הרבה יותר מערכות ימיות גדולות מאשר באוקיינוס האטלנטי או באוקיינוס השקט, אך רק מעט נכתב על כך, ושהמערכה על השליטה בים התיכון הייתה ארוכה ביותר במלחמת העולם השנייה ביחס לשאר הזירות. "כל אחד שרוצה לדעת לגבי אסטרטגיה רבתי של אימפריות העולם לא יכול לעשות טוב יותר מאשר ללמוד מקרוב את אזור הים התיכון".⁵⁵

האירועים שהתרחשו בזירת הים התיכון בזמן מלחמת העולם השנייה ממחישים בבהירות את חשיבות השימוש בדוקטרינה ימית, כמו גם את מערכת היחסים של הכוח הימי עם הכוח היבשתי, ואת חשיבותה לאסטרטגיה רבתי באופן כללי.⁵⁶ חלק מהקרבות המשמעותיים ביותר במלחמה הזאת נועדו להשיג שליטה ועליונות ימית באזור. מבחינת יחסי הכוחות הימיים ראוי לציין שעד "מבצע לפיד" שבו הצטרפו הכוחות האמריקניים למערכה, הייתה לצי האיטלקי עליונות ימית מספרית בים התיכון ביחס לצי בעלות-הברית, דבר שהשתנה עם כניסת ארצות-הברית למערכה (טבלה 9).

טבלה 9: אבודות הצדדים הלוחמים בזירת הים התיכון

סוג כלי השיט	אוניות מערכה	נושאות מטוסים	סיירות כבדות	סיירות קלות	ספינות טורפדו	צוללות
הצי האיטלקי	6	0	3	8	99	84
בעלות-הברית	1	0	0	7	25	31

בעקבות הצלחותיו של חיל הים המלכותי לשלוט על נתיבי השיט בים התיכון ולהטביע את ספינות האספקה שנשלחו אל קורפוס אפריקה של רומל בסתיו 1941, כפה היטלר את דעתו על מפקדי הצי הגרמני (לרבות אדמירל דניץ), שיש להעביר צוללות מהאוקיינוס האטלנטי לים התיכון. הצוללות הגרמניות הצליחו אומנם להטביע את נושאת המטוסים הבריטית 'ארק רויאל' (Ark Royal) בנובמבר 1941 ואת ספינת המערכה 'ברהם' (HMS Barham), אך חסרונן של הצוללות הורגש בקרב על האטלנטי, שם הייתה "נקודת מרכז הכובד" האמיתית של המערכה הימית בין גרמניה לבריטניה.

לסיכום, רעיון השגת העליונות בים של מהן וקורבט, שאפיין את מלחמת העולם הראשונה, המשיך ללוות את חשיבות המרחב הימי והאסטרטגיה הימית גם בזמן מלחמת העולם השנייה. כמו כן הוכחה בצורה מובהקת חשיבות הרעיונות של קאסטה ווגנר, שאפיינו את תקופת המעבר בין שתי המלחמות. גם במלחמת העולם השנייה הוכרעה המלחמה בסופו של דבר ביבשה, אם כי התפיסה של השילוב בין הכוח היבשתי לכוח הימי החלה לשלוט ביתר שאת באסטרטגיה הימית.

במלחמת העולם השנייה עלתה האסטרטגיה מדרגה, ושילבה מלחמה בשלושה ממדים – יבשה, אוויר וכמובן ים. המונח "Grand Strategy" של קורבט, שבימינו מכונה "אסטרטגיה רבתי", הלך ולבש צורה יותר ויותר. התפתחות המחשבה הזאת נוצרה עקב

⁵⁵ .ibid, p. Xiii

⁵⁶ .ibid, p. 137

הלקח שנלמד מתוצאות מלחמת העולם הראשונה, ולפיו יש צורך לשלב יכולות ימיות עם היכולות של הכוח היבשתי. הרעיון הפך למעשה לאבן הפינה של אסטרטגיית בעלות־הברית במלחמת העולם השנייה. יתר על כן, שיקולים כמו לאיזו זירה יש לתת עדיפות במלחמה כוללת (זירת האוקיינוס האטלנטי לעומת השקט, הלחימה באירופה לעומת הלחימה מול יפן) חייבו שימוש במרכיבים של אסטרטגיה רבתי.

השמדת הכוחות הימיים של מעצמות הציר במלחמת העולם השנייה הייתה בקנה מידה שלא היה לו אח ורע במלחמות הקודמות, ונדרש היה להשיג שליטה ועליונות ימיות בזירות פעולה רבות מאוד. אמצעי הלחימה הימיים סופקו לציי בעלות־הברית, (ובמיוחד בקשר לציי אספקה ותובלה) באמצעות שימוש תשתית תעשייתית חסרת תקדים בהיקפה בעיקר בארצות־הברית, כמו גם תוכנית "החכר והשאל", שאת פריטיה היה נדרש לאבטח באוקיינוס האטלנטי. השימוש באמצעי הלחימה נעשה באמצעות הקרבות הימיים כמו גם רצף של פעולות אמפיביות, הובלת ציוד ואספקה והגנה על קווי השיט הימיים. האסטרטגיה הימית הזאת זכתה בסופו של דבר להצלחה רבה, בעיקר משום שכוחות הציר, ובייחוד היפניים, לא הצליחו להתאושש מתבוסות שספגו במערכות השונות במלחמה. לעומתם, ארצות־הברית בנתה את יכולותיה הימיות מחדש לאחר התבוסה בפרל הרבור, הגבירה את כוחה, הצליחה לנצל את מרחב התמרון הימי לשלוט על קצב הפעולות, והעבירה את המאבק עם האויב הימי לזירות פעולה רבות שהיו מרוחקות מחופי ארצות־הברית עד שהשיגה את כניעתן המוחלטת של גרמניה ויפן.

אחד היתרונות המרכזיים שהיו לבריטניה וארצות־הברית במלחמה הגלובלית של 1939–1945 היה ששתיהן היו בעלות מעמד של מעצמות ימיות עם יכולות מרשימות ועומק אסטרטגי רחב. הייתה להן יכולת שליטה בים, והיא שהובילה בסופו של דבר לניצחון במלחמה. הכוח הימי הבריטי־אמריקני היה הגורם המשמעותי והחשוב ביותר בתקופה של המלחמה הממושכת ההיא, והדבר סייע למערכה היבשתית שהכריעה בסופו של דבר את הרייך השלישי. בעלות־הברית מעולם לא איבדו את יכולת השליטה בים, ובכך הצליחו לסכל כל משימה צבאית הכרחית של האויב. כישלון של גרמניה ויפן למנוע את השליטה בים של בעלות־הברית הוביל לתוצאה שכל הכוח הפוטנציאלי – הצבאי והכלכלי – של בעלות־הברית היה יכול לפעול בנוחות וללא מחסור מובהק. הייתה זאת התנהלות שרק עליונות ימית יכולה הייתה לאפשר. העוצמה התעשייתית שעמדה מאחורי הצי האמריקני אֶפְשָׁרָה לו באמצעות תוכנית "החכר והשאל" (Lend Lease) להעניק לבריית־המועצות כמות ניכרת של כלי שיט צבאיים בדחי כולל של 810 אלף טונות.⁵⁷ כמו כן, הכוח הימי של בעלות־הברית מנע מגרמניה את היתרונות הכלכליים והצבאיים שגרמניה הייתה יכולה להשיג אילו הייתה עושה שימוש נכון בים.⁵⁸

⁵⁷ Boris V. Sokolov, "The Role of Lend-Lease in Soviet Military Efforts, 1941–1945", *Journal of Slavic Military Studies*, 7(3), (1994), pp. 567–586

⁵⁸ Gray, 1992, Ch. 6, 174–212, Ch. 8, pp. 230–263

המלחמה הראתה שהכוח הימי, שנתמך על-ידי התשתית התעשייתית היבשתית של המדינות, ובמיוחד של ארצות-הברית, היה חזק בעוצמתו יותר מאי פעם. הכוח הימי של בעלות-הברית היה הבסיס של האפשרויות האסטרטגיות: הוא לא הבטיח ניצחון אבל עשה את הניצחון אפשרי.⁵⁹ הלקחים שנלמדו במלחמת העולם השנייה בנוגע לאסטרטגיה וחשיבות המרחב הימי נותחו על-ידי קפטן סטפן רוסקיל (Stephen Wentworth Roskill), ההיסטוריון הרשמי של הצי המלכותי בשנים 1949–1960. רוסקיל ציין שהעליונות הימית שבריטניה השיגה בשלבים הראשונים של המלחמה היא שהביאה לכך שהצי המלכותי המשיך ל"הכתיב" את מהלכי המלחמה במרחב הימי, ובסופו של דבר את הניצחון.⁶⁰

הכוח האווירי במלחמת העולם השנייה מצא עצמו משולב בחזון של אסטרטגיה שהייתה רחבה הרבה יותר מזו שאליה הצליחו להגיע התאורטיקנים הצבאיים לפני 1914. הדוגמה המוצלחת של תפיסה זו הודגמה היטב בפלישת בעלות-הברית לנורמנדי שבצרפת ביוני 1944. השילוב הזה הפך למבנה האינטלקטואלי של ניסוח האסטרטגיה של הברית הגדולה במלחמת העולם השנייה.⁶¹ למרות הטענות הנרחבות שהיו לפני המלחמה בדבר היתרונות של הכוח האווירי והכוחות היבשתיים, ניסיון מלחמת העולם השנייה דווקא מציג את חשיבות הכוח הימי וחשיבות האסטרטגיה הימית במערכה הכוללת שהתנהלה.

הלקחים שנלמדו הם משתי מלחמות העולם בתחומי הדוקטרינה ובניין הכוח ימי: הצוללת שהופעלה לראשונה במלחמת העולם הראשונה הובילה להתפתחות כלי נשק וטקטיקות הפעלה חדשות. בשתי מלחמות העולם הופעלה הצוללת, בעיקר להפסקת הסחר הימי בנתיבי שיט עיקריים. הצוללות לא נועדו להשיג עליונות ימית ולא הצליחו להשיגה, אך הצוללות הגרמניות גרמו כמעט לתבוסת הצי המלכותי ב-1917, לפגיעה קשה בשיירות של בעלות-הברית באוקיינוס האטלנטי ששיאה היה ב-1943, והצוללות האמריקניות פגעו קשות בשיירות שהובילו דלק וחומרי גלם לתעשיית המלחמה של יפן הקיסרית באוקיינוס השקט במיוחד בשנים 1944–1945.

מעמדה של אוניית המערכה (Capital Ship) שהייתה שדרת הציים השונים במלחמת העולם הראשונה ובתחילת מלחמת העולם השנייה ירד מגדולתו. למרות שספינות הקרב שהוטבעו על-ידי היפנים בפרל הרבור חולצו ונבנו אוניות מערכה חדשות רבות, הן הועברו למלא תפקיד משני בהמשך המלחמה, שהוגבל בעיקר להפגזת חוף של איים שתוכננו לנחיתה אמפיבית. גם מועדון "התותח הגדול" (Big Gun) ששלט בצי ארצות-הברית מאז סוף המאה ה-19 ירד מגדולתו.⁶²

⁵⁹ .ibid

⁶⁰ Stephen W. Roskill, **The strategy of sea power: Its development and application**. London: Collins 1962.

⁶¹ Strachan, 2014.

⁶² David C. Fuqea, "Task Force One: The Wasted Assets of the United States Pacific Battleship Fleet, 1942", **Journal of Military History**, 61(4), (1997), pp. 707–734

פיתוח הכוח האווירי הוביל לשינויים אופרטיביים נוספים, ובהם הופעתן של נושאות המטוסים ואוויריית הצי. במקום לפלוש לכל אי שהוחזק בידי יפן באוקיינוס השקט, פיתחו האמריקנים את "אסטרטגיית קפיצת מדרגה". דהיינו, בהתקדמות באוקיינוס השקט עוקפים עמדות יפניות מוגנות היטב, ובמקום זאת מרכזים את המשאבים המוגבלים של בעלות-הברית באיים חשובים אסטרטגית שאינם מוגנים היטב, אך מסוגלים לתמוך בהגעה לאיי יפן העיקריים. האסטרטגיה הזאת אפשרה לכוחות ארצות-הברית להגיע ליפן מהר יותר, להימנע מאבדות וציוד יקר כדי לכבוש איים יפניים בדרך, וכך לשמור על יתרון ההפתעה ולהוציא את היפנים משיווי משקל.

אין לשכוח את חשיבותו העולה של המודיעין כגורם משפיע על מהלכים אסטרטגיים בשתי המלחמות: במלחמת העולם הראשונה – שבירת הצופן של "מכתב צימרמן" שהביא להצטרפות ארצות-הברית למלחמה (אפריל 1917), ואפשר לאפיין במידה מסוימת גם את קרב מידוויי כניצחון של מודיעין – החל בשבירת הצופן היפני JN25, וכלה בביצוע תוכנית מתוחכמת כדי לאשר שמידוויי אמורה להיות מטרת ההתקפה היפנית. הדבר השתקף היטב בדיווחו של אדמירל נימיץ (Nimitz) מפקד הזירה שאמר: "אילולא היה בידינו מידע מוקדם על תנועת היפנים, ואילו נתפסנו עם כוח נושאות המטוסים מפוזר, אולי עד לים האלמוגים, קרב מידוויי היה מסתיים אחרת לגמרי".⁶³

בסוף מלחמת העולם השנייה היה ברור שהשגת עליונות ימית מחייבת לא רק את השליטה על-יפני הים, אלא גם במרחב האווירי שמעל הים ובמעמקי הים.

הצי האמריקני סיים את מלחמת העולם השנייה עם עוצמה ימית גדולה שהתבססה על אוניות קרב ונושאות מטוסים. בשילוב עם בעלות ברית התפתח חיל הים האמריקני במהלך המלחמה, ורכש יכולות מגוונות שהרכיבו את עוצמתו הימית. אלה נעו החל בשליטה בים, לוחמה יעילה נגד צוללות ומלחמה נגד כלי שיט שטח, במשך ביכולת לבצע נחיתות אמפיביות רחבות היקף, שינוע כוחות באמצעות כלי טיס, וכלה בסיוע באש לכוחות ביבשה ועוד. יכולת הבנייה המסיבית של כלי שיט צבאיים ואוניות סוחר תמכה במאמצי בעלות-הברית, וסיפקה את כלכלות המלחמה שלהן. לכוחותיהן תרמה ארצות-הברית כוח אדם, חומרים ואמצעי לחימה בכמות ניכרת, שרק מעצמה כאמריקה מסוגלת הייתה להעניק. המלחמה החלה בהלם בבוקר ה-7 בדצמבר 1941 בהתקפה היפנית על בסיס חיל הים האמריקני בפרל הרבור (האי הוואי), והסתיימה בעליונות ימית מוחלטת של צי ארצות-הברית עם כניעת היפנים על סיפונה של ספינת הקרב 'מיזורי' בנמל טוקיו ב-2 בספטמבר 1945.

עם זאת, חיל הים האמריקני מצא עצמו במהרה בליבו של ויכוח פוליטי סוער. מלחמת העולם השנייה הסתיימה בהטלת פצצות אטום על הירושימה ונגסאקי, ובכך זיכתה את המאה ה-20 בתואר "המאה של האטום". הפצצות הוטלה ממטוסי B-29 שהותאמו במיוחד לנשיאתן והטלתן. הטלתן המוצלחת ותוצאות פעולתן ההרסניות הביאו להכרה שבידי ארצות-הברית יש נשק אולטימטיבי. הזרוע שהפעילה נשק זה הייתה זרוע האוויר

האסטרטגיה האמריקנית, שיייתהר לכאורה חלק מהיכולות והמשימות האסטרטגיות של הצי האמריקני. בספטמבר 1945, חודש ימים לאחר ההפצצה הגרעינית על הירושימה ונגסאקי שאילצה את יפן להיכנע, התייצב מזכיר הצי האמריקני ג'יימס פורסטל (James Vincent Forrestal) בפני ועדת הקונגרס לענייני חיל הים (The House Committee on Naval Affairs) ואמר: "מדוע עלינו לקיים בכלל את הצי? אחרי מלחמה כזאת כבר לא קיים אויב ימי, ובלוחמה גרעינית באמצעות מטוסי חיל האוויר אפשר להשיג את ההרתעה וההכרעה הנדרשות".⁶⁴ מול אתגר משמעותי כזה אמור היה הצי האמריקני למצב עצמו בין שאר הזרועות בתקופת המלחמה הקרה.

לעומת זאת, ברית-המועצות מצאה לנכון לעשות בדיוק את מה שראתה כנקמה על תבוסתה בקרב צ'ושימה. הסובייטים ניצלו את תבוסתה המתקרבת של יפן, פלשו למנצ'וריה, וכבשו את פורט ארתור מחדש באוגוסט 1945. הניצחון על יפן הפך מיד לשיאו של מאבק בן ארבעים שנה שתחילתו בקרב צ'ושימה של 1905. סטאלין עצמו הכיר בכך ואמר: "העם שלנו האמין וקיווה שיבוא יום שבו יפן תופצץ והכתם יבוא. ארבעים שנה חיכינו ליום הזה".⁶⁵

במלחמת העולם השנייה התפתחו אסטרטגיות לחימה חדשות בהן מבצעי לחימה מהים, הקרנת עוצמה ותקיפה מהים, מבצעים אמפיביים ומבצעי תמרון מהים.

מבצעי לחימה מהים (Operations from the Sea)

המרחב הימי מעניק לכוחות הפועלים בו יתרונות ייחודיים הקשורים ליכולתם להשפיע על האירועים המתרחשים ביבשה. ככל שהתפתחו היכולות בתחום, כך הלכה וגדלה תדירות השימוש בהן והן נהיו מובהקים יותר. המשברים שהתרחשו במדינות יוגוסלביה לשעבר בשנות ה-90, מבצע "סופה במדבר" של 1991 ואירועים נוספים העלו את תכיפות השימוש במבצעים מהסוג הזה.

הגידול במבצעים האלה הצריך הבחנה ברורה יותר בין מבצעי לחימה מהים בצורתם המגוונת ובין אופן ביצועם על-ידי ציים שונים. ג'פרי טיל הציע לחלק את סוגי המבצעים בשני חתכים: לצי מודרני-תחרותי ולצי בתר-מודרני-שיתופי. עם זאת ציין שהבחנה המוצעת בין מאפייני הציים איננה כה חדה, וקיימים מקרים שבהם ההבדלים בין שני הסוגים מטשטש.⁶⁶

⁶⁴ George W. Baer, *One hundred years of seapower: The U.S. navy 1890–1990*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1994, p. 275

⁶⁵ .Isaac Deutcher, *Stalin*, London, Oxford University Press, 1967, p. 528

⁶⁶ .Till, 2018, p. 250

טבלה 10: סוגי מבצעים מהים לפי אופי הצי (מודרני-תחרותי – בתר-מודרני-שיתופי)⁶⁷

צי מודרני תחרותי (Modern/Competitive)	צי בתר-מודרני שיתופי (Post Modern/Collaborative)
1. מבצעים אמפיביים (Amphibious Operations)	מבצעי כוחות משלוח (Expeditionary Operations)
2. מבצעי תמרון מהים (Operational Manoeuvres from the Sea)	בניית יכולת ימית (Maritime Capacity Building)
3. תקיפת מטרות ביבשה מהים (Sea Based Land Attack)	מבצעים הומניטריים וסיוע באסונות טבע (Humanitarian and Disaster-Response Operations)
4. הגנת החוף (Coastal Defense)	

הקרנת עוצמה ותקיפה מהים (Maritime Power Projection and Attack)

הקרנת עוצמה בסביבה הימית וממנה כוללת קשת רחבה של פעולות צבאיות התקפיות, החל בהשמדת כוחות אויב, תמיכה לוגיסטית או מניעת כוחות אויב להתקרב לטווח נשק היעיל שלהם מכוחות ידידותיים. הקרנת עוצמה ימית אפשרית על-ידי פעולות תקיפה אמפיביות, תקיפת יעדים בחוף מהים, או תמיכה בפעולות שליטה בים.⁶⁸ הגדרה נוספת להקרנת עוצמה ימית היא שימוש בכוחות צבאיים מובלים על כלי שיט להשפיע באופן ישיר על אירועים ביבשה. להקרנת עוצמה מגוון משימות החל בפלישה ימית לכיבוש שטח יבשתי וכלה בפשיטות הטרדה והפגזת חוף מכלי שיט,⁶⁹ ומגוון צורות לפי התכלית שלשמה הופעלה, המאמצים המושקעים בביצועה וההשפעה האסטרטגית שהיא יוצרת לאחריה. מידת ההכרעה שהקרנת העוצמה הימית תיצור ברמות השונות של הלוחמה (טקטית, מערכתית ואסטרטגית) תלויה בנסיבות עצמן. לעיתים היא משמשת כמאפשר אסטרטגי (Strategic Enabler), ולעיתים היא מאפשרת לכוחות יבשתיים ואוויריים להמשיך במערכה ולנצח, לדוגמה מבצע הנחיתה האמפיבי בנורמנדי ביוני 1944. ככל שהמדינה היריבה היא בעלת אוריינטציה ימית רבה יותר, כך תידרש רמה גבוהה יותר של הקרנה עוצמה ימית.⁷⁰

מבצעים אמפיביים (Amphibious Operations)

מבצעים אמפיביים הם סוג של פעולה צבאית התקפית המשתמשת בכלי שיט לסוגיהם כדי להקרין עוצמה קרקעית ואווירית באתר חופי ייעודי הנמצא בשליטת כוח עוין, או שהוא

⁶⁷ .ibid, p. 250

⁶⁸ Maritime power projection, Dictionary of Military and Associated Terms, US Department of Defense, 2005

⁶⁹ .Till, 2018, p. 25

⁷⁰ .Gray, 1992, pp. 236–246

בעל פוטנציאל להפוך להיות עוין.⁷¹ מבצעים אמפיביים הם אחד מתתי־הקבוצה של משימת הקרנת עוצמה ימית.⁷²

ההיסטוריון והתאורטיקן הצבאי האנגלי בזיל הנרי לידל הארט כתב: "הגמישות האמפיבית היא הנכס האסטרטגי הגדול ביותר של העוצמה שבסיסה בים".⁷³ במאמרו על הכוחות האמפיביים אף טען שהם עדיפים על כוחות אוויריים.⁷⁴ היתרון בא לידי ביטוי בכך שהם אינם זקוקים לשדות תעופה המחייבים הכשרה והגנה מתמידים, ובעיקר יש ביכולתם של כוחות אלה לשאת רכבים כבדים וציוד שאי אפשר לשאתו בתובלת מסוקי סעה. במשך ההיסטוריה נעשו המבצעים האמפיביים באמצעות כלי שיט לשיטה עיקרית להעברת הלוחמים לחוף. מאז המערכה בגליפולי במלחמת העולם הראשונה תוכננו ונבנו כלי שיט מיוחדים להנחתת הכוחות, ציודם, כלי הרכב שלהם, לרבות הנחתת יחידות קומנדו מיוחדות באמצעות סירות מהירות ומיני צוללות.⁷⁵ נהוג לסווג את המבצעים האמפיביים לארבע תתי־קבוצות עיקריות:⁷⁶

1. מבצע תקיפה אמפיבי (The Amphibious Assault) – כשהמטרה היא להגיע לחוף אויב, לשהות שם, לבנות כוח לחימה בחוף ולהקים חזית חדשה, ואולי אף לשנות באמצעותה את כיוון המלחמה (דוגמת מבצע הנחיתה בנורמנדי ביוני 1944).
2. מבצע פשיטה אמפיבי (The Amphibious Raid) – כשהמטרה היא להקים מתפס זמני כדי להשיג יעד טקטי או מערכתי, לפני ביצוע נסיגה ופנוי החוף (דוגמת מבצע "רביב" במפרץ סואץ בקיץ 1969).
3. מבצע נסיגה אמפיבי (Amphibious Withdrawal) – היכולת לנהל לחימת לחילוך כוחות היא חיונית לכוחות משימה הפועלים בחוף ועלולים בהמשך להזדקק לחילוך, אם עקב כישלון במערכה היבשתית (מקרה גליפולי במלחמת העולם הראשונה או מלחמת קוריאה), או באפשרות לחזור ולהנחית את כוח המשלוח בחוף נחיתה אחר.

⁷¹ Ian I. Speller and Christopher Tuck, **Amphibious Warfare, Strategy and Tactics**, Spelmount, 2001, p. 7. ("Amphibious warfare is a type of offensive military operation that today uses naval ships to project ground and air power onto a hostile or potentially hostile shore at a designated landing beach")

⁷² Till, 2018, p. 255

⁷³ ראו: בזיל הנרי לידל הארט, "גמישות אמפיבית וכוחות אמפיביים" **צקלון**, 9 (1981) עמ' 20. לידל הארט הוא שטבע את המושג "אסטרטגיה של גישה עקיפה" לאור ניתוח שעשה ובו הוכיח עד כמה האיום האמפיבי היה ממשי על צבא גרמניה במלחמת העולם השנייה. לידל הארט מציג כיצד חלקם הגדול של הגייסות הגרמניים רותקו לחופי האוקיינוס האטלנטי מחשש לנחיתה במקום להצטרף לקרב נגד רוסיה (שם, עמ' 14–18).

⁷⁴ שם, עמ' 14; 138–134, Freedman, 2013, pp.

⁷⁵ הרחבה בנוגע לרקע ההיסטורי של מבצעים אמפיביים אפשר למצוא במאמרו של בני שפנייה, "חמישים שנה למלחמת ההתשה – איגוף ימי ונחיתה מהים – לקחי העבר ואתגרי העתיד", **הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2019–2020**, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, ינואר 2020, עמ' 330–348.

⁷⁶ Till, 2018, p. 255.

4. מבצע הטעיה והסחה אמפיבי (Feints and Demonstration) – מיועד בעיקר להטעות את היריב ולרתק את כוחותיו כדי לאפשר תיאום טוב יותר בין "כוחותינו" במקום אחר.

"תמונת הראי" של מבצעי נחיתה ופשיטות אמפיביות היא הגנת חופי הנחיתה נגד מבצעים מהסוג הזה באמצעות אסטרטגיות של "צי בפועל" או לחימה במים חופיים. הודות ליתרון שאפשר להשיג באמצעות מבצעים כאלה, ובמיוחד בנוגע למהלך של איגוף ימי, הקימו מדינות חופיות רבות החוששות מתרחיש כזה מערכי הגנה המסוגלים לסכל מבצעים דומים. מערך הגנה כזה מורכב ממערך גילוי מוקדם (המכונה גם "הגנה קדמית בלתי ישירה של החוף" – Indirect Forward Defense)⁷⁷ המכיל: מערך מודיעיני המבוסס על חיפשי גילוי שונים, או בניית תמונה ימית של אזור החוף ואמצעי הטעיה מסוגים שונים. כמו כן מערך הגנה ישיר המכיל: סוללות טילי חוף-ים, כוחות אוויריים המסוגלים לפעול ולסכל נחיתה אמפיבית, תותחנות חופית וכוחות ייעודיים הנמצאים בחוף. המערך הזה מתוגבר גם בכלי שיט המבצעים סיורים ימיים, או מוזנקים מהנמלים על סמך ידיעה מוקדמת. בנוגע לקושי של הכוחות האמפיביים במערכה מהסוג הזה כתב כבר קורבט שבמבצעים אלה כאשר מתגלה כוח הנחיתה כדאי להשהות את הנחיתה עצמה עד השלב שבו יתברר שפעולות ההתנגדות של האויב נחלשו, והכוח האמפיבי יכול להצליח במשימתו.⁷⁸ הַשְׁקִיָּה כזאת אימצו הכוחות הבריטיים במלחמת פוקלנד ב־1982. גם ברית־המועצות ב־1930 עשתה זאת, כאשר הקומיסר הראשי מוקלביץ (Chief Commissioner Muckelevitch) הנחה את הצי הסובייטי ללוות את הכוחות הקרקעיים לא להיכנס לקרבות הכרעה, ובמקום זאת לנהל 'מלחמה קטנה' נגד כוחות האויב באמצעות מיקוש ימי, צוללות ומטוסים.⁷⁹ שימוש בהגנה כזאת או במרכיבים שלה עשו כוחות קוריאנה הצפונית בחוף וונְסַן (Wonsan) ב־1950 נגד הכוחות הימיים של צי ארצות־הברית, וגם עיראק במלחמת עיראק הראשונה בשנים 1990–1991.⁸⁰

מבצעי תמרון מהים (Operational Manoeuvres from the Sea)⁸¹

הנחיתה של הכוחות האמריקניים באינצ'ון במלחמת קוריאה נתפסת כמבצע תמרון מהים קלסי. בהמשך גובשה התפיסה כחלק מהאסטרטגיה האמריקנית של שנות ה־90 של המאה ה־20 וכונתה "קדימה מהים". עקרונות התמרון המבצעי או התפעולי מהים

⁷⁷ .ibid, p. 271

⁷⁸ .ibid

⁷⁹ .ibid

⁸⁰ המצור הימי על וונְסַן התרחש מ־16 בפברואר 1951 עד 27 ביולי 1953 במלחמת קוריאה. הוא היה המצור הימי הארוך ביותר בהיסטוריה המודרנית שנמשך 861 יום. כוחות חיל הים של האו"ם, בעיקר מצי ארצות־הברית, מנעו בהצלחה מהצי הצפון קוריאני להשתמש בעיר נמל בעלת המיקום האסטרטגי החשוב שלה.

⁸¹ US Department of the navy, *Operational maneuver from the sea*, US Marine Corps Headquarters, Washington, D.C, 1996, p. 11

מתמקדים ביעד מבצעי (Operational Objective), הים משמש כמרחב תמרון, והתמרון מחולל לדעת מגבשי התפיסה קצב ותנופה מכריעים, מעמיד כוח נגד חולשה, מדגיש תחכום, מפעיל הונאה וגמישות בפעולה, וכן משלב את כל הנכסים האורגניים, המשותפים והמשולבים לצי האמריקני וליחידות המארינס.

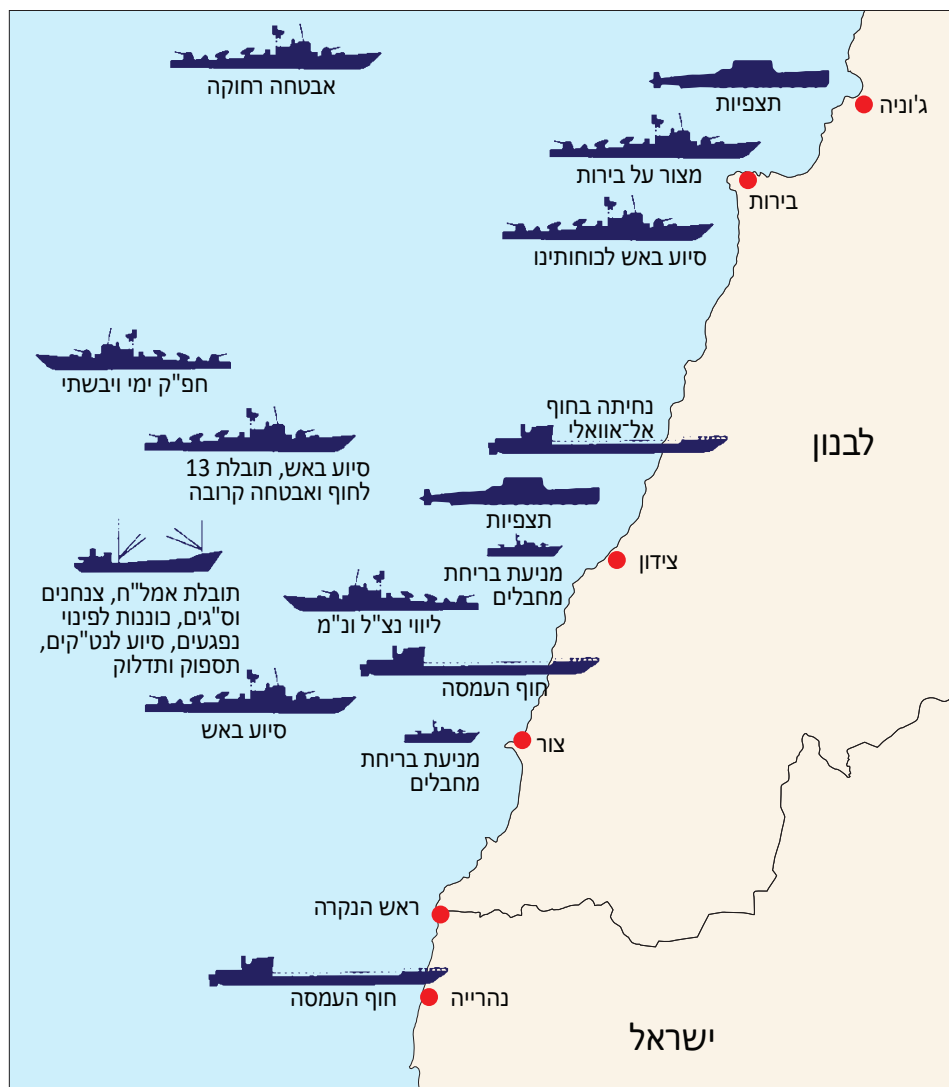
ניתוח אירוע – חיל הים במלחמת לבנון הראשונה – מבצע לחימה מהים

בפרק הזה נסקרו עד כה כמה סוגי מבצעים שכונו בשם "מבצעי לחימה מהים" ולניתוח אירוע ישמשו מבצעי חיל הים במלחמת לבנון הראשונה ב־1982 כדוגמה. במלחמה זו לא נדרש חיל הים למשימות של אבטחת שיט חיוני לישראל, או לשליטה ימית כפי שהדבר בא לידי ביטוי במלחמת יום הכיפורים, ולכן התרכז בעיקר במבצעי לחימה מהים. המבצע המרכזי היה מה שמכונה בשם "מבצע תמרון מהים", ובו הנחתת כוח צנחנים מאוגדה 96 וכן העברת רק"ם (רכב קרבי משוריין), ציוד וכוחות נוספים ללבנון. הנחיתה התרחשה בלילה שבין 6/7 ביוני 1982, באזור שפך אל־אוואלי שמצפון לצידון שבלבנון, ונועדה ליצור איגוף ימי לבסיסי המחבלים שלאורך ציר החוף באמצעות נחתות של חיל הים, ובסיוע אווירי של חיל האוויר. החלק הימי של המבצע אובטח על־ידי ספינות טילים, צוללות וספינות "דבור" של חיל הים, שסייעו לכוחות היבשה גם באש מן הים, סיוע מהיר ומדויק יחסית. לרשות חיל הים במבצע הזה עמדו 54 כלי שיט שהוקצו לצורך הנחיתה ואבטחתה, וכ־34 סירות גומי להובלת הכוח לחוף הנחיתה.

הרקע להתרחשויות אלה נטוע עוד במלחמת האזרחים בלבנון שפרצה ב־1975, גרמה לתוהו ובוהו שלטוני שאֶפֶשר לאש"ף (ארגון שחרור פלסטין) להתבסס במדינה, וליצור בכך מעין מדינה בתוך מדינה. ארגוני המחבלים הקימו את בסיסיהם בלבנון, ניצלו אותם לביצוע תקיפות טרור נגד ישראל, ואחת הקשות בהן הייתה נחיתה מהים בסירות גומי ופיגוע בכביש החוף ("אוטובוס הדמים") ב־11 במרס 1978, והריגת 35 ישראלים. ישראל הגיבה ב"מבצע ליטני" (14–21 במרס 1978), שבו נכבשה לכמה ימים רצועה מדרום לנהר הליטני ובתוך כך פגעה בבסיסי מחבלים שהיו באזור, וכבשה רצועת ביטחון שהועברה לשליטת צבא דרום לבנון. למרות זאת המשיך אש"ף להפגז יישובים בגבולה הצפוני של ישראל, ולאחר חילופי אש ממושכים בקיץ 1981 הושגה בתיווך ארצות־הברית הפסקת אש בין הצדדים, ובכל זאת המשיכו הארגונים הפלסטיניים בפיגועים בישראל.

בשונה מן המצב שנוצר בין חילות האוויר הישראלי והסורי לקראת מלחמת לבנון הראשונה, חיל הים הצליח להשיג שליטה ימית בים התיכון בזכות הניצחונות המכריעים על ציי סוריה ומצרים במלחמת יום הכיפורים. העליונות הימית המלאה הזאת הרתיעה את הצי הסורי ומנעה ממנו מלהתערב בזירה הימית (וזאת בניגוד לחיל האוויר וכוחות היבשה הסוריים). מצרים שחתמה על חוזה שלום עם ישראל נשארה מחוץ למערכה, ולפיכך הייתה

לישראל בגזרת חוף לבנון שליטה ימית כמעט מוחלטת, שאפשרה לתכנן העברת כוחות לנחיתה בביטחון יחסי (ראו: איור 79).⁸²

איור 79: פעילות חיל הים במלחמת לבנון הראשונה

⁸² השימוש במונח "שליטה ימית כמעט מוחלטת" נובע מכך שבכוחות הצי הסובייטי (ובמידה מסוימת הצי השישי), היו ערוכים במזרח הים התיכון, וחיל הים נדרש בחלק מהמבצעים שתכנן להגיב אליהם.

הצי הסובייטי תגבר את כוחותיו בים התיכון ב־10 ביוני 1982, יום לאחר שחיל האוויר הישראלי תקף את סוללות הטילים והשמיד מטוסים סוריים בלבנון במבצע שכונה "ערצב 19". השייטת ה־5 של הצי הסובייטי נערכה עם סירת 'דזנוב', משחתת וכלי שיט ספורים בבסיס הצי הרוסי בנמל טרטוס שבסוריה, במטרה להגן על הנמל.⁸³ הערכתם שמטוסים ישראליים לא יתקפו את הנמל דחתה הצעה להעמיד כלי שיט רוסיים על גבול המים הטריטוריאליים של לבנון. בתום הקרבות החלו שיירות של אוניות רוסיות להעביר לסורים נשק ותחמושת, ולמעשה חידשו את כל המלאי שאבד לסורים במלחמת לבנון.

מבין ארבעת סוגי המבצעים האמפביים שצוינו לעיל, נחיתת חיל הים במלחמת לבנון הראשונה היא הסוג הראשון המכונה "מבצע תקיפה אמפבי", שמטרתו להגיע לחוף אויב, לשהות שם, לבנות כוח לחימה בחוף ולהקים חזית חדשה ואולי אף לשנות באמצעותה את כיוון המלחמה.

למבצעים אמפביים נחוצים שליטה ימית לפחות אזורית, מודיעין טוב, מיומנויות מיוחדות, אימון של משתתפי המבצע, היכולת להפעיל מבצעים משולבים (לרבות "הפיקוד המתגלגל" במהלך המבצע), ולבסוף יתרון טכנולוגי שיפצה על היתרון שיש למתגונן בפני הנחיתה ופגיעותה בשלבי המבצע הראשונים, דבר שאפשר לספק על-ידי סיוע אווירי צמוד לכוח הנחיתה. חיל הים השכיל להשיג את כל התנאים הנדרשים הללו, ואכן הצי הסורי הורתע ולא יצא את הנמל. בפעולת האיגוף הימי נחסכו אבדות מכוחות היבשה, וחיל הים הישראלי הצליח להוציא לפועל את המבצע המורכב ללא אבדות בצידוד או בנפש: צורכי צה"ל מחיל הים מולאו במהרה, במדויק וללא נפגעים, ותוך הימנעות מחיכוך עם ציים זרים ששייטו באזור, ומניעה מחיל הים הסורי להתערב בלחימה. בהמשך הלחימה העבירו הנחתות משאיות תחמושת מחוף נהרייה לראש החוף באל-אוואלי, כמו גם כוחות משפך נהר זהרני, מדרום לצידון, אל שפך אל-אוואלי כדי לחסוך את הנסיעה בדרך החוף ויֶה צידון, שהלחימה בה טרם הסתיימה.

ההפתעה המערכתית שחיל הים הצליח להשיג בנחיתה בחוף נחל אל-אוואלי הייתה מול ארגוני המחבלים הן בעיתוי והן במקום ההתרחשות. למרות שמנהיגי אש"ף חזו את הפעילות הזאת, ואף ציינו אותה לפני פתיחת המלחמה כאפשרית, הם לא "תרגמו" אותה להיערכות מתאימה בחוף הנחיתה כדי לסכלה.⁸⁴ אלוף זאב אלמוג, מח"י באותה עת, סיכם את הפעולה בזו הלשון:

המבצע הבולט ביותר של חיל הים במלחמת "שלום הגליל" היה האיגוף הימי המוצלח שביצע: הנחתת אוגדת "געש" מצפון לצידון. אולם נוסף על כך הוא ביצע בהצלחה עוד שתי משימות מרכזיות: סיוע באש לכוחות שנעו צפונה לאורך ציר

⁸³ Galia Golan, "The Soviet Union and the Israeli Action in Lebanon", *International Affairs*, 59(1), (Winter, 1982–1983), pp. 7–16.

⁸⁴ ראובן אבירן, "הנחיתה בחוף האוואלי במלחמת 'שלום הגליל' מזווית הראייה של המחבלים", *מערכות*, גיליון 302–303 (אפריל 1986), עמ' 25–29.

החוף והטלת מצור על נמלי לבנון.⁸⁵ [...] הנחיתה בשפך נהר האוואלי מוטטה למעשה את מערך המחבלים בצידון ובסביבותיה. בכך הושג בגזרה הזאת הישג אסטרטגי ואופרטיבי כאחד.⁸⁶

הלקח שהופק ממלחמת לבנון הראשונה היה שברמה המערכתית "מדד היעילות האסטרטגי" של מבצע הנחיתה היה גבוה, וזה אמור להניב את התוצאה שיכולת מבצעית כזאת תישמר ואף תשודרג. בעקבות המבצע המוצלח החל חיל הים לאפיין ולתכנן נט"ק (נחתת טנקים) רב-תכליתית בשם "פלשת" (באורך 100 מטר ובמעמס 1,400 טונות). האפיין שנבחר הותאם לתנאי הזירה העתידיים ולשימושים רבים אחרים. עקב עדיפויות אחרות של חיל הים והמגבלות התקציביות על תוכנית בניין הכוח של החיל (ספינות מדגם סער 5 וצוללות דולפין), הוחלט להשלים את התכנון במספנות ישראל, ולנצור את התכנון המוגמר בלי להוציאו אל הפועל. אלוף זאב אלמוג כתב:

אילו נבנו הנט"קים האלה זה מכבר, ואילו יושמו הלקחים ממלחמת "שלום הגליל", שהצביעו על יתרונותיהם האופרטיביים והאסטרטגיים של כוחות הנחיתה והסיוע מן הים, ניתן היה לנצל את הכוחות האלה במלחמת לבנון השנייה, ואולי פני המערכה האחרונה – הן בתחילתה והן בסופה – היו נראים אחרת.⁸⁷

באוגוסט 1984 הועלה הנושא בדיון של המטכ"ל בראשות הרמטכ"ל דן שומרון. השיקולים היו בין הקצאת תקציב לטנקי מרכבה סימן 3 או בניית "פלשת", ולבסוף הוכרע ונקבע שטנק המרכבה יזכה בהקצאה ואילו פרויקט פלשת הוקפא.

היות שעניינו של הספר הזה באסטרטגיה ימית ונגיעה גם בתורת המערכה – דוקטרינה, חוזרת ועולה השאלה בנוגע למבצעי כוחות משלוח; מקומם של מבצעים אמפיביים בלוחמה הימית בת זמננו; יכולתם לבצע את המשימה מול חופים מוגנים במערך טילים; תותחנות ויכולות גילוי של כלי שיט המתקרבים לחוף בטווחים גדולים – אבל אין לכך תשובה ברורה. בני שפנייר, עמית מחקר במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה, טוען:

דווקא כיום, חמישים שנה לאחר מבצע "רביב" המוצלח, נראה כי הפרדיגמה הצבאית של הנחיתה כפי שהייתה במלחמת ההתשה ומלחמת שלום הגליל כבר לא תחזור על עצמה. לפחות בכל הקשור לניתוח הסיכויים והסיכונים נכון יהיה להניח כי הזירה הימית במערכה הבאה תיראה שונה לחלוטין, ואליה יש להיבנות.⁸⁸

תקיפת מטרת ביבשה מהים (Sea Based Land Attack)

במלחמה הקרה התמקדה תקיפת מטרות ביבשה מן הים בעיקר ביכולת האסטרטגית של מערך הצוללות הבליסטיות של ארצות הברית וברית-המועצות לבצע סיורים מבצעיים בים, כשהם חמושים בטיילים בליסטיים בעלי ראש נפץ גרעיני, ולשמר את כושר המכה

⁸⁵ זאב אלמוג, "זרוע הים במלחמת שלום הגליל", מערכות, גיליון 413 (יולי 2007), עמ' 11–19.

⁸⁶ שם, עמ' 16.

⁸⁷ שם, עמ' 19.

⁸⁸ שפנייר, 2020, עמ' 348.

השנייה.⁸⁹ לאחר סיום המלחמה הקרה הורחב המושג הזה והוא כולל נשק תקיפה המיועד לתקיפת מטרות בחוף המשוגרת מכלי שיט או צוללות. לדוגמה, תקיפה באמצעות טילי טומאהוק (TLAM) שהופעלו כבר במלחמת המפרץ הראשונה נגד מטרות בעיראק, או טילי קליבר (The 3M-54 Kalibr) שנורו מכלי שיט וצוללות רוסיות במהלך הסיוע שהגישו למשטר הסורי של הנשיא אסאד החל ב־2015.

מבצעי כוחות משלוח (Expeditionary Operations)

מבצעי כוחות משלוח – אלה מבצעים שבהם המדינה פורסת את צבאה למלחמה, או למשימה צבאית אחרת מחוץ לשטחה והרחק מבסיסי צבאה, בתוך כך שהכוח מסתמך על היכולת הלוגיסטית והחימוש שמספקים לו כוחות השינוע הימיים. במלחמת העולם הראשונה היה זה הכוח שנחת מהים ולחם בחצי האי גליפולי.

כיום בריטניה וצרפת מחזיקות ביכולת משולבת כזאת הנקראת בשם "Combined Joint Expeditionary Force". המרכיב הימי מכיל עד סדר גודל של קבוצת משימה ימית (Naval Task Group) המבוססת על נושאת מטוסים, או ספינת נחיתה אמפיבית, או נושאת מסוקים אחת או יותר, והכוחות הימיים הנדרשים לביצוע הפעולה הזאת תלויים בעיקר בנסיבות. הכוח עשוי לכלול כל שילוב של נכסים ימיים של בריטניה וצרפת שנאספו בקבוצת משימות ופיקוד ממפקדה משולבת של בריטניה או צרפת שיכולה להיות מובלת על-ידי כל אחת מהאומות.⁹⁰

⁸⁹ Till, 2018, p. 268

⁹⁰ Declaration on Security and Defence, France – UK Summit, 31 January 2014, article 9

אסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית

בתקופת המלחמה הקרה

תקופת המלחמה הקרה (The Cold War) התאפיינה במאבק פוליטי, אסטרטגי ואידאולוגי בין הגוש המזרחי שבראשו ברית המועצות, לגוש המערבי שבראשו ארצות הברית. נוטים לתחום אותה החל בפרסום דוקטרינת טרומן ב-1947, וכלה בפירוק ברית המועצות ב-1991. הכינוי שהוענק לתקופה מבטא את העובדה שבמהלכה לא נערכו קרבות בקנה מידה גדול ובאופן ישיר בין שתי המעצמות, אך כל אחת מהן תמכה בסכסוכים אזוריים גדולים המכונים "מלחמות שלוחים" (Proxies). זוהי גם הסיבה לכינוי שניתן לה לראשונה על ידי איל ההון והיועץ הפוליטי-כלכלי של נשיא ארצות הברית, ברנרד ברוך (Bernard Baruch).¹ כאמור, זה היה מאבק רב-תחומי שכלל את כל התחומים – פוליטיקה, אידאולוגיה, תרבות, כלכלה, צבא – הגם שלא הגיע לכלל מלחמה ישירה בין שתי מעצמות-העל.

בברית המועצות נתפסה המלחמה הקרה כהכנות של העולם האימפריאליסטי בהובלתה של ארצות הברית להשמדת המדינות הסוציאליסטיות, כוונה שההנהגה הסובייטית התכוננה למנוע בכל מחיר. לפיכך, האסטרטגיה הסובייטית, ממש כמו האסטרטגיה של ארצות הברית, התרכזה בהרתעה שתיאר ריימונד גרתוף (Raymond Garthoff) כ"הרתעה נגדית" (Counter Deterrence).² לעומתו טען אדוארד לוטווק שדווקא לברית המועצות היה אופי אימפריאליסטי, ומרכיב ההרתעה באסטרטגיה שלה צעד יד ביד עם נטייתה להתפשטות.³

לצד שתי מעצמות-על אלה התקבצו מדינות שתמכו בהן – לימין ארצות הברית ניצבו כמה מדינות ממערב אירופה, ובהן בריטניה, צרפת ואחרות – אשר הקימו את הברית הצפון-אטלנטית – נאט"ו (North Atlantic Treaty – NATO). מולן ניצבו לימין ברית המועצות

¹ המונח "מלחמה קרה" נטבע בנאומו של ברנרד באפריל 1947 בבית הנבחרים של דרום קרוליינה, כשהוזמן לשאת בו נאום. הנאום נסב על יחסי עבודה בין האיגודים המקצועיים והמעסיקים בארצות הברית שבו הזהיר כי: "בואו לא נוכל לשקר את עצמנו – אנו נמצאים היום בעיצומה של מלחמה קרה. אויבנו נמצאים בחו"ל ובבית. בל נשכח זאת לעולם: התסיסה שלנו היא לב ההצלחה שלהם. שלום העולם הוא התקווה והמטרה של המערכת הפוליטית שלנו; זהו הייאוש והתבוסה של מי שעומד נגדנו. אנחנו יכולים להיות תלויים רק בעצמנו". ומאז הפך המושג לשימוש היסטורי.

² Raymond L. Garthoff, **Soviet military policy: A historical analysis**, London, Faber & Faber, 1966, p. 110

³ Edward N. Luttwak, **The grand strategy of the Soviet Union**, London, 1983, p. 73

מדינות מזרח אירופה שנשלטו על-ידי ברית-המועצות, בהן הונגריה, צ'כוסלובקיה, פולין ואחרות שהקימו את ברית ורשה. העימות הבין-גושי לווה בחשדנות הדדית, פעולות ריגול אסטרטגי רב-תחומי, תחרות על כוח, עוצמה ואיומים צבאיים. האסטרטגיות העיקריות של המלחמה הקרה הקצינו מחלוקות כדי לזכות בווייתורים של הצד השני, השתמשו בסיוע חוץ שהגישו למדינות כדי למשוך אותן לצידן, כרתו בריתות הגנה וניהלו תעמולה ומלחמה באמצעות "ממלאי מקום" (Surrogate Wars).

האסטרטגיה רבתי האמריקנית שהתגבשה זכתה לכינוי הכלה או בלימה. היא ביטאה את המאמצים האמריקניים באמצעות הצבא, הפוליטיקה והכלכלה להתנגד להתפשטות הקומוניזם ברחבי העולם במהלכה של ה"מלחמה הקרה". בשנות ה-50 של המאה ה-20 הכניס נשיא ארצות-הברית אייזנהאואר לשימוש את "תאוריית הדומינו", שלפיה נפילה של מדינות בודדות, בלתי חשובות ככל שיהיו בדרום-מזרח אסיה, עלולה לגרום לאפקט אזורי של נפילת מדינות נוספות בזה אחר זה כאבני דומינו.⁴ הראשון שהעלה את תפיסת אסטרטגיית הכלה על הכתב היה איש מחלקת המדינה האמריקנית ג'ורג' קנאן (George Frost Kennan), דיפלומט והיסטוריון שהתמחה ביחסים שבין ברית-המועצות לארצות-הברית. בשנות ה-40 המאוחרות עוררו כתביו השראה לדוקטרינת טרומן ולמדיניות החוץ של ארצות-הברית להכיל את ברית-המועצות. במברק ששיגר ממקום שבתו במוסקווה ב-1946, ומאוחר יותר במאמר שפרסם ב-1947 בכתב העת היוקרתי *Journal Foreign Affairs*, סיכם: "המרכיב העיקרי בכל מדיניות של ארצות-הברית כלפי ברית-המועצות חייב להיות כמו של לקוח ארוך טווח (Long Term Patient), ולהתבטא בהכלה נחרצת וערנית (Firm and Vigilant Containment) מול נטיות ההתפשטות של ברית-המועצות". גישה זו הורחבה בהמשך, וסיפקה את הבסיס למדיניותו של ממשל טרומן כלפי ברית-המועצות.⁵ המדיניות התבססה על העקרונות האלה: קיימת חשיבות אסטרטגית עליונה לאזורים הכוללים את אירופה המערבית, יפן וצפון אמריקה, ובנוגע לאזורים אלה יש לקיים מאבק בלתי מתפשר גם אם לא באמצעים צבאיים בהכרח. על בסיס תפיסה זאת הרחיבו קובעי המדיניות האמריקנים בתחילת שנות ה-50 של המאה ה-20 את גישתם לאזורים נוספים בעולם, דבר שהביא למעורבות האמריקנית במלחמת קוריאה, ובשנות ה-60 גם למלחמת וייטנאם. מדיניות הכלה לפי קנאן הייתה צריכה להיות ארוכת טווח, סבלנית אך קשוחה, העומדת על המשמר נגד כוונות ההתפשטות של ברית-המועצות. לצורך המטרה הזאת הוא קרא להתנגד ללחץ הסובייטי המופעל נגד מוסדות חופשיים בעולם המערבי באמצעות עמידה איתנה ומפוכחת על המשמר, ובתוך כך שימוש באמצעים נגד כוח (Counter Force) שיותאמו לאזורים שבהם מתרחשת מדיניות ההתפשטות הסובייטית. באמצעות מדיניות כזאת העריך ממשלו של טרומן, שבסופו של דבר, יישבר או יתמוסס הכוח הסובייטי. מחליפו של קנאן במחלקת תכנון המדיניות במחלקת המדינה, פול ניטצה

⁴ תאוריית הדומינו התגבשה בארצות-הברית בתחילת המלחמה הקרה והוצגה לראשונה על-ידי הנשיא דווייט אייזנהאואר ב-7 באפריל 1954, ובה התייחס למצב בהודוסיין כולל וייטנאם.

⁵ Office of the Historian, "George Kenan and Containment", A Short History of the Department of State.

(Paul Nitze), גרס אחרת, וטען שיש להרחיב מדיניות זאת ולהשתמש במקום שנדרש גם בכוח צבאי.

מסמך המועצה לביטחון לאומי של ארצות־הברית מספר 162/2 (NSC 162/2) היה מסמך אסטרטגיה לאומית שאישר הנשיא אייזנהאואר ב־30 באוקטובר 1953, והגדיר את מדיניות הביטחון הלאומי של ממשלו. המסמך קבע שארצות־הברית צריכה לשמור על "יציבה צבאית חזקה" (Strong Military Posture), בדגש על היכולת לבצע פעולות תגמול שבהן יוסב לאויב נזק בלתי נסבל על־ידי כוח שיפגע פגיעה עוצמתית, ובמקרה של פעולות איבה תשקול ארצות־הברית גם הפעלת נשק גרעיני כמו גם אמצעים אחרים. האסטרטגיה הזאת הוכתרה בשם "הגמול המסיבי" ומאוחר יותר "אסטרטגיית המראה החדש", שמבחינה תקציבית הקטינה את ההוצאות של צבא היבשה והצי האמריקני, והגדילה אותן עבור חיל האוויר והנשק הגרעיני. הצי האמריקני הצליח להינצל מקיצוצים אלה עם בנייתן לשירות של נושאות המטוסים מדגם 'פורסטל' (Forrestal-class aircraft) ב־1954, שהיו בעלות יכולת הפעלה של מטוסי סילון חדשים שיכלו לשאת נשק גרעיני אסטרטגי.

הרתעה (Deterrence), הרתעה גרעינית (Nuclear Deterrence) ויישומן במרחב הימי

מקורו של המונח "הרתעה" הוא מהמילה הלטינית Deterre, שמשמעותה "להפחיד". במובן המודרני שלה ההרתעה מכוונת להביא את היריב להימנע מלנקוט פעולה או אירוע באמצעות החדרת ספק או חשש בנוגע להשלכות של הפעולה או האירוע שיעשה. כאסטרטגיה בתקופה המודרנית היא פותחה ערב מלחמת העולם השנייה, והתבססה על הפחד והבהלה שעלולים להיגרם מתקיפות אוויריות אסטרטגיות למרכזי אוכלוסייה. לאחר התקיפה הגרעינית על הירושימה ונגסאקי בסוף מלחמת העולם השנייה, והבנת ממדי ההרס והחורבן שהנשק הגרעיני יכול לגרום, הביאה אסטרטגיית ההרתעה הגרעינית לכך, שאפשר היה להשתמש בה בלי להיכנס בשלב הראשון לחילופי מהלומות גרעיניות בין היריבים. במהלך המלחמה הקרה שוכללה תורת ההרתעה כך שההרתעה הגרעינית נהייתה הרתעה יציבה, וזאת באמצעות ההבנה שבידי שני הצדדים יש יכולת השמדה הדדית.

ההרתעה הגרעינית הפכה לחלק חשוב במדיניות ההכלה שפיתחה ארצות־הברית בתחילת המלחמה הקרה, ומטרתה הייתה למנוע הישגים סובייטיים במלחמה אפשרית, או במעשי פרובוקציה, הן נגד ארצות־הברית והן נגד בעלות בריתה. יש לציין שהסובייטים שברו את המונופול הגרעיני האמריקני כבר ב־1949 בניסוי גרעיני ראשון שערכו, מה שהפתיע את האמריקנים ממהירות הפיתוח, גם אם הפצצה לא הייתה פרי תכנון סובייטי והתבססה על חומר שהובא בידי מרגלים.

היות שההרתעה אמורה לפעול על התודעה חשוב להבחין בהבדלים בין שני מושגים דומים שמשמשים בהם, אך שונים במשמעותם: כפייה לעומת הרתעה. כפייה מביאה

את הזולת לעשות מעשה שלא היה עושה אילולא הופעלו עליו כוח והשפעה. דיפלומטיה כופה מופעלת במטרה לגרום ליריב לחזור בו מכוונתו להפר את הסטטוס קוו. הבחירה באסטרטגיה הזאת מצביעה על כך שלנוקט אותה יש אינטרס להגיע לפתרון בדרכי שלום (סנקציות איראן), ולשם כך הוא מפעיל אסטרטגיה של הסלמה מודרגת המאפשרת לו למתוח את המדיניות עד לסף המלחמה. להבדיל מהרתעה שנועדה למנוע פעולות מזיקות עתידיות, הרי שהדיפלומטיה הכופה באה כצעד הגנתי לבלימת התנהגות בלתי רצויה של היריב, שלמעשה כבר מתרחשת בפועל. הרתעה נועדה למנוע (Dissuasion) מהזולת לעשות מעשה שיש בו כדי להזיק לאינטרסים החיוניים של המרתיע.

הדרישות להרתעה אמינה (Credible Deterrence) הן שלמרתיע תהיה יכולת אופרטיבית לכפות על יריבו "מחיר" גבוה, ואם יידרש להוציא לפועל את העונש כלפי המורתע הוא יהיה חמור דיו. ההנחה היא שהמורתע חייב להאמין ביכולתו של המרתיע ובנכונותו להוציא את האיום אל הפועל.

יש ארבעה תנאים קריטיים (לפחות) להשגת הרתעה אמינה:

1. על המדינה המרתיעה להגדיר את התחייבותה (בדרך כלל באמצעות "קווים-אדומים")
2. להודיע על קיומה ליריבים פוטנציאליים
3. לפתח אמצעים אמינים להגן על ההתחייבות, או להעניש יריבים הקוראים על המרתיעה תיגר
4. להפגין נחישות להוציא אל הפועל את האיום המובטח.

בתום מלחמת העולם השנייה ופתיחת המלחמה הקרה הגדירו האמריקנים שקו ההגנה שלהם מול התפשטות הקומוניזם באסיה יימשך מהפיליפינים בדרום לעבר אוקינווה, משם ליפן, והלאה לכיוון אלסקה. קוריאה הדרומית וטייוואן נותרו מחוץ לקו ההגנה של ארצות-הברית, מה שייתכן שגרר פירוש מוטעה והביא ב-25 ביוני 1950 לפלישת כוחות קוריאה הצפונית לדרום המדינה. המסקנה של האמריקנים ממלחמת קוריאה הייתה שיש למנוע הפתעה דומה. לפיכך החליט הממשל החדש של הנשיא אייזנהאואר, עם היבחרו בינואר 1953, לגבש דוקטרינה שלפיה התגובה לתוקפנות סובייטית או סינית עתידית תיענה בגמול מסיבי, באמצעים ובמקום שתבחר ארצות-הברית. הדבר מצא את ביטויו בהצהרה שנשא מזכיר המדינה האמריקני ג'ון פוסטר דאלס (John Foster Dulles) בינואר 1954. מנקודת מבטו של אייזנהאואר, ההרתעה הטובה ביותר מפני מלחמה תהיה להראות לעולם עד כמה מזעזעת יכולה להיות "מלחמה גרעינית מוחלטת" אם תתרחש אי פעם. לכן הציע שארצות-הברית תארגן סדרה מקיפה של ניסויים גרעיניים פומביים באוקיינוס השקט, ותיתן עדיפות עליונה לתקציב הביטחון לנשק גרעיני ומערכות אספקה של נשק קונוונציונלי, והצהרות חוזרות ונשנות בציבור על כך שארצות-הברית תהיה מסוגלת ומוכנה להשתמש בכל עת בנשק גרעיני.

הביקורת על דוקטרינת הגמול המסיבי הייתה שהיא גרמה להישענות כמעט מוחלטת על הנשק הגרעיני בקשר להרתעה נגד הסובייטים, והפכה לפחות ופחות אמינה ככל

שהסובייטים הגדילו את ארסנל הנשק הגרעיני שלהם, וצמצמו את הפער שהיה בתחילת שנות ה־50 בינם לארצות־הברית.

בד בבד עם העלייה בחשיבותו של הנשק הגרעיני כחלק מהמלחמה הקרה ותהליך בניין הכוח הגרעיני האמריקני, החל להתפתח הדיון הרעיוני בהפעלתו של נשק כזה. מלכתחילה היה ברור שנשק גרעיני איננו דומה לשום נשק אחר שפותח בהיסטוריה של המין האנושי, לפיכך מן הראוי שיופקד בידיו של הקברניט, והוא ידרוש אנשי מקצוע מתאימים שיפתחו את אסטרטגיית הפעלתו. כשהופעל הנשק הגרעיני בתום מלחמת העולם השנייה נגד יפן, הבין הממסד האמריקני שלא ניתן להסתמך על הצבא בגיבוש אסטרטגיות הפעלה לנושא מורכב כמו הגרעין. לפיכך הוקמו מכוני מחקר שסייעו לממסד הביטחוני ביישום התכונות הפיזיקליות החריגות שהנשק הגרעיני מקנה לתפיסת ההפעלה – אסטרטגיה גרעינית.

האסטרטג הגרעיני הראשון הרמן קאהן (Herman Kahn), בן למהגרים יהודים ואיש מכון ראנד, החל את הקריירה שלו כמנתח מערכות ואסטרטג צבאי ביחידה שתפקידה היה לחקור את ההשלכות האפשריות של מלחמה גרעינית והרתעה.⁶ קאהן הבחין בין שלושה סוגים של הרתעה: הראשון (Type I) מיועד למנוע חילופי מהלומות גרעיניות בין מעצמות־על; השני (Type II) הוא הפעלת מלחמה מוגבלת הכוללת שימוש בנשק גרעיני או קונוונציונלי שמשתתפות בו בעלות ברית; השלישי (Type III) כולל את כל שאר התרחישים האפשריים.⁷ יש לזכור שתפיסות ההרתעה שפותחו, ובעיקר אלה המתייחסות להרתעה הגרעינית, התבססו על הגישה הרציונלית במדעי המדינה.

מקומן של הגישות הרציונליות הוא בדור השלישי של מדעי המדינה, אשר ינקו מהישגי המתמטיקה ומיישומיה בכלכלה ותורת המשחקים. אחד מהמובילים בגיבוש תפיסת ההרתעה האמריקנית היה איש מדע המדינה והכלכלן האמריקני תומאס שלינג, שהיה אחד האסטרטגים האזרחיים האמריקנים הידועים ביותר, זוכה פרס נובל לכלכלה ב־2005 בשיתוף עם ישראל אומן בזכות מחקריהם בנושא "הגברת ההבנה בנושאי עימות ושיתוף פעולה במסגרת תורת המשחקים". בספרו שתורגם לעברית **חימוש והשפעה**, מסביר שלינג שעצם קיומו של "החימוש" מאפשר השגת "השפעה" – כלומר, קידום האינטרסים של המדינה מתוך הישענות מפורשת או מרומזת על העוצמה הצבאית.⁸

גישות אלה הניחו שקיימת אצל מקבלי ההחלטות התנהגות אינסטרומנטלית ולא התנהגות אקספרסיבית, יש סדר עדיפויות תמידי במשך של זמן, כמו גם יש קשר בין אמצעי למטרה ושיקולי עלות–תועלת כדי למקסם תועלות בעלות הנמוכה ביותר. לגישות אלה היו כמה הצלחות במאה ה־20 בניתוח העדפות בבחירה בין אלטרנטיבות, ניתוח משא ומתן ומיקוח, חקר קואליציות והרכבתן, חקר ההרתעה ודפוסים אסטרטגיים של סכסוכים, וחקר תהליכים אלקטורליים. עם זאת, חשוב להדגיש את מגבלותיהן של גישות אלה כיוון שהבנה תאורטית של משחק פשוט עם מעט משתתפים אינה משקפת את מציאות הזירה

⁶ Herman Kahn, *Thinking about the Unthinkable*. New York: Horizon Press, 1962

⁷ Herman Kahn, *On thermonuclear war*, Princeton: Princeton University Press, 1961

⁸ תומאס שלינג, **חימוש והשפעה**, משרד הביטחון הוצאה לאור, תל־אביב־יפו, 1981.

הפוליטית שבה המשחקים מורכבים, מרובי עדיפויות, אסטרטגיות ואופציות. הבנת ההיגיון הבסיסי של ההחלטות באמצעות מודלים אינה ממצה את מורכבות המציאות הפוליטית שבה מתערבים משתנים רבים. רציונליות אינסטרומנטלית אינה מספקת מענה להבנת היעדים כפי שנקבעים על-ידי הגורמים הפוליטיים משום שהגדרת תועלת ועלות משתנה מאדם לאדם ומחברה לחברה. הגישה הרציונלית ממעיטה בדרך כלל בחשיבות תהליך הלמידה הכרוך ביחסים מורכבים בין בני אדם, לדוגמה, תוצאות משחק דילמת האסיר (Prisoner's Dilemma) במשחק אחד שונות מתוצאותיו של אותו המשחק בסדרת משחקים הנערכת ברצף.⁹

תורת ההרתעה סיווגה את סוגי ההרתעה השונים לארבע קטגוריות עיקריות:

1. הרתעה כללית (General Deterrence) – היכולת למנוע מהיריב לנקוט מהלך עוין כלפי המרתיע, לצד שמירה שגם בטווח הארוך יימנע היריב מלהזיק לענייניו וקיומו של המרתיע. לדוגמה, ההרתעה שנמשכה במשך שנות המלחמה הקרה בין ברית-המועצות לארצות-הברית. אם הרתעה כללית ממלאת את ייעודה בהצלחה לא מתרחשים משברים ומלחמות העלולים להוביל לשימוש בהרתעה מיידית.
2. הרתעה מיידית (Immediate Deterrence) – היכולת למנוע מהיריב לנקוט פעולה ספציפית או להזיק למרתיע. הרתעה מיידית מתייחסת למצב בין שתי מדינות שבו לפחות צד אחד חושב ברצינות לתקוף את האחר, שבתגובה מנסה להרתיעו מלעשות כן. לדוגמה, משבר הטילים ב־1962 בקובה. שימוש בהרתעה מיידית מצביע על כישלונה של ההרתעה הכללית. במלחמת יום הכיפורים 1973 לדוגמה, שתי המעצמות (ארצות-הברית וברית-המועצות), עברו ממצב של הרתעה כללית למצב של הרתעה מיידית כדי להביא להקפאת מצב המלחמה שבין ישראל למצרים וסוריה. הלוחמה הסתיימה בפשרה – הפסקת אש ועצירת ההתקדמות הישראלית בקילומטר ה־101 בכביש לקהיר.¹⁰
3. הרתעה ישירה (Direct Deterrence) – היכולת למנוע מהיריב להסב נזק ישיר בתחום הטריטוריאלי של המרתיע (במקרה של ארצות-הברית – בגבולות ארצות-הברית עצמה בלבד). בעת המלחמה הקרה הרתעה ישירה הייתה כרוכה בהרתעת מתקפה גרעינית סובייטית על שטח ארצות-הברית, בשעה שהרתעה מורחבת כללה מניעת התקפה קונוונציונלית סובייטית על חברי ארגון נאט"ו.
4. הרתעה מורחבת (Extended Deterrence) – מבוססת על עקרון הבריתות. היכולת למנוע מהיריב להזיק לבעלות-הברית ומדינות הנמצאות בחסותו של המרתיע (מטרייה גרעינית). שני המקרים המובהקים שבהם כשלה ההרתעה המורחבת הם: פלישת כוחות קוריאה הצפונית לקוריאה הדרומית ב־1950 ופלישת צדאם חוסיין לכוחות בקיץ 1990.

⁹ אבינש דיקסיט ובארי ניילבאף, **תורת המשחקים**, הוצאת משכל, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 2006.

¹⁰ Vesna Danilovic, "When the Stakes are High, Deterrence and Conflict among Major Powers", **Deterrence and Conflict**, The University of Michigan Press Ann Arbor, 2005, Ch. 3, p. 67.

המחשבה על מערכה גרעינית כוללת שבה אחד הצדדים ינסה להשיג הכרעה באמצעות מכה גרעינית (בהפתעה או שלא בהפתעה) הפכה לנושא שהעסיק את האסטרטגים הגרעיניים במערב מהעת שבה הגיעו הסובייטים ליכולת גרעינית דומה לזו של האמריקנים – החל באמצע שנות ה-50. המונח "יכולת מכה ראשונה" (First Strike Capability) מתאר מצב שבו אחד מהיריבים יוכל לנטרל את השני מיכולותיו באמצעות תקיפת פתע גרעינית, שכן זאת דרך פעולה, אומנם בעלת סבירות נמוכה, אך יש בה כדי להזיק בעוצמה שתצריך תגובה אסטרטגית הולמת.¹¹ בין הראשונים שזיהו את התופעה הזאת היה האסטרטג הצבאי האמריקני ברנרד ברודי (Bernard Brodie 1910–1978), שנודע בפיתוח עקרונות האסטרטגיה הגרעינית. ברודי היה חוקר ימי שעסק בחקר העוצמה הימית (Naval Power), עבר ב-1959 מהאקדמיה למכון ראנד, ושם הצטרף לקבוצה בראשות הרמן קאהן שעסקה באסטרטגיה גרעינית.

ברודי, שבלט מאוד בניתוח ערכו ותפקידו של הנשק הגרעיני, זכה לימים לכינוי "קלאוזוביץ האמריקני", הסביר את הסיבות להשפעתו הרבה של הנשק הגרעיני על האסטרטגיה. סיבותיו נבעו מהתכונות הבסיסיות של הנשק הזה: כוח הרס בקנה מידה שלא היה מוכר עד כה; אפשרות הפעלת כוח ההרס מכאיבה כמעט באופן מיידי; גרימת הרס עצום בשילוב מערכת שיגור ונשיאה ארוכי טווח; גרימת הרס אפשרית עוד לפני הכנעת האויב מבחינה צבאית. ברודי הבין גם שאם יותר ממדינה אחת מחזיקה בנשק גרעיני, אפשר לאיים באמצעותו על השמדה הדדית (Mutual Destruction), ולכן גם אם נשק זה איננו יכול לשמש להגנה הוא יכול לשמש להרתעה ולאיום משכנע. בספרו **אסטרטגיה בעידן הטילים** (Strategy in the Missile Age) התווה ברודי את המסגרת לתורת ההרתעה, וטען שנקיטת "מכת מנע גרעינית" תוביל להסלמה ממלחמה מוגבלת למלחמה טוטלית. הוא הסיק שהרתעה המבוססת על "יכולת מכה שנייה" (Second Strike Capability) תוביל למצב יציב יותר מבחינת שני הצדדים היריבים.¹²

כניסת ממשל קנדי ב-1961 לזירה הפוליטית האיצה את השינוי בדוקטרינה הגרעינית האמריקנית מדוקטרינת "הגמול המסיבי" לדוקטרינת "הגמול הגמיש". כאשר התמנה רוברט מקנמארה למזכיר ההגנה וקיבל תדרוך ממפקד הפיקוד האסטרטגי (Strategic Command) על תוכנית הפעולה המבצעית המשולבת האמריקנית (The Single Integrated Operational Plan – SIOP) הזדעזע לשמוע, שפלישה סובייטית לחלק כלשהו של העולם החופשי בלי להפעיל נשק גרעיני עלולה לגרום להפעלת הארסנל הגרעיני האמריקני (שמנה מעל 20 אלף ראשי נפץ גרעיניים) נגד הסובייטים. מקנמארה התרשם מחוסר היראוליות של התוכנית המבצעית המשולבת מהסיבות האלה: היא לא פורסמה

¹¹ "מכה ראשונה" היא תקיפת מנע גרעינית (Preemptive Attack) המבוצעת בהפתעה ומשתמשת בכוח רב מאוד. יכולת כזאת של מדינה מתבטאת בהבסת מדינה אחרת בעלת יכולת גרעינית באמצעות השמדת ארסנל הנשק הגרעיני שלה עד השלב שבו תגמול של המדינה הנתקפת לא פוגע ביכולותיה של התוקפת להמשיך ולנהל את המלחמה. האסטרטגיה הזאת קרויה בשם תקיפת מטרות כוח (Counter Force) בשונה מתקיפת מטרות ערך (Counter Value Targets).

¹² Bernard Brodie, **Strategy in the missile age**, Princeton: Princeton University Press, 1959.

ולא הגיעה לאוזני הסובייטים, וגם אילו היו הסובייטים מכירים אותה הם לא היו מאמינים שארצות־הברית תפעיל נשק גרעיני במצב אמת. התוכנית הייתה אמורה להתגלגל בצורה אוטומטית כמכונת יום הדין (Doomsday Machine), ויוכלו לפעול נגדה ב"שיטת הסְלָמִי". הרמן קאהן כינה אותה בשם הלא־מחמיא "מלחמת עווית-פרכוס" (Spasm War).

דוקטרינת "הגמול הגמיש" של קנדי ומקנמארה, שהחליפה את דוקטרינת "הגמול המסיבי", הייתה דוקטרינת הגנה שהתבססה על הרתעה הדדית ברמות אסטרטגיות, טקטיות וקונוונציונליות, מה שהקנה לארצות־הברית את היכולת להגיב לתוקפנות בכל ספקטרום המלחמה, ולא רק בתחום הגרעיני. היא התבססה על בניית יכולת קונוונציונלית שתרתיע ותאפשר הגנה נגד כל תוקפנות סובייטית, או ברית ורשה באירופה (ותדחה את הצורך להשתמש בגרעין), וכן להכין תוכנית תגובה גרעינית מוגבלת נגיבוי להידרדרות למצב כזה מתוך התבססות בלעדית על יכולת "מכה שנייה" ממערך הצוללות האסטרטגיות. בהתאם לכך גם נקבעה ההגדרה של יכולת המכה השנייה כיכולתה המובטחת (Assured) של מדינה להגיב לתקיפה גרעינית בתגמול גרעיני בעל עוצמה נגד התוקף. התביעות שנדרשו ממערכת נשק גרעינית ל"מכה שנייה" היו אלה:

- מערכת יציבה, בטוחה שעלותה אפשרית מבחינה כלכלית, המותאמת לפעולה במצב רגיל (מצב שלום).
- מערכת המסוגלת לשרוד תקיפה בהפתעה של היריב (לרבות תקיפה גרעינית).
- מערכת בעלת תקשורת אמינה מדרג מקבלי ההחלטות ועד למפעיליה.¹³
- מערכת בעלת מעטפת הפעלה רחבה, כך שתהיה מסוגלת להגיע לארצות היעד.
- מערכת בעלת יכולת חוזרת טובה למערך ההגנה האווירי של האויב והגעה למטרה.
- מערכת עם כושר השמדת המטרה שלעברה שוגרה, כולל התגברות על הגנה והקשחה.

כדי להשיג יכולות אלה ולשכנע את היריב שהן בנות־קיימה, פנו מעצמות הגרעין (ובראשן ארצות־הברית) להקמת זרוע גרעינית נוספת, הזרוע הימית, המבוססת על מערך צוללות מונעות בהנעה גרעינית, הפועלות במעמקי הים למשכי זמן ארוכים, ומשיגות את השרידות הנדרשת באמצעות חשאיות פעולתן והקושי לגלותן. התוכנית נודעה בשם "תוכנית הפיתוח של צי הצוללות הבליסטיות האמריקניות" (US Fleet Ballistic Missile). להלן אבני הדרך שהביאו את הצי האמריקני, ובמיוחד את מערך הצוללות שלו, להיות חלק דומיננטי ממערך ההרתעה הגרעיני של ארצות־הברית.

¹³ על הבעייתיות של אבטחת תקשורת אמינה בעידן הסייבר ראו מאמרו של אחד מבכירי החוקרים במדעי המדינה האמריקני – רוברט גרוויס (Robert Jervis) מאוניברסיטת קולומביה: Robert Jervis, "Some thoughts on deterrence in the cyber era", *Journal of Information Warfare*, 10(2), 2016, pp. 66–73.

לאחר מלחמת העולם השנייה היה הצי האמריקני אדיש לכל הנוגע לחלקו האפשרי בתוכנית הגרעין הצבאית האמריקנית. מטבע הדברים, עיקר המשאבים בנושא הזה הופנו לחיל האוויר, שכבר החזיק ביכולת הזאת (הפצצת הירושימה ונגסאקי ביפן באוגוסט 1945). לפיכך, הייתה דאגתו העיקרית של הצי האמריקני נתונה לכך שכוח נושאות המטוסים שלו ימשיך להתפתח ויישמר בגודל הדרוש למשימות הצי. זו גם אחת הסיבות לכך שבתגובה להחלטת ממשל טרומן על קיצוץ חריף שהושת על זרועות הצבא האמריקני בסוף שנות ה-40 קצינים בכירים אחדים בצי יצאו בגלוי נגד התוכנית.¹⁴

ההתנגדות כוונה בעיקר נגד תוספת התקציב לתוכנית פיתוח המפציץ האסטרטגי B-36 של חיל האוויר. התוכנית התבססה על "מדיניות המטרות" (Targeting Policy) שגיבש הפנטגון, נתמכה על-ידי והדגישה את הפיתוח והרחבת היכולת של "הפצצת מטרות ערך" (ערי אויב בעלות אוכלוסייה גדולה) כהמשך למדיניות שהופעלה נגד יפן והביאה לכניעתה. יתר על כן, חלק מהאסטרטגים של המלחמה הקרה המוקדמת בארצות-הברית טענו: "תכונות מסוימות של ספינות בים, לא רק שהן גורמות לכך שהן יהיו מטרות נחשקות לתקיפה בנשק גרעיני, אלא שגם מגבלות על השימוש בנשק גרעיני נגד כלי שיט יהיו קלות יותר ביחס להפעלה נגד מטרות יבשתיות".¹⁵ תוכנית טרויאן (Trojan Plan) שאושרה בדצמבר 1948, הגדירה לחיל האוויר האסטרטגי את היעד לפגוע ב-70 ריכוזי אוכלוסייה בברית-המועצות באמצעות 133 פצצות, שעל-פי הערכות יגרמו ל-2.7 מיליון הרוגים, ארבעה מיליון נפגעים, ובתוך 30 יום יביאו להכנעתה.¹⁶ הצי הציג תוכנית חלופית בטענה שיש לבנות נושאות מטוסים שמהן ימריאו בשעת הצורך מטוסים לתקיפה מדויקת של מטרות כוח. אנשי הצי אף הרחיקו לכת, והתייצבו לתת עדות בפני ועדת השירותים המזוינים של הקונגרס, דבר שגרם לפיטוריהם של כמה אנשי צי בכירים ולאווירת מורל קשה בצי. עם זאת אושר לצי לפתח יכולת מסוימת המבוססת על מטוסים המוצבים בנושאות המטוסים, וב-1951 הושגה היכולת של מטוסי הצי שהופעלו מנושאות המטוסים לשאת פצצות גרעיניות, והם נכללו בכוח התקיפה הגרעיני האמריקני (Offensive Striking Power).¹⁷

הנשק הגרעיני בנושאות המטוסים יועד למטרות שיש להן קשר ישיר או עקיף לאינטרסים ימיים כגון נמלים, מספנות לבניית כלי שיט צבאיים, בסיסי המראה למטוסים בעלי משימות ימיות ובסיסי צוללות. כבר במחצית 1954 צוידו המטוסים של נושאות המטוסים בטילי שיוט בעלי ראש נפץ גרעיני מסוג 'רגולוס' (Regulus). אך המפנה הגיע רק בתחילת 1957, בעת מינויו של אדמירל ארלי ברוק למפקד הצי האמריקני (Chief of Naval Operations – CNO). בהנהגתו סיים הצי האמריקני עבודה מקיפה הבוחנת את יכולת ההרתעה שיוצר צי צוללות אמריקני מצויד בטילים בליסטיים בעלי ראש נפץ גרעיני.

¹⁴ James C. Freund, "The Revolt of the Admirals", *The airpower historian*, 10(1), (1963), pp. 1-10.

¹⁵ Desmond Ball, "Nuclear War at Sea", *International Security*, 10(3), (Winter 1985-1986), p. 8.

¹⁶ Spinardi, 1994.

¹⁷ Kaplan, 2020, p. 7.

יכולת ההרתעה הזאת כונתה "ההרתעה המוחלטת" (Finite Deterrence), המבוססת על שרידות הצוללות ואמינות התגובה נגד תקיפה כלשהי, ועל היכולת להגיב בתגומל קשה (Retaliation) באמצעות צוללות מעטות ולגבות מהיריב מחיר כבד באמצעות פגיעה ביעדים שייקבעו על-ידי הדרג המדיני.¹⁸

הנשק של צוללות ה'פולאריס' שתוכננו בהתאם לכך (Invulnerable Counter City Weapon), אמור היה לספק את היעדים שלעיל, להשלים את הפיתוח ולהיכנס לצוללת הראשונה ב-1961. מעניין להיווכח שהצי שהטיף בתחילת שנות ה-50 של המאה ה-20 ליכולת פגיעה מדויקת של נשק גרעיני שיינשא על-ידי מטוסים שימריאו מנושאות מטוסים, שינה את גישתו בעוברו לצוללות ה'פולאריס', שלהן דיוק פגיעה נמוך (כ-4,000 מטר CEP בטווח 2,000 ק"מ),¹⁹ ולפיכך הותאם בעיקר לפגיעה במטרות ערך. הדבר ממחיש כיצד במקרים מסוימים תכונות מערכת הנשק הן שקובעות את הדוקטרינה, ולא להפך.

הטווח המוגבל של הטילים מצוללות ה'פולאריס' (ביחס למטרות ברחבי ברית-המועצות) אילץ את הצי לפתח "אסטרטגיית פריסה קדמית" בבסיסים ימיים של מדינות נאט"ו שבסקוטלנד ובספרד. עם כניסתה של הזרוע הימית המבוססת על צוללות נושאות טילים בעלי ראש נפץ גרעיני הוטבע מונח נוסף המציין את רב-זרועיות המערך הגרעיני במדינה מסוימת והוא "השילוש הגרעיני" (Nuclear Triad). זהו למעשה מערך אסטרטגי של נשק גרעיני המבוסס על אמצעי שיגור אוויריים (מטוסים), טילים בליסטיים המוצבים ביבשה וטילים בליסטיים המוצבים בצוללות בעלות טילים בליסטיים.

מערכת הנשק הזאת המכונה בשם "מערכת נשק אסטרטגית", איננה מתייחסת רק לראש הנפץ הגרעיני, אלא למערכת המורכבת על פלטפורמה משגרת (במקרה זה צוללת), לאמצעי השיגור (טיל בליסטי) ולראש הנפץ הגרעיני. המאפיין הבולט במערכת נשק אסטרטגית הוא יכולתה לשגר ראשי נפץ גרעיניים מימניים (Thermonuclear Warheads) בצורה מדויקת מיבשת אחת לשנייה (– Intercontinental Ballistic Missile). המערכת הזאת בגרסתה הימית זכתה לכינוי "מערך הצוללות הבליסטיות בעלות הנעה גרעינית" (Submersible Ship Ballistic Nuclear – SSBN), או בכינוי (Boomers, Submersible Ship Nuclear – SSN). להבדיל ממערך הצוללות בעלות ההנעה הגרעינית לצרכים קונוונציונליים (Submersible Ship Nuclear – SSN).

אפשר להעמיק בהכרת שלבי הפיתוח המרתקים של צי הצוללות האסטרטגיות האמריקניות, לרבות פיתוח דור הצוללות הנושאות את טילי הטריידנט (Trident Missile), שיפור הדיוק וזיווד מערכת ראשי נפץ מתפצלים בטיילים וחלקו של אדמירל ריקובר בנושא, אולם תקצר היריעה לעשות כן. עם זאת ראוי לציין את השפעת הפיתוח של טילי הטריידנט על האסטרטגיה הגרעינית של ארצות-הברית.²⁰

¹⁸ Spinardi, 1994.

¹⁹ CEP – Circular Error Probability: The circle of radius centered on the mean, whose boundary is expected to include 50% of the hits.

²⁰ Spinardi, 1994.

הכנסת הטילים שבהם הושג שיפור מובהק בדיוק הניווט ופיתוח ראשי נפץ גרעיניים מתקדמים (W-76 ובהמשך W-88) המתפצלים לפני חדירתם לאטמוספירה (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle – MIRV), גרמו לתזוזה מובהקת של מטולת האסטרטגיה הגרעינית הימית האמריקנית. תזוזה ממערך שייעודו אסטרטגית ההרתעה האמריקנית לצורך תקיפה של "מטרות ערך" לעבר תפיסה של תקיפת "מטרות כוח" מוקשחות (Hard Targets) ומוגנות על-ידי מערך להגנה בפני טילים בליסטיים (Anti-Ballistic Missiles – ABM). ההתפתחויות האלה מעלות ללא ספק סוגיות מרתקות בפוליטיקה הארגונית והבין-ארגונית האמריקנית.²¹ התבטאותו של מפקד הצי האמריקני באמצע שנות ה-70, אדמירל אלמו זומוולט (Elmo Zumwalt) כי "שקלתי והחלטתי שטוב להיכנע לדרישותיו של ריקובר מאשר להיכנע לרוסים" היא רק דוגמה לכך.²²

טבלה 11: מאזן היכולות הגרעיניות בתקופת המלחמה הקרה (1945–1989) בין ארצות-הברית לברית-המועצות

		ברית-המועצות		
מְטְרִיֶצֶת יכולות גרעיניות		יכולת "מכה ראשונה" לא בלעדית בלבד	יכולת "מכה ראשונה" בלעדית	יכולת "מכה שנייה" מובטחת
ארצות-הברית	יכולת "מכה ראשונה" לא בלעדית בלבד		עליונות של ברית-המועצות (1985??)	
	יכולת "מכה ראשונה" בלעדית	מונופול ארצות-הברית (1945–1952) ועליונות ארצות-הברית (1962–1967)	איזון עדין (1953–1961)	
	יכולת "מכה שנייה" מובטחת			השמדה הדדית (MAD) מובטחת

הנשיא רונלד רייגן (Ronald Reagan) שינה ב-1983 את תפיסת ההרתעה האמריקנית משהעלה את הרעיון להגן על ארצות-הברית בפני תקיפה גרעינית סובייטית באמצעי יירוט שיוצבו בחלל החיצון, מה שלימים הפך ליוזמת ההגנה האסטרטגית (Strategic Defensive Initiative) שנודעה בשם "מלחמת הכוכבים". יוזמה זאת היא שהביאה בין היתר להתמוטטותה של ברית-המועצות בתחילת שנות ה-90.²³

²¹ .ibid

²² Mary Schumacher, **Trident: Setting the requirements, case study C15-88-802.0**, Harvard University, John F. Kennedy School of Government, 1987

²³ Kaplan, 2020, pp. 152–153

התפיסה של צי צוללות אסטרטגיות המסוגל למלא את התפקיד של יכולת מכה שנייה שרידה ואמינה זכה להכרה בקרב מדינות נוספות שהקימו מערך דומה, ובהן המדינות הגרעיניות (Nuclear Weapon States) ברית-המועצות (1972), בריטניה (1968), צרפת (1972) וסין (1983).²⁴ כיום נמצאות הודו ופקיסטאן אף הן בשלבים האחרונים של הקמת מערך מהסוג הזה, ופקיסטאן עורכת פעילויות מגוונות המעידות על שלבי פיתוח ראשוניים של שיגור טילים בליסטיים מצוללות.

מאפיין בולט שראוי לציון בנוגע לדוקטרינות ההרתעה השונות הוא הוצאת העיסוק בנושאים אסטרטגיים הקשורים לגרעין מתחום הצבא, והעברתו לידי מכוני מחקר, שהמוביל בהם באותה תקופה היה מכון ראנד, כאמור. הדבר אפשר פריחה לתחומי מחקר חדשים כמו תורת המשחקים, והעסיק חוקרים רבים (שחלקם אף זכו בהמשך בפרס נובל).

מלחמה מוגבלת (Limited War)

מלחמה מוגבלת מוגדרת כמלחמה שבה הנשק המשמש את המדינות, או שטחי הארץ המעורבים בה, או היעדים להשגה במלחמה עצמה מוגבלים בדרך מסוימת. במקרה שלרשות אחד הצדדים יש נשק גרעיני, יש הבנה בין היריבים שלא יעשה בו שימוש כלשהו (ההפך ממלחמה טוטלית שבה משתמשת המדינה בכל האמצעים העומדים לרשותה). הגדרה מעט שונה למלחמה מוגבלת הציע קן בות': "במלחמה מסוג זה אחד מהצדדים (במשתמע הצד החזק יותר) משית על עצמו במודע מגבלות מסוימות אשר יכולות להתבטא ביעדי הסכסוך, האמצעים שבהם ישתמש, או המרחב הגאוגרפי של הסכסוך.²⁵ במלחמה מוגבלת הצדדים הלוחמים אינם מנצלים את כל המשאבים העומדים לרשותם, בין אם בכוח אדם, תעשייה, חקלאות, צבא, טכנולוגיה או אחרים. מכאן שמלחמה מוגבלת היא עניין של דרגת הפעלת הכוח. עם זאת, ייתכן שברמת המדינה המלחמה היא מוגבלת, אך ברמת היחידות הלוחמות היא מלחמה מלאה (לדוגמה, מלחמת פוקלנד). המונח היה שגור מאוד בתקופת המלחמה הקרה, ומלחמת קוריאה ומלחמת וייטנאם הן דוגמאות למלחמות מוגבלות, אף שהמשאבים שהושקעו בהן כמו גם האבדות בעקבותיהן – היו גדולים ביותר. מלחמות מוגבלות התרחשו עוד בתקופה הקדומה בין העמים הפרימיטיביים והמתקדמים ביותר, ובכל ציוויליזציה.²⁶ בתחום הימי יצוין, שלאחר סיום מלחמת העולם השנייה, שבה עדיין התרחשו קרבות הכרעה ימיים מבית מדרשו של מהן כמו קרב מידווי (Battle of Midway), עלייתם של מרכיבים נוספים באסטרטגיה רבתי כמו המרכיב הכלכלי, הדיפלומטי והבינלאומי משמשים אלטרנטיבה "סבירה יותר" במאבק בין מדינות, וקטנו מאוד הסיכויים להתרחשותם החוזרת של קרבות הכרעה ימיים בין-מעצמותיים.

²⁴ הגדרת המדינות הגרעיניות היא על-פי פרק 1 באמנה למניעת תפוצה של נשק גרעיני (NPT).

²⁵ Ken Booth, *Navies and foreign policy*, Holmes & Meier Publishers, INC. New York, 1979, p. 228.

²⁶ Robert E. Osgood, "Limited War" in *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd Edition, 2008.

במלחמת וייטנאם לדוגמה, מטוסי התקיפה האמריקניים שהמריאו מסיפון נושאות המטוסים השתלבו היטב במערכה היבשתית, גם אם לא השפיעו על תוצאותיה מבחינה האסטרטגית. עם זאת יש עדויות שהצי האמריקני התקשה להבין את מרכיבי המלחמה המוגבלת בווייטנאם, להסתגל אליהם ולהשתתף בהם, ככל שהדבר נוגע לשליטה על החופים (Coastal Control) ולסירות בנהרות (Riverine Patrols).²⁷

אחת המלחמות המוגבלות בת זמננו שהיה בה גם מרכיב ימי חשוב היא המלחמה ב־1982 באיי פוקלנד־מלווינס.²⁸ בשל היקף הכוחות והאבדות, גודל הזירה וההשלכות האזוריות והגלובליות, יש חוקרים המתקשים לסווג אותה כמלחמה מוגבלת.²⁹ מכאן למדים שבתקופה המודרנית רווח הביטוי מלחמה מוגבלת בעיקר בתקופת המלחמה הקרה, והכוונה העיקרית בהגדרה הזאת היא לציין שמטרות המלחמות המוגבלות והנשק שהופעל בהן היו מוגבלים ביחס לשימוש בנשק האולטימטיבי – הנשק הגרעיני.

מאפייני המלחמה הקרה השפיעו גם על האסטרטגיה הימית. אומנם העליונות הימית נשארה עדיין מרכיב חשוב בחשיבה האסטרטגית, אך מרכיבים אחרים שמקורם באסכולות השונות של ההוגים הקלסיים התחילו לתפוס מקום בקדמת הבמה. החשוב בהם היה שלמרחב הימי חשיבות רבה לא רק בעיתות מלחמה אלא גם בעיתות שלום, והחשיבות הזאת משתקפת באינטרסים שיש למדינה במרחב הימי שעליה לכלול אותם באסטרטגיה הימית שלה ולשאוף להשגתם. הצי האמריקני יצא ממלחמת העולם השנייה כצי החזק בעולם, אך מצא עצמו מול הצי הסובייטי שהיה בעל גישה יבשתית מובהקת, והפעיל צי חופי שעיקר משימותיו היו משימות עזר עם ייעוד עיקרי והוא הגנה על חופי המדינה ללא כל שאיפות התקפיות. ומנגד, כבר במלחמת קוריאה היה הצי האמריקני מעורב באחד המהלכים החשובים ביותר – הנחיתה באינצ'ון.

סבסטיאן ברונס (Sebastian Bruns) שחקר את התפתחות האסטרטגיה הימית האמריקנית, מציין חמש התפתחויות שהתרחשו במלחמת העולם השנייה ואחריה, שסייעו לחזק את אסטרטגיית ההכלה, ולהקנות לה גם מרכיבים בתחום הימי, ובמיוחד בקשר ל"נוכחות קרבית קדמית אמינה" (Combat Credible Forward Presence).¹ הפיתוח והשימוש בזמן מלחמה בכוחות משימה נישאים על־גבי כלי שיט שמסוגלים לפעול במהירות, לתקוף ולהשמיד יעדים קריטיים בחוף ובים; ² יצירה מהירה בתקופת המלחמה של כוחות אמפיביים משותפים של הצי האמריקני והמארינס המאפשרים פשיטה על חופים מרוחקים מארצות־הברית והגנה עליהם; ³ בשלבים המאוחרים יותר של הלחימה הקמה ושימוש בכוחות תמיכה לוגיסטיים ניידים המאפשרים לתדלק ולתספק את ספינות המלחמה הנמצאות הרחק מחופי ארצות־הברית, אפילו במהלך הקרב; ⁴ פיתוח פצצות גרעין משוגרות ממטוסים כנשק הקטלני והחשוב ביותר בארסנל של ארצות־

²⁷ Baer, 1994, pp. 392–393

²⁸ באנגלית: The Falklands War; בספרדית: Guerra de las Malvinas

²⁹ James Cable, "Limited War at Sea", in **Navies in violent peace**, Palgrave Macmillan, London, 1989, pp. 24–25

הברית; 5. ההחלטה של הצי האמריקני ב־1949 לפתח את צוללת התקיפה כמערכת נשק עיקרית.³⁰

לצד אסטרטגיית ההכלה התפתחה "אסטרטגיית המלחמה המוגבלת". שכיחותה של המלחמה המוגבלת בתקופתנו גדלה מכיוון שאם ברשות אחד מהיריבים נשק גרעיני, קיימת הבנה בין הצדדים שלא יעשה בו שימוש כלשהו אלא במצבים קיצוניים וחריגים. מלחמת קוריאה (1950–1953) בין קוריאה הצפונית, בסיוע צבא סין ובמידה פחותה ברית־המועצות, לקוריאה הדרומית, שנתמכה בידי האומות המאוחדות בהנהגת ארצות־הברית, הייתה למעשה המלחמה המוגבלת הראשונה (גם אם לא ישירה) בין המעצמות בתקופת המלחמה הקרה. כוח האו"ם בהובלת ארצות־הברית שהתערב במלחמה, הסתמך במידה ניכרת על נכסים ימיים כמו ספינות קרב, נושאות מטוסים וכלי שיט אמפיביים. הצי ביקש לבטא את היתרונות הטמונים בכוחו: ניידות, מוכנות, גמישות והקרנת עוצמה לחוף. אמצעי הלחימה של הצי האמריקני היו בעלי הבחנה טובה מאלה שהציעו חיל האוויר ותומכי המלחמה הגרעינית.

כסכוכים מוגבלים אחרים באותה התקופה, ככל הנראה, מצביעים על עמדה דומה, ומדגישים את תפקידיו של הצי בסכסוכים אלו.

משבר סואץ של אוקטובר 1956, שהתפתח בעקבות "מבצע מוסקטר", היה מבצע בריטי־צרפתי מתואם עם ישראל, שמטרתו הייתה השתלטות על תעלת סואץ בעקבות הלאמתה על־ידי מצרים. המבצע התנהל בתיאום עם מלחמת סיני של צה"ל ובו בזמן יצר חזית של ארצות־הברית וברית־המועצות נגד המבצע. בעקבותיו קיבל האו"ם החלטה להעביר את תעלת סואץ לבעלותה של מצרים. המבצע הדגיש את המצב המורכב והבעייתי במזרח התיכון, שלמעשה התפתח כסכסוך אלים של שלוחי המזרח והמערב. התערבותו של הנשיא אייזנהאואר אומנם בלמה את הסלמתו של המשבר, אך פגעה קשות ביוקרתן הצבאית והמדינית של בריטניה וצרפת. ההיסטוריון הבריטי קיט קייל (Keith Kyle) רואה באירוע זה את סופה של האימפריה הבריטית, ואת עיצובו מחדש של המזרח התיכון.³¹

ביולי 1958 פרץ משבר לבנון לאחר משבר אתני, ובה בעת הופל בעיראק הממשל הפרו־מערבי, דבר שהביא את נשיא לבנון כמיל שמעון (Kamil Chamoun) לפנות לעזרת ארצות־הברית כדי לייצב את המצב בארצו. ארצות־הברית התערבה במשבר בהישענה על יכולת הפריסה הקדמית של הצי השישי בים התיכון. שני משברים אלה (סואץ ולבנון) שבהם הופעל הצי השישי האמריקני במזרח התיכון כדי לשרת יעדים מדיניים של ארצות־הברית, הובנו חיש מהר בברית־המועצות, ובונה הצי הסובייטי אדמירל סרגיי גורשקוב יישם את לקחי המשברים בבניין הכוח של הצי הסובייטי ובדוקטרינת הפעלתו.

³⁰ Bruns, 2018, p. 50.

³¹ Keith Kyle, *Suez: Britain's end of empire in the Middle East*, London: I.B. Tauris, 2011.

ב-1970 פרסם מפקד הצי האמריקני אדמירל זומוולט מזכר תכנון (A Planning Memorandum), שכונה לימים גם בשם "פרויקט 60",³² ותיאר את עיקרי תפיסתו בנוגע לתפקידי הצי האמריקני ולתוכנית בניין הכוח שלו כנגזרות מתפיסת הביטחון הלאומי האמריקנית. זומוולט מנה את ארבע משימותיו העיקריות של הצי האמריקני: הרתעה אסטרטגית, שליטה ימית, הקרנת עוצמה ונוכחות ימית.³³ המסמך גם קבע את ההרכב של צי ארצות-הברית במה שנודע בכינוי "המיזוג הגבוה-נמוך" (High-Low Mix) שהחדיר שיקולים כלכליים לנושא, בהכירו בעלות הגבוהה שמשתים כלי שיט כמו נושאות המטוסים והצוללות הגרעיניות על תקציב הצי. לפיכך שילב בשירות כלי שיט בעלות נמוכה יותר שיוכלו לשאת במשימת שליטה ימית, שאותגרה ביותר על-ידי הצי הסובייטי המתפתח בפיקודו של גורשקוב באותן שנים. ב-1974 פרסם אדמירל סטנספילד טרנר, מפקד מכללת הצי האמריקני, מסמך שהרחיב את המזכר של זומוולט, וסיפק למעשה מסגרת לאסטרטגית צי ארצות-הברית ולתוכנית בניין הכוח שלו.³⁴

מאמצע שנות ה-70 ועד תחילת שנות ה-80 של המאה ה-20 היה הדרג המדיני-האמריקני עסוק בפרשת ווטרגייט וספיחה, ולא התפנה לקביעת מדיניות ביטחון שתאפשר לצי לגזור ממנה ולהתאים לעצמו אסטרטגיה ימית. הצי האמריקני התייחס בתוכנית בניין הכוח שלו למה שנודע בכינוי "הנחת המלחמה באחת וחצי זירות" (The 1.5 War Assumption), שהתבססה על ההנחה שלצי ארצות-הברית יהיה כוח מספיק להגיב לתרחיש מלחמתי בזירת האוקיינוס האטלנטי, ובשעת הצורך אפשר יהיה לתגבר אותו בחלק מיחידות הצי השביעי שהיה אחראי לאזור האוקיינוס השקט.³⁵ בנובמבר 1979 השתלטו כוחות המהפכה האיראניים על שגרירות ארצות-הברית בטהרן, והחזיקו בבני הערובה האמריקנים במשך יותר משנה. בנובמבר 1979 פלשה ברית-המועצות לאפגניסטאן, דבר שקירב אותה לאוקיינוס ההודי. בתגובה לשני אירועים אלה, ומתוך חשיבותם הגוברת של המפרץ הפרסי והאוקיינוס ההודי לביטחונה של ארצות-הברית, הודיע הנשיא ג'ימי קרטר (Jimmy Carter) בנאומו לאומה (State of the Union Address) בינואר 1980, שארצות-הברית תגיב בכוח אם ייפגעו האינטרסים שלה בשני אזורים אלה. אומנם החכרת האי דיגו גרסייה (Diego Gracia) מידי בריטניה, הצבת כוחות אמריקניים והפניית כוחות משימה של נושאות מטוסים לאזור הזה אמורה הייתה לשפר את ההיערכות האסטרטגית של ארצות-הברית, אך היא הציבה יעד פעולה שהיה מעבר ליכולתו של הצי האמריקני – פעולה בשלוש זירות ימיות בו בזמן.³⁶

John Hattendorf (ed.), **US naval strategy in the 1970s**, Newport: Naval War College Press, 2007, pp. 1–30 ³²

.Baer, 1994, p. 404 ³³

Turner Stanfield, "Missions of the US Navy", **Naval War College Review**, 26(5), (September 1974), pp. 2–17 ³⁴

.Bruns, 2018, p. 55 ³⁵

Paul Ryan, **First line of defense: The US navy since 1945**, Stanford: Hoover Institution Press, 1981, pp. 153–166 ³⁶

נשיא ארצות־הברית רונלד רייגן שהחליף את קרט, עשה בשנות ה־80 של המאה ה־20 "סיבוב פרסה" בכל הנוגע למדיניות האמריקנית כלפי ברית־המועצות, הרחיק לכת מעבר לאסטרטגיית ההכלה וגרר את הסובייטים למרוץ חימוש יקר, במטרה לרושש את כלכלתם ולמוטט את משטרם. האסטרטגיה הזאת מצאה את ביטויה גם בהתעצמות גדולה של הכוחות הימיים של ארצות־הברית (צי של 600 כלי שיט) ובאימונים אגרסיביים באזורים ימיים הקרובים לברית־המועצות. המטרה הייתה ללחוץ על הקרמלין בעת משבר, או בשלבים הראשונים של מלחמה עולמית. החשיבה מאחורי האסטרטגיה הייתה נעוצה בתפיסת ההרתעה הגרעינית האמריקנית שהקנתה הזרוע הימית, באמצעות הקרנת העוצמה שהיא היוותה, ובעצם היות ארצות־הברית בעלת כושר "המכה השנייה" באמצעות צוללות.

מהות האסטרטגיה הימית של רייגן הייתה במאמציו של חיל הים האמריקני לארגן אמצעי נגד כדי למנוע שימוש בנשק גרעיני על־ידי צוללות טילים בליסטיים של הצי הסובייטי הצפוני. עם זאת, במקום שבו התמקדו האדמירלים האמריקנים, השקועים במסורות האינטלקטואליות של "תאוריות העוצמה הימית של מהן", כמו גם בצורך לשלוט על נתיבי השיט ולהשיג עליונות ימית, הביטו הסובייטים בכוח הימי מבעד לפריזמה של "הכוח הצבאי הכולל של המדינה". האסטרטגיה הימית של 1980 ניסתה להשתמש ברעיונותיהם של מהן (הצורך להשיג ניצחונות מכריעים בים לצד יכולות פוליטיים שהצי יכול להקנות), ושל סמואל הנטינגטון (לספק לצי סיבה לפעילותו ואת המשאבים להגנת המולדת) כדי לפתח הסבר סיפורי מבוסס (Sound Explanatory Narrative) שישקף גם את רוח התקופה.³⁷ הדבר אִפְּשֶׁר בהמשך להציג את הרנסנס הימי שהתרחש בצי, ואת תוכנית בניין הכוח לצי של 600 כלי שיט.³⁸

מפקדי חיל הים הסובייטי לא נקטו צעדים מיוחדים, או מאמצים יוצאי דופן כדי להתגבר על האסטרטגיה הימית שהתפתחה. אפילו אדמירל סרגיי גורשקוב לא השתכנע מעולם באפשרות של מלחמה גרעינית מוחלטת. עם זאת, הופעתם של טילים בליסטיים גרעיניים על צוללות הרחיבה באופן ניכר את האפשרויות לכוחות חיל הים לפגוע בחוף, והם קיבלו משמעות חדשה לגמרי אם סכסוך עם ארצות־הברית לא יגיע לכדי שימוש בנשק גרעיני. האדמירלים הסובייטים לא ראו בפעולות הימיות כל היגיון עצמאי משלהן, אלא כלי נוסף של השפעה על מאזן הכוחות האסטרטגי. נקודת מוצא בתפיסה הזאת הובילה את הדוקטרינה הימית הסובייטית בכיוון שונה מכפי שציפו האסטרטגים של הצי האמריקני.

דוקטרינת הצי החדשה של ארצות־הברית נועדה לנצח במלחמה נגד הסובייטים אם יהיה צורך בכך, אבל במטרה למנוע ממנה להשתמש ביכולות הגרעיניות שלה כחלק מאסטרטגיית ההרתעה. אומנם היו ביקורות על האסטרטגיה הזאת, ובמיוחד על יכולתה לגרום להסלמה במשברים, והחשש שמא תפתה את המנהיגים הסובייטים להשתמש בטילים על צוללות בשלב מוקדם יותר במשבר. עם זאת, מפקדי הצי האמריקני אימצו אותה כדרך הטובה ביותר לשכנע את מוסקוה שמלחמה ימית תביא להפסד ברוח. בטווח

³⁷ Eric Grove, *The future of the sea power*, London: Routledge, 1990, pp. 127–128

³⁸ הרחבה אפשר למצוא בפרק 4 בספרו של ברונס: Bruns, 2018

הארוך, התחרות בין שתי מעצמות־העל בפיתוח הזרוע הימית לא היטיבה עם ברית־המועצות, וכניסתה למרוץ החימוש בחלל הייתה מעבר ליכולותיה הכלכליות. סבסטיאן ברונס טען שההנהגה האמריקנית הכריזה במודע על מרוץ חימוש נגד ברית־המועצות מתוך הנחה שלא יהיה ביכולתה של האחרונה להמשיך בתחרות כה ארוכה ויקרה.³⁹

ההיסטוריונים כריסטופר פורד ודוד רוזנברג (Christopher Ford & David Rosenberg) טוענים שלאמיתו של דבר, האסטרטגיה הימית נותרה תמיד בשלב ההתפתחות, ומעולם לא הגיעה למתווה סופי. חלו בה שינויים תקופתיים לפי גישות כאלה ואחרות שהוצעו עקב ניתוחים מודיעיניים ו"משחקי מלחמה" שונים.⁴⁰

בעקבות הופעתו של הנשק הגרעיני חשבו תאורטיקנים רבים במכוני מחקר בארצות־הברית שעימות ישיר בין מעצמות העל נהיה מסוכן מאוד. כך הוכנס ללקסיקון של החשיבה האסטרטגית המונח "מלחמה מוגבלת". הנשיא טרומן הגביל את יעדי מלחמת קוריאה והאמצעים שהופעלו בה כדי למנוע עימות גרעיני עם ברית־המועצות. מלחמת קוריאה הפכה ל"קו פרשת המים" בשינוי התפיסה שחל בארצות־הברית ממלחמה טוטלית כמו מלחמות העולם הראשונה והשנייה, למלחמה שנתפסה על־ידי מדענים מתחום מדעי החברה כ"מתורבתת יותר ומסוכנת פחות". הבעיה שתפיסה זו הייתה נעוצה בהנחה שגם האויב יבחר מטרות מלחמה מוגבלות וישתמש באמצעים הולמים. במלחמה הקרה פיתחו הן נאט"ו והן ברית ורשה אסטרטגיות ימיות שהתבססו על הציים של שתי מעצמות־העל, חמושות בצוללות נושאות טילים גרעיניים. לעומת זאת מדינות קטנות ובינוניות רבות התאימו את תמורותיהן הימיות כך שיתאימו לאסטרטגיות הברית הרחבות, זאת באמצעות התמחות בתחומים ייחודיים כגון שליית מוקשים, הגנה אווירית או מלחמה נגד צוללות. המלחמה הקרה עוררה חשיבה רחבה על השימוש בכוח צבאי להרתעה, ובמיוחד לשימושים דיפלומטיים ומשכנעים של חיל הים בימי שלום. נקודות מבט רחבות אלו העצימו את יסודות התאוריה לאסטרטגיות ימיות מודרניות.⁴¹

במהלך המלחמה הקרה התפתחה האסטרטגיה הימית בשני כיוונים בה בעת. מצד אחד אסטרטגיה ימית מוכוונת מלחמה שכן העולם היה במצב של כוננות מתמדת לפריצתה, ומצד אחר, אסטרטגיה ימית להפעלת צי בעת שלום.

המרכיב הצבאי הימי בתקופת המלחמה הקרה

מורשת המלחמה הקרה במרחב הימי מרשימה וטרגית כאחת: עשרות שנים של מאבק בים רתמו את הטכנולוגיות המתקדמות ביותר בעולם ואת המרחב הימי (מרחבי האוקיינוסים, מעמקיהם ואפילו מתחת לשכבות הקרח של אזור הקוטב הצפוני), ואלה הפכו לזירה של מאבק מתמשך. יתר על כן, לאחר גילוי יתרונותיו של התווך התת־ימי ככזה המספק

³⁹ .ibid

⁴⁰ Christopher A. Ford & David A. Rosenberg, "The naval intelligence underpinnings of reagan's maritime strategy", *Journal of Strategic Studies*, 28(2), 2005, pp. 379–409

⁴¹ Hattendorf, 2013, pp. 6–7

הרתעה שרידה, בטוחה ואמינה, התחיל כל צד להציב בצוללותיו ארסנל גדול יותר של כלי נשק גרעיניים, דבר שהגדיל את הסבירות של הפעלה שגויה של הנשק הזה, או תאונה שעלולה להוביל לעימות גלובלי.⁴²

ארצות הברית

עם סיום מלחמת העולם השנייה ולאחר הבסת גרמניה ויפן עמד הצי האמריקני בפני האתגר החדש של התאמת יעדיו למצב שבו לא היה לו יריב, וההנחה הייתה שאם גם יקום יריב כזה, ההגמוניה שממנה נהנתה כבר ארצות הברית, לרבות יכולת ההרתעה של הנשק הגרעיני, תאפשר לה להרתיעו, ובמקרה הצורך גם להביסו. עדות למצב הזה מוצאים בדברים שנשא מזכיר הצי האמריקני ג'יימס פורסטל בספטמבר 1945 בפני ועדת בית הנבחרים בנושאים ימיים. פורסטל תהה ושאל (אף שלא היה מצופה ממזכיר הצי לשאול): "מדוע עלינו להחזיק צי כלשהו לאחר המלחמה הזו?" לדבריו ללא כל אויב ימי, וביכולת לוחמה גרעינית המבוססת על חיל האוויר האמריקני נראה שבעתיד הנראה לעין אין לצי האמריקני לאחר מלחמת העולם השנייה כל משימה מובהקת.⁴³ מה גם שברית המועצות שזוהתה כמעצמה עולה וכיריבתה העיקרית של ארצות הברית, התבססה בעיקר על כוח יבשתי, ולא היו לה באותה עת יכולות התקפיות מובהקות במרחב הימי.

יתרה מכך, גם ב־1949 בעת שברית המועצות ערכה את הניסוי הגרעיני הראשון, ובכך שמה קץ למונופול על הנשק הגרעיני שהיה עד אז לארצות הברית, לא השתנתה ההנחה הבסיסית בדבר אופייה של המלחמה העתידית – מלחמה גרעינית בין שתי המעצמות שתתבסס על חיל האוויר האסטרטגי האמריקני. לפיכך, נאלץ הצי האמריקני להתאים את תפיסתו האסטרטגית למציאות הגאופוליטית החדשה כדי לשמור לא רק על תפקידו ועל תקציבו (שעמד בפני קיצוצים של ממש) אלא גם על האינטרסים המרכזיים של ארצות הברית. המשימה הראשונה שנראתה בעיני הצי האמריקני כרלוונטית לאופי התקופה הייתה לסייע לזרועות אחרים של צבא ארצות הברית בלחימה היבשתית כמו במלחמת קוריאה. השינוי הזה בהבנת אופי המלחמה הצפויה העלה את הצורך לשינוי האסטרטגיה הימית האמריקנית. ההגנה על ארצות הברית ועל האינטרסים שלה הייתה הכרחית כדי לשמור על ההתחייבות האמריקנית המתמדת לבעלות הברית מעבר לאוקיינוס (השקט או האטלנטי), בדבר יכולתה לאיים בכוח על כל אויב פוטנציאלי. זאת ועוד, החידושים הטכנולוגיים כמו טכנולוגיית הטילים והנשק הגרעיני, גרמו לכך שלראשונה בהיסטוריה

⁴² Lyle J. Goldstein, John B. Hattendorf & Yuri M. Zhukov, "The cold war at sea: An international appraisal introduction", *Journal of Strategic Studies* 28(2) (2005), pp. 151–156; לגבי אפשרות הפעלה שגויה של נשק גרעיני ראו: Scott Douglas Sagan, *The limits of safety: Organizations, accidents, and nuclear weapons*, Princeton: Princeton University Press, 1993.

⁴³ Bruns, 2018, p. 49.

חדל המרחב הימי, שבדד את ארצות־הברית מיריביה במלחמת העולם הראשונה והשנייה, להיות כזה, והפך את שטח ארצות־הברית לפגיע.⁴⁴

בבואה לגבש אסטרטגיה רבתי חדשה התעורר בארצות־הברית ויכוח נוקב על הצורך בצי האמריקני בגודלו הנוכחי, כפי שהיה בסיום מלחמת העולם השנייה, ובמיוחד בצורך להמשיך בהפעלת נושאות המטוסים. פיקוד האוויר האסטרטגי האמריקני טען שהמטוסים החדשים ארוכי הטווח והמצוידים בנשק גרעיני, מסוגלים להחליף את תפקיד נושאות המטוסים להפעלת כוח אווירי לתקיפת מטרות ביבשה. התחזיות היו שבמלחמה עתידית נגד ברית־המועצות לא יהיה עוד צורך בפעולות אמפיביות, וזה מייתר את תפקידו של הצי במלחמה. הטענה הזאת קוממה קצינים בכירים בצי האמריקני הן בשירות פעיל והן בדימוס, והם יצאו בגלוי נגד המדיניות הזאת בחריפות ובבוטות, התארגנות שזכתה חיש מהר לכינוי "התקוממות האדמירלים" (Revolt of the Admirals). ההתקוממות התרחשה ב־1949, בעיצומה של התקופה שבה הממשל האמריקני גיבש צעדים ראשונים לתוכנית כלכלית שבבסיסה צמצום של ממש בהוצאה הביטחונית.

מזכיר ההגנה האמריקני לואיס ג'ונסון (Louis A. Johnson) הצהיר:

אין עוד סיבה להמשיך ולהחזיק את צי ארצות־הברית והנחתים. גנרל בראדלי (יו"ר המטות המשולבים) מספר לי כי פעולות אמפיביות הן נחלת העבר וכי לעולם לא יהיו לנו עוד פעולות אמפיביות. דבר זה מייתר את המשך החזקת חיל הנחתים, וכוח האוויר יכול לעשות כל דבר שהצי יכול לעשות, כך שזה מייתר גם את החזקת חיל הים.⁴⁵

לכך נוספה התבטאותו של אדוארד טלר, אבי פצצת המימן: "לא הייתי שָׁם שום דבר מעל פני המים של האוקיינוס – זה יעד טוב מדי לכלי נשק גרעיניים ובעיקר כאשר מדובר בנושאות מטוסים", שהוסיפה לזרות מלח על הפצעים הפתוחים של הצי.⁴⁶ הדרג הפוליטי דרש מהצי האמריקני לצמצם באופן ניכר את סדר הכוחות שלו בנימוק שביכולתה של ארצות־הברית שלאחר מלחמת העולם השנייה לשמור על עליונות ימית מוחלטת גם בסדר כוחות קטן בהרבה מהקיים, ולא צפוי שהיא תאבד עליונות זאת בזמן הקרוב.⁴⁷

כבר ב־1947 גיבש אדמירל פורסט שרמן (Forrest Sherman), שב־1949 התמנה למפקד הצי האמריקני, אסטרטגיה ימית המבוססת על ההנחה שגם במאפייני התקופה החדשה עדיין יידרש הצי האמריקני לשמור על אותן היכולות שנזקק להן במלחמת העולם השנייה. הוא הציע לבנות את הצי לקראת שני תרחישים אפשריים: מלחמה קונוונציונלית

⁴⁴ Jakob J. Grygiel, "The dilemmas of US maritime supremacy in the early cold war", *Journal of Strategic Studies*, 28(2), (2005), pp. 187–216

⁴⁵ Charles C. Krulak, "Expeditionary Operations", *Marine Corps Doctrinal Publication 3*. Headquarters Marine Corps, 1998

⁴⁶ Till, 1984, p. 183

⁴⁷ Baer, 1994

או גרעינית, או שתיהן במקביל.⁴⁸ שיחק מזלו של הצי האמריקני ומלחמת קוריאה שפרצה ביוני 1950 דחתה על הסף את יוזמת מזכיר ההגנה האמריקני ג'ונסון לצמצם את הצי האמריקני, ואישישה את הנחות העבודה של שרמן שמלחמות קונוונציונליות יישארו גם בעידן הנוכחי, והצי חייב להיבנות כחלק בלתי נפרד מכוח צבאי מאוזן. בנוגע למלחמת קוריאה ראוי לציין שהן לקוריאה הצפונית והן לבעלת בריתה סין, היה צי קטן, ולכן השגת עליונות ימית לא הייתה בעייתית. העליונות הימית של הצי האמריקני אֶפְשָׁרָה לו לקחת חלק פעיל במבצע האמפיבי הגדול באינצ'ון, לשנע כוחות בין הזירות השונות ולספק אספקה לכוחות מצבאות אחרים שהשתתפו עם ארצות הברית במערכה. למעשה, שישה מכל שבעה חיילים שלחמו בקוריאה הגיעו בדרך הים.

בתחילת המלחמה הקרה הציב הצי האמריקני הצעות לאתגרים אלה בדרכים חדשניות בהתמקדו בשתי מטרות: האחת, הצי האמריקני הוא שישמור על הקשר בין ארצות הברית ובין בעלות הברית מעבר לים (בעיקר באירופה); השנייה התקפית במהותה, לפתח יכולות ארוכות טווח שיאפשרו לצי לאיים על הכוח היבשתי הסובייטי. זה היה ניסיון ישיר לתרגם את העליונות הימית שבה החזיק הצי האמריקני להשפעה על המתרחש בזירה היבשתית.⁴⁹ פיתוחם של טילים בליסטיים בעלי ראש נפץ גרעיני על הצוללות מסוג 'פולאריס' (Polaris) הרחיב משמעותית את יכולות הצי האמריקני לפגוע מהים במטרות שבעומק היבשה.

בריטניה

לעומת ארצות הברית, עוצמתן של המעצמות הימיות שהשתתפו בלחימה לצידה במלחמת העולם השנייה נחלשה במלחמה הקרה, ובמיוחד בשנים 1960–1970. ירידה חדה חלה בעוצמתו ומשימותיו של הצי המלכותי הבריטי כחלק מירידת מעמדה של האימפריה הבריטית. בשיאה הייתה בריטניה האימפריה הגדולה ביותר בהיסטוריה, ובמשך יותר מ־100 שנים הכוח הימי העולמי הבולט ביותר. עד 1913 החזיקה האימפריה הבריטית יותר מ־412 מיליון איש, 23% מכלל אוכלוסיית העולם באותה עת, וב־1920 היא שלטה על 24% מהשטח הכולל של כדור הארץ. המשאבים העצומים שהשקיעה בריטניה במלחמת העולם השנייה, דרישות העצמאות של מדינות שונות כמו הודו, פקיסטן, ישראל ואחרות שזכו לתמיכת האומות המאוחדות – כל אלה ביטלו את מעמדה כ"גברת הימים" (Britain Ruled the Waves). תוצאות משבר סואץ ב־1956, הענקת עצמאות לחלק גדול ממושבותיה ומצבה הכלכלי הגרוע, הביאו את ממשלתה בסוף שנות ה־60 להחלטה על פינוי בסיסה הימיים במזרח התיכון ממזרח לתעלת סואץ עד 1971. ההחלטה הזאת הבליטה את חשיבות נוכחות הצי האמריקני בכל אותם אזורים במזרח התיכון שבהם היו לצי המלכותי בעבר נוכחות ושליטה קבועות בנתיבי השיט.⁵⁰ עם זאת, נשמרה לבריטניה יחד עם ארצות

⁴⁸ .ibid

⁴⁹ Grygiel, 2005, pp. 187–216

⁵⁰ Eric Grove, *The royal navy since 1815: A new short history*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005, pp. 213–263

הברית ההגמוניה בנאט"ו, ובתור ידידתה הקרובה היא זכתה לסיוע אינטימי, הן בפיתוח תוכניתה הגרעינית, והן בבניית מערך צוללות ה'פולאריס' הבריטיות. עם תום מלחמת העולם השנייה חששה ממשלת בריטניה ממצב שבו תבחר ארצות־הברית בהתבודדות מחדש (New Isolationism), כפי שקרה לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובמקרה כזה תיאלץ בריטניה להילחם לבדה מול תוקפן אפשרי.⁵¹

תרחיש אחר ומציאותי יותר היה שבריטניה עלולה לאבד את מעמדה כמעצמה עולמית, ולפיכך היא חייבת להתחיל בפיתוח עצמאי של תוכנית גרעינית. ב־1952 ערכה בריטניה את הניסוי הגרעיני הראשון. בתחילה התבססה על מערך אווירי, אך מהר מאוד הבינה שמערך זה איננו שריד, והתחילה להתעניין באפשרות לבנות מערך תת־ימי כדוגמת האמריקנים. אחת הסיבות לפיגורו של הצי הבריטי אחרי בעלת בריתה האמריקנית הייתה היעדר של מוביל בכיר שידחוף את התפתחות הצוללות הגרעיניות, כדוגמת אדמירל היימן ריקובר בארצות־הברית.⁵² השינוי חל כאשר אדמירל לורד מאונטבאטן (Mountbatten) התמנה ללורד הראשון של האדמירליות באפריל 1955. ביוני אותה שנה הוא הבטיח את אישור מועצת האדמירליות לבנות צוללת מונעת בכור גרעיני, וכאשר מונה ידידו אדמירל ארלי בורק (Arleigh Burke) לראש המבצעים הימי של חיל הים האמריקני (CNO), זכה מאונטבאטן לשיתוף פעולה של חיל הים האמריקני ולתמיכתו בפיתוח הצוללות. תוכנית צוללות ה'פולאריס' הוכרזה בדצמבר 1962 בעקבות הסכם נסאו (Nassau Agreement) בין ארצות־הברית לבריטניה, שסיפק את המסגרת הרשמית לשיתוף הפעולה לבניית צוללות ה'פולאריס' הבריטיות ב־1964. היכולת המבצעית הראשונה הייתה בידי הצי המלכותי ביוני, והתבססה על בסיס חיל הים של קלייד (Clyde Naval Base) בחוף המערבי של סקוטלנד. בריטניה אף הצליחה, למורת רוחם של הצרפתים, למקם את מפקדת השליטה על הכוחות הימיים של נאט"ו (The NATO Allied Maritime Command) בנורתווד' (Northwood Headquarters) שבקרבת לונדון.

צרפת

תוצאותיו של "מבצע מוסקטר" ב־1956 יצרו משבר קשה ביחסים שבין צרפת לשאר מדינות הברית הצפון אטלנטית – נאט"ו. ההתערבות האמריקנית והסובייטית במבצע והחלטת האו"ם לאשר את הלאמת התעלה על־ידי מצרים יצרו מציאות קשה אצל מנהיגי הרפובליקה הרביעית. לא די שמצרים הלאימה את תעלת סואץ, אלא שאף התחילה לספק סיוע חומרי ומורלי למורדים באלג'יריה (שהייתה בשליטת צרפת באותה עת), ולצרפת היה נדמה שהבריטים שהיו בעלי בריתם במבצע, בגדו בהם פעם נוספת יחד עם האמריקנים.⁵³

⁵¹ Margaret Gowing, *Britain, and atomic energy 1939–1945*, London: Macmillan, 1964, pp. 94–95.

⁵² Peter Hennessy and James Jinks, *The silent deep: The RN submarine service since 1945*, London: Allen Lane, 2015, p. 138.

⁵³ John B. Hattendorf, *Naval strategy and power in the Mediterranean: Past, present and future*, Routledge, 2000, pp. 202–203.

תוצאות המבצע גם שכנעו את הצי הצרפתי להשתתף באופן פעיל בהגדרה מחדש של מדיניות הביטחון הצרפתית. במהלך מבצע מוסקטר הושפלו קציני חיל הים הצרפתי בכך שהיו תחת פיקוד בריטי, כמו גם מהאולטימטום של האמריקנים באמצעות הצי השישי. לאלה נוסף שיגור ה'ספוטניק' הסובייטי ב-1957, ששינה את תודעתם של מפקדי הצי הצרפתי, שעד אז התנגדו לשלב בכלי השיט שלהם מרכיבים של המערך הגרעיני האסטרטגי שעתיד יהיה לקום, ועתה הבינו שיש להפוך את הצי לחלק ממערך ההרתעה האסטרטגי הצרפתי.

שארל דה גול (Charles de Gaulle) שנבחר בתחילת ינואר 1959 לנשיא הרפובליקה החמישית, תמך בדרישת הצי הצרפתי להגדיר מחדש את מדיניות הביטחון של צרפת. הוא התנגד לא רק למונופול הגרעיני האמריקני, אלא גם לחוסר נכונותם של האמריקנים להתחשב בדעת צרפת בנושאים אסטרטגיים גלובליים, כמו המשבר השני במִצְרֵי פורמוזה ב-1958 והמשבר בלבנון ב-1958. חוסר הנכונות של הצי האמריקני לספק לצרפת כור אורניום מועשר להתקנה בכלי שיט צרפתיים הביא את דה גול לדחות בקשה אמריקנית להציב על אדמת צרפת טילים בליסטיים לטווח בינוני בעלי ראש נפץ גרעיניים (Intermediate Range Ballistic Missiles – IRBMS). הוא אף איים לפרוש מנאט"ו, וב-1959 הוציא את כוחות הצי הצרפתי מהפיקוד המשותף עם הבריטים והאמריקנים בים התיכון. דה גול, שהכיר בחשיבות הצי כזרוע העיקרית של מערך ההרתעה הגרעיני של צרפת, נתן ב-1960, לאחר הניסוי הגרעיני שערכה צרפת בסהרה, "אור ירוק" לצי צרפת לקדם את תוכנית בניית הצוללות הגרעיניות מסוג רדאוטבל (Redoutable) שיצוידו בטילים בליסטיים בעלי ראש גרעיני.

גנרל צ'רלס אלירט (Charles Aillerte), שהיה הרמטכ"ל באותה עת והתאורטיקן העיקרי באסטרטגיה הגרעינית של צרפת, היה חסיד נלהב של דוקטרינת התגמול הגרעיני המסיבי כתגובה לתוקפנות סובייטית גדולה. אלירט לא הסכים לדוקטרינה האמריקנית החדשה של הנשיא קנדי ומזכיר ההגנה מקנמארה שכונתה "התגובה הגמישה" (Flexible Response), ואחת הסיבות לעזיבתה של צרפת את ברית נאט"ו ב-1967 נבעה מהמחלוקת עם ארצות הברית על נטישת דוקטרינת התגמול המסיבי. הצרפתים ראו באימוץ דוקטרינת "התגובה הגמישה" ירידה ברמת המחויבות של ארצות הברית כלפי בעלות בריתה באירופה.⁵⁴ אלירט גם הבין שהאסטרטגיה הגרעינית המודרנית מחייבת מעבר ממערכות שיגור המוצבות ביבשה, או על כלי שיט על-ימיים למערכות המוצבות בכלי שיט תת-ימיים, משום שכלי שיט על-ימיים גדולים יהפכו למטרה עיקרית לתקיפה. אדמירל הנרי נומי (Henri Nomy) מפקד הצי הצרפתי חבר אליו למימוש הזרוע האסטרטגית התת-ימית העתידית של צרפת בתמיכת דה גול, וחיל הים הצרפתי הפך החל מהמחצית השנייה של 1960 למרכיב העיקרי של כוח ההרתעה הגרעיני הצרפתי (Force de Frappe).

⁵⁴ Bruno Tertrais, "A Comparison between US, UK and French Nuclear Policies and Doctrines," CERJ, February 2007, p. 1

כך, ב־1962, לאחר שצרפת העניקה עצמאות למושבותיה בצפון אפריקה, ופתחה במדיניות הפיוס עם שאר המדינות הערביות במזרח התיכון (Rapprochement), סיים הצי הצרפתי את תפקידו כגורם המסייע בהעברת כוחות ולוגיסטיקה לצבא צרפת בקולוניות הצפון אפריקניות. דה גול הורה להעביר את רוב פעילות הצי הצרפתי לאוקיינוס האטלנטי, להפסיק להשתתף בכוח נאט"ו הים תיכוני שהובל על־ידי ארצות־הברית ובריטניה, והוציא את הצי הצרפתי שפעל באוקיינוס האטלנטי ממיקוד נאט"ו. ב־1963 דחה דה גול את הצעתו של הנשיא קנדי לספק לצוללות הצרפתיות, שהחלה בנייתן, טילי 'פולאריס' נושאי ראשי קרב גרעיניים בתנאי שצרפת תיטול חלק בכוח הרב־לאומי (Multi-lateral Force) בפיקוד המפקד העליון של כוחות נאט"ו באירופה (The Supreme Allied Commander Europe – SACEUR).⁵⁵

בעקבות פרישת צרפת מנאט"ו נאלצה מפקדת נאט"ו, שהועברה ב־1952 מבריטניה לצרפת, לפנות את מפקדתה ולהעבירה לבריסל. ב־1966 הוצאו כל הכוחות הצבאיים הצרפתיים מהפיקוד הצבאי המשולב של נאט"ו, וכל כוחות נאט"ו שאינם צרפתיים התבקשו לעזוב את צרפת. צרפת הודיעה על חזרתה להשתתפות מלאה בנאט"ו רק בפסגת שטרסבורג-קהל (Strasbourg-Kehl summit) ב־2009.

ברית־המועצות

לאחר מלחמת קוריאה העריכו הסובייטולוגים האמריקנים שברית־המועצות תרצה לשלוט גם בנתיבי השיט העיקריים כחלק מעליית מעמדה כמעצמה עולמית. להערכתם, היכולות החדשות שהצי הסובייטי ירצה לפתח יהיו בבחינת "תמונת ראי" לאלה של האמריקנים. פורד ורזנברג מסתמכים במחקרם על מגוון ראיונות ומסמכים שפורסמו לאחרונה, וטוענים שהאסטרטגיה הימית הסובייטית מייצגת את אחד המקרים הנדירים בהיסטוריה שבהם סייע המודיעין להוביל אומה לשנות לחלוטין את מערך הפעולות הצבאיות שלה.⁵⁶ עם זאת, בארצות־הברית פותחו פרשנויות מגוונות שניסו להתרחק מהתפיסה האתנוצנטרית האמריקנית בנוגע לסובייטים. דוגמה לכך היא מחקרו ב־1968 של רוברט הריקס (Robert W. Herrick's) על אסטרטגיית הצי הסובייטית. הריקס טען שהדוקטרינה הימית הסובייטית במהותה היא הגנתית ולא התקפית. אנליסטים כמו ג'יימס מקונל (James McConnell) ואחרים במרכז לניתוח ופתרונות ימיים (CNA) חשבו בשנות ה־70 של המאה ה־20 בדומה להריקס. הם קבעו למשל, שהסובייטים לא ישתמשו בכוח הצוללות נושאות הטילים האסטרטגיים שלהם (SLBM) בשלבים המוקדמים של מלחמה עם נאט"ו, לרבות בשלב המהלומות הגרעיניות הראשונות (First Strike), זאת כדי שהכוח יישמר כיכולת "מכה שנייה" או כקלף מיקוח. הניתוח הזה הוביל את חוקרי המרכז לחקר הצי להציע "את הצורך בתקיפה, או איום של הצי האמריקני על כוח הצוללות האסטרטגיות הסובייטיות על־ידי פיתוח יכולות לוחמה נגד צוללות במים הסמוכים לברית־המועצות, ובכך לשפר את השפעת

⁵⁵ .ibid, p. 204

⁵⁶ Ford and Rosenberg, 2005

ההרתעה של הכוח הימי של ארצות־הברית".⁵⁷ על הצלחת האסטרטגיה הזאת והלקחים שרצוי להפיק ממנה מלמד אוון קוטה ממכללת המלחמה הימית האמריקנית במאמרו הקרב השלישי: חדשנות בצי ארצות־הברית במאבק מול צי הצוללות הסובייטיות.⁵⁸

משום שחלה ירידה בפופולריות של "קרבנות הכרעה" מבית מדרשו של מהן כמרכיב עיקרי להשגת עליונות ימית, נבחן מחדש המונח "שליטה ימית" כמושג מתאים יותר לשימוש במאה ה־21. הדיונים על השליטה הימית הביאו להרחבת המושג והתאמתו לתקופת המלחמה הקרה. כך לדוגמה מציע ההיסטוריון הבריטי ג'פרי טיל להתעמק באמצעות התייחסות לשתי צורות עיקריות של שליטה: שליטה ימית בשטח (Control of the Sea by Area) או בזמן (Control of the Sea by Time).⁵⁹ את השליטה הימית בשטח מציע טיל גם כן לחלק לשלוש רמות שונות של שליטה:

1. שליטה מוחלטת – חופש פעולה מוחלט לצד אחד ואילו לצד האחר חוסר יכולת פעולה (למעשה סוג של עליונות ימית).
2. שליטה לצורכי עבודה – היכולת לפעול בצורה חופשית ברמת סמך גבוהה לצד אחד, ואילו לצד השני יכולת לפעול ברמת סיכון גבוהה.
3. שליטה במחלוקת – כל צד פועל ברמת סיכון מסוימת, דבר המחייב להגיע למצב זמני של שליטה לצורכי עבודה כדי לקיים פעילות מבצעית לזמן מוגבל.

לדברי טיל, בתקופת המלחמה הקרה חדל המונח "עליונות ימית" להיות מוביל, ואת מקומו תפס המונח "שליטה ימית". לפיכך נוספו למונח "שליטה ימית" שני ממדים המשלימים זה את זה: "שמירת זכות השימוש בים" (Sea Assertion) ולעומתו "מניעת זכות השימוש בים" (Sea Denial). "שמירת זכות השימוש בים" נועדה לדעת צי ארצות־הברית בשנות ה־70 וה־80 של המאה ה־20 למשימות כמו לאבטח אספקה סדירה לתעשייה של המדינה, לתספק ולתחזק כוחות צבא הפועלים מעבר לים, לאפשר אספקה לכוחות בעלות־הברית בשעת מלחמה, ולאבטח כוחות הפועלים מהים במשימות של הקרנת עוצמה ביבשה (Projection of Power Ashore Role).⁶⁰

מן העבר השני של האוקיינוס לא קפאה ברית־המועצות על שמריה, והחלה לערוך שינויים באסטרטגיה הימית שלה, ובהתאמה, גם בתוכנית בניין הכוח. זיכרונות העבר ממלחמת העולם השנייה, ובמיוחד מפלישת הפתע של הוורמאכט הגרמני לברית־המועצות, היו גורם מעצב בבניית אסטרטגיה רבתי שתמנע כל אפשרות של הפתעה אסטרטגית נוספת. במחשבה המדינית הסובייטית נתפסה המלחמה הקרה כהכנות של "העולם האימפריאליסטי", שבראשו עומדת ארצות־הברית, להשמדת ברית־המועצות, ולכן הייתה ההנהגה הסובייטית נחושה למנוע התרחשות כזאת, וגם הסובייטים כמו

⁵⁷ .ibid

⁵⁸ Cote, 2003.

⁵⁹ Till, 1984, p. 189.

⁶⁰ .ibid, p. 190.

האמריקנים בחרו באסטרטגיית ההרתעה הגרעינית ככזו שתבטיח לסכל את התוכנית של האימפריאליסטים. ראימונד גארטוף שהיה באותן שנים עמית מחקר בכיר במוסד ברוקינס (Brookings Institution), כינה את האסטרטגיה בשם "הרתעה שכנגד" (Counter-Deterrence).⁶¹

את חלקו המובהק של הצי הסובייטי באסטרטגיה הזאת, כמו גם בתוכנית בניין הכוח שנועדה לתמוך בה, ניתן לזקוף לזכותו של אדמירל סרגיי גורשקוב – אחת הדמויות המרכזיות בהיסטוריה הימית הרוסית המודרנית. לאחר שהתמנה למפקד הצי הסובייטי ב-1956 בהיותו בן 45, התחיל לקדם תוכנית שאפתנית להפיכת הצי הסובייטי מצי חופי ל"צי מים כחולים". באמצעות סדרת מאמריו שרטט את האסטרטגיה הימית של ברית-המועצות, ובה בעת הוביל את תוכנית בניין הכוח של הצי במשך כשלושה עשורים רצופים, עד הדחתו מהתפקיד ב-1985. הקריירה של גורשקוב מציגה אישיות בעלת יכולת הישרדות וגם סבלנות רבה ביותר תחת שני מנהיגים סובייטיים בתקופה שלאחר סטלין, המעידה על כושרו של נדיר של משחק ב"קלפים" הפוליטיים הנכונים עם הקרמלין. הוא גם שרד את הממסד הביטחוני ששלטו בו אנשי המפלגה הקומוניסטית של תקופת מלחמת העולם השנייה, שרובם ככולם נמנו עם כוחות היבשה של הצבא האדום, היו חפים מכל ידע במרחב הימי, וחלק מהם הפגינו זלזול כלפי יכולותיו של הצי הסובייטי.

גורשקוב הבין את השינויים שהתרחשו בחשיבה המדינית והאסטרטגית בברית-המועצות, והצליח לנצל אותם לקידום תפיסתו בנוגע למרחב הימי.⁶² הוא מונה בתחילת שנות ה-50 של המאה ה-20 למפקד הסובייטי של כוח המזרח התיכון באזור המפרץ הפרסי ובאוקיינוס ההודי. ההיסטוריון הימי האמריקני מקניל אלר (McNeill Eller) טוען שהנסיגה הבריטית בשנות ה-60 מהאזורים שממזרח לתעלת סואץ יצרה ריק שאותו מילאו בהדרגה וושינגטון ומוסקווה. הדבר מצא ביטוי בנוכחות הסובייטית במאוריציוס, והאמריקנית בדייגו גרסייה, ושתי הבירות הבינו היטב את חשיבות נוכחותן באסטרטגיית המזרח התיכון. בבסיס השינויים האלה עמדה ההבנה הסובייטית שהשליטה במרחב הימי תהיה מרכיב חשוב וחינוי בכל התמודדות עתידית בין המעצמות, דבר הדורש פיתוחו של כוח ימי שיהיה מסוגל להתמודד עם האתגר הזה.⁶³ לשינוי בחשיבה האסטרטגית התלווה גם שינוי חד במדיניות החוץ הסובייטית. במוסקווה ראו בתנועה האנטי-אימפריאליסטית ואנטי-קולוניאלית המתעצמת הזדמנות להרחבת השפעתה של ברית-המועצות ושיפור עמדותיה בהתמודדות הגלובלית עם ארצות-הברית. משמעות הדבר הייתה שינוי מהותי בקו העיקרי של מדיניות החוץ הסובייטית שקבע סטלין עוד בשנות ה-30 במאה ה-20.

⁶¹ Garthoff, 1966, p. 110.

⁶² רעיונותיו של גורשקוב בוטאו בספרו העוצמה הימית של המדינה: Морская мощь Советского Союза – Gorshkov, 1979.

⁶³ Arleigh A. Burke, "Foreword to the Soviet Sea Challenge", in Ernest McNeill Eller, *The Soviet sea challenge*, The USA, 1971, p. 13.

איור 80: אדמירל סרגיי גורשקוב – מפקד הצי הסובייטי 1956–1985

לפי הקו הזה השקיעה ברית־המועצות את רוב מאמציה במדינות המערב ובתחזוקת היחסים עם המדינות שלגבולה, וזאת בהתעלמות כמעט מלאה משאר העולם. מזכירו הראשון של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בברית־המועצות, ניקיטה חרושצ'וב (Nikita Khrushchev) (שמינה את גורשקוב למפקד הצי הסובייטי), לא היה מתומכיו המובהקים של חיל הים הסובייטי. אך בכל זאת היה מאוהב בצוללות נושאות טילים אסטרטגיים, וכך אפשר לאחרון להגדיל בתקופתו את צי הצוללות עד שהפך לגדול ביותר בעולם (400) מסוגו. אחרי משבר הטילים הקובני ב־1962 הצטרף גורשקוב למשפילי חרושצ'וב, ואלה שפעלו להדחתו וניצלו את ההזדמנות גם כדי לקדם את בניית הצי הסובייטי כצי מאוזן יותר. גורשקוב חפץ בצי כלי שיט גדול בתור כלי שיפעל באסטרטגיה הלאומית הסובייטית. לשם כך השתמש במשאבים שמוסקווה הקצתה כדי להגדיל את השפעתה במדינות "המתפתחות", אשר הפכו לזירה העיקרית של ההתמודדות עם "היריב הראשי", כפי שכונתה ארצות־הברית בפי אנשי התכנון המבצעי הסובייטי. בעקבות כך נערכו כמה ניסיונות לבנות נקודות אחיזה צבאיות בזירות מרוחקות (לרבות מדינות הגובלות בישראל כמו מצרים וסוריה), אשר הפכו לאחד המרכיבים החשובים ביותר של מדיניות החוץ הסובייטית.⁶⁴

⁶⁴ Franklyn Griffiths, "Forward Deployment and Foreign Policy", in Michael MccGwire (ed.), *Soviet naval developments: Capability and context*, New York: Praeger, 1973, p. 9.

בתנאי הכלכלה הריכוזית הסובייטית נדרש לפעילות הזאת גם מאבק על משאבים מול גורמים אחרים של "המשק העממי", ומול זרועות אחרות של הצבא, בשעה שהצי היה ללא ייצוג הולם בגופים האחראים לגיבוש המדיניות והקצאת המשאבים, כמו הפוליטבירו ומועצת ההגנה.⁶⁵ גורשקוב הדגיש את חשיבות קידומם של אינטרסי המדינה בעיתות שלום, דבר שהצי הסובייטי יכול להשיג בצורה מיטבית הודות ליכולותיו הייחודיות.⁶⁶ לצד קידומם של האינטרסים הלאומיים הצליח גורשקוב לקדם באופן ניכר גם את מעמדם של העומדים בראש הצי הסובייטי במנגנון הממשלתי. עם הזמן, קידומם אפשר להסביר את המדיניות הימית של ברית-המועצות (והעדפתה על המדיניות היבשתית-גאוגרפית) על-פי המודל הביורוקרטי בתורת הארגונים, והיא ראיית הצי הסובייטי בראש ובראשונה כחלק מהמערכת הביורוקרטית של המדינה.⁶⁷

בתקופת שלטונו של ליאוניד ברז'ניב (Leonid Brezhnev), מאמצע שנות ה-60 של המאה ה-20 עד סוף העשור השביעי של המאה ה-20, כתב גורשקוב מאמרים אחדים ובהם הציג את חזונו בדבר ייעודו ותפקידו של הכוח הימי, המורשת הימית של רוסיה והפעלתו המבצעית של הכוח הזה. הוא התמקד בשלושה עקרונות רחבים בעת שיווק רעיונותיו האסטרטגיים:

העיקרון הראשון – רעיונות בנושא עוצמה ימית חייבים להיות מעוגנים בהיסטוריה (דבר בעייתי ביחס להיסטוריה הימית הדלה של רוסיה פרט לתקופתו של פיוטר הגדול). גורשקוב הכביד על קוראיו בקלישאות הרגילות של הדיאלקטיקה המרקסיסטית-לניניסטית של האמת ההיסטורית. שלא במפתיע, נועדו טיעונו ההיסטוריים בעיקר לצורכי פנים כדי להתגבר על הדוגמה החזקה של חשיבות הכוח היבשתי בחברה הסובייטית, ועל כמה עקרונות אידאולוגיים במערכת שנשלטה על-ידי המפלגה. בראייה המרקסיסטית – צי הים הפתוח היה בעיקר הכלי של האימפריאליזם והקולוניאליזם. עקרונות אלה השפיעו גם על תפיסת ההנהגה הסובייטית. אחת הסיבות להתנגדות לבניית נושאות מטוסים הייתה שבאחד המסמכים הרשמיים של המפלגה כונו ספינות אלה "שדות התעופה השטים של התוקפנות". לפיכך היה גורשקוב מחויב בראש ובראשונה להוכיח שדעותיו אינן חורגות מן המסגרות שנקבעו על-ידי "האגף האידאולוגי של הוועד המרכזי". גורשקוב קידם במרץ את הרעיון שכוחות גדולים זקוקים לאוניות מלחמה גדולות, ולכן השתמש בהיסטוריה כהצדקה לבניית צי סובייטי המפתח זהות לאומית שיעדיה הם מעבר למים החופיים הרוסיים.

⁶⁵ Michael MccGwire, "The navy and Soviet oceans policy", in Michael MccGwire and John McDonnell (eds.), **Soviet naval influence: Domestic and foreign dimensions**, New York: Praeger, 1977; James A. Barry, "Soviet naval policy: The institutional setting", in Michael MccGwire and John McDonnell (eds.), **Soviet naval influence: Domestic and foreign dimensions**, New York: Praeger, 1977, p. 134

⁶⁶ Michael MccGwire, "The overseas role of a Soviet military presence", in Michael MccGwire and John McDonnell (eds.), **Soviet naval influence: Domestic and foreign dimensions**, p. 35

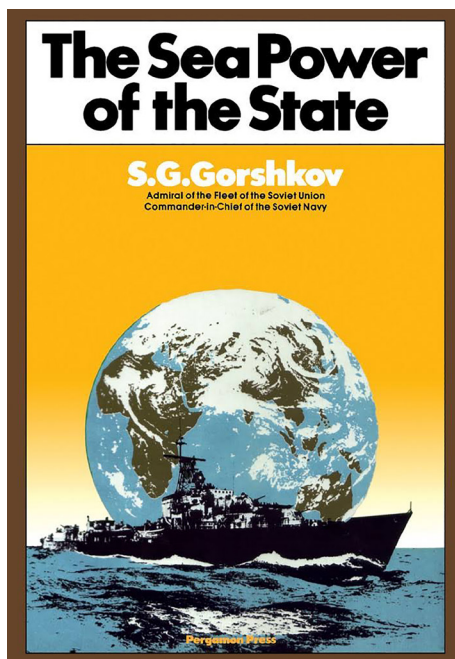
⁶⁷ Barry, 1977, p. 107

העיקרון השני – שאיפות הכוח הימי צריכות להיות מעוגנות היטב בתאוריה ובאסטרטגיה. בין אם היה זה השימוש המוקדם שלו במונח "מדע ימי" בשנות ה-60, או בדיונים מאוחרים יותר על "אמנות הצי", גורשקוב התמקד בהצגת ההתפתחויות הימיות של הסובייטים, וצמיחתה של ברית־המועצות כאומה ימית למסגרת אינטלקטואלית רחבה יותר. בסיוע בעלי ברית שגייס לרעיונותיו בהנהגה הסובייטית, הצליח להפיץ ולהטמיע את תפקידו האסטרטגי של הצי הסובייטי במדיניותה של ברית־המועצות. גורשקוב הציג את עמדתו בחריפות בנוגע למשימות הצי הסובייטי במלחמה, ובהן לתפיסתו תקיפות בטווחים רחוקים של חופי אויב ומבצעים אמפיביים – נושאים שהזנחו כליל בצי הסובייטי.

העיקרון השלישי – גורשקוב תפס מה שאפשר לכנות "נראות" של הכוח הימי בהאמינו שהרעיונות חייבים להיות מתוארים בתמונות צבע חזקות וסמלים, זאת כדי שייקלטו בקרב ההנהגה הפוליטית והציבור הסובייטי כאחד. בתקופתו נוצרו סרטי תדמית רבים על חיל הים הסובייטי. בהתאם לכך הוא קידם את תפקידו של חיל הים הסובייטי בהפצת ההשפעה הקומוניסטית באמצעות משימות נוכחות ברחבי העולם. לעגינת אוניות מלחמה סובייטיות בנמל זר יש משמעות מדינית רבה, ומטבעה היא איננה מעוררת רגשות שליליים כמו הימצאותם של טנקים סובייטיים, או טילים שהופיעו באותה תקופה במדינות רחוקות. יתר על כן, בניית צי אוניות "מים כחולים" יוצרת הזדמנות מצוינת, גם אם היא לעיתים יקרה, לכפות ברית על ירידים, ולהתעמת בלי להיכנס לקרב עם יריבים.

כתביו של גורשקוב עוררו ויכוח נמרץ בקרב מומחים לצי הסובייטי במערב, כמו גם שיח אסטרטגי על מנהיגים ימיים בעת החדשה ותרומתם ללוחמה הימית במלחמה הקרה. על החשיבות שיוחסה לגורשקוב במערב, ובמיוחד בארצות־הברית, תעיד העובדה שמקבילו – יריבו האמריקני באמצע שנות ה-70, אדמירל אלמו זומוולט, הנחה ב-1974 את מכללת הצי של ארצות־הברית לפרסם באנגלית אסופה של 11 מאמרים של גורשקוב בספר שכותרתו **כוכב אדום זורח בים** (Red Star Rising at Sea). המאמרים חבקו כמה תקופות בהיסטוריה הרוסית – מתקופות הצאר ועד המלחמה הקרה, והציגו תובנות בנוגע לכיוון החשיבה הימית הסובייטית (ראו: איור 81). כמו הכותרת של הספר, הציג גורשקוב את הצורך בצי סובייטי חזק ומאוזן, שיכולותיו מאפשרות לו למלא את משימותיו היטב, הן בעת שלום והן בעת מלחמה. הצי הסובייטי, לדעתו, היה בעל תפקיד חשוב במיוחד בתמיכה במטרות המדיניות של ברית־המועצות והשפעתה במדינות מחוצה לה. לעומת הצי הסובייטי, הציג גורשקוב בכתביו את הצי האמריקני ככלי שנועד למלא את משימות האימפריאליזם של ימי שלום. אנליסטים אמריקנים ציינו שהמניע האמיתי של גורשקוב בבניית הצי הסובייטי היה להגן בפוליטיקה הפנים־סובייטית על עמדת הצי הסובייטי, ולשמור על מסלול הצמיחה והגידול שלו גם כאשר הגיע עידן ההתקרבות האמריקנית־רוסית והפשרת יחסי האיבה, כפי שהתבטאו בהסכמי סאלט (Strategic Arms Limitation Talks – SALT) ומדיניות הדטנט (Détente).

החוקרת ג'סיקה הקיבי (Jessica Huckabey) שכתבה את עבודת הדוקטורט שלה על התפיסות האמריקניות בנוגע לאיום הימי הסובייטי במהלך המלחמה הקרה, מציינת שבסופו של דבר, דמותו של אדמירל גורשקוב כאסטרטג ימי היא עדיין בחזקת פרדוקס:

איור 81: ספרו של אדמירל גורשקוב במהדורה אנגלית על עוצמתה הימית של המדינה

השפעתו על המחשבה הימית היא בו בזמן ניכרת, וגם איננה משמעותית דיה כדי לכלול אותו בחבורת האסטרטגים הימיים הבולטים של המאה ה-20. נוסף על כישוריו הפוליטיים הוא היה מתכנן ובונה כוח מושלם, ובאימוץ "שיטת הסֶלְמִי" הצליח להשיג את מטרות־העל שהציב לעצמו. חוקרים והיסטוריונים התלבטו בשאלה אם גורשקוב הוא "מהן רוסי", או "טירפיץ סובייטי" כדי להעריך את תרומתו ההיסטורית בהתאם לצורת ההתבוננות המערבית בהתפתחותה של האסטרטגיה הימית הסובייטית. מיותר לציין את השפעתו העמוקה של גורשקוב לא רק על החשיבה הימית הסובייטית ועל תפקידו של הכוח הימי, אלא גם על אסטרטגיית הצי האמריקני ותוכנית בניין הכוח שלו במשך המלחמה הקרה. לכן נכון יהיה למצב אותו כאסטרטג ימי חשוב, שכן רעיונותיו היו חשובים ונשקלו בקפידה, הן על־ידי בעלי ברית והן על־ידי אויבים כאחד.⁶⁸

יש להתייחס גם לאסטרטגיית המלחמה המוגבלת שחזרה לקדמת הבמה: התכונה הבולטת של התקופה הזאת היא שלמרות האופי הגלובלי של המלחמה הקרה ניכרה עוצמתם של ניגודי האינטרסים, ולמרות פוטנציאל ההרס האדיר שהיריבים העיקריים היו עלולים לגרום זה לזה, מעצמות קומוניסטיות ודמוקרטיות גדולות לא הביאו את מלוא כוחן הצבאי לידי ביטוי בעימות זה מול זה. חלק גדול מההסבר של הריסון טמון בהשפעה ההרתעתית של עצם "יכולת ההשמדה ההדדית המובטחת" (Mutual Assured)

⁶⁸ Jessica Huckabey, "The Paradox of Admiral Goroskov", CIMSEC, 1 October, 2014

(Destruction – MAD). האפקט ההרתעתי הזה בשילוב עם גורמים צבאיים ופוליטיים אחרים, הם שסייעו לשמירת המלחמות שהתרחשו הן בקוריאה ובווייטנאם, והן בסכסוכים כמו מלחמת יום הכיפורים ב־1973 במזרח התיכון, כמלחמות מוגבלות, וכך גם הסכסוך האידיאולוגי הבין־גושי נותר מוגבל בהיקפו.⁶⁹

יש מקום לעיין בתהליך ההתפתחות שחל במערך הצוללות האמריקניות כמרכיב דומיננטי ושלישי במספר במערך האסטרטגי האמריקני.⁷⁰ בעשור הראשון לקיומו של הנשק הגרעיני בידי ארצות־הברית, כל כולו היה מבוסס על יכולת נשיאה של מטוסים. הצורך לפתח טילים בליסטיים כאמצעי שיגור (Delivery Systems) זוהה כבר בתחילת שנות ה־50. בתחילה התבסס הפרויקט על פיתוח הטיל הבליסטי לטווח בינוני 'יופיטר' (Jupiter PGM-19) שאמור היה להיות מונע בדלק נוזלי. הטיל תוכנן לשאת ראש גרעיני בעל תפוקה של 1.1 מגה טון, וניהול הפרויקט הופקד בידי חיל האוויר האמריקני. מפקד הצי האמריקני דאז, אדמירל בורק, מינה ב־1955 את אדמירל ראבורן (W. F. "Red" Raborn) לעמוד בראש הפרויקט של התאמת טילי 'יופיטר' (Jupiter Missile) לשימוש הצי האמריקני. הקוטר הגדול שנקבע לטילים אלה נועד לאפשר את הקטנת אורכם בגרסתם היבשתית ולאפשר התקנתם בצוללת. כל צוללת הייתה אמורה להצטייד בארבעה טילים ולשגר אותם בהפלגה על השטח (לא בצלילה).

בסמינר שנערך ב־1956 בראשות מדען הגרעין אדוארד טלר (Edward Teller), שהיה ממפתחי פצצת האטום ואבי פצצת המימן האמריקנית, ובו השתתף גם אדמירל בורק, הצהיר טלר שבתוך כמה שנים אפשר יהיה לפתח ראש גרעיני מימני בעוצמה של אחד מגה־טון שיתאים לטילי 'פולאריס'.⁷¹ עקב הצהרת טלר הורה בורק להפסיק את התוכנית המשותפת עם חיל האוויר, ולהקים תוכנית ייחודית של הצי לפיתוח טיל בליסטי בעל ראש גרעיני שישוגר מצוללת. בורק גם הגדיר שלצורך המשימה הזאת יידרש הצי לבנות כ־40–45 צוללות, שכל אחת מהן תישא 16 טילים מסוג 'פולאריס'. תוכנית הפיתוח התחילה ב־1956 וביולי 1960 הצליחה הצוללת הראשונה בתוכנית, 'ג'ורג וושינגטון' (USS George Washington), לשגר בצלילה טיל 'פולאריס' מדגם A-1 שהונע בדלק מוצק. השימוש בטילים בעלי דלק מוצק אֶפְשֶׁר לצוללת את השיגור מעומק הים (דבר שלא היה אפשרי בתוכנית יופיטר, או בטילי שיוט שהיו בנמצא באותה תקופה), ובכך הוגדלה שרידותה של הצוללת (Submarine Survivability), והתמלאה אחת מדרישות הסף להקמת המערך

⁶⁹ Robert Osgood, "Reappraisal of limited war" in Alastair Buchan (ed.), **Problems of modern strategy**, London: Chatto & Windus, 1970, p. 109

⁷⁰ הטריאדה מתייחסת לשלוש הקטגוריות של מערכות שיגור נשק גרעיני: טילים בליסטיים בין־יבשתיים, טילים בליסטיים המשוגרים מצוללות ומפציצי אוויר אסטרטגיים. David D. Vegun, "Nuclear triad important to America's national security", **US Department of Defense, Lethality**, 24 April, 2019.

⁷¹ Edward Teller, **Memoirs: A twentieth century journey in science and politics**, Cambridge: Perseus Publishing, 2001.

הזה. ב-1961 הסתיים פיתוח ראש גרעיני משדרג מדגם A-2, ולמעשה הותקן על 13 צוללות גרעיניות שהאחרונה שבהן יצאה מהשירות ב-1974.

היות שטווח הטילים היה מוגבל ל-2,500 ק"מ, ודיוק פגיעתם (Circular Error Probable – CEP) הוגבל לחצי אחוז מטווח הירי, נאלץ הצי האמריקני באותה עת להעדיף את דוקטרינת הפגיעה ב"מטרות ערך" כמרכיב עיקרי בהרתעה, ולא ב"מטרות כוח".⁷² כדי להגדיל את שרירותן של הצוללות נבחרו אזורי שיגור הנמצאים מתחת למעטה הקרח של אזור הקוטב הצפוני. במרוץ החימוש שהתפתח הצליחו גם הסובייטים לפתח יכולת כזאת באוקטובר 1961, ושיגרו (אומנם מצוללת בהפלגה על-מימית) טיל עם רש"ק (ראש קרב) גרעיני חי, שנססה בשדה הניסויים באזור נובאיה זמליה (Novaya Zemlya Test Range). ב-1963 הצליחו גם הסובייטים להגיע ליכולת שיגור של טיל בליסטי המסוגל לשאת רש"ק גרעיני (SS-N-5 שגר טיל) מצוללות מסדרת "הוטל" (Hotel class), ובהמשך מסוג "גולף" (Golf Class). יש לציין ששני סוגי הצוללות האלה היו בעלות הנעה קונונציונלית (מצברים נטענים באמצעות מנועי דיזל), מה שפגע בשרירותן ביחס לצוללות האמריקניות שהיו בעלות הנעה גרעינית. רק ב-1967 הצליחו הסובייטים להשלים את בניית הצוללות מסוג "ינקי" (Yankee class) שהיו בעלות הנעה גרעינית (SSBN).

פיתוח צוללת הטילים הבליסטית שינתה את "מגרש המשחקים האסטרטגי". היריב יכול עכשיו להיות מאוים בהרס מובטח מפלטפורמות בלתי נראות האורבות במעמקי האוקיינוסים. כמו כן פיתוח של טילים בליסטיים ארוכי טווח אפשר לצוללות המצוידות בהם לפטרל קרוב יותר לבסיסי הבית שלהם, שם אפשר היה להגן עליהן.⁷³ יכולת "מכה שנייה" באמצעות צוללות חוללה בעצם שינוי בכללי המשחק בתקופת המלחמה הקרה, וזרוע הצוללות הייתה מרכיב מרכזי בתפיסה הזאת. בעקבות השגת היכולת של שיגור תת-מימי של נשק גרעיני, הן אצל האמריקנים והן אצל הסובייטים, וביסוס המערך הגרעיני על שלוש זרועות הפעלה (טריאדה), נשללה מכל אחד מהצדדים האפשרות להשמיד בתקיפה גרעינית ראשונה את יכולות הנשק הגרעיני של היריב מצד אחד, ומצד אחר חדרה לתודעת שני הצדדים תמונת ההרס הנורא שעלול להיגרם מתגובה לתקיפה ראשונה מהסוג הזה. הדבר הביא לכך שבארצות-הברית (וכנראה גם אצל הסובייטים) אומצה דוקטרינה גרעינית חדשה בשם "השמדה הדדית מובטחת". הסובייטים אומנם מעולם לא פרסמו דבר בנוגע לדוקטרינות שלהם, והן נותרו מסווגות, אך מהערות של כמה נציגי הפיקוד הבכיר, ובעיקר מזיכרונות שפורסמו בשנות ה-90 של המאה ה-20 אפשר ללמוד, שהתפיסה הסובייטית אכן הייתה דומה מאוד לזו של ארצות-הברית. הדוקטרינה הזאת שימשה גורם מייצב ומרתיע של המעצמות הגדולות, ולפיה הם גם בנו את כוחם כך שיעמוד (להשערתן) ביכולת לספוג את "המכה הראשונה" (First Strike Attack), ובד בבד לשמור בידיהן כוח שיורי ל"מכה

⁷² מטרות נגד כוח הן רכיבים של תשתית צבאית שבהם מאוחסן נשק ערכי, או בסיסים התומכים ביכולת הפעלת נשק זה. תקיפת מטרות כוח פוגעת במרכיבים אלה ומקפידה להימנע מפגיעה בתשתיות אזרחיות בעלות ערך, בעוד מטרות ערך מתייחסות לתקיפת מטרות ערים חשובות של האויב ואוכלוסייה אזרחית השוהה בהם.

⁷³ Office of naval intelligence, *The Russian navy, A historic transition*, December 2015

שנייה" שיאפשר יכולת השמדה של התוקף אם יעז להפעיל את "המכה הראשונה". שני הצדדים גם הסכימו ביניהם על צעדים שיפחיתו סכנה של ירי נגדי שגוי של נשק גרעיני באמצעות הקמת קווי תקשורת בין מדינות ומנהיגים.

היסוד החדש שבא לידי ביטוי אצל כוחות חיל הים של ארצות־הברית דומה לרעיונות שהעלה האסטרטג הסיני סון טסו (במאה החמישית לפנה"ס): "העדיפות הגבוהה ביותר במלחמה היא לתקוף את תוכניות האויב" ועצתו שהדבר הראשון שצריך לתקוף הוא "את מה שהם אוהבים".⁷⁴ כפי שהנשיא רייגן ניסח זאת במסמך אסטרטגי מינואר 1987, האסטרטגיה הימית "מאפשרת לארצות־הברית לרתק את כוחות הצי הסובייטיים להגן על צוללות הטילים הסובייטיות ועל גישות הים למולדת הסובייטית, ובכך למזער את איום חמה על אירופה ועל נתיבי האספקה הימיים לאירופה".⁷⁵

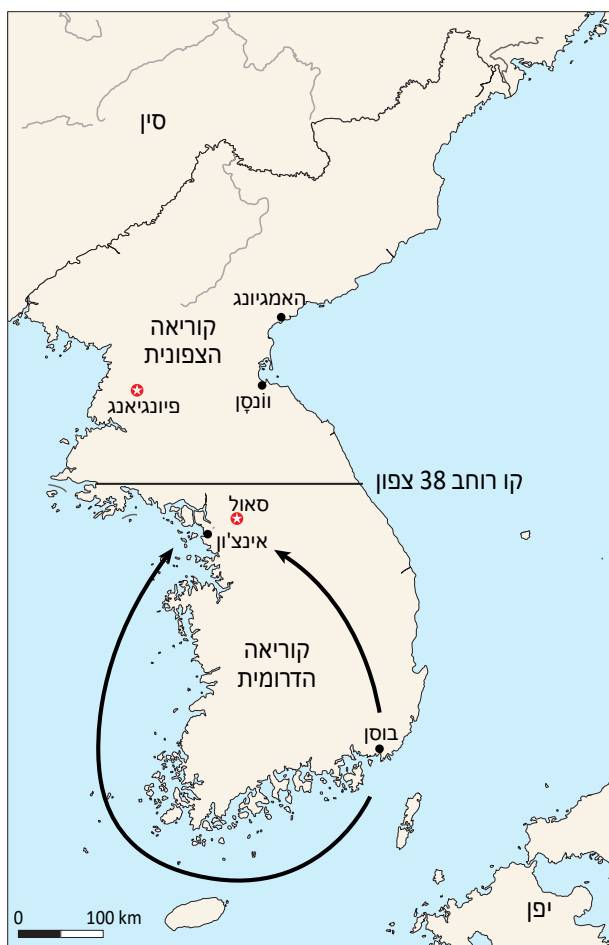
מלחמת קוריאה (1950–1953) ומלחמת וייטנאם (1955–1975) היו בין המלחמות המשמעותיות ביותר בתקופת המלחמה הקרה, על כן ראוי לציין שבמלחמות השתמשו במרחב הימי לצרכים שונים. במלחמת קוריאה אֶפְשְׂרו יכולת ההובלה של צי ארצות־הברית והשגת השליטה בים לכוחות האמריקניים בפיקודו של מק ארתור לבצע נחיתה אמפיבית באינצ'ון (Operation Chromite). המרחב הימי במקרה הזה אֶפְשֵׁר לגנרל מק ארתור את מרחב התמרון הקלסי (The Classical Maneuver Space), לנחות באינצ'ון שמצפון לכוח הצפון־קוריאני, לחסום את נתיבי האספקה שלו, ולחשוף את הצפון־קוריאנים להתקפת נגד של הארמיה השמינית מדרום (ראו: איור 82).

הפעולה הזאת הייתה מורכבת, תנאי השטח היו קשים מאוד, ונראה שאינצ'ון הייתה אתר גרוע לנחיתה אמפיבית – מקום צפוף החסום באי טבעי קטן במרכז המעגן, קל למיקוש וקל לחסימה, אשר אש תותחי אויב המטווחת היטב תוכל להשמיד בנקל כל כלי שיט המתקרב אליו. אם לא די בכך, זה היה אחד המקומות עם נתוני הגאות והשפל הגבוהים בעולם. במבצע שנערך בבוקר 16 בספטמבר 1950 השתתפו כ־230 כלי שיט בנחיתה שהפתיעה את הכוחות הצפון־קוריאניים. חשיבות נוספת לכוחות הצי במלחמת קוריאה התבטאה בנובמבר 1950, כאשר הצטרף הצבא הסיני ללחימה, וחלק מהכוחות האמריקניים מצאו עצמם מכותרים באזורים וונְסֶן והאמגיונג (Hungnam), וחולצו במבצע מורכב בידי כוחות הצי.

גם במלחמת וייטנאם השתמשו במרחב הימי, ולכוחות הצי הייתה השפעה מסוימת על מהלכי הקרב. הצי האמריקני מילא את המשימות האלה: השתתפות מטוסים מנושאות המטוסים בהפצצת מטרות בצפון וייטנאם, לאוס וקמבודיה; מצור ימי למניעת אספקת אמצעים דרך הים לכוחות הגרילה; הפגזת מטרות חוף של האויב; הנחתת כוחות אמפיביים של המארינס; פעולה בנהרות לאבטחת השיט המסחרי; סיוע לכוחות צבא דרום וייטנאם ומניעת שיט של כוחות אויב בנהרות; תמיכה לוגיסטית על־ידי העברת אמצעים ואספקה בנהרות; בנייה וניהול תשתיות בכל רחבי דרום וייטנאם, ומתן שירותים רפואיים לכוחות

⁷⁴ Ford and Rosenberg, 2005, p. 393.

⁷⁵ .ibid, p. 394.

איור 82: מלחמת קוריאה – הנחיתה האמפיבית האמריקנית באינצ'ון (Incheon)

המבצעים. כל המבצעים הללו הם חלק מהקטגוריה של "לוחמה חופית" ו"מבצעי לחימה מהים".

התקרית של מפרץ טונקין (Tonkin Bay) ב־1964, הידועה גם בשמה השני "תקרית המשחתת 'מדוקס'" (The USS Maddox incident), היא דוגמה למצב שבו במלחמה מוגבלת שהתנהלה בווייטנאם כשלי תקשורת עלולים להוביל לכך שתקריות ימיות ברמה הטקטית יובילו להחלטות שגויות ברמה המדינית-אסטרטגית. מצב של תקרית ימית מקומית (שגם העובדות לגביה הסתברו כבלתי נכונות) הוביל בסופו של דבר להחלטות שגויות ברמה המדינית-אסטרטגית, והתקרית שימשה מפנה בהיקף המעורבות האמריקנית בווייטנאם. ב־2 באוגוסט 1964 סירה המשחתת האמריקנית 'מדוקס' במפרץ טונקין שבמים הטריטוריאליים של צפון וייטנאם במשימת איסוף מודיעין.

המשחתת הותקפה משלוש ספינות טורפדו של צבא וייטנאם, וניזוקה באופן קל ביותר (קליע אחד של 0.5 אינטש פגע בה). המשחתת קראה לסיוע מטוסים מנושאת המטוסים 'טיקונדרוגה' (USS Ticonderoga), והצליחה לפגוע באחת מספינות הטורפדו התוקפות. ב-4 באוגוסט בעת סיור דומה במפרץ טונקין, דיווחו המשחתת 'מדוקס' ומשחתת נוספת על התקפה שנייה של ספינות טורפדו צפון-קוריאניות, דיווח שהתברר בדיעבד כהפרעות מכ"ם שנעלמו (Tonkin Ghost). בעקבות שתי התקריות האלה ועל סמך דיווח שגוי, אישר הסנאט האמריקני לנשיא לינדון ג'ונסון (Lyndon Johnson) ב-7 באוגוסט לתגבר את הכוח האמריקני בווייטנאם ללא הגבלה. בהמלצת יועציו אישר ג'ונסון תוכנית תקיפה אווירית רחבה בצפון וייטנאם. אוסטרליה, בעלת בריתה הצבאית של ארצות-הברית, נאלצה לחדש את גיוס החובה לצבאה בלחץ אמריקני, ונדרשה לשלוח חיילים וציוד צבאי לווייטנאם. ב-2005 הוסר הסיווג הביטחוני על מחקר היסטורי של הסוכנות לביטחון לאומי של ארצות-הברית, שהגיעה למסקנה ש'מדוקס' אכן נכנסה ב-2 באוגוסט לקרב מול שלוש ספינות טורפדו צפון-וייטנאמיות, אך לא התנהל שום מפגש (Engagement) עם ספינות חיל הים הצפון-וייטנאמיות ב-4 באוגוסט.⁷⁶

העול הכלכלי שהשיתה ההתערבות האמריקנית בווייטנאם על ארצות-הברית המשיך להעסיק את הממשל והחברה באמריקה, או כפי שהיטיב לנתח זאת פול קנדי באומרו שלארצות-הברית יש בעיות טיפוסיות של מעצמה גדולה הכוללות איזון בין רובים, חמאה והשקעות לצמיחה כלכלית.⁷⁷ התחייבויותיה הצבאיות הולכות וגוברות לכל יבשת (מלבד אנטרקטיקה), והעלות הגוברת של המערכים הצבאיים מגבילה מאוד את האפשרויות הזמינות. קנדי השווה את מצבה של ארצות-הברית לזה של בריטניה טרם מלחמת העולם הראשונה, וציין שמפת בסיסי ארצות-הברית דומה לממלכה של בריטניה באותו זמן.⁷⁸

הכישלון האמריקני בכל הרמות במלחמת וייטנאם זרע את הזרעים הראשונים למה שקרוי "מהפכה בעניינים צבאיים", שהתחילה בשנות ה-80 של המאה ה-20 ובאה לידי ביטוי במלחמת המפרץ הראשונה ב-1991. לפי הגישה הזאת, בתקופות מסוימות בתולדות האנושות היו תורות, אסטרטגיות, טקטיקות וטכנולוגיות צבאיות חדשות, שהביאו לשינויים בלתי הפיכים בניהול הלוחמה. יתר על כן, שינויים אלה מחייבים התאמה מואצת של תורות ואסטרטגיות חדשות.⁷⁹

חוסר הנכונות האמריקנית להתערב במדינות שעלו בהן לשלטון משטרים עוינים לארצות-הברית בסוף שנות ה-70 של המאה ה-20 פורש על-ידי אותם משטרים כחולשה אמריקנית ובעקבותיה לסדרה של השפלות כלפי ארצות-הברית. תפיסת השגרירות בטהרן בנובמבר 1979; כניסת ספינות הצי הסובייטי לביסיים וייטנאמיים שנבנו על-ידי ארצות-הברית בעבר ואפשרו לצי הסובייטי לפעול הרחק מנמלי הבית שלו; הפלישה לאפגניסטאן

⁷⁶ .ibid, p. 78

⁷⁷ Kennedy, 1987, p. 535

⁷⁸ .ibid, p. 519

⁷⁹ הנושא נדון בהרחבה בפרק "השפעת הטכנולוגיה על האסטרטגיה".

שאיימה על אחיזה סובייטית באזור האוקיינוס ההודי כולל גישה לקווי האספקה הימיים העוברים באוקיינוס ההודי – אלה הביאו להכרה בדרגי הממשל הבכירים שכוח ההשפעה הצבאי האמריקני הולך ודועך.⁸⁰ בעקבות כך נפגעה תפיסת הציבור האמריקני את מוכנות הצבא ויכולותיו, ולוותר גם בסקפטיות ששררה מאז סיום מלחמת וייטנאם, ולעיתים אף חוסר רצון גמור לעסוק בנושאים צבאיים. פעולות קומנדו מצומצמות שעשו כוחות מיוחדים, כמו חילוץ בני הערובה באיראן, השאירו רושם שלילי ותרמו אף הם למשבר הביטחון העצמי של ארצות־הברית.

עד 1980 הסתיים תהליך הדטנט בין ארצות־הברית וברית־המועצות, והראשונה המשיכה בעקרונות האסטרטגיה רבתי שלה, בתוך כך בניסיון להכיל את ההשפעה הסובייטית המתפשטת ברחבי העולם. כאשר הושבע רייגן לנשיא בינואר 1981 היה הצי האמריקני בתנופת עלייה, והזרעים למה שיהפוך לאסטרטגיה הימית נזרעו זה מכבר.

בהתאם לכך התחיל צי ארצות־הברית בתחילת שנות ה־80 של המאה ה־20 במימוש תוכנית אסטרטגית לבנות את הצי, לאחר קיצוצי תקציב ניכרים שהושתו עליו בתום מלחמת וייטנאם. התוכנית שנתמכה על־ידי מנהיגי הרפובליקנים הייתה מרכיב חשוב במערכת הבחירות של רונלד רייגן לנשיאות ארצות־הברית ב־1980. רייגן, שדגל בעימות צבאי ואסטרטגי גדול יותר עם ברית־המועצות, התייחס לרעיון בניית צי של 600 אוניות כמרכיב חשוב במדיניות הזאת. במהלך מלחמת וייטנאם ועם סיומה החלה ברית־המועצות, שתמכה בצפון וייטנאם, להפעיל את כלי השיט הצבאיים שלה מבסיסים ימיים שנבנו על־ידי ארצות־הברית בדרום וייטנאם. הצי הסובייטי הרחיב את אזורי פעילותו על־פני כל שבעת הימים, ואף העז לפעול בחצר האחורית של ארצות־הברית כמו במפרץ מקסיקו.⁸¹ כמו כן הגבירו הכוחות הסובייטיים את הפריסות והפעילות של חיל הרגלים, השריון וחיל האוויר במזרח אירופה. הסובייטים ניסו לשפר את מערכת השליטה בכוחות (שתמיד הייתה אחת מהחולשות שלהם) באמצעות יצירת שלושת "הפיקודים הראשיים של הזירות האסטרטגיות" (1979), אשר במקרה של מלחמה היו אמורים לרכז את הפעילות של כוחות היבשה ושל הכוחות הימיים בזירות הרלוונטיות. עם זאת, אף במקרה של הפעלת המערכת הזאת היה אמור הצי הצפוני (שבו רוכזה עיקר העוצמה האסטרטגית הימית של מוסקווה) להישאר עצמאי. רייגן, שביקש לעצור את המגמה הזאת באמצעות הגדלת צי ארצות־הברית וכמובן עם מפקדי הצי עצמם, הבחינו ביתרון הגדול ביותר שיצמח מאימוץ התוכנית. כמות האוניות בפועל הגיעה לשיא ב־1987–594 כלי שיט, לפני שפחתה שנית בחדות בסדר הכוחות לאחר תום המלחמה הקרה בשנים 1989–1991. המוציאים לפועל העיקריים של התוכנית הזאת היו מזכירו הצעיר של ממשל רייגן, ג'ון פ' להמן (John F. Lehman), ומזכיר ההגנה של רייגן, קאספר ויינברגר (Caspar Weinberger).

⁸⁰ Baer, 1994, pp. 426–427.

⁸¹ "Soviet Naval Vessels Found in Gulf of Mexico", *The New York Times*, Associated Press, October 5, 1981.

ניתוח אירוע – הפעלת הסגר הימי על קובה במהלך משבר הטילים

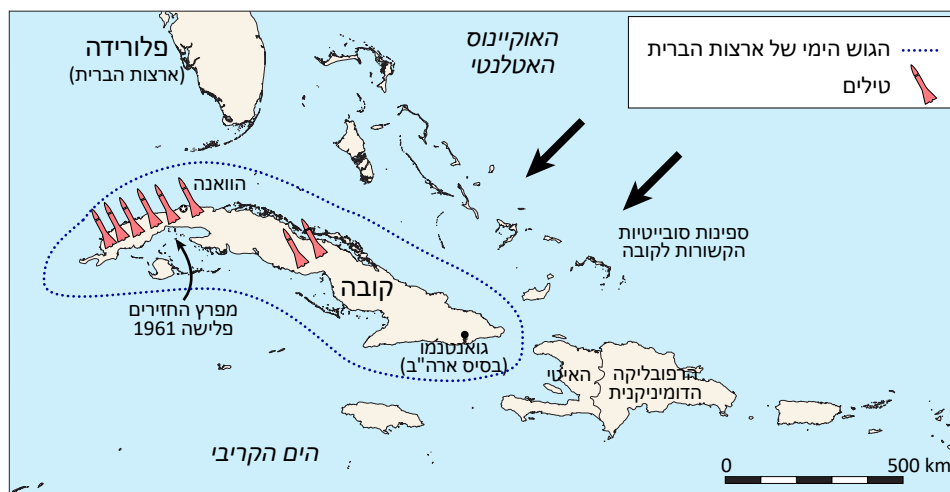
בפרק זה יתוארו האירועים במשבר הטילים בקובה, ויובלט השימוש בסגר הימי כדרך הפעולה שבחר הנשיא קנדי כדי להשפיע על הסובייטים להוציא את סוללות הטילים בעלי ראש הנפץ הגרעיני מקובה, כמו גם ההיבטים המשפטיים של הטלת סגר ימי.⁸²

משבר הטילים בקובה בין ארצות הברית לברית המועצות, הידוע גם כ"משבר אוקטובר" (16–28 באוקטובר 1962) ארך 13 ימים, והתרחש בעקבות טילים בליסטיים סובייטיים בעלי טווח בינוני (2,000–4,100 ק"מ), ראש נפץ גרעיני, ומפציצים בעלי טווח טיסה נרחב, שהוצבו על ידי הסובייטים בקובה. פעולה זאת הייתה מאפשרת לצבא הסובייטי להנחית מכת פתע גרעינית על רוב שטחי ארצות הברית. בקיץ 1961 נהנתה ארצות הברית מיתרון אסטרטגי על ברית המועצות (לסובייטים היו ב־1962 20–40 טילים בין־יבשתיים לטווח ארוך ואילו לאמריקנים 170 טילים), וכמו כן ידעו האמריקנים באמצעות גיחות מטוסי ה־U-2 את מיקומם המדויק של אתרי שיגור אלה. למרות יתרון זה, המשיך ממשלו החדש של קנדי להגדיל את הארסנל הגרעיני האמריקני. ברית המועצות חששה שארצות הברית חותרת לקראת יכולת "מכה ראשונה", והתאמצה להתגבר על נחיתותה הגרעינית באמצעות הצבת הטילים בקובה שהייתה בבחינת "החצר האחורית" של ארצות הברית, מתוך הנחה שאם הצבתם תישמר בסוד, אזי הנשיא קנדי שנתפס בעיני חרושצ'וב כחלש וחסר ניסיון (עקב אי־תגובתו להקמת חומת ברלין), עשוי להשלים עם המצב החדש, וכך תצלח ברית המועצות את האירוע בשלום.

בפגישה סודית בין חרושצ'וב ופידל קסטרו שליט קובה ביולי 1961 הושג הסכם על הצבת הטילים, והחלה בנייה של כמה מתקני שיגור לטילים. ב־14 באוקטובר 1962 הצליח לראשונה מטוס ריגול אמריקני לצלם משטח שיגור טילים גרעיניים במערב קובה, ב־16 באוקטובר בבוקר עדכן היועץ לביטחון לאומי מקג'ורג' בנדי (McGeorge Bundy) את הנשיא קנדי על ממצאי הריגול, ובתגובה החליטה ארצות הברית להטיל סגר ימי על האי כדי למנוע העברה של טילים סובייטיים נוספים (ראו: איור 83). בספר **Essence of Decision** מסביר פרופסור גרהאם אליסון (Graham T. Allison), מומחה למדע המדינה באוניברסיטת הארוורד, את תהליך קבלת ההחלטות בממשל קנדי. הוא פיתח במחקריו שתי פרדיגמות תאורטיות חדשות: מודל התהליך הארגוני (Organizational Process Model) ומודל תהליך קבלת ההחלטות הבירוקרטיה־פוליטי (Bureaucratic Politics Model), המשמשים עד היום להבנת תהליכי קבלת החלטות במדיניות חוץ המתבססת על מודל השחקן הרציונלי.⁸³

⁸² ראו פרק "סגרים ימיים חד־צדדיים". המעוניינים להרחיב את ידיעותיהם במיוחד בהיבטי היחסים הבין־לאומיים של המשבר הזה, מומלץ שיקראו את ספרו המרתק של גרהאם אליסון: Graham T. Allison, **Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis**. Boston: Little Brown. 1971.

⁸³ Graham T. Allison and Philip Zelikow, **Essence of decision: Explaining the Cuban Missile Crisis**, 2nd ed. New York: Longman, 1999.

איור 83: משבר הטילים בקובה – אזור הסגר הימי האמריקני ותנועת הכוחות הסובייטיים⁸⁴

בפרוץ המשבר לא היו בידי ארצות־הברית תוכניות מוכנות מראש משום שהמודיעין האמריקני לא העריך שדרך פעולה כזאת אפשרית, ולכן מרחב האפשרויות שנידונו הוגבל לאחת מהחלופות האלה (ראו: איור 84):

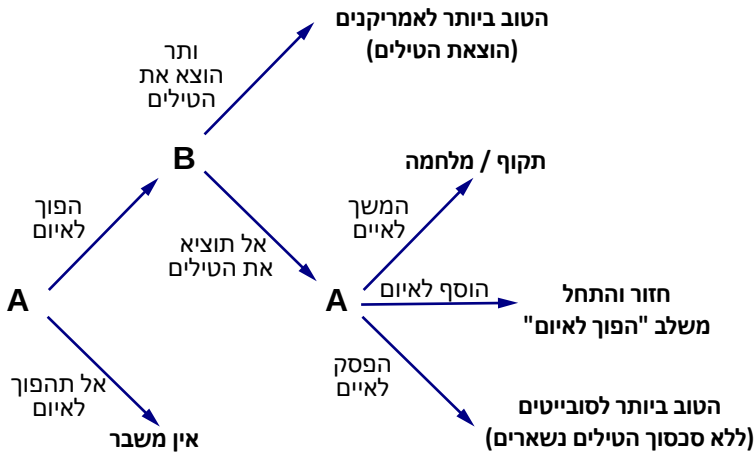
- לא לעשות דבר: הפגיעות של ארצות־הברית לטילים הסובייטיים לא הייתה חדשה.
- להשתמש בדיפלומטיה להפעלת לחץ על הסובייטים שיפנו את הטילים מקובה.
- לפלוש לקובה עם הצבא ולסלק את פידל קסטרו.
- להציע לקסטרו בדיסקרטיות להפסיק את קשריו עם ברית־המועצות, ואם יסרב לפלוש לקובה ולכובשה.
- לתקוף אווירית את כל אתרי הטילים בקובה.
- להטיל סגר ימי על קובה כדי למנוע הגעת טילים נוספים לשטחה.

המלצת המטות המשולבים של ארצות־הברית הייתה תקיפה כוללת של קובה, לרבות פלישה לשטחה מתוך הערכה שהסובייטים לא יתערבו בכוח כדי למנוע את כיבוש קובה בידי האמריקנים. הערכה שנייה שרווחה הייתה שיתכן שהסובייטים לא יפעלו בקובה, אך יגיבו לאירוע בכיבוש ברלין המערבית.

בהיוועצות של הנשיא עם מפקד פיקוד האוויר הטקטי, גנרל וולטר סוויני (Walter Sweeney), השיב האחרון לקנדי: "איני יכול להבטיח את השמדתם המוחלטת של הטילים בתקיפה אווירית".⁸⁵ לפיכך ולאחר בחינת החלופות שעמדו בפניו החליט הנשיא

⁸⁴ האיור מבוסס על: [SlideShare, Cuban missiles crisis revision presentation](#)

⁸⁵ Dan Martins, "The Cuban Missile Crisis the Joint Chiefs", *Naval War College Review*, 71(4), (Autumn 2018), pp. 91–110.

איור 84: "עץ ההחלטות" של הצדדים היריבים בזמן משבר הטילים בקובה

לבחור בתוכנית הימית שהוצעה לו, ולהטיל סגר ימי על קובה החל מה-23 באוקטובר. ב-22 באוקטובר נאם קנדי לפני האומה האמריקנית והודיע על הימצאותם של הטילים בקובה, ועל החלטתו להטיל סגר ימי (בטווח של 500 מיל מקו החוף הקובני), שימנע כניסת חומרי מלחמה לשטחה. אשר לתהליך קבלת ההחלטות, יש לציין את הקמתה של המועצה המנהלת לביטחון לאומי (Executive Council for National Security) שכונתה EXCOMM, ובה אנשי צבא וממשל (אחיו של הנשיא – רוברט קנדי – היה בצוות) כדי לדון במשבר ובטיפול בו. החל מ-23 באוקטובר התכנסה הוועדה לדיונים יומיים בנושא, ובאותו יום אף החלה היערכות של אוניות הצי האמריקני להטלת הסגר.

היערכות לסגר נעשתה בו בזמן שצוללות רוסיות המשיכו לנוע לאזור הסגר, וב-24 באוקטובר נעצרו האוניות הרוסיות קרוב לגבול אזור הסגר. למוחרת איתרו נושאת המטוסים 'אסקס' (USS Essex) והמשחתת 'גירינג' (USS Gearing) האמריקניות את המכלית הסובייטית 'בוקרשט' שנכנסה לאזור הסגר, לא נאותה לעצור, ומנעה מצוות חיפוש אמריקני לעלות על סיפונה לבדיקת מטענה. כדי לא להחרף את העימות קיבל הצי האמריקני מהדרג המדיני הוראה לאפשר למכלית להמשיך בדרכה, אך המשבר לא הסתיים. העבודה על בניית הטילים בקובה הייתה בעיצומה במטרה להופכם למבצעיים ולהעמיד את האמריקנים בפני עובדה מוגמרת. בה בעת העמידו האמריקנים בכוננות בפלורידה כוח של 140 אלף נחתים שהוכן לפלישה לקובה, והמערך הגרעיני האמריקני הועמד בכוננות גבוהה.

משבר הטילים בקובה היה גם רגע מכונן בקריירה של מפקד חיל הים (CNO) באותה תקופה, אדמירל ג'ורג אנדרסון (George W. Anderson), שמנהיגותו בצי ארצות-הברית במהלך המשבר הפכה לתפקיד הבולט ביותר שהעניקה לו ההיסטוריה. ובכל זאת, מערכת היחסים שלו בזמן המשבר עם מזכיר ההגנה רוברט מקנמארה צוטטה כגורם שהביא לסיום בטרם עת של תפקידו כמפקד הצי האמריקני והקריירה הימית שלו. בין האירועים

שהשפיעו על יחסי האדמירל עם מזכיר ההגנה בזמן המשבר היו אלה שהתרחשו ב-23–24 באוקטובר 1962. מחקר היסטורי חדש ומעניין שפרסמה ב-2013 המכללה למלחמה של צי ארצות־הברית ומתבסס על מקורות ראשוניים, מתאר תמונה שונה, ומיטיב לתאר את מערכת היחסים בין דרג מדיני לדרג צבאי במשבר מהסוג הזה.⁸⁶

ההיבטים המשפטיים הקשורים לסגר הימי הם אלה: השימוש במילה "סגר" (Blockade) היה בעייתי שכן לפי החוק הבין־לאומי הטלת סגר היא בבחינת הכרזת מלחמה (Act of War), גם אם הממשל האמריקני לא העריך שברית־המועצות תיגרר ללחימה בעקבות הכרזתו. היועצים המשפטיים חשבו שאפשר למנוע הצהרת מלחמה אם תימצא הצדקה משפטית אחרת המבוססת על אמנת ריו דה ז'נרו להגנת חצי הכדור המערבי (The Rio Treaty for Defense of the Western Hemisphere), ואם חברות האמנה (The Organization of American States – OAS) יתמכו ברוב של שני שלישים בהחלטה מהסוג הזה. מפקד הצי האמריקני ניסח מסמך עמדה שסייע לנשיא קנדי להבחין בין מה שמכונה הסגר (Quarantine) נגד נשק התקפי, ובין סגר שהוא על כל סוגי המטען. בחתירתו להשגת הסכמה בין־לאומית רחבה ככל האפשר להטלת הסגר האמריקני הביא קנדי את הנושא לאישור ארגון מדינות אמריקה הלטינית. אלה אישרו ברוב גדול את הפעילות הצבאית שעליה המליץ קנדי לפי אמנת ריו דה ז'נרו. יתר על כן, מדינות מסוימות מתוך הארגון, כמו ארגנטינה, השתתפו בסגר באמצעות שתי משחתות החל מ-9 בנובמבר, וכן שתי משחתות מוונצואלה ומהרפובליקה הדומיניקנית. זוהי ללא ספק דוגמה ראויה לציין בנוגע לשימוש במרכיבים הבין־לאומיים באסטרטגיה רבתי באמצעות גיבוש קואליציה רחבה של מדינות מיבשת דרום אמריקה, שתמכו בארצות־הברית במהלך אותו משבר.

רק בשנות ה-2000 המוקדמות הגיעו עדויות חדשות על חלקו הימי של המשבר, ובמיוחד תפקידו של כוח הצוללות הסובייטיות ששהו באותה עת באזור. אלה השלימו את התמונה הימית, והמחישו את הפוטנציאל להידרדרות שהיה טמון בה וכיצד הוא נמנע.⁸⁷ ב-1 באוקטובר הפליגו ארבע צוללות סובייטיות מדגם 'פוקסטרוט' (Foxtrot) מבסיסן בחצי האי קולה לים הקריבי להשתתף במאמץ הסובייטי של הצבת הטילים בקובה. צריך לציין שמדובר בצוללות קונונציונליות בעלות מערכת הנעה חשמלית, הזקוקה לטעינת מצברים אחת לתקופה מסוימת, דבר שהקל את המעקב אחר תנועתן. צוללת אחת מתוך הארבע סבלה מתקלה בכל מנועי הדיזל גנרטור שלה, ולא הצליחה להגיע לאזור.

קנדי עצמו תוודרך ב-23 באוקטובר על תנועת הצוללות הסובייטיות. התובע הכללי של ממשלו היה מוטרד בנוגע לצוללות, ובמיוחד מהאפשרות שאחת מהן תאולץ להיעצר כשתיכנס לאזור הסגר, ולכן הנחה להפעיל מאמץ מיוחד בלוחמה נגד צוללות כדי לגלות אותן מוקדם ככל האפשר, לעקוב אחריהן ולגרום להן לעלות על־פני הים, אך גם הדגיש את

⁸⁶ William H. J. Manthorpe. "The Secretary and CNO on 23–24 October 1962", *Naval War College Review*, 66(1), Article 4, 2013.

⁸⁷ Svetlana V. Savranskaya, "New Sources on The Role of Soviet Submarines in The Cuban Missile Crisis", *Journal of Strategic Studies*, 28(2), (2005), pp. 233–259.

הזהירות שיש לנקוט.⁸⁸ מקנמארה הורה לצי האמריקני להבהיר את שיטת הסימון לצוללות סובייטיות שיתגלו באמצעות מטעני נפץ המשמשים לסימון בתרגילים, וכדי למנוע חישוב מוטעה מצד הסובייטים אף הורה ב־25 באוקטובר לפרסם את הנחיות שהופנתה לימאים גם בפרסום בין־לאומי וגם למוסקווה תחת השם "הודעות לימאים" (Notices to Mariners). כותרת ההודעה הייתה "נהלי הזדהות לצוללות העולות להפליג על השטח" (Submarine Surfacing and Identification Procedures). ב־25 באוקטובר דנה המועצה המנהלת לביטחון לאומי בעניין, והנשיא קנדי נראה מוטרד מאירוע שבו יהיה צורך לאלץ צוללת סובייטית לעלות לשטח.⁸⁹

ב־27 באוקטובר התגלתה בתוך אזור הסגר הצוללת הסובייטית מדגם B-59 על־ידי כוח משימה אמריקני של נושאת המטוסים 'רנדולף' (USS Randolph) ו־11 משחתות. כלי השיט האמריקניים זרקו למים מטעני סימון כדי לסמן לצוללת לעלות על־פני המים, אך הצוללת הסובייטית ששהתה רוב הזמן בצלילה עמוקה ללא תקשורת עם מוסקווה, לא הבינה שמדובר בנוהל שהועבר לידיעת כל כלי השיט ולמוסקווה, ומפקדיה תהו אם מטעני הנפץ האלה מסמנים את התפרצותן של פעולות איבה בין הצדדים או לא (ראו: איור 85). מפקד הצוללת הסובייטית ולנטין סביצקי (Valentin Savitsky) סבר שפרצו פעולות איבה (כנראה עקב כך שאחד ממטעני הסימון שהטילו האמריקנים פגע בגוף הצוללת וגרם לחדירת מים מאחד הצינורות שניזוקו), ולפיכך התכוון לשגר טורפדו בעל

איור 85: משבר הטילים בקובה – צוללת רוסית מסוג F בהפלגה על השטח ומסוק אמריקני עוקב אחריה

⁸⁸ .ibid

⁸⁹ Robert Kennedy, *Thirteen days: A memoir of the Cuban missile crisis*, New York: Norton, 1971.

ראש גרעיני ולפגוע באחת המשחתות. יצוין שהצוללת הייתה חמושה בנשק גרעיני טקטי – טורפדו בעל ראש נפץ גרעיני בעוצמה של 15 קילו טונות. בצוללות התעורר יכוח דרמטי: המפקד ולנטין סביצקי וסגן המפקד לעניינים פוליטיים איוון סמיונוביץ' מסלניקוב (Deputy Political Officer Ivan Semenovitch Maslennikov), דרשו לחמש את הטורפדו ולהכינו לירי מבצעי, בעוד הקצין הראשון וסילי ארכיפוב (Vasili Arkhipov) התנגד בנחרצות, והצליח לבסוף לשכנעם להימנע מכך. בשוכם לברית-המועצות תוחקר צוות הצוללת על-ידי כמה גורמים במשרד ההגנה הסובייטי, והמפקד ספג ביקורת על החלטתו לעלות על-פני המים. לא עזרו ההסברים של מפקד הצוללת שקיבול המצברים היה נמוך מאוד, כמו גם אחוז החמצן בצוללת.⁹⁰

סבטלנה סברנסקיה (Svetlana Savranskaya) חקרה את האירוע שהתבסס על מקורות חדשים בנושא תפקיד הצוללות הסובייטיות במשבר הטילים. על סמך ראיות שאספה מראיונות של עדי ראייה, מקורות משניים רוסיים חדשים ומסמכים שפורסמו משני הצדדים, מרחיבה סברנסקיה באופן ניכר את ההבנה האקדמית של הממד הימי של המשבר החמור ביותר שהתרחש במהלך המלחמה הקרה. מסקנתה המובהקת היא שמפקדי הצוללות הסובייטיות תומרנו על-ידי נסיבות טקטיות מורכבות ומאתגרות, כולל תקשורת וציוד לא תקין, מה שהיה עלול לגרום להם יותר מפעם אחת להרהר במציאת מפלט לבעיות אלה בהפעלתו של הנשק הגרעיני הטקטי שהיה על סיפון של הצוללות. בהקשר האמריקני מציינת סברנסקיה שמה מטריד הוא שכוחות ארצות-הברית לא היו מודעים לאיום הספציפי הזה. מחקרה גם מגלה כיצד שרשרת של התפתחויות בלתי מכוונות בים היו עלולות לזרז את פתיחתה של מלחמה גרעינית עולמית בתוך הדגשת הסכנה הקיצונית של המשבר, ואלה דבריה:

נוכחותו של נשק גרעיני על סיפון של הצוללות הסובייטיות הגביר את הסיכון של משבר הטילים בקובה ברמה נוספת. העובדה שהימצאותו של טורפדו גרעיניים בזירה נשמרה בסוד הגדילה בצורה ניכרת את ההסתברות להתרחשותו של אירוע, היות שכלי השיט של הצי האמריקני שעסקו באכיפת הסגר התעקשו להביא לכך שהצוללות הסובייטיות שהתגלו יפסיקו את צלילתן ויפליגו על-פני השטח, דבר שאמור היה כביכול להשפיל את מפקדי הצוללות הסובייטיות. עבור המפקדים הסובייטים שלא היו מודעים למשמעות הנוהלית של הטלת מטעני נפץ למים, סימנו הפיצוצים כאילו המלחמה כבר החלה, דבר שהיה יכול להביאם לדילמה אם להשתמש בנשק היוקרתי שלהם או לאבד את היכולת להפעילו (Use or Lose). מצד שני, אם הנשק היה משוגר, בין אם בצורה מכוונת או לא, ואוניות הצי האמריקני היו נפגעות מטורפדו בעל ראש נפץ גרעיני, ההסתברות שהם היו מתייחסים לירי כזה כאל ירי בכוונה תחילה הייתה גבוהה. הדבר היה עלול להוביל אותם להטלת פצצות עומק גרעיניות, מה שהיה עלול להוביל לתוצאות קטסטרופליות.⁹¹

⁹⁰ .Savranskaya, 2005, pp. 233–259

⁹¹ .ibid

בסיומו של המשבר ב-26 באוקטובר כתב חרושצ'וב לקנדי שהוא מגנה את הסגר הימי, אך מוכן להסיר את הטילים בתנאי שארצות-הברית תתחייב לא לפלוש לקובה. באותו ערב, ללא ידיעת המועצה המנהלת לביטחון לאומי, נפגשו הנשיא קנדי, אחיו רוברט והשגריר הסובייטי בושינגטון אנטולי דוברינין כדי לעבד הסכם לעסקה שלפיה ברית-המועצות תסיר את הטילים מקובה תמורת הסרה מטורקיה של טילי ה'יופיטר' (Jupiter PGM-19) האמריקניים הבליסטיים לטווח בינוני שקנדי הציב שם ב-1961. ב-27 באוקטובר פורסם ברדיו מוסקווה תוכן מכתב נוסף ששלח חרושצ'וב לקנדי שלפיו אפשר להגיע לסיום המשבר תמורת הבטחה אמריקנית לא לפלוש לקובה והסרת טילי 'יופיטר'. קנדי הצליח לשמור על איפוק למרות שטיל סובייטי יירט מטוס ריגול אמריקני מסוג U-2 מעל קובה והרג את הטייס. ב-28 באוקטובר קיבל חרושצ'וב את הצעת קנדי שעליה מסר מזכיר הוועד המרכזי של המפלגה, לאוניד איליצ'יוב בהודעה פומבית ברדיו, ובלי שהודיע על כך לפידל קסטרו. בסוף השבוע הראשון של נובמבר אישר הפנטגון שהטילים בקובה פורקו. הסגר הימי האמריקני הסתיים ב-20 בנובמבר עם הבטחה רוסית שבתוך חודש ימים יוצאו כל צוותי הטילים מקובה.

במהלך המשבר בקובה שקל קנדי כמה חלופות כדי להעריך את האפקטיביות של פעולות ארצות-הברית לצורך הרתעת הסובייטים מפריסת טילים בעלי ראש נפץ גרעיני לטווח בינוני בקובה. קנדי הבין שהיכולת של ארצות-הברית עדיין מאפשרת לה להנחית "מכה שנייה" מובטחת על ברית-המועצות לפי מאזן הכוחות ביניהן, אך טילים סובייטיים בקובה יהפכו את מחיר "המכה הראשונה" הסובייטית ליקרה בהרבה. לדוגמה, "אסטרטגיית הרתעה הגרעינית המורחבת" (Extended Nuclear Deterrence Strategy) של ארצות-הברית שבה היא מתחייבת להגן על בעלת ברית עלולה להיות בסיכון. אם יתקפו הסובייטים את ברלין ויכבשו אותה, תהסס ארצות-הברית מלהפעיל את מחויבותה ולתקוף את הסובייטים בנשק גרעיני כמתחייב על-פי האסטרטגיה הזאת. למרות שהחשש הגדול ביותר של קנדי היה הפוטנציאל לאירוע של טעות אנוש והסלמה בשוגג במשך ההמתנה, הוא זכה לקבל תובנות בנוגע לסובלנות הסיכון של מנהיג ברית-המועצות ניקיטה חרושצ'וב, לאחר קבלת המברק המתפתל של המנהיג הסובייטי הלחוך, לכאורה.⁹² בסופו של דבר הפעילו הגורמים שיקול רציונלי מנקודת מבטם של השניים, שאִפְּשֶׁר לקנדי להעריך את נחישותו של חרושצ'וב, ולבחור בפעולות הסלמה מבוקרות.

קנדי בחר בחלופה המסוכנת פחות שעמדה בפניו (Measured Political and Military Responses), וזאת למרות לחצים שהופעלו עליו מצד ראשי הכוחות המזוינים לתקוף את קובה, והעדיף פעולה צבאית ללא תקיפה ישירה שעלולה להידרדר למלחמה גרעינית, אך לא ויתר על דרישתו להוציא את הטילים מקובה. כאשר מדובר על אסטרטגיה ימית ראוי להדגיש שהסגר הימי הסלקטיבי (Naval Quarantine) היה הפתרון האופטימלי

⁹² Richard Neustadt & Ernest R. May, *Thinking in time: The use of history for decision makers*, New York: The Free Press, 1986, pp. 10–14

למצב כפי שהתפתח.⁹³ הסגר גם אפשר לברית־המועצות לסגת מהאסטרטגיה המסוכנת שנקטה בהציבה טילים גרעיניים בקובה. מאוחר יותר התחייבו הסובייטים להוציא את הנשק ההתקפי מקובה בתמורה להצהרה פומבית של ארצות־הברית שלעולם לא תפלוש לקובה. בצעד חשאי נוסף, שלא נודע לציבור באותה עת, הסכימה ארצות־הברית לפרק את מתקני שיגור הטילים שלה באיטליה ובטורקיה שאיימו כביכול על ברית־המועצות, ועזרו בכך לשכנע את הפוליטבירו לקבל את ההחלטה, ולשמור על מעמדו של חרושצ'וב.

כלקח ממשבר קובה (וכתוצאה מכמה סיבות נוספות כמו אי־יעילות "אסטרטגיית התגמול המסיבי" בבלימת מהפכות בעולם השלישי בהשראת הקומוניזם) זנחה ארצות־הברית את "אסטרטגיית התגמול המסיבי", ועברה ל"אסטרטגיית התגובה הגמישה" (Flexible Retaliation), שאפשרה לנשיא לבחור מבין אפשרויות לא צבאיות, כמו גם אפשרויות צבאיות, כתגובה למשבר, ולהתמודד נגד כל פעולה עוינת עם תגובה מידתית, וזאת מבלי להיגרר ישירות לעימות גרעיני.

ב־1964, שנתיים לאחר המשבר, הודח חרושצ'וב מהנהגת ברית־המועצות. לאחר סיום המשבר החליטו ארצות־הברית וברית־המועצות להקים את "הקו האדום" – קו תקשורת ישיר בין ראשי שתי המדינות שנועד למנוע אי־הבנות והידרדרות למלחמה גרעינית. שנה לאחר המשבר, ב־7 באוקטובר 1963 חתמו ארצות־הברית, ברית־המועצות ובריטניה על האמנה למניעת ניסויים גרעיניים באטמוספירה, בחלל החיצון ומתחת לפני המים, וב־1968 חתמו על האמנה למניעת הפצת הנשק הגרעיני (Non Proliferation Treaty – NPT). כנראה שרק מדינות החוות מצב כה קרוב למלחמה גרעינית מבינות את הצורך באמנות מהסוג הזה. ניהול משבר הטילים יחד עם הפעלת כוח צבאי בצורה מדודה (הסגר סלקטיבי על קובה) נחשבים לאחד מהישגיו הגדולים של ממשל קנדי. תהליך קבלת ההחלטות בממשל האמריקני משמש דוגמה לניהול מדיניות אסטרטגית וטקטית ביחסים בין־לאומיים.

במובנים צבאיים קיבל המרחב הימי בתקופת המלחמה הקרה מעמד נוסף שלא היה לו קודם לכן. עם זאת, רעיונות אסטרטגיים בדבר חשיבותו התפתחו בתקופת המלחמה גם במקומות נוספים וחדשים. תפיסה חדשה וחשובה ביותר שהתפתחה באותה עת הובילה להבנה ולהכרה שיש חשיבות למרחב הימי גם בעיתות שלום ולא רק בימי מלחמה, וכי למדינה אינטרסים במרחב הימי והיא צריכה למצוא דרכים (בהן גם דיפלומטיות) כדי להשיגם.

האסטרטגיה רבתי של ארצות־הברית והאסטרטגיה הצבאית בשני העשורים הראשונים שלאחר מלחמת העולם השנייה אוגדו ופורסמו. לעומתם הצי האמריקני לא הצליח לגבש, להעלות על הכתב ולאשר את האסטרטגיה הימית שלו, ובכך נחשף למאבקי תקציב מתמידים, וכן לחוסר הבנה בנוגע לתפקידו של הצי במדיניות החוץ והביטחון האמריקנית.⁹⁴

⁹³ Bruns, 2018, p. 51

⁹⁴ .ibid, p. 51

בינתיים פותחו בצי האמריקני כלי שיט חדשים, כמו נושאת המטוסים בעלת ההנעה הגרעינית מדגם 'פורסטל', ושוכללו היכולות של שיגור טילים בעלי ראש נפץ גרעיני מצוללות בעלות הנעה גרעינית, דבר שאפשר הן לצוללות והן לנושאות המטוסים יכולת שהייה ממושכת יותר בים. הדבר אכן הבטיח את סיבת קיומו של הצי האמריקני (Raison d' Etre), אך ההתמקדות בבניין הכוח בלבד באה על חשבון הלך המחשבה האסטרטגי והיכולות האינטלקטואליות הצבאיות של קציניו הבכירים. אלה היו אמורים לעקוב אחר השינוי וליישם את התכליות המדיניות (Political Ends) ליכולות לוחמה ימיות (Military Means). העוצמה שריכז בידיו אדמירל היימן ריקובר, אבי ההנעה הגרעינית בצי האמריקני, אפְּשרה לו בשנות ה־60 וה־70 של המאה ה־20 לבנות "צי מחוץ לצי", ולפעול ישירות מול הקונגרס האמריקני כדי לקבל משאבים לתוכניותיו.⁹⁵ אך החלוקה של כוח האדם בתוך הצי האמריקני למגזרים שונים של קציני שטח (Surface), צוללנים (Submariners) וטייסים (Aviators), שכל אחד מהם דואג ונאבק על נכסיו (מאבק סקטוריאלי), החלישו את יכולתו של הצי להוביל לבניית אסטרטגיה ימית שתתאים לשינויים שהתרחשו במרחב הימי, תהליך שאותו צלח הצי האמריקני דווקא בהצלחה בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה.⁹⁶

ניתוח אירוע – מלחמת יום הכיפורים במרחב הימי כמלחמה מוגבלת

לאחר בחינת מאפייני המלחמה המוגבלת במרחב הימי במשבר גרעיני בין שתי מעצמות העל, תיבחנה בתת־הפרק הזה מלחמות שהתרחשו במרחב הימי שלקחיהן השפיעו במישרין או בעקיפין על האסטרטגיה והדוקטרינה הימית ותוכנית בניין הכוח בציים אחרים בעולם. לשם כך נבחרו שתי מלחמות בעלות היבט ימי בולט: מלחמת יום הכיפורים ב־1973 ומלחמת פוקלנד ב־1982.

בתחילת המלחמה הקרה אימצה ברית־המועצות את האסטרטגיה הימית־הגנתית המבוססת על התפיסה של מניעת גישה ימית לקרבת חופיה. כחלק מהאסטרטגיה הזאת פותחו מגוון אמצעי לחימה ימיים כגון מוקשים ימיים וטילי ים-ים מדגם 'סטיקס' SSN-2. באוקטובר 1967 הייתה המשחתת של חיל הים הישראלי אח"י 'אילת' הספינה הראשונה שהוטבעה על־ידי טיל מהדגם הזה ששוגר מספינת 'קומר' מצרית שארבה לה באזור פתח נמל פורט סעיד שבכניסה הצפונית לתעלת סואץ. במלחמת הודו-פקיסטאן ב־1971 ערך חיל הים ההודי שתי תקיפות באמצעות שתי ספינות טילים מסוג 'אוסא' (Osa) שירו טילי 'סטיקס' על בסיס הימי הפקיסטני בנמל קראצ'. תקיפות אלו הביאו להשמדתו של חלק גדול מהצי הפקיסטני, וכן נזקים למתקני תשתית חשובים, כגון מכלי אחסון דלק ומתקנים ימיים.

⁹⁵ הסמכות הצבאית של ריקובר והמנדט שניתן לו מידי הקונגרס היו מוחלטים בנוגע לפעולות הכורים של ספינות הצי האמריקני, אך אישיותו השתלטנית הייתה לעיתים קרובות נושא למחלוקת פנימית בצי האמריקני. הוא היה ראש חטיבת הכורים הימיים, והיה אחראי להחלטה על מיומנות הצוות להפעיל את הכור בבטחה, מה שהעניק לו כוח להוציא מכשירות מבצעית ספינת מלחמה (כלי שטח וצוללות כאחד), סמכות שאותה ניצל בכמה הזדמנויות. הדעה התבססה על כך שלעיתים הפעיל כוח לצבור הישגים. ריקובר פעל ישירות מול הקונגרס וועדותיו להבטחת תקציב כלי שיט בעלי ההנעה הגרעינית בצי ארצות־הברית.

קרב לטקיה ב-1973 (במהלך מלחמת יום הכיפורים והרמדאן) היה זירת הלחימה הראשונה בעולם בין ספינות טילים. בקרב זה הטביע חיל הים הישראלי ספינות סוריות (לרבות סטי"לים) בלי שניזוק, בעודו משתמש באמצעי לחימה אלקטרוניים (Electronic Support Measures), לוחמת-נגד אלקטרונית (Electronic Counter Measures) והטעיות לסוגיהן. לאחר הניצחון שהשיג על הצי הסורי הצליח חיל הים הישראלי באמצעות קרבות טילים נוספים להטביע כמה ספינות מלחמה מצריות, שוב בלי לספוג כל נזק, וכך השיג במזרח הים התיכון עליונות ימית עד סיום המלחמה.⁹⁷

למרות הניצחון של חיל הים הישראלי בקרבות הסטי"לים שהתנהלו במזרח הים התיכון, טען ההיסטוריון הימי ג'פרי טיל שבתום המלחמה לא הצליח מי מהצדדים להשיג עליונות ימית מוחלטת. עוד טען שחיל הים הישראלי השיג שליטה ימית במזרח הים התיכון, מפרץ סואץ וצפון הים האדום, ואילו הצי המצרי הצליח להשיג שליטה ימית בדרום הים האדום, ומנע תנועה של מכליות נפט לנמל אילת.⁹⁸ בעקבות הסגר הזה היו עתודות הדלק של ישראל במצב גרוע, שכן באותה עת התבססו בעיקר על דלק שהגיע במכליות מאיראן לאילת דרך מְצַר באב אל-מנדב.⁹⁹ לא לחיל הים הישראלי כמו גם לא למטוסי חיל האוויר שפעלו משדות התעופה בסיני, הייתה יכולת לפעול באזור מְצַר באב אל-מנדב והם כשלו בהורדת הסגר הימי.¹⁰⁰ על החשיבות שייחסה ישראל להסרת הסגר הימי במְצַר יעיד היעד שהוטל על אלוף (מיל") אהרון יריב, שניהל מטעם ישראל את השיחות עם המצרים על הפסקת האש בקילומטר ה-101 בכביש לקהיר, עליידי השר בלי תיק ישראל גלילי, נאמנה של ראש הממשלה, גולדה מאיר, להשיג בשיחות הפסקת אש יציבה, החלפת שבויים והסרת הסגר הימי המצרי נגד כלי שיט ישראליים במְצַר באב אל-מנדב.¹⁰¹

שיטות הלחימה של הציים שהשתתפו במלחמה היו מגוונות: המצרים הכריזו על שטחים צבאיים סגורים והטילו סגר ימי במְצַר באב אל-מנדב בין התאריכים 13 באוקטובר ל-13 בדצמבר 1973. כמו כן נעשה שימוש במיקוש התקפי במפרץ סואץ (מְצַר יובל) שבהם אף נפגעה מכלית ישראלית שהובילה נפט.¹⁰² לעומתם חיל הים הישראלי הצליח להשיג עליונות ימית במזרח הים התיכון כבר בימים הראשונים ללחימה. למרות שלעבר

⁹⁷ ראה התבטאות ראש הממשלה והרמטכ"ל בישיבת ועדת השרים לביטחון ב-14 לאוקטובר: "רה"מ גב' מאיר: מה שחיל הים עושה במלחמה הזו זה פנטסטי". הרמטכ"ל ר"ל דוד אלעזר: "חיל הים עושה במלחמה הזו כל יום דבר חדש, [...] לפי הגדרתו של חיל הים הוא שומר על נתיבי השיט בים התיכון". פרוטוקול ישיבת ועדת השרים לביטחון סודי ביותר, יד/של ד-14.10.73 (ערב) עמ' 34.

⁹⁸ להרחבת החלק התאורטי בנושא סגר בנקודות משנק ראו אצל: Vego, 2019, Ch. 12, pp. 301–313; Till, 1984, p. 237.

⁹⁹ Richard Remnek, "The Strategic Importance of Bab el Mandeb and the Horn of Africa, Israeli Interests", *Naval War College Review*, XLIII(4), (Autumn 1990), p. 20.

¹⁰⁰ Vego, 2019, p. 308.

¹⁰¹ Asaf Siniver, *The October 1973 war: Politics, diplomacy, legacy, evolving a diplomatic legacy from the war*, London: Hurst & Company, 2012, p. 221.

¹⁰² Till, 1984, p. 236.

הסטי"לים הישראליים נורו 50 טילי 'סטיקס', כולם החטיאו, והסטי"לים הישראליים הצליחו להטביע 14 כלי שיט של מצרים וסוריה. עקב החשש של כלי השיט המצריים והסוריים לצאת מהמעגנים, או להעתיק את מקום עגינתם לנמלי מבטחים, השמידו הסטי"לים באש תותחים מתקני חוף במצרים ובסוריה, וחיל הים הישראלי השיג עליונות ימית במפרץ סואץ. מילאן ויגו מציין כי התקיפות שביצע חיל הים על הבסיסים ומעגנות הצי המצרי במפרץ סואץ ובפורט סעיד, הן על-ידי שייטת 13 והן על-ידי כלי שיט "פגעו בתשתיות הצי המצרי בנמליו, הכריחו את הצי המצרי להרחיק את ספינות הטילים שלהם מהבסיסים, וחזקו את שליטתו של חיל הים הישראלי בים האדום". לדבריו סוג הלחימה שניהל חיל הים שייך לקטגוריה של "מניעה ימית" בתוך תת-קטגוריה המכונה "תקיפת חופי אויב" (Attack on Enemy's Coast).¹⁰³ לאחר שהושגה עליונות ימית באגן המזרחי של הים התיכון, הפליגו הסטי"לים הישראליים עד סיציליה, והרחיקו משחתות מצריות מהאזור בהישענם על אספקה ודלק מאוניות אֶם אזרחיות.¹⁰⁴ מח"י באותה עת אלוף ביני תלם הכריז ש"מלחמת יום הכיפורים הוכיחה לנו כמו גם למדינות ערב את החשיבות הגדולה של נתיבי שיט חופשיים בכל מלחמה כוללת".¹⁰⁵ אלוף תלם גם הזהיר מהסתמכות על ציים ידידותיים בסוג כזה של משימה, משום שציים אלה יכולים להימנע מלהגיש סיוע עקב שיקולים פוליטיים, או בגלל חוסר יכולת לבצע משימה כזאת.¹⁰⁶

מאחר שלישראל לא הייתה באותה עת אסטרטגיה רבתי, הרי שגם חיל הים הישראלי לא פיתח אז אסטרטגיה ימית, אלא תורת לחימה ייחודית שנועדה לאפשר לו להתמודד עם ספינות הטילים שהיו בידי מצרים וסוריה, ולהם טילים בעלי טווח גדול כמעט פי שניים מטווח הטיל הישראלי "גבריאלי". גם הדוקטרינה של חיל הים הישראלי הייתה הגנתית באופייה, ורק בהחלטת רגע של מח"י בנימין (ביני) תלם הפכה החל מפרוץ המלחמה להיות יוזמת והתקפית, כדבריו של אלי רהב: "אלוף תלם הפעיל את ספינות הסער ביוזמה התקפית בזירה הסורית. בכך מתח את גבולות סמכותו מול המטכ"ל, שהגדיר לחיל הים משימות הגנה בקרבת חופי ישראל".¹⁰⁷

הפגנת כוחן של ציי המעצמות (ארצות-הברית וברית-המועצות) באותה תקופה בלטה מאוד (בשיא הלחימה פעלו במזרח הים התיכון 96 כלי שיט סובייטיים), ושברה את השיא של

¹⁰³ Vego, 2019, p. 252.

¹⁰⁴ Till, 1984, p. 237.

¹⁰⁵ Benyamin Telem, "Naval Lesson of the Yom Kippur War", in Louis Williams (ed.) **The military aspects of the Israeli Arab conflict**, Tel Aviv University Publishing Project, 1975, pp. 237–238.

¹⁰⁶ בהקשר לכך ראוי לציין את התייחסותה של ראש הממשלה, גב' גולדה מאיר, כנראה ביחס לוויכוח שהתנהל לגבי הצורך בבניית סטיל"ם לים האדום בו היא אומרת: "אני זוכרת שהיה יבוח ומומחים גדולים אמרו שלא נחוץ לנו צי". והמטכ"ל ראו"ל דוד אלעזר משיב לה: "אילו היה לנו את מה שאנחנו מתכננים לים סוף, ומה שאמור להגיע בסוף השנה (2 ספינות הטילים אח"י "רשף" ואח"י "קשת", ש"ח), היינו מצליחים לחסל שם גם את מאגרי הנפט". פרוטוקול ישיבת ועדת השרים לביטחון סודי ביותר יד/של-ד-14.10.73 (ערב) עמ' 35.

¹⁰⁷ אלי רהב, **קרבות בזירה הימית במלחמת יום הכיפורים, פרק 11 – ניצחון בסבירות נמוכה**, NEWS1.

כל הזמנים.¹⁰⁸ הצי השישי האמריקני פעל בכוח מתוגבר עם שלוש נושאות מטוסים וכוח אמפיבי בראשות האונייה האמפיבית 'איוו ג'ימה' (USS Iwo Jima), שנערך מדרום לכרתים. במצב העדין שהיה לקראת סיום הלחימה בין ישראל למצרים גלש הסכסוך אף להפגנת עוצמה שנועדה להשפיע על שני היריבים העיקריים בסכסוך, ישראל ומצרים. כמו כן נעשה שימוש חריג במערכים הגרעיניים של ארצות־הברית שכונה בשם "המשבר הימי החמור ביותר שהתרחש במהלך המלחמה הקרה".¹⁰⁹ בשעת בוקר מוקדמת של 25 באוקטובר איים המזכיר הכללי הסובייטי ליאוניד ברז'נייב בהתערבות חד־צדדית אם ארצות־הברית לא תצטרף לסובייטים לסיור בקווי הפסקת אש כפי שביקשה מצרים. הסובייטים איימו שישלחו כוחות לאייש את קווי הפסקת האש. באותה עת היו להם במזרח הים התיכון 88 כלי שיט מהם 47 מלחמתיים. הסובייטים שלחו שייטת של שמונה ספינות שנכנסה לנמל פורט סעיך, כולל ספינות נחיתה, הציבו בכוננות 50 אלף חיילים קרביים ו־100 אלף חיילים תומכי לחימה, ומטוסי מיג-25 טסו במשימות סיור בשמי האזור. האמריקנים השתמשו במה שמכונה בתפיסת ההרתעה בשם "הרתעה מורחבת" הגיבו בהעלאת הכוננות הגרעינית האמריקנית (Defense Readiness Condition – DEFCON) לדרגת DEFCON 3, ובזירות אחדות אף לדרגת DEFCON 2, לשם הרתעת כלי השיט הסובייטיים מלהתערב בלחימה. לעומתם הסובייטים רצו להרתיע את ישראל מלהמשיך ולהתקדם לכיוון דמשק בחזית הסורית, וקהיר בחזית המצרית.¹¹⁰

ראש הקתדרה לאסטרטגיה במרכז ללימודי ים אסטרטגיים ובינלאומיים CSIS אנטוני קורדסמן (Anthony Cordesman) טען, שהלקח הימי העיקרי של מלחמת 1973 הוא ההכרה באיום המובהק שמציבים טילי ים-ים (Surface to Surface Missiles) מודרניים על כלי שיט שטח (Surface Vessels). והוסיף שאומנם המלחמה לא זימנה התמודדות בין ספינות טילים לכלי שיט גדולים יותר כגון משחתות ופריגטות, אך ברור שפגיעה בסוג כלי שיט כאלה (לדוגמה, הפגיעה באח"י 'אילת' באוקטובר 1967) עלולה להיות מהלומה כלכלית וצבאית קשה למדינה בעלת צי מלחמתי קטן.¹¹¹ במשמעות זאת נוכל להיווכח במלחמת פוקלנד שבה איבד הצי הבריטי שניים מתוך שישה כלי השיט שלו בעקבות פגיעת טילי אוויר-ים מסוג 'אקסוסט' (Exocet missiles).¹¹²

¹⁰⁸ שם.

¹⁰⁹ Israelyan, 1995, pp. 70–71.

¹¹⁰ DEFCON הוא מדד לדרגת הכוננות של הכוחות הגרעיניים של ארצות־הברית שנבחר על־ידי הדרג המדיני האמריקני לפי חומרת המצב הצבאי. הדרגה הרגילה בעיתות שלום היא DEFCON 5, וככל שהמצב הביטחוני מחמיר היא יורדת. אפשר לקבוע את דרגת הכוננות הזאת לכלל הזרועות הגרעיניות, לאחת מהזרועות, לאזור גאוגרפי מסוים, או אפילו למרכיבים מסוימים בתוך הזרוע עצמה.

¹¹¹ Anthony Cordesman & Abraham Wagner, *The lessons of modern war: volume I: The Arab-Israeli conflicts, 1973-1989*, ch. 2, naval systems, New York: Routledge, Taylor and Francis, 2019.

¹¹² למרות ההישגים המרשימים של חיל הים הישראלי במלחמת יום הכיפורים, טרם בוצע מחקר היסטורי מקיף על הנושא, וראוי שאבן דרך כה חשובה בהיסטוריה של חיל הים הישראלי תזכה למחקר כזה.

ניתוח אירוע – מלחמת פוקלנד כמלחמה מוגבלת בתקופת המלחמה הקרה

מלחמה מוגבלת נוספת שהתרחשה בתקופת המלחמה הקרה הייתה מלחמת פוקלנד ב-1982, שבניגוד לווייטנאם ולקוריאה, הייתה גם הסכסוך הימי המובהק הראשון מאז 1945. אלברטו קול ואנטוני ארנד (Alberto Coll & Anthony Arend) שערכו את הספר על הלקחים בתחום האסטרטגיה, הדיפלומטיה והחוק הבינלאומי מבליטים את חוסר יכולתה של המערכת המשפטית הבינלאומית, ובראשה האומות המאוחדות, לפתור סכסוך מסוג כזה.¹¹³

לורנס פרידמן גרס שמלחמת פוקלנד הייתה הסדרה הגדולה והמורחבת ביותר של קרבות ימיים מאז הקרבות הימיים שהתנהלו באוקיינוס השקט במלחמת העולם השנייה. עם זאת, לדעתו מלחמת פוקלנד היא דוגמה למלחמה מוגבלת: בזמן מוגבל, במקום מוגבל, ביעדים ובאמצעים מוגבלים בין מדינה בעלת נשק גרעיני (בריטניה) למדינה ללא נשק גרעיני (ארגנטינה).¹¹⁴ במלחמה יושמו בלי מְשִׁים אסטרטגיה ימית מודרנית, טקטיקות ומערכות נשק חדשות. חמשת חודשי הלחימה כללו את הפעילות האמפיבית המובהקת ביותר בעולם מאז הנחיתה האמריקנית באינצ'ון, עיר נמל שבקוריאה ב-1950. המבצע חייב הקמת מערך לוגיסטי שידע לשנע אספקה וציוד מנמלי הבית בבריטניה, ששכנו במרחק של יותר מ-7,000 מיל – 3,300 מיל מהבסיס הבריטי הקרוב ששכן באיי אסאנסיין (Ascension Island). מיקום זירת הקרב בטווח 400 מיל מהחוף הקרוב בארגנטינה, הרחק מנתיבי שיט מסחריים, אִפְשֵׁר להשתמש במרכיבים רבים מתחום האסטרטגיה הימית הקלסית כמו הקרנת עוצמה, הכרזה על אזור לחימה סגור, ורק יעדים פוליטיים ויכולות מבצעיות הגבילו את יישומה.

יש לזכור שהממשלה הבריטית בראשות הרולד וילסון החליטה בנובמבר 1967 לפנות את כל בסיסיה ממזרח לסואץ עד 1971, ולצמצם את מחויבויותיה באזור המזרח הרחוק עקב מצבה הכלכלי. ההחלטה הזאת התקבלה למרות הלחץ של ארצות הברית לשמור על תפקידה של בריטניה ממזרח לסואץ. היא התקבלה על-ידי ממשלת הלייבור לאחר מאמץ ארוך טווח לבחינה מחודשת של תפקידה העולמי של בריטניה מאז 1959, והיא סימנה את סוף עידן בריטניה שלאחר המלחמה. ייתכן שגם ההחלטה הזאת יצרה אצל החונטה הארגנטינאית את הרושם שהזמן בשל למהלך צבאי מהסוג הזה.¹¹⁵

דווקא בתקופה של מלחמה בינאידאולוגית גושית נוצר סכסוך בין שתי מדינות שלא היו יריבות אידאולוגיות מסורתיות. עם זאת, חוקרים בני זמננו מציינים שהרעיון של החונטה

¹¹³ Alberto R. Coll and Anthony C. Arend (eds.), **The Falklands war: Lessons for strategy, diplomacy, and international law**, Part I, Boston: George Allen & Unwin. 1985

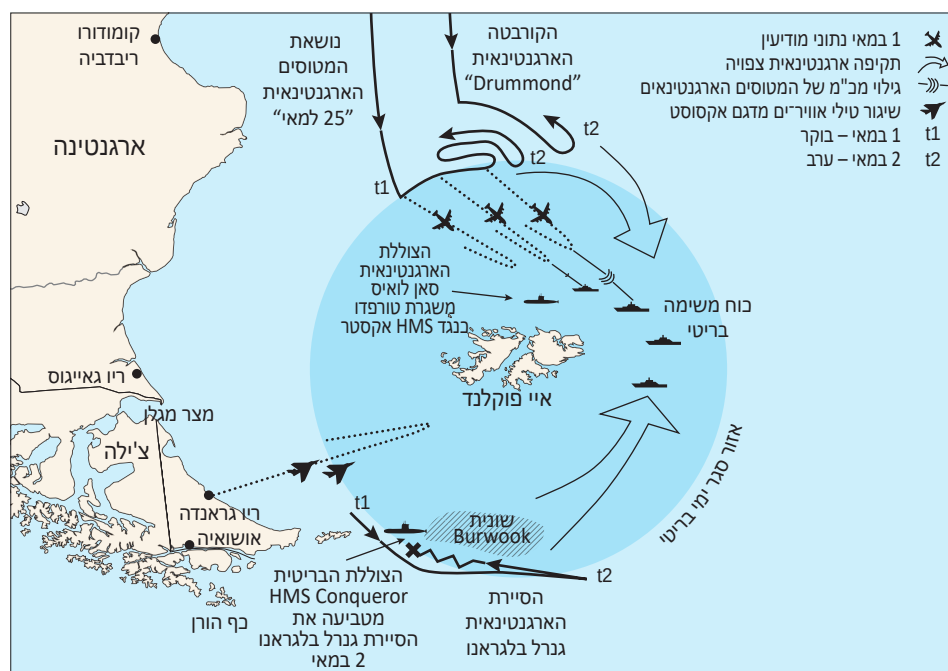
¹¹⁴ Lawrence Freedman, "Reconsiderations: The war of the Falkland Islands, 1982", **Foreign Affairs**, 61(1), (1982), pp. 196–210

¹¹⁵ Saki Dockrill, **Britain's retreat from East of Suez: The choice between Europe and the world?** Hampshire: Palgrave Macmillan, 2002, p. 105

לפלוש לפוקלנד היה לצורך הגדלת הלגיטימיות שלה וכדי לחפות על ביצועים לקויים של החונטה בתחילת 1981.¹¹⁶

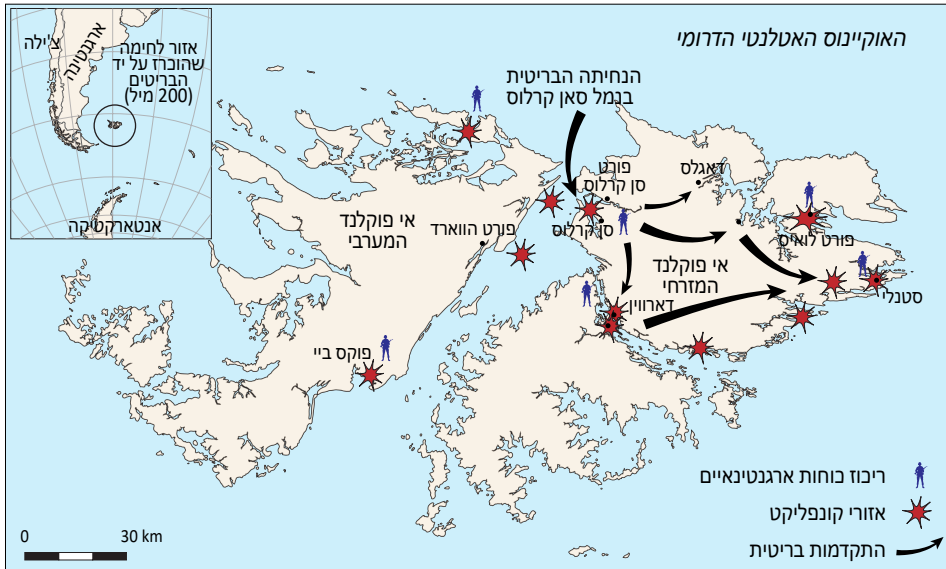
מלחמת פוקלנד נקראה גם מלחמת מאלווינס, או מלחמת דרום אטלנטי (Falklands War, Malvinas War, or South Atlantic War). היא פרצה בין ארגנטינה ובריטניה על השליטה באיי פוקלנד השוכנים בדרום האוקיינוס האטלנטי בקרבת ארגנטינה, אך נמצאים בריבונות בריטית (ראו: איור 86). המלחמה החלה עם פלישה והשתלטות מוצלחות של הכוחות הארגנטיניים ב-2 באפריל 1982 לאיי פוקלנד, והסתיימה בכניעתם לכוחות הבריטיים כעבור עשרה שבועות (ראו: איור 87). ראוי לציין שלממשלת בריטניה לא הייתה דוקטרינה או תוכנית מגירה (Contingency Plan) מוכנות כדי להתמודד עם אירוע מסוג כזה, וכוח המשימה של כוח משלוח יבשתי שהובל ואובטח על-ידי כלי שיט של הצי המלכותי הוקם במהירות, ושונע לאזור הלחימה שנמצא שמונת אלפים מיל מבריטניה.

לאחר שהפעילה בקהילה הבין-לאומית לחץ דיפלומטי נגד ארגנטינה, הורתה ראש ממשלת בריטניה מרגרט תאצ'ר לבנות כוח משימה ימי כדי להשתלט מחדש על האיים. בית הנבחרים הבריטי אישר ב-3 באפריל 1982 את תוכניתה של תאצ'ר, והיא הקימה

איור 86: זירת הלחימה והכוחות המשתתפים במערכה על פוקלנד

Jack Levy, "Domestic Politics and War," in Robert I Rotberg & Theodore K. Rabb (eds.), ¹¹⁶ *The origin and prevention of major wars*, Cambridge: Cambridge Press, 1988, p. 94

איור 87: המערכה על איי פוקלנד, מיקום הכוחות ואזורי הקרבות ביבשה

קבינט מלחמה שהתכנס לראשונה כעבור שלושה ימים. כוח המשימה שנשלח לאיי פוקלנד היה מורכב מכמה כוחות משנה שהגדול בהם היה ממוקם על נושאות המטוסים 'הרמס' (Hermes) ו'אינונסניבל' (Invincible) בפיקודו של אדמירל "סנדי" וודוורד (Sandy Woodward). בסך הכול מנה הכוח הבריטי 127 אוניות שמהן 43 אוניות מלחמה, 22 ספינות אספקה ואוניות עזר של הצי המלכותי ו-62 ספינות סוחר.

החונטה הארגנטינאית, שלא ציפתה שהבריטים יפתחו בפלישה נגדית בהיקף מלא, תכננה את הפלישה לאיים לפרק זמן קצר במטרה להביא את הבריטים לשולחן הדיונים. ארגנטינה ביססה את תביעתה לבעלות על איים אלה מתוקף היותה היורשת של האימפריה הספרדית שהתפרקה במאה ה-19, ואשר גילתה לראשונה את האיים עצמם. בתגובה החלו הבריטים בפעולות צבאיות ב-1 במאי, עד שב-13 ביוני נכנעו הארגנטינאים.

מבחינה חוקית לא בריטניה ולא ארגנטינה הכריזו מלחמה בזמן הסכסוך. הלחימה הייתה מוגבלת לאזור סביב איי פוקלנד וג'ורג'יה הדרומית. התעוררו חילוקי דעות בנוגע לחוקיות הטבעתה של הסיירת הקלה 'גנרל בלגראנו' (General Belgrano) ב-2 במאי בידי הצוללת הבריטית 'קונקוירר' (Conqueror) עקב אי-הסכמה בנוגע לטיבו המדויק של אזור ההדרה הימית (Maritime Exclusion Zone), שהשתרע בטווח של 200 מיל ימי (370 ק"מ) סביב אזור איי פוקלנד. השאלה הייתה אם ה'גנרל בלגראנו' הייתה בנתיב חזרה לנמל בזמן הטבעתה מחוץ לאזור ההדרה או לא. ההכרזה על האזור נעשתה באמצעות הודעה שהועברה דרך שגרירות שוויץ בבואנוס איירס לממשלת ארגנטינה ב-23 באפריל, ובה הבהירה בריטניה שהיא כבר לא רואה את אזור ההדרה של 200 מיל כגבול הפעולה

הצבאית של כוחותיה.¹¹⁷ בניסיון ליישב את המחלוקת אישר ב־2003 מפקד הגנרל בלגראנו, קפטן הקטור בונזו (Hector Bonzo) שספינתו אכן תמרנה באזור, ולא הפליגה מאזור ההדרה, וכי ההוראות שקיבל היו להטביע "כל ספינה בריטית שהוא יכול למצוא". יתר על כן, בונזו הצהיר שה'קונקוירר' מילאה את תפקידה לפי כללי המלחמה המקובלים.

מהן האסטרטגיות הימיות שהופעלו במלחמה הזאת? המבצעים שהפעיל הצי המלכותי הבריטי במלחמת פוקלנד שייכים לקטגוריה של "מבצעי לחימה מהים", הקרנת עוצמה ותקיפה מהים, ובאמצעותם הפעיל מבצעים אמפיביים, מבצעי כוחות משלוח ותקיפת מטרת ביבשה מהים. לאחר הטבעת הסיירת הקלה 'גנרל בלגראנו' השיג הצי המלכותי הבריטי שליטה ימית מלאה באזור. יתר על כן, הצוללת הבריטית 'קונקוירר' המשיכה לסייר באזור שבין איי פוקלנד לחוף הארגנטינאי בעת שהפעילה אסטרטגיה של מניעת גישה מכלי השיט של הצי הארגנטינאי, ואילו הצי הארגנטינאי קיבל הוראה לחזור לבסיסו, ולמעשה הפעיל אסטרטגיה של "צי בפועל". חיל האוויר והאוויריה של הצי הארגנטינאי הפעילו לוחמה "אסימטרית משבשת" באמצעות תקיפות כלי השיט הבריטיים בטילי אוויר-ים ופצצות, בתוך כך שהם מצליחים להטביע שתי משחתות ושתי פריגטות של הצי הבריטי. מילאן ויגו מציין שבצורת לחימה זו הצליח חיל האוויר הארגנטינאי לערער על השליטה הימית שהשיג הצי הבריטי (Contested Sea Control) לאחר הטבעת הסיירת הקלה 'גנרל בלגראנו' בלי שהגיע לקרב ימי כלשהו עם הצי הבריטי.¹¹⁸

למלחמה ולתוצאותיה היו השפעות על מדיניות החוץ של בריטניה בנוגע למעורבותה בסכסוכים גלובליים עתידיים. השינוי שחל שלאחר משבר סואץ של 1956 במדיניותה של בריטניה התאפיין בצמצום מעורבותה ממזרח לתעלת סואץ בפרט, ובעולם בכלל, אך מלחמת פוקלנד היוותה את קו פרשת המים של המדיניות הזאת. ב־1982 האמינו רבים גם מקרב ההנהגה הסובייטית שהמערב איבד הרבה מאוד מהמורל שלו, עד שסופו היה בלתי נמנע ואולי אפילו קרוב. גם הארגנטינאים הניחו הנחה דומה על מנהיגי בריטניה. נראה, שרבים בבריטניה הניחו שתפיסת הארגנטינאים את האיים הייתה עוד צעד בלתי נמנע בדעיכתה האיטית של האימפריה הבריטית. תאצ'ר לא חשבה כך, והטילה על הצי הבריטי את המשימה לשחרר את פוקלנד מהכיבוש הארגנטינאי. בפרק הסיכום לבחינת משבר פוקלנד בראייה של 30 שנה לאחר מצינות ברברי ואובראיין־קאסטרו (Berbéri & O'Brien-Castro) כך:

מלחמת פוקלנד הביאה את מרגרט תאצ'ר ראשת ממשלת בריטניה לשנות את דעתה בקשר למדיניות החוץ שלה. לפני אפריל 1982 לא ייחסה תאצ'ר כל חשיבות למעורבותה האישית במדיניות החוץ של בריטניה, דבר שהתבטא בהמשך הוויתור של בריטניה על האינטרסים שלה ברודזיה ובהונג קונג. לאחר מלחמת פוקלנד עצרה תאצ'ר את הנסיגה במדיניות האימפריאלית הבין־לאומית שלה, והפכה

¹¹⁷ Martin Middlebrook, *The Falklands war, pen and sword military*, Philadelphia: Casemate Publishers, 2012, pp. 109–110.

¹¹⁸ .Vego, 2019, p. 176

להיות גלובליסטית בסגנון אישי (Self-Styled Globalist), דבר שבא לידי ביטוי בהמשך בהשתתפות הפעילה של בריטניה בסכסוכים כמו קוסובו, מלחמת עיראק הראשונה והשנייה.¹¹⁹

אחרי מלחמת פוקלנד היה אך טבעי לשנות כמה הנחות יסוד שעמדו בבסיס האסטרטגיה של מדינות המערב: לפני פרוץ המלחמה הניחו האמריקנים שיש ברית של ממשלות בעלות דעה דומה לחלוטין (Like-Minded Governments) נגד הגוש הסובייטי, וכל סכסוך שיתרחש בתקופת המלחמה הקרה יגרום להפעלת נשק מערבי בשדה המערכה, ומנגד – נשק שסיפק הגוש הסובייטי. כך אירע במלחמות סיני, ששת הימים ויום הכיפורים במזרח התיכון. ישראל הייתה מצוידת בנשק מערבי, ויריבותיה – הממשלות הערביות בנשק סובייטי, וכך גם במלחמת וייטנאם. מלחמת פוקלנד הייתה הראשונה שבה שתי המדינות היריבות היו בעלות בריתה של ארצות־הברית, והפעילו נשק מערבי מתקדם. מחקר שערך הצי האמריקני לאחר מלחמת פוקלנד העלה שבעתיד עלולה ארצות־הברית למצוא עצמה בהתמודדות במלחמות מוגבלות מהסוג הזה נגד מערכות נשק מערביות ולא סובייטיות.¹²⁰

בנוגע לרמה המערכתית יש לציין שמלחמת פוקלנד הייתה מעניינת משום שהייתה גרסה מוקטנת של מלחמה מהסוג שהאסטרטגים הימיים האמריקנים חשבו שייאלצו להילחם בסובייטים בצפון אירופה בכלל, ובים הנורווגי בפרט. עוד יצוין שכוח המשימה הבריטי היה למעשה גרסה מוקטנת של כוח משימה אמריקני (US Striking Force) שייאלץ להגיב לפלישה סובייטית לאחת ממדינות סקנדינביה.¹²¹

מה הייתה התפיסה מאחורי מסך הברזל? מלחמת פוקלנד והפלישה האמריקנית לגרנדה ב־1983 שינו את הערכתה של ההנהגה הסובייטית כלפי מנהיגי המערב שהראו נחישות בהחלטתם. גם אם חסרות עדויות מחקריות כתובות לכך, אפשר להניח שהמנהיגים הסובייטים התרשמו מיכולת ההתארגנות המהירה של כוח המשלוח הבריטי ושליחתו לזירה רחוקה, ומכך למדו גם על יכולתה של ארצות־הברית לעשות מהלך דומה במקרה של משבר שיתרחש באירופה.

לקחים נוספים הם מבחינת בניין הכוח והפעלתו, וכוללים בין היתר את הפגיעות של אוניות השטח מטילים ותקיפות אוויריות (בעיקר של הבריטים); את פגיעות כלי השטח מתקיפה והטבעתה על־ידי צוללות (הסיירת הארגנטינאית 'גנרל בלגראנו'); אתגרים של תיאום תמיכה לגיסטית להקרנת עוצמה שנעשתה במרחק גדול מאוד מבסיס האם בבריטניה; אישור מחדש של תפקיד הכוח האווירי הטקטי, כולל השימוש במסוקים לשינוע גייסות.

¹¹⁹ Carine Berbéri and Monia O'Brien-Castro, **30 Years after: Issues and representations of the Falklands war, conclusions**, Routledge, 2015, pp. 189–190

¹²⁰ Norman Friedman, "Hard Lessons from Small Wars, The Falklands war in retrospect", *defensemedianetwork*, 2 April, 2015

¹²¹ .ibid

מלחמת יום הכיפורים ומלחמת פוקלנד היו שתי דוגמאות למלחמה מוגבלת במרחב הימי. הראשונה מילאה תפקיד בעצירת המהלך הצבאי של הצדדים במערכת היחסים בין שתי מעצמות-העל (ארצות-הברית וברית-המועצות), והשנייה לא השפיעה כלל על הלחימה עצמה.

המרכיב המדיני באסטרטגיה הימית בתקופת המלחמה הקרה

איש הצי הבריטי המלכותי קווין רולנדס מציין:

תפקידו הפוליטי (או הדיפלומטי) של הכוח הימי היה תמיד חשוב, וככל הנראה אף שכיח יותר מפעילותו המלחמתית. תפקיד זה הוא ייחודי לחיל הים, ואין לו אח ורע ביבשה או באוויר. אך בחינת האסטרטגיה הימית חושפת פער ידע שכן רוב הכתבים העיקריים של מהן, קורבט ואחרים משופעים בהכנות לחימה ובניהול הלחימה עצמה בים, ומאפשרים רק הצצה לפעילויות הציים בתקופות שבין המלחמות עצמן. לפני מלחמת העולם השנייה נעשה שימוש במרכיב הדיפלומטי של האסטרטגיה הימית, בעיקר על-ידי אותן מדינות ימיות בעלות שאיפות גלובליות, אשר השתמשו במרכיב זה כדי לכפות, להרגיע ולקדם את הדימויים שלהם.¹²²

ואכן, רק במחצית השנייה של המאה ה-20 – עידן המלחמה הקרה – החלה הדיפלומטיה הימית כחלק מאסטרטגיה ימית רבתי, לעמוד בפני עצמה.

תקופת המלחמה הקרה ומדיניות ההכלה של האמריקנים שהתלוותה אליה הבליטו דווקא את חשיבותו של הצי ככלי למטרות מדיניות. הדבר הביא להתפתחותה של האסטרטגיה הזאת, שחוקריה העיקריים הגיעו מתחומי האקדמיה כמו פרופסור לורנס מרטין (Laurence W. Martin) מאוניברסיטת ניוקסל (Newcastle University), אדוארד לוטווק מאוניברסיטת ג'ורג'טאון באותה עת, קן בות' מאוניברסיטת אבריסטווית (Aberystwyth University) והדיפלומט סר ג'יימס כבל, שכולם בחנו את השימושים בצי האמריקני ככלי מדיני בתרחישי המלחמה הקרה.¹²³

בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה גברו הקולות שקראו תיגר על החשיבה האסטרטגית הימית מבית מדרשם של מהן וקורבט. היסטוריונים אמריקנים דחו את ההנחה שעמדה בבסיס האסטרטגיה של מהן שלפיה פעולות האדם יכולות להילמד מההיסטוריה. ג'פרי טיל טוען שהתעלמותו המכוונת של מהן מחשיבות ההתפתחויות הטכנולוגיות תרמה גם היא לתפיסה שחשיבות העקרונות בבסיס האסטרטגיה הימית של מהן וקורבט – אינה רלוונטית עוד, בנימוק שלא רק אופי הלחימה הימית השתנה, אלא גם חשיבות השימוש בצי לא רק בעת מלחמה.¹²⁴

¹²² Rowlands, 2012, pp. 89–90

¹²³ Hattendorf, 2004

¹²⁴ Till, 1984, p. 60

תפיסה זאת זכתה להכרה רחבה בשנות ה־60 וה־70 של המאה ה־20, והמונחים "שליטה בים" או "הקרנת עוצמה" הפסיקו להיות המרכיבים העיקריים של האסטרטגיה הימית. האסטרטגיה חדלה להיות רק צבאית באופייה, או כפי שהתבטא מפקד הצי האמריקני אדמירל אלמו זמוולט ב־1976:

התעשייה והסחר של ארצות־הברית ייתמכו ויהיו מלווים בתחבורה ימית. הכלכלה של ארצות־הברית דורשת שיהיו לה יכולות ימיות נרחבות. האינטרסים הפוליטיים והמחויבויות של ארצות־הברית דורשים שתהיה לה יכולת של השפעה צבאית גדולה מעבר לים. כל אלה מדגישים את העובדה שצריך כוח ימי אמריקני גדול. המשימה של הצי האמריקני היא לשמור את הים פתוח בשביל מעבר צבאי ומסחרי כאחד.¹²⁵

ג'ון הטנדורף מציין שמתוך 71 תקריות שהתרחשו בתקופה שבין השנים 1975 ל־1984, ב־58 מהן (81%) היו מעורבים כוחות ימיים אמריקניים, ובכל ה־58 היו מעורבות נושאות מטוסים של צי ארצות־הברית. עם תחילת מדיניות הדטנט פחת חשיבותם של מערכי ההרתעה הגרעיניים, ואילו תפקידם של הכוחות הקונוונציונליים נעשה מרכזי יותר, וזאת לאחר שבשנים 1946–1975 מילאו כוחות ההרתעה הגרעיניים ובכלל זה הימיים, תפקיד ב־19 אירועים שונים. עם זאת, ראוי לציין שלא היה שימוש פוליטי מפורש בנשק גרעיני למטרות פוליטיות בשנים 1975–1984 (בניגוד למשברים שהתרחשו בשנות ה־60 ובכללם משבר הטילים בקובה).¹²⁶

גם לאחר שארצות־הברית פינתה את כוחותיה מווייטנאם המשיכו להתחולל תהפוכות פוליטיות וביטחוניות במדינות כמו אתיופיה, אנגולה, אפגניסטאן ואיראן. תוצאותיהן הובילו שהמדינות האמריקניות בזירה הבין־לאומית לא הייתה מוצלחת, ובמקרים רבים איבדה ארצות־הברית את ההשפעה ליריבתה – ברית־המועצות. בתקופת נשיאותו של ג'רלד פורד (Gerald Ford) ובהמשך בממשל ג'ימי קרטר, חזרה ארצות־הברית לפעול באמצעות כוחותיה המזוינים כחלק ממדיניות החוץ שלה, ובכלל זה הגדלת השימוש בצי ובצבא האמריקניים ככלי פוליטי. כך לדוגמה נשלחה אוניית המערכה 'ניו ג'רסי' ב־1983 להפיגז יעדי מחבלים באזור בְּיֵרוֹת כאשר נשקפה סכנה לכוח השלום של האו"ם, מה שג'יימס כבל מכנה "כוח ממריץ".¹²⁷ עם סיום המלחמה הקרה העריכה ארצות־הברית מחדש את השימוש בצי האמריקני ככלי דיפלומטי.

בתקופת המלחמה הקרה, כאשר החלו אסטרטגים מערביים לדון בהפעלת הצי למשימות דיפלומטיות, התחיל בגוש המזרחי בהובלת ברית־המועצות תהליך גיבוש דוקטרינה ותוכנית בניין הכוח הימי, שגם להן היה מרכיב דיפלומטי חשוב. אדמירל הצי של ברית־המועצות סרגיי גורשקוב, "האדריכל" של צי המלחמה הקרה של הסובייטים, הוביל אישית את התהליך במשך קרוב לשלושה עשורים (1956–1985), וכתב בסוף שנות

¹²⁵ ibid, pp. 62–63.

¹²⁶ Hattendorf, 2004.

¹²⁷ Cable, 1989, p. 208.

ה־70 של המאה ה־20 את תפיסתו בעבודתו המרכזית תחת הכותרת: **עוצמתה הימית של המדינה**.¹²⁸ תפיסתו התגבשה בתהליך של לימוד, התבוננות וניסיון. גורשקוב היה תלמיד להיסטוריה של חיל הים, פטרויט סובייטי, אך מתבונן, סקרן בעולם המערבי. בדיוניו על התפתחות הצי הסובייטי הביא דוגמאות לשימוש הדיפלומטי המוצלח של המערב בחיל הים כדי לשכנע את מנהיגי ברית־המועצות, שהיו באותה עת ממוקדים בכוח היבשתי, בתועלת של הכוח הימי. גורשקוב הצליח בתקופת כהונתו להפוך את הצי הסובייטי מצי צוללות דומיננטי, שמשימתו העיקרית מניעה ימית, משולבת במערכת הגנה חופית של כלי שיט בעלת תפיסה הגנתית, ל"צי מים כחולים" שעדיין התבסס על צי הצוללות בעלות יכולת אסטרטגית גרעינית. אליו צורפו בהמשך כלי שיט נוספים שאֶפְּשרו לברית־המועצות להקרין עוצמה ולהפגין נוכחות במרחבי האוקיינוסים והימים. גורשקוב השתמש בשלושה עקרונות רחבים לשיווק רעיונותיו האסטרטגיים:

1. עוצמה ימית חייבת להיות מבוססת על מורשת היסטורית ומעצמות חייבות להיות בעלות עוצמה ימית.
2. שאיפות לעוצמה ימית חייבות להיות מעוגנות בתאוריה (Naval Science, or Naval Art).
3. רעיונות יכולים להיות מוצגים בצורה המיטבית ביותר באמצעות דמויות בעלות עוצמה ("האופטיקה של עוצמה ימית").

בפיקודו של גורשקוב ניסה הצי הסובייטי לערער על העליונות הימית האמריקנית, גם אם בפועל יכולותיו היו נחותות מאלו של הצי האמריקני (כפי שהתבטא במשבר הטילים בקובה ב־1962). בהדגישו את פוטנציאל העוצמה הרכה של הדיפלומטיה הימית, בנה גורשקוב צי שלא היה רק כוח לחימה אמין, אלא הועבר לאזורי פעולה לא־מסורתיים עם סדר יום שבמרכזו הרחבת ההשפעה הקומוניסטית.¹²⁹ עם זאת, הוא השתמש בידע שלו באסטרטגיה ימית מערבית כדי להציג משימה של "נוכחות קדימה" לצי הסובייטי, שהתרכז עד אז באופן מסורתי בטקטיקות הגנת חוף. גורשקוב הבין באופן אינטואיטיבי שהצי יכול להיות כלי שימושי מאוד במבצעים שאינם מלחמה: "פעולות הפגנה של חיל הים במקרים רבים אֶפְּשרו להשיג מטרות פוליטיות בלי להיזקק למאבק מזוין. חיל הים תמיד היה כלי של מדיניות המדינות, עזרה חשובה לדיפלומטיה בתקופת שלום".¹³⁰ הוא קישר עוצמה ימית ליוקרה לאומית: "כוחם של הציים היה אחד הגורמים שעזרו למדינות לעבור לקטגוריית המעצמות הגדולות [...] ההיסטוריה מראה שמדינות שלא היו בעלות כוחות ימיים – לא הצליחו במשך זמן רב להגיע לעמדת עוצמה עולמית".¹³¹ אומנם ברור שכתביו של גורשקוב נכתבו בעיקר לצורכי פנים, והוא היה מודע מאוד ליתרונות הכוח הצבאי בתרחישים שאינם

¹²⁸ Gorshkov, 1979, p. 59

¹²⁹ Rowlands, 2012, pp. 89–106

¹³⁰ ibid

¹³¹ ibid, p. 98–99

מלחמה, עם זאת, נראה שחזונו היה תגובתי ברובו, ונבע מהסתכלות בהתפתחויות שבמערב.

המלחמה הקרה הייתה תחרות בין שתי מעצמות בעלות אידאולוגיה וכלכלה שונות. במציאות המורכבת שנוצרה בלט הערך האסטרטגי של בריתות רב־לאומיות (ברית נאט"ו, ברית ורשה ועוד) על מרכיבהן הימיים החשובים. הדרכים המגוונות שבחרו ארצות־הברית וברית־המועצות להקים ולנהל את מערכת הבריתות שלהן משקפות את יחסי הגומלין שבין מדיניות, אסטרטגיה ונשק גרעיני במלחמה הקרה. אלה לרבות המרכיב הימי הביאו באופן פרדוקסלי ליציבות, והתווך התת־ימי מילא בהן תפקיד חשוב בקשר לאמינות ושרידות המערכים האסטרטגיים.

סיכום

תקופת המלחמה הקרה הביאה מרכיבים חשובים ביותר לאסטרטגיה הימית. השגת עליונות ימית נשארה אומנם המרכיב המרכזי בחשיבה, אך גברה הגישה הביקורתית בנוגע לרעיונות האחרים של האסטרטגיה הימית של ההוגים הקלסיים, ובמיוחד של מהן. הרעיון המרכזי והחשוב ביותר שהתפתח באותה עת היה שיש חשיבות לים גם בעיתות שלום ולא רק בימי מלחמה, ושלמדינה יש בתקופה הזאת אינטרסים מגוונים במרחב הימי, ועליה למצוא דרכים לממשם.

כמו כן נוספה שורה של כלים חדשים, פיתוחים ומערכות טכנולוגיות מתקדמות בתחומים כגון כלי טיס בעלי יכולות מתקדמות, צוללות, תקשורת רדיו, ולקראת סיומה של מלחמת העולם השנייה גם נשק גרעיני. בהתאם לכך גם עודכנו אסטרטגיות ההפעלה של הציים השונים שהשתתפו במלחמה.¹³²

תקופת המלחמה הקרה הביאה להתפתחות נוספת בחשיבות מרכיבי האסטרטגיה הימית והפעולה במרחב הימי. נותרו על כן החשיבות של השגת עליונות ימית ואבטחת נתיבי השיט (Control Lines of Communication). מושג חדש שתפס מקום באסטרטגיה הימית היה הקרנת עוצמה באמצעות נושאות המטוסים הפועלות הרחק מחופי מדינותיהן, ומסוגלות לבצע משימות תקיפה בעזרת מטוסים וכוח אש שאפשר להפעיל מהם. הכנסתן לשירות של צוללות נושאות טילים בעלי ראש נפץ גרעיני במתארי הפעלה שונים (לרבות מתחת למעטה הקרח של הקוטב הצפוני) תרמה לגיבושה של האסטרטגיה הגרעינית, ובמיוחד למרכיב יכולת "המכה השנייה" ולתפיסת יכולת "ההשמדה ההדדית המובטחת". כל אלה גם יחד הגדילו את חשיבות המרחב הימי. יכולת "מכה שנייה" באמצעות צוללות חוללה בעצם שינוי בכללי המשחק במלחמה הקרה. היכולת של הנשק הזה להיות במצב דינמי במשך כל הזמן – נע ואינו נייח או ממוקם במקום קבוע – העניקה לו שרידות מוחלטת כמעט. רעיון ההרתעה היה נקודת המפתח מאחורי החשיבה האמריקנית, והזרוע הימית הייתה שחקן מהותי ביצירת יכולת ההרתעה הזאת.

טיל בוחן את המשימות המסורתיות לציים חדשים בעידן הגרעיני (Old Tasks for New Navies), וטוען שנוסף לשאלה: האם ציים יוכלו למלא את משימותיהם המסורתיות? עולה גם השאלה שאינה חשובה פחות: האם זה חשוב בכלל שיעשו זאת?¹³³ טיל טוען שדין כזה איננו בחזקת תופעה חדשה שכן רק יבשה הדיו על תורתו של מהן, וכבר נכנסו שינויים טכנולוגיים כמו המטוס והצוללת ששינו את תורתו באופן ניכר. נוכח ההתפתחויות שחלו בעידן הגרעיני השאלה היא: האם עוצמה ימית היא בכלל נחלת העבר? ולכך כמה סיבות: תגובות הכוח הימי איטיות ביחס לכוח האווירי; מלחמות העתיד יהיו קצרות; אמצעים אחרים נכנסו לשימוש, בעיקר תת־ימיים ואוויריים שהחלישו את יכולתו של הכוח הימי להשיג שליטה ימית; נכנסו לשימוש אמצעי תקשורת חדשים באוויר וביבשה שאפשרו למדינה לשלוט במרחבים מרוחקים ללא השגת השליטה בים. לדבריו, הסבירות לקרבות הכרעה בים הפתוח כמרכיב בהשגת עליונות ימית הולכת ויורדת בעת הנוכחית. למרות זאת מפקדי הציים הגדולים (ארצות־הברית וברית־המועצות) מתכששים לכך, ומצהירים שזוהי משימת הצי, ובונים לפי גרסתם את ציי המלחמה שלהם. עוד הוא מציין שכל קרב ימי עתידי יהיה רב־ממדי עם עדיפות לכלים שיפעלו בתווך התת־ימי והאווירי. טיל מציין שבניגוד לתפיסות ההפעלה של הציים המערביים, תפיסת ההפעלה של הצי הסובייטי לא עושה הפרדה ברורה בין נשק קונוונציונלי ללא־קונוונציונלי, ולא מוקדשת תשומת לב מספקת לנושא. להערכתו, ייתכן שציים (כולל ציים גדולים) יבחרו בעתיד באסטרטגיה של "צי בפועל", ישתמשו יותר בסגרים ימיים ובאסטרטגיות של מניעת גישה או הכחשת שטח (A2/AD), כמו באזורי משנק במעברים לאוקיינוס האטלנטי באזור שבין גרינלנד, איסלנד ובריטניה (Greenland, Iceland, and the United Kingdom – GIUK), או חסימת נקודות משנק (Choke Point Control). לפיכך אפשר ליעד את תכלית השליטה בים לארבעה שימושים עיקריים: לאבטחת אספקה סדירה לתעשייה; לתספוק כוחות צבאיים הפועלים מעבר לים; לסיוע באספקה צבאית או אזרחית לבעלת ברית; לאבטחת כוחות ימיים העוסקים במשימת הקרנת עוצמה בחוף.¹³⁴ לדעת טיל, משימת השליטה בים המירה את משימת השגת העליונות הימית בהיותה בעלת שני ממדים משלימים: השימוש בים ומניעת השימוש בים. התכליות של השליטה בים, כפי שטיל רואה הן להבטיח אספקה לתעשייה, ולאפשר תספוק הכוחות הצבאיים של המדינה הפועלים על אדמת אויב.¹³⁵ בנוגע לשליטה הימית עצמה הוא גורס שהיא תלויה זמן ומקום ואינה מטרה בפני עצמה. טיל מכיר בחשיבותו של התפקיד המוטל על הצי והוא להיות מרכיב חשוב המקיים את ההרתעה הגרעינית.

בגוש הסובייטי שמנגד חלה בתקופת המלחמה הקרה מהפכה אמיתית בצי, בדוקטרינה שלו ובעוצמתו, שאותה הוביל יותר מכל אחד אחר אדמירל סרגיי גורשקוב בהיותו הדמות הדומיננטית במחשבה הימית ובאסטרטגיה הימית של המלחמה הקרה. הוא הצליח להשיג

¹³³ Till, 1984, p. 181.

¹³⁴ .ibid, p. 191.

¹³⁵ .ibid, p. 190.

לראשונה דריסת רגל (שהייתה עד זמנו נחלתן הבלעדית של הוגי דעות מערביים, בין אם מאסכולת "מים כחולים" או מאסכולת "הַיִּבְּשֵׁת") לגורם סובייטי. לתפיסתו, העוצמה הימית מאפשרת למדינה כלשהי להשתמש ביכולות צבאיות־כלכליות למטרותיה הייחודיות. הגדרתו לעוצמה הימית לא כללה רק את המרכיבים המקובלים של כלי שיט מלחמתיים, סוחר ודיג, אלא הרחיב זאת גם לצדדים הטכניים והמדעיים הקשורים בהם. אין ספק שהגותו של גורשקוב לא רק השפיעה על בניין הכוח של הצי הסובייטי, אלא גם כפתה על ארצות־הברית להגיב בדרך של בניית צי לפי הערכת האיום הימי הסובייטי. קשה לענות על השאלה אם ניתן לכנותו "מהן האדום", או "טירפיץ הסובייטי" לפי הגותו האסטרטגית. הטרגדיה היא שתוכניות בניין הצי הסובייטי השאפתניות שהיו תלויות גם במשאבים כלכליים רבים, היו בין הסיבות שהביאו להתמוטטותה של ברית־המועצות בתחילת שנות ה־90.

החידוש הגדול ביותר שאפיין את החשיבה האסטרטגית בזמן המלחמה הקרה היה הרעיון שהלך והתבסס שלפיו נדרשת אסטרטגיה גם לזמן של מתיחות ושלוש, שתשלב גם מרכיבים מדיניים־דיפלומטיים שבהם יכולות של הקרנת עוצמה, הרתעה וקונוונציונליות וגרעינית.

תפיסת המלחמה המוגבלת ואסטרטגיית ההכלה היו אבן הפינה שהובילה את רעיון האסטרטגיה הימית האמריקנית, והשפיעה על סכסוכים אזוריים כדוגמת מלחמת יום הכיפורים ומלחמת פוקלנד. עם זאת, לנוכח הכישלון האמריקני בווייטנאם איבדה מדיניות ההכלה את חינה בעיני קובעי המדיניות האמריקנים. תחתיה אומצה מדיניות הדטנט – הכרה בברית־המועצות כעובדה קיימת, ודו־קיום איתה.¹³⁶ הרוח החיה בגיבוש המדיניות הזאת היה היועץ לביטחון לאומי ומאוחר יותר שר החוץ האמריקני בממשל הנשיא ניקסון, הנרי קיסינג'ר. בהיותו בעל גישה מדינית ריאליסטית הוביל קיסינג'ר את ארצות־הברית לנהל משא ומתן עם מדינות קומוניסטיות למרות ההבדלים האידיאולוגיים ביניהן. קיסינג'ר קיים מגעים עם יריביה של ארצות־הברית בתקופת המלחמה הקרה (ברית־המועצות, סין וצפון וייטנאם) והפך להיות אינסטרומנטלי בבניית מדיניות הדטנט וביישומה. ההסכם שנחתם במוסקווה במאי 1972 בין ממשלת ברית־המועצות ובין ממשל ארצות־הברית על מניעת תקריות בים הפתוח ובמרחב האווירי שמעליו, אומנם מובהק פחות מההסכמים המטפלים בנשק הגרעיני, אך בהקשר הימי "הצר" היה חשוב, בין היתר מכיוון שהיה אמור למנוע תקריות שעלולות היו לגרום להידרדרות במצב האסטרטגי. למרות זאת, לדטנט היו למעשה מעט מאוד השלכות על האסטרטגיה הימית ועל תוכנית בניין הכוח. מרוץ החימוש המשיך להתקיים למרות ההסכמים השונים כגון הסכמי סאלט.¹³⁷

¹³⁶ דֵטֶנְט (Détente מצרפתית) הוא תהליך של הפסקת מתיחות בין מדינות יריבות.

¹³⁷ בשנות ה־60 התעצם מרוץ החימוש ואיים לצאת משליטה. בניסיון להרגיע את המתיחות ולעצור את ההתחמשות הבלתי פוסקת פתחו הסובייטים והאמריקנים ב־1969 בסבב שיחות שמטרתן הייתה ניסוח הסכם להגבלת נשק. סאלט (Strategic Arms Limitation Talks – SALT) היו שיחות בין ברית־המועצות וארצות־הברית לגבי הגבלת נשק שהובילו לחתימת שני הסכמים: הסכם סאלט-1 שנחתם ב־1972 והסכם סאלט-2 שנחתם ב־1979.

בעניין גיבוש אסטרטגיות מתאימות לתקופת המלחמה הקרה (לרבות אסטרטגיה ימית), הורגש בדמוקרטיית מערביות צורך למצוא מסגרת חיצונית תומכת שתאפשר לציים לנקוט מהלכים של שינוי ופיתוח אסטרטגיות ימיות חדשות כשינוי פרדיגמטי ולא של תוספת, ולכך גויסו מכוני מחקר חיצוניים כמו ראנד, הדסון (Hudson) ואחרים, שסייעו לגורמי הביטחון להתמודד עם הצורך הזה.

אסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית לאחר סיום המלחמה הקרה

המלחמה הקרה הסתיימה עם נפילתו של הגוש הקומוניסטי והתפרקות ברית־המועצות החל ב־1988. ב־1989 נסוגה ברית־המועצות מאפגניסטאן, ובנובמבר 1989 נפלה חומת ברלין שהפרידה בין שני חלקי העיר. באמצע 1991 נערכו ברוסיה וכנשיא נבחר בוריס ילצין. באוגוסט 1991 נעשה ניסיון להפיכה צבאית שנועדה למנוע את המשך התהליך, אך נכשלה עקב התערבות כוחות הרפובליקה הרוסית. לאחר שהובהר שהמדינות הבלטיות נחושות לפרוש מברית־המועצות הוחלט על הקמת חבר המדינות העצמאיות תחתיה בסוף דצמבר 1991, אולם בפועל התפרקותה הסופית של ברית־המועצות אירעה באמצע דצמבר, ומאז היא קרויה "הפדרציה הרוסית" (The Russian Federation).

למאורעות אלה היו משמעויות גאואסטרטגיות כבדות משקל שחייבו את שינוי האסטרטגיה רבתי של ארצות־הברית, כמו גם של מדינות הברית הצפון אטלנטית שהוקמה באפריל 1949 כדי להגן על המדינות החברות בה, בין היתר מפני תקיפה של ברית־המועצות. באופן מיידי ניצבו מפקדי הצי האמריקני (כמו מפקדי ציים מערביים גדולים אחרים) בפני שאלות קשות בנוגע לתפקידם נגד יריבים ימיים, שגם אם יתפתחו, יהיו ללא ספק בעלי יכולות נחותות מאלה שהציים הכינו את עצמם להתמודד עימם.¹

על רקע אירועים אלה נאם נשיא ארצות־הברית ג'ורג' בוש האב ב־2 באוגוסט 1990 באספן, קולורדו (Aspen Colorado) והתייחס לשינויים הגאופוליטיים שהתרחשו. הוא התמקד בהתפתחותם של תנאים גאופוליטיים חדשים, ושיקף את רצונו לעצב מחדש באופן מהותי את היציבה (Posture) הצבאית של ארצות־הברית. בהכירו בכך שהסכנה של פלישת ברית־המועצות למערב אירופה כבר איננה איום ממשי, הצהיר בוש שעובדה זאת חייבת להשפיע על הדרך שבה ארצות־הברית תעצב מחדש את כוחותיה, כך שהם עדיין יוכלו לממש את עקרונות "נוכחות קדימה", תגובה להתפתחות משברים ויכולת פָּרָץ (Surge). הנשיא הזהיר מפני קיצוצים נרחבים בתקציב הביטחון, ואתגר את קהל שומעיו

¹ Bruns, 2018, Ch. 5, p. 111

להתחיל בהמשגת הכוח שיידרש בעתיד לארצות־הברית כדי להתמודד עם ההתפתחויות החדשות בעולם.²

הקיץ הקץ על אסטרטגיית ההכלה שהייתה האסטרטגיה רבתי של ארצות־הברית בתקופת המלחמה הקרה. בד בבד התנהל ויכוח של חוקרים בתחום היחסים הבין־לאומיים בנוגע למבנה המערכת הבין־לאומית, ולפיכך גם בנוגע לעקרונות החדשים של האסטרטגיה רבתי האמריקנית בתקופה שלאחר המלחמה הקרה בקשר למדיניות החוץ האמריקנית העתידית.

ב־1997 פרסמו החוקרים בארי פוזן, פרופסור למדעי המדינה במוסד הטכנולוגי של מסצ'וסטס (MIT), ואנדריו רוס (Andrew L. Ross), איש סגל בבית הספר על שם בוש במחלקה ליחסים בין־לאומיים שבטקסס (Texas A&M) מאמר שכותרתו "חזונות מתחרים לאסטרטגיה רבתי אמריקנית" (Competing Visions for U.S. Grand Strategy), והצביעו על ארבע חלופות אפשריות לאסטרטגיה חדשה:³

1. בידוד מחדש (Neo Isolation): אסטרטגיה ששורשיה בתפיסה הריאליסטית ההגנתית של הפוליטיקה הבין־לאומית, השואפת לנתק את ארצות־הברית מהשתתפות פעילה בפוליטיקה בין־לאומית כדי לשמור על ביטחונה הלאומי. הגישה גורסת שמכיוון שאין בתקופה הזאת איומים על ארצות־הברית היא לא צריכה להתערב באירועים המתרחשים מחוץ לשטחה.
2. מעורבות סלקטיבית (Selective Engagement): תומכת בכך שארצות־הברית צריכה להתערב באותם אזורים בעולם אשר עשויים להשפיע בצורה ישירה על ביטחונה ושגשוגה. בהתאם לכך, המעורבות צריכה להיות רק מול אותן מעצמות בעלות פוטנציאל תעשייתי וצבאי מובהק, ולפעול למניעת מלחמה בקרב מדינות אלה. מרבית התומכים באסטרטגיה הזאת האמינו שאירופה, אסיה והמזרח התיכון חשובים ביותר לארצות־הברית. אירופה ואסיה מכילות את המעצמות הגדולות, בעלות ההשפעות הצבאיות והכלכלית הגדולות ביותר על הפוליטיקה הבין־לאומית, והמזרח התיכון הוא מקור האנרגיה העיקרי של הכלכלות העיקריות בעולם המפותח.
3. ביטחון שיתופי (Cooperative Security): השלום למעשה בלתי ניתן לחלוקה. בניגוד לשלוש האלטרנטיבות האחרות, הביטחון השיתופי מסתמך על ליברליזם ולא על ריאליזם. הגישה הזאת מדגישה את חשיבות השלום העולמי ושיתוף הפעולה הבין־לאומי, ומניחה שהצמיחה בממשל דמוקרטי והשימוש במוסדות בין־לאומיים כמו האו"ם, יאפשרו התמודדות עם הבעיות הביטחוניות בעולם, וירתיעו מדינות הנמצאות בסכסוך מלפתוח במעשי אלימות בזירה הבין־לאומית.

² George H. W. Bush, "Remarks at the Aspen Institute Symposium in Aspen, Colorado", *The American Presidency Project*, 2 August 1990

³ Barry Posen & Andrew Ross, "Competing Visions for U.S. Grand Strategy", *International Security*, 21(3), (winter 1996-1997), pp. 5-53

4. ראשוניות (Primacy): פירושה שרק עליונות מכרעת של ארצות־הברית מבטיחה שלום אמיתי. לדברי תומכיה מדיניות החוץ של ארצות־הברית צריכה להתמקד בשמירה על הכוח האמריקני, ובמניעת כל כוח אחר להפוך למתמודד רציני מולה. עם זאת, כמה מתומכיה גורסים שעל ארצות־הברית לפעול כדי להכיל (Contain) את סין, ואילו אחרים גורסים שאין לפעול נגדה. בנוגע למשברים הומניטריים וסכסוכים אזוריים, האסטרטגיה גורסת שעל ארצות־הברית להתערב רק כאשר משברים אלה עלולים להשפיע בצורה ישירה על ביטחונה הלאומי, וגם זאת לפי מתאר המעורבות הסלקטיבית ולא באמצעות אסטרטגיית הביטחון השיתופי. עם זאת ובהתייחס למשמעות פיתוח נשק גרעיני בידי מדינות נוספות, הגישה תומכת במניעה פעילה של תפוצת נשק גרעיני במאפייני פעילות הדומים לביטחון השיתופי.

טבלה 12 מציגה את עיקרי התפיסה של כל אחת מהאסטרטגיות רבתי על־פני מדדי בחינה שונים. אוון מונטגומרי (Evan Montgomery), חוקר בכיר במרכז לחקר אסטרטגיות והערכות תקציביות בארצות־הברית (Center for Strategic and Budgetary Assessments), טוען במאמר שפרסם לא מכבר שההחלטה המשמעותית ביותר במדיניות החוץ העומדת כנראה בעת הנוכחית בפני ארצות־הברית היא אם לשמור על התחייבויות הביטחון הגלובליות שלה, או לסגת מאזורי מפתח. לטענתו, מעצמות ימיות כמו ארצות־הברית מתחרות לעיתים קרובות ובה בעת עם יריבים מרובים באזורים שונים. נסיגה ממחויבות באזור אחד עלולה להשפיע על אזורים אחרים, להקשות להשיג ראשוניות, ומסוכנת לאכיפה, במיוחד בהתחשב בנטייה להשתמש בגישות צבאיות דומות נגד מתנגדים שונים. לדעתו, מעצמות ימיות שמעמדן הבין־לאומי נמצא בירידה (כמו ארצות־הברית), יכולות להגיב בדרכים שונות באזורים שונים כדי לשמור על הראשוניות שלהן, במיוחד כאשר כוחותיהן הימיים מספקים דרכי פעולה מגוונות המאפשרות לגוון את אסטרטגיית ההגנה שלהן, וזאת במקום לזנוח את התחייבויותיהן. מונטגומרי מציע למשל שבמזרח התיכון תפעיל ארצות־הברית במדיניותה נגד איראן ענישה באמצעות אסטרטגיה של מצור ימי ולא אסטרטגיית הכחשת שטח, לא רק משום שאסטרטגיית המצור הימי תצריך פחות משאבים צבאיים, אלא גם משום שהיא עשויה לאפשר לה להימנע מסוגי עימותים שיפגעו במעמדה הבין־לאומי בנוגע לאיומים שהם בעדיפות גבוהה יותר מבחינתה.⁴

פוזן ורוס מציעים שלוש תובנות כלליות:

1. צריך להיות ברור שחלופות אסטרטגיות אלה יוצרות המלצות מגוונות ולא ברורות די הצורך בנוגע לשאלה מתי צריכה ארצות־הברית להשתמש בכוח בחו"ל. לדוגמה, הבידוד החדש מרמז "כמעט אף פעם", ביטחון שיתופי יכול לרמוז "לעיתים קרובות". מעורבות סלקטיבית מציינת ש"הכול תלוי", אך מציעה כמה קריטריונים

⁴ Evan Braden Montgomery, "Primacy and Punishment: US Grand Strategy Maritime Power, and Military Options to Manage Decline," *Security Studies*, 29(4), (2020), pp. 769–796.

גסים לשיפוט. ראשוניות מרמזת על הפעלת כוח בכל עת שצריך להבטיח או לשפר את מצב העוצמה היחסי של ארצות הברית, אך מתירה זאת בכל פעם שארצות הברית מרגישה שנכון לעשות זאת.

טבלה 12: חזון של גישות מתחרות ביחסים בין-לאומיים בתחום האסטרטגיה רבתי

עליונות Primacy	ביטחון שיתופי Cooperative Security	מעורבות סלקטיבית Selective Engagement	בידוד מחדש Neo Isolation	
ריאליזם מרבי חד-צדדי Unilateralism	ליברליזם	ריאליזם של מאזן עוצמה מסורתי	ריאליזם הגנתי מזערי Minimal Defensive	הבסיס האנליטי
עלייה של כוחות מתחרים	שלום שלא ניתן לחלוקה	שלום בין המעצמות	הימנעות מהסתבכות ביחסים של אחרים	הבעיה העיקרית ביחסים בין-לאומיים
שליט יחיד – הגמון	תלות הדדית	מאזן עוצמה	מאזן עוצמה	סדר עולמי מועדף
תמיכה בתוקפנות	תמיכה בתוקפנות	תמיכה בסטטוס קוו	תמיכה בסטטוס קוו	דינמיקה גרעינית
רחב	Transitional	מוגבל	צר	תפיסת האינטרסים הלאומיים
אירו־אסיה התעשייתית והבית של כל מתחרה פוטנציאלי	גלובלית	אירו־אסיה התעשייתית	צפון אמריקה	עדיפויות אזוריות
מניעה בלתי מפלה	מניעה בלתי מפלה Indiscriminate	מניעה מפלה Discriminate	"לא הבעיה שלנו"	תפוצת נשק גרעיני
להרחיב	לשנות ולהרחיב	שמירת מחויבות	נסיגה ממחויבות	היחס לנאט"ו
הכלת התערבות מפלה	להתערב	הכלה התערבות מפלה	להימנע	סכסוך אזורי
הכלה	התערבות כמעט בלתי מפלה	הכלה	להימנע	סכסוך אתני
התערבות מפלה	קרוב להתערבות מפלה	התערבות מפלה	המנע	התערבות הומניטרית
לפי הרצון	לעיתים	מובחן Discriminate	להגנה עצמית	שימוש בכוח
כוח להתמודדות עם שני כוחות סטנדרטיים A Two Power Standard Force	כוח סיור ותקיפה רב-לאומי לתקיפה רב-לאומית מורכבת Reconnaissance Strike Complex for Multilateral Action	כוח תגובה לשתי התפתחויות אזוריות (Two) (MRC's)	כוח הגנה עצמית מזערי	יציבת כוח Force Posture

2. אסטרטגיות אלטרנטיביות אלה יוצרות מבני כוח מגוונים, שניים מהם עשויים להיראות אטרקטיביים בגלל המשאבים שהם חוסכים, אך מנהיגים צריכים להבין שמבני הכוח הללו מגבילים מנהיגים פוליטיים עתידיים, או נכפים עליהם. אי אפשר לשנות במהירות מבנה כוח של בידוד מחדש לצורך ביטחון שיתופי, או התערבות הומניטרית. מבנה כוח המיועד למעורבות סלקטיבית עשוי להתברר כבלתי מספק עבור כל מגוון המשימות הביטחוניות השיתופיות. מבנה של כוחות ביטחון שיתופי אמיתי עשוי לכלול יכולות התערבות רבות יותר מהנדרש למשקל אסטרטגי במלחמות כוח גדולות, אולי בעלות מסוימת ליכולתה של ארצות־הברית לנהל לוחמה בעצימות גבוהה, אלא אם כן תקציב הביטחון יגדל בהתאם. מבנה כוח המותאם לראשוניות מתיר לרוב סוגים של פעולות צבאיות, אך עלול להיות כה מרשים שהוא יגרום למדינות מסוימות להתמודד יותר עם ארצות־הברית.

3. אף שהחלופות אינן כוללות באופן בלעדי הדדיות לרוב אין אפשרות לערבב ולהתאים ללא הבחנה בין אסטרטגיות (כפי ששתי הממשלות שלאחר המלחמה הקרה ניסו לעשות) בלי להיתקל בבעיה. הן מכילות חילוקי דעות מהותיים בנוגע ליעדים אסטרטגיים וסדרי עדיפויות: עד כמה ארצות־הברית צריכה להיות מעורבת בעניינים בין־לאומיים? באיזו דרך להיות מעורבת? מהם האמצעים שיש להשתמש בהם? מה מידת האוטונומיה שיש לשמור עליה? מתי ובאילו תנאים צריך להפעיל כוח צבאי? יש שילובים בלתי אפשריים. אי אפשר לצפות לקצור פירות מהבידוד אם עדיין מתכוונים להגיש סיוע לבעלות ברית כמו ישראל; אי אפשר לנהל מלחמה בשם הביטחון השיתופי בבוסניה–הרצגובינה, ולא לעשות זאת ברפובליקה הגאורגית שבה רוסיה מנסה לערער את היציבות, ועדיין לצפות לכך שמדינות תוקפניות ברחבי העולם יירתעו מתגובה בין־לאומית ממעשי התוקפנות שלהן.

לאחר התפוררות ברית־המועצות והיעדר האיום המוחשי, הפסיק הצי האמריקני כמו ציים מערביים אחרים לעסוק במשימה העיקרית שהייתה אבטחת העליונות הימית (Secure Command of the Sea), ובתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 ננטשו כמה ממדיניותיו ותוכניותיו של ממשל רייגן: המדיניות של "חיל הים של 600 האוניות"; בסיסים של ארצות־הברית ברחבי אירופה וצפון אמריקה צומצמו ונסגרו אט אט; הוצאו מן השירות בצי ארצות־הברית נושאות מטוסים ישנות; הופסקו פעילותן של כל ארבע אוניות הקרב מסוג 'איווה' (Iowa Battle Ship); הופסק פרויקט צוללות התקיפה המתקדמות מסוג Sea Wolf. הרעיון המסדר ב"אסטרטגיה הימית של שנות התשעים" בוטא במסמך מ־1991 שחיברו הצי האמריקני וחיל הנחתים (המארינס), ואישר מזכיר הצי לורנס גארט (H. Lawrence Garrett III), הנקרא בשם "הדרך קדימה" (The Way Ahead).⁵ בהתאם לכך, התחיל הצי האמריקני לגבש אסטרטגיה חדשה שעיקרה השפעה מהים על סכסוכים

⁵ "The Way Ahead" was written by Secretary of the Navy H. Lawrence Garrett III with Chief of Naval Operations, Admiral Frank B. Kelso II and Commandant of the Marine Corps, General A.M. Gray. Citations are from this document as published in The Naval Institute Proceedings, (April 1991)

ביטחוניים המתרחשים ביבשה. הדבר היה כרוך בשינוי מובהק בהתמקדות בחיל הים, אך אימוץ מדיניות המתמקדת בפעולות הקשורות בחוף הים הייתה הגיונית והכרחית. השימוש בכוחות חיל הים במים החופיים לא היה מושג חדש כשלעצמו. אדמירל ויליאם אוונס (William A. Owens) ששימש בשנים 1994–1996 סגן ראש המטות המשולבים האמריקנים כתב:

השפעה על אירועים ביבשה איננה דאגה חדשה של כוחות הצי. אבל בתיאום עם המארינס (או יחידות הצבא הניידות), הרעיון המבצעי החדש של חיל הים הוא מרחיק לכת יותר מהרעיון המסורתי והמוכר של הקרנת עוצמה למושג רחב יותר, המובן יותר כשליטה בשדה הקרב.⁶

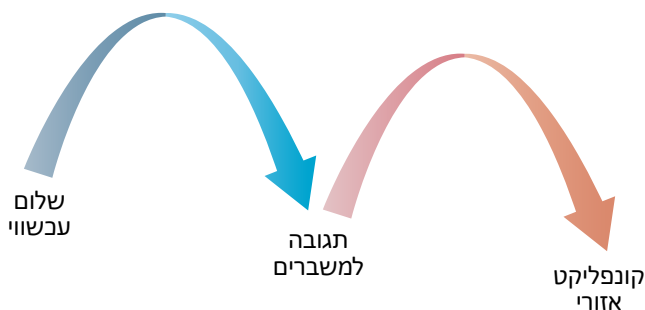
האסטרטגיה החדשה שגובשה ואושרה ונשאה את השם "קדימה מהים", ביטאה למעשה את השינוי היסודי שעבר הצי (ראו: איור 88),⁷ והכניסה מונח חדש בשם "עליונות מבצעית" (Operational Primacy). זאת הוגדרה כ"יכולת לבצע במהירות וביעילות כל משימה שהוטלה על חיל הים, בין אם במשותף עם זרועות אחרות, או עם כוחות קואליציה, ולגבור באופן החלטי על כל אויב שיכול להתנגד לנו".⁸ הפעולה מהים היא בהתאם לשלושת המרכיבים של האסטרטגיה הצבאית הלאומית שהיו באותה עת: מעורבות בימי שלום, הרתעה ומניעת סכסוכים והשגת ניצחון. הצורך של כוחות חיל הים האמריקני להשפיע על האירועים המתרחשים ביבשה היה המשכו של תהליך שנעשה במשרד ההגנה האמריקני בתום המלחמה הקרה, אושר על-ידי מזכיר ההגנה דאז, לס אספין (Les Aspin) ופורסם ב-1993. המסמך כלל את אסטרטגיית הביטחון החדשה (Defense National Strategy) של ארצות-הברית כדי להתמודד עם הסכנות החדשות של עידן המלחמה שלאחר המלחמה הקרה, ובמיוחד עם תוקפנות מצד מעצמות אזוריות המחייבות את הכוחות האמריקניים להיות ערוכים להילחם ולנצח בה בעת בשני סכסוכים אזוריים מרכזיים (Major Regional Conflicts – MRC).

על-פי המסמך, התגובה האמריקנית לסכסוך אזורי גדול תכלול ארבעה שלבים עיקריים: 1. לבלום את הפלישה של האויב; 2. לבנות את כוח הקרב של ארצות-הברית; 3. להביס את האויב באופן מכריע; 4. לספק יציבות שלאחר המלחמה. יכולתם של הכוחות האמריקניים לעצור את תקיפת האויב במהירות לפני שהיריב הגיע למטרה אסטרטגית מרכזית נחשבה למרכזית בהצלחתה של ארצות-הברית. כוח אש מרוכז בתחילת הסכסוך היה הפתרון האמין להחזיק את המפתח להצלחה. יו"ר המטות המשולבים פרסם מטעמו מסמך המתאר את התפיסה המשולבת של הלחימה וכינהו "חזון משותף 2010" (Joint Vision 2010).

⁶ William A. Owens, *High Seas; The Naval Passage to an Uncharted World*, Annapolis: Naval Institute Press.

⁷ למעשה המסמך גובש ב-1992 ועודכן בשנית ב-1994. ראו מאמרו של מפקד הצי האמריקני אדמירל ג'ונסון (Jay L. Johnson) ממרס 1997 בשם: "Forward... U.S. Navy and U.S. Marine Corps, *From the Sea: The Navy Operational Concept*," U.S. Navy, March 1997.

⁸ שם, עמ' 1.

איור 88: מרחב אפשרויות ההפעלה של צי ארצות־הברית על־פי אסטרטגיית "קדימה מהים"⁹

מושגים מבצעיים רחבים מודגשים בחזון המשותף: 1. תמרון דומיננטי, 2. העסקת מטרות מדויקת, 3. לוגיטיקה ממוקדת, 4. הגנה רב־ממדית מלאה. את חוד החנית של האסטרטגיה הזאת אמור למלא הצי האמריקני, ובמיוחד לאמצעים הראשוניים שאותם יהיה אפשר להפעיל במהירות מהים במקרה של משבר. ההסבר לכך הוא שכוחות המשלוח הימיים הפרוסים קדימה הם ניידיים מאוד על נתיבי הים העולמי, והם חופשיים במידה רבה ממגבלות זרות העלולות להפריע לכוחות קרקעיים. נוסף על כך, הם יכולים להיערך מחוץ לטווח של כוחות האויב, ובמקרה שמשנתנה המצב המדיני־צבאי, יהיה אפשר להשיגם ללא הסתבכות כלשהי.

נראה היה כי הצי האמריקני שאף להמציא עצמו מחדש בהתאם לסביבה הביטחונית הבין־לאומית המשתנה כדי להבטיח את תרומתו המכריעה לפעולות עתידיות. השינוי מן האסטרטגיה הימית ללוחמה של מלחמות מחייב הערכה מחודשת של מבנה הצי.

כוחות משלוח ימיים, או כפי שהם מופעלים על־ידי לוחמה אמפיבית, היא דרך "מסורתית" אחת לכוחות הצי להקרין עוצמה מהים בחוף. דרך שנייה היא תקיפת מטרות חוף של האויב הרחק מחופי ארצות־הברית, המבוססת על מטוסים הממריאים מנושאות מטוסים. טיוטת החזון שגובשה לאחר תום המלחמה הקרה הציעה שאסטרטגיית הצי "קדימה מהים" תבטא יכולות של פעולות כירורגיות ומדויקות (Precision Operations), פגיעה חכמה ומדויקת במטרות בחוף (Smart Targeting) וסיוע מסיבי באש מהים (Massed Fires from the sea). אחת הפלטפורמות הימיות החדשות שנועדה להיות מפותחת למטרה הזאת כונתה "אוניית מחסן נשק", והייתה אמורה ליצור יכולות של כוח אש מוקדם, מסיבי ומתמשך כדי להתמודד עם כל תוקפן.

הצורך האסטרטגי של הכוחות הימיים לכוון מחדש את יכולותיהם ואת תפיסותיהם המבצעיות מן הלחימה הפתוחה באוקיינוסים לעבר פעולות על־פני הקרקע, ואשר ההגעה אליהם היא מהים, חיזק את הצורך בפעולות משותפות עם צבא היבשה וחיל האוויר. ההערכה בצי האמריקני הייתה שהאסטרטגיה הימית החדשה מתאימה את עצמה למצב

⁹ על־פי מסמך משרד הצי האמריקני, *Forward... From The Sea*.

מורכב, הן מבחינה בין-לאומית והן מבחינה פנימית (בתוך ארצות-הברית) בנוגע לתקציב הביטחון. הדבר עלול להביא לתחרות בין-זרועית על משימות ומשאבים כפי שהתרחשה בארצות-הברית גם לאחר סיום מלחמת העולם השנייה.¹⁰ להערכת חוקרי אסטרטגיה ימית מסוימים, החל באימוץ האסטרטגיה הימית החדשה "קדימה מהים", לא היה כבר מקום להשתמש במונחים שנטבעו בעבר על-ידי מהן, כגון "קרבות הכרעה" ו"פעולה אוטונומית" של הצי.¹¹ "המהפכה בעניינים צבאיים" שהתממשה בשנים אלה אף היא השפיעה לא מעט על הדוקטרינה של הצי, ובמיוחד בנוגע להכנסת נשק תקיפה מדויק, שימוש מוגדל בנושא התקשוב וההישענות על המודיעין בזמן אמת. גם הנתח מתקציב הצי שהופנה לסוג הזה של המשימות בשנות ה-90 של המאה ה-20 הלך וגדל (ראו: איור 89).¹²

גם הצי המלכותי הבריטי הבין את השינוי שחל במציאות עם קריסת ברית-המועצות, ובתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 החל לחשוב על דוקטרינת הפעלה חדשה.¹³ הפרקים המרכזיים בדוקטרינה כוללים: סביבה ימית; תכונותיו הייחודיות של הים ותכונות הכוחות הימיים; העקרונות הדוקטרינריים של שליטה ימית; הקרנת עוצמה מהים ותמרון ימי. הדוקטרינה קובעת:

הפוטנציאל והרלוונטיות של כוח ימי בעולם המודרני נשאו חשבים כמו תמיד. המרחב הימי מאפשר לבריטניה ובעלות בריתה גישה לאזורי משבר אפשריים. הכוחות הימיים הם מתנייעים (Mobile), מגוונים (Versatile) ובעלי יכולת עמידות (Resilient), ויכולים לשמש ככוח תובלה למערכות ביבשה של בעלות ברית. אפשר להשתמש בכוחות הימיים כאמצעי דיפלומטי, וככוחות משלוח העונים על מצבים מסוכנים המשתנים ומתפתחים בעולם הנוכחי.¹⁴

הדוקטרינה מדגישה את עדיפות התמרון על קרבות התשה, מתמקדת בהפעלת כוחות משלוח, מחדדת את חשיבות השילוביות עם זרועות אחרות של הצבא ומפצירה בקוראים לא להתפס לדוגמות. יש לזכור שהדוקטרינה הזאת נכתבה בצל מלחמת המפרץ הראשונה (1991), ובהוצאה מאוחרת שלה גם ניסתה להתמודד עם אירועי 11 בספטמבר 2001.

גוף נוסף שנאלץ לשנות את האסטרטגיה הימית שלו בתום המלחמה הקרה היה הכוח הימי של ברית נאט"ו, שהכירה באופן היסטורי בערך של ניצול יזום ופרודאקטיבי של הכוח הימי נגד ברית-המועצות היבשתית, בעיקר בצפון האוקיינוס האטלנטי ושלוחותיו המזרחיות (הים הנורווגי והים הבלטי). בשנות ה-80 של המאה ה-20 הנושא המרכזי בתפיסת הפעולה הימית של נאט"ו והאסטרטגיה הימית החופפת של ארצות-הברית היה השימוש

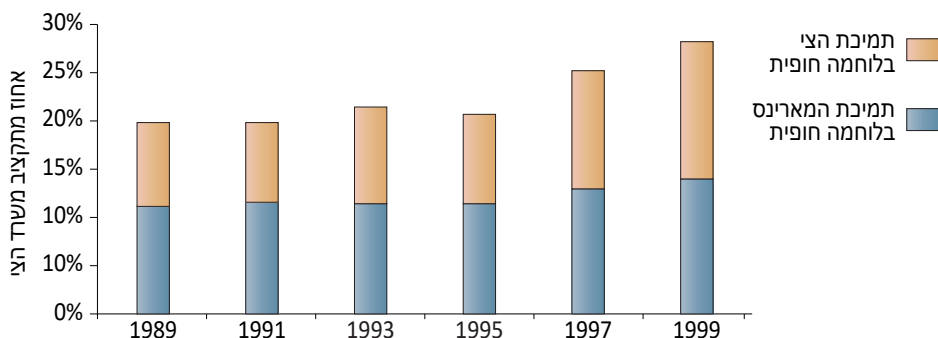
¹⁰ Till, 2018, pp. 250–276.

¹¹ .ibid.

¹² על-פי מסמך משרד הצי האמריקני.

¹³ Ministry of Defence, *British Maritime Doctrine BR 1806*, 1995. [This publication was replaced by JDP 0-10, UK Maritime power (5th Edition) published by DCDC in October 2017].

¹⁴ .ibid.

איור 89: הקצאות מתוך תקציב משרד הצי האמריקני (חיל הים ומארינס) בשנים 1989–1999 לפיתוח יכולות האסטרטגיה – "קדימה מהים"

הקדמי של כוחות הצי באזור שצוין לעיל. הדבר נועד לסייע בשמירה על נתיבי השיט על-ידי מניעת הפריצה של הכוחות הימיים הסובייטיים לאוקיינוס האטלנטי, ובמיוחד דרך המעבר בין גרינלנד, איסלנד ובריטניה, ומניעת האפשרות לשיגור טילים בעלי ראש נפץ גרעיני מהצוללות הסובייטיות ליבשת אמריקה. לצי הבריטי היה תפקיד חיוני באסטרטגיה הזאת אף שיכולת העמידה שלו מול הכוחות הימיים הסובייטיים ללא תמיכה מסיבית אמריקנית הייתה מוטלת בספק. בתום המלחמה הקרה פורקו רוב מערכות הפיקוד הימי של נאט"ו, ובראש ובראשונה הפיקוד האטלנטי של בעלות-הברית, ורק ב-2011 עם עלייתו של האיום הרוסי עודכנה האסטרטגיה מחדש. בתקופה שבין נפילת ברית-המועצות ועד חזרתה למשחק הימי בתחילת 2010 קטן סדר הכוחות של כל הציים שהרכיבו את נאט"ו.

בשנים 2011 ו-2014 הן נאט"ו והן האיחוד האירופי בהתאמה, פרסמו מסמכי דרישות מבצעיות מבוססות ביצועים לתחום הביטחון הימי. ב-2011 פרסמה נאט"ו את אסטרטגיית הברית הימית שלה (Alliance Maritime Strategy), שכללה 20 עקרונות בקשר לנושאים הבאים: הסביבה הביטחונית הימית; התרומות הימיות לביטחון נאט"ו; הרתעה והגנה משותפת בתחום הימי; ניהול משברים; ביטחון שיתופי; אבטחה ימית; ההיבטים הימיים של הגישה המקיפה ותפקיד שינוי הברית.¹⁵ האסטרטגיה הימית של הברית הייתה המסמך הראשון שהתפרסם לאחר המלחמה הקרה, ושהתייחס גם למרחב הימי ולתפקידי הצי של נאט"ו.¹⁶

שלוש שנים מאוחר יותר ובהמשך למסמך האסטרטגיה הימית של נאט"ו, פרסם ב-2014 האיחוד האירופי אסטרטגיה ימית מקיפה משלו. היא אומצה בקיץ של אותה השנה והכילה אינטרסים ביטחוניים ימיים נבחרים של האיחוד האירופי; מדינות החברות שלו; סיכונים ואיומים ושלל אמצעי יישום בירוקרטיים; תוכנית פעולה כדי לממשה. האסטרטגיה

¹⁵ North Atlantic Treaty Organization, "Alliance Maritime Strategy", March 18, 2011

¹⁶ ההשלכות של השינויים המפליגים שחלו בנאט"ו על תפקידי הצי שלה למרות שבפועל השתתף הצי במשברים שהתחוללו בים האדריאטי במדינות יוגוסלביה, בלוב ובאירועים נוספים שהתרחשו בעשור השני של המאה ה-21, מחייבים עדכון מסיבי של האסטרטגיה עצמה.

הזאת הייתה פחות צבאית באופייה, ויותר אסטרטגיה ביטחונית ימית (כיוון בהחלט ראוי לאור ההתפתחויות בתחומי ה"כלכלה הכחולה", ביטחון שיט ועוד נושאים חיוניים אחרים).¹⁷ בעוד שילובם של כוחות חיל הים של בעלות-הברית האירופיות וארצות-הברית נמשך ברציפות (למשל, עם פריגטות גרמניות בקבוצות נושאות המטוסים של ארצות-הברית, אימוני צוללות גרמניות עצמאיות עם כוחות ארצות-הברית, והתרגילים הגדולים בקנה מידה גדול באזור ההודו-שקט), סבסטיאן ברונס מתאר שהצי הגרמני עשה ניסיון לנסח מסמכים אסטרטגיים ימיים המתהדהדים עם שתי האסטרטגיות הללו כמו גם עם העקרונות האסטרטגיים של הצי האמריקני. ברונס מציין שבשנים 2014–2016 השתתף בצוות שהתמנה על-ידי מפקד חיל הים הגרמני באותה עת, שכתב מסמך אסטרטגיה ימית לצי הגרמני אך לא פורסם, "אנו מעצבים את הים, יחד, באחריות" (We Shape the Sea, Together, Responsibly).¹⁸ זהו ניסיון מעניין המצביע על הקושי של גורמי צי במדינות שבהן התהליך איננו "מלמעלה-למטה" להביא לאישורה של אסטרטגיה ימית מטעמו של הדרג המדיני מחד גיסא, וכן את השילוב של גורמים הנמנים על מכוני מחקר לצוותים שיגבשו את האסטרטגיה הימית המדינית מאידך גיסא.

עם זאת, המציאות כמו תמיד מתעתעת בנו, ולמרות השימוש באסטרטגיות המעודכנות נעשה בכמה זירות לחימה (סומליה, קוסובו שביוגוסלביה לשעבר, מלחמת המפרץ ועוד), עלו והתפתחו במרחב הימי תרחישים חדשים ובלתי צפויים המחייבים תגובה אסטרטגית ודוקטרינרית מתאימה. הפגיעות במשחתת האמריקנית 'סטארק' (USS Stark) במאי 1987, בעת ששייטה במפרץ הפרסי משני טילי אוויר-ים עיראקיים מדגם 'אקסוסט', ובאוקטובר 2000 בנמל עדן במשחתת טילים אמריקנית 'קול' (USS Cole) על-ידי סירת נפץ של ארגון אל-קאעדה, הדגימו את אופי הלחימה החדש שהתפתח במרחב הימי וכונה "לוחמה א-סימטרית". סוג הלחימה הזה חייב גיבוש אסטרטגיה ותורת לחימה חדשים, מכיוון שתוצאותיו יכולות להיות חמורות ובעלות משמעות לעולם שכלכלתו נהייתה גלובלית, והוא עלול להשפיע לרעה על הסחר הימי והביטחון הימי.

לוחמה בטרור הימי (Maritime Counterterrorism)

טרור ימי מאופיין כמאבק אלים המופנה בעיקר כלפי אזרחים, לשם השגת מטרות פוליטיות-חברתיות, ולפיכך גם מושתת על הפעלת לחץ על מדינות וגורמי הממשל שלהן, מתוך חתירה לשינוי מדיניות ואף להפלת המשטר.¹⁹ ללמרות הצעת ההגדרה הזאת, יש עדיין מחלוקת בין החוקרים בנוגע להגדרה המדויקת של המושג "טרור". לדוגמה בשאלה: האם אפשר לתאר מעשי אלימות מסוימים של מדינות כפעולת טרור? (למשל: האם הפצצות

¹⁷ Council of the European Union, "European Union Maritime Security Strategy", June 24, 2014.

¹⁸ Bruns, 2018, p. 267.

¹⁹ בעז גבור, מבוך הלוחמה בטרור: כלים לקבלת החלטות, המרכז הבינתחומי הרצליה, 2003.

השטח הגדולות שנערכו במלחמת העולם השנייה על-ידי בעלות-הברית בערי גרמניה ויפן ופגעו באזרחים רבים היו בגדר מעשה טרור מדינתי?.

כוחו של הטרור הוא תולדה של עליית המדינה המודרנית בעת החדשה שבה השיגה המדינה בלעדיות כמעט מוחלטת על אלימות פוליטית. הבלעדיות הזאת יצרה את התנאים המתאימים לצמיחתו של טרור: אסטרטגיה שאינה יכולה לפגוע באופן ממשי בכוחו של האויב אבל זורעת פחד ובהלה, ופוגעת באופן סמלי במונופול האלימות של המדינה. האפקטיביות של הטרור תלויה במידה רבה בתגובתה של המדינה הנפגעת. כיוון שהלגיטימציה של המדינה המודרנית מושתתת על ההבטחה להעניק ביטחון מלא לאזרחיה, היא מגיבה לעיתים באופן לא מידתי ולא נבון, ובכך היא מעצימה את האפקטיביות של פעולת הטרור.²⁰

אמנת חוק הים של האומות המאוחדות ב-1982 לא כללה את הנושא הזה באמנה למרות חשיבותו לסדר הטוב בים. בקרב גורמי ממשל אמריקני יש חילוקי דעות בנוגע לשאלה: האם אשרור חוק אמנת הים על-ידי ארצות-הברית (Ratification) ישפר את יכולתה להילחם בטרור הימי (כחלק מהשמירה על חופש השיט), או יחשוף את אנשי צייה לתביעות בבתי הדין (Tribunals) השונים הקשורים לנושא?²¹ למרות שעיקרון חופש השיט ועיקרון השוויון (Principle of Equality) מבטיחים למדינות ריבוניות את הסמכות הבלעדית לעצור ולשפוט אנשים הנמצאים על ספינות המניפות את דגליהן, בבסיבות מיוחדות וחריגות רשאית מדינה שלישית (או בעלות בריתה) "להתגבר" על הבלעדיות הזאת, ולפעול נגד ספינות של מדינה אחרת, בעיקר בים הפתוח. מבצעים כאלה זכו לשם "מבצעי התערבות ימית או יירוט ימי" (Maritime Intrediction Operations – MIO). אלה מבצעים ימיים שמטרתם לעכב, לשבש או להשמיד כוחות אויב או אספקה בדרך לאזור העימות עוד לפני שיגרמו נזק לאזרחי המדינה המפעילה את המבצע, או בעלות בריתה. ההיסטוריה הימית עשירה בסגרים ימיים, הטלת אמברגו ועצירת אוניות סוחר בזמני מלחמה, ובמקרים שבין המלחמות התווספו אליהם מבצעים נגד פירטיות וסחר בסמים ובעבדים. כך לדוגמה בשנים 1991–2003 שבהן הטילה מועצת הביטחון על עיראק סנקציות שונות, 42 אלף אוניות תושאלו, 3,000 נעצרו וכוחות חיפוש עלו על סיפון ו-2,200 אוניות הוחזרו לנמל היציאה שלהן או נעצרו. תהליך מבצעי מסוג כזה של לוחמה מכיל שני שלבים: הראשון – התקרבות, עלייה, בדיקה וחיפוש בספינה החשודה בהתנהגות אסורה. השני – כאשר חשדות מוכחים, נקיטת אמצעים, כולל עצירת הספינה או אנשים על סיפונה או שניהם, או תפיסת מטענה. הפרשנות המשפטית של מבצעים אלה נשענת על אמנת האומות המאוחדות לחוק הים וכן על המשפט המנהגי, וכוללת שלוש זכויות שונות: 1. זכות גישה: גישה כדי לאמת דגל, מקום רישום או סימנים אחרים של לאום (אפשר גם לערוך תשאול בקשר). 2. זכות חקירה (UNCLOS סעיף 110 סעיף 2): כוללת עלייה לכלי השיט, בחינת מסמכיו וקביעה שהוא חשוד, דבר המאפשר את עצירתו ופיקוח על המטען והנוסעים.

²⁰ יובל נח הררי, "טרור מהו? מימי הביניים ועד למאה העשרים ואחת", **זמנים**, 108 (סתיו 2009).

²¹ Jack Goldsmith & Jeremy Rabkin, "A Treaty the Senate Should Sink", **Washington Post**, July 7, 2007.

3. זכות התפיסה: אם נאספו די ראיות לכך שהספינה עוסקת בפעילות בלתי חוקית, אזי יש זכות לספינת המלחמה לעצור את הספינה החשודה, האנשים החשודים הנמצאים על סיפונה, להעמידם לדין, להסגרם, וכן להחרים את הספינה ומטענה.²² חיל הים הישראלי ערך מבצעי התערבות ויירוט ימי רבים שבהם עצר מחבלים ותפס אמצעי לחימה, כל זאת במסגרת מלחמתו בטרור הימי, מלחמה שהתחילה בסוף שנות ה-70 ונמשכת עד ימינו.

בהתאם לכך אפשר להגדיר את הטרור הימי – שימוש או האיום להשתמש באלימות נגד אזרחים ומטרות אזרחיות המבוצעות בים, או מהים, נגד מטרות ימיות הכוללות בין היתר כלי שיט, נמלים, חברות ספנות ומתקנים ימיים, וכל זאת כדי להשיג יעד פוליטי. חשוב לציין שהיכולת הטכנית והמבצעית הנדרשות לביצוע פעולות טרור ימי, ובהתאם לכך ההכשרה הנדרשת כדי להבטיח את הוצאתן לפועל, מחייבות משאבים רבים. המשאבים נדרשים בין היתר לרכישת כלי שיט מתאימים, מיומנויות בתחום הימאות, מומחיות בהפעלת אמצעי לחימה לרבות חומרי נפץ, וכל זאת בסביבה ימית המורכבת יותר מהסביבה היבשתית.²³ החל בתחילת שנות ה-2000 חלה עלייה מתונה אך ניכרת ביותר בהתקפות טרור וברצון לבצע פיגועי טרור במרחב הימי (עם זאת יודגש שהכמות עדיין קטנה באופן ניכר מאלה הנעשים באוויר וביבשה), והם גרמו במערב לחששות שטרוריסטים, בעיקר מיליטנטים הקשורים לרשת הג'האד הבין-לאומית, מתכננים להרחיב את הפעילות המבצעית מעבר לזירות שבהן פעלו עד כה ארגוני הטרור.

הספר הזה עניינו בעיקר נושאים הקשורים לאסטרטגיה ימית, ולכן מטבע הדברים עולה השאלה: האם הטרור הימי ראוי להידון בו בדרך כלשהי? מבחינה היסטורית לא שימש המרחב הימי מקום מרכזי לפעילות טרור, אף שמשחר ימי הציוויליזציות הימיות התאפיין בהימצאותם של נתיבי שיט שבהם עברו סחורות ואנשים. על-פי מאגר הנתונים של תאגיד ראנד, גם בתקופה המודרנית תקיפת יעדים ונכסים ימיים היא רק 2% מכלל האירועים הבין-לאומיים ב-30 השנים האחרונות.²⁴ כמות קטנה יחסית, מכיוון שכוחות הביטחון נאלצו להתמודד עם ארגוני הטרור המסורתיים, כגון שרידי הטרור הפוליטי וקבוצות הטרור בעלות שאיפות לבדלנות ולהסתפחות למדינה אחרת – אירידנטה (Irredentism).²⁵ ראוי

²² Tsaltas Grigoris, and Gerasimos Rodotheatos, "Maritime Interdiction: הרחבה בנושא ראוי: Operations: A View Through International Law Lens" **NMIOTC**, 2nd Issue (November 2010), p. 45

²³ Akiva Lorenz, "The European Union's Response to Terrorism", **International Institute of Counter-Terrorism**, IDC Herzliya, May 5, 2005

²⁴ Peter Chalk, **The maritime dimension of international security terrorism, piracy, and challenges for the United States**, **Rand Corporation, Project Air Force**, Santa Monica, 2008, p. 19

²⁵ אירידנטה (Irredentism) היא התלכדות קבוצה לאומית המצויה במדינה אחת (לרוב קבוצה שהיא מיעוט), מתוך שאיפה להסתפח למדינה אחרת (בדרך כלל בעלת גבול משותף) שבה לאום זה הוא רוב או מחזיק בשלטון. האירידנטה יכולה להתבטא הן בסיפוח השטח שבו מצויה הקבוצה הלאומית בלבד, והן בסיפוח כולל של המדינה שבה מצויה קבוצה זו. שאיפה זו מבוססת על זהות לאומית אתנית או דתית.

לציין שפיגועי 11 בספטמבר 2001 בארצות־הברית, שגרמו למותם של כ־3,000 בני אדם, נחשבים לפעולת הטרור הגדולה בהיסטוריה, ובעקבותיהם הפכה הלחימה בטרור לאחד האתגרים הביטחוניים של מדינות העולם במאה ה־21.

מחקר של מכון ראנד העלה חמש סיבות עיקריות המסבירות מה הוביל בכל זאת את ארגוני הטרור לפעול גם במרחב הימי: (1) רבות מהפגיעויות (Vulnerabilities) שזוהו על־ידי הפירטים במרחב הימי וגרמו לשיעור גבוה יותר של התקפות חלות גם על ארגוני הטרור. (2) הצמיחה של ארגונים מסחריים המתמחים בספורט ימי והציוד המתקדם שהם מציעים לשוק הפרטי אפשרה גם לארגוני הטרור נגישות קלה, הן לרכישת הציוד, והן להכשרת הטרוריסטים, והכול תמורת משאבים סבירים. (3) תקיפות טרור במרחב הימי יקנו למחבלים אמצעי יעיל ביותר לערעור היציבות הכלכלית ותהליכי הגלובליזציה. שיבוש המנגנון של מערכת "אספקת מטען בדיוק בזמן הנדרש" (Just enough, Just in time) שרובה מתבצעת דרך הים, עלול לגרום לתגובות שרשרת עצומה (Vast and cascading fiscal effects), במיוחד אם הפעילות תפגע בנמל מסחרי גדול. (4) הטרור הימי הוא אמצעי נוסף להפעלת עונש כפוי על קהלי האויב. אוניות נוסעים ומעבורות הן יעד לטרור ימי עקב היותן כלי תעבורה למספר גדול מאוד של אנשים במרחב הימי. חלק גדול ממערכת המסחר הימי נועד להיות נגיש ופשוט ככל האפשר (כדי לשמור על עלויות נמוכות ועל מחזור גבוה), ואין תמריץ לחוקק משטר קפדני (ומפריע) של אמצעי ביטחון. (5) האופי המורכב ביותר של שרשרת האספקה באמצעות מכולות לדוגמה, יוצר שפע של הזדמנויות לגורמי טרור לחבל בהם, או להחדיר דרכן אמצעי לחימה ליעדים על־פני כדור הארץ.²⁶

עם זאת חשוב לחזור ולציין שרמת ההכשרה הגבוהה הנדרשת לכל מי שפועל במרחב הימי והמשאבים הנדרשים כדי לאפשר את רכישת האמצעים לפעולת טרור ימית, הביאו לכך שפעילות הטרור הימית פיגרה בהתפתחותה ביחס לפעולות טרור שבוצעו במרחב היבשתי.²⁷

כך, עם חלוף השנים והפיכת המרחב הימי לבעל חשיבות גלובלית לסחר הבין־לאומי, הוא נהיה אטרקטיבי יותר לפעילותם של ארגוני טרור, ובאופן כללי חלה עלייה בהיקף פעולות הטרור הימיות. לפי בסיס הנתונים של אוניברסיטת מרילנד, בתקופה שבין 11 ביוני 1970 ועד 1 ביולי 2004 התרחשו ברחבי העולם בסך הכול 212 אירועי טרור ימי.²⁸

אפשר להבחין בין פעילות של פירטיות ימית ובין טרור ימי מבחינת אופי התקיפה, שיטות התקיפה והאמצעים ששימשו בתקיפה, כמו גם האזורים שבהם מופעלת פעילות הטרור הימי והפירטיות. למרות שיש דמיון מסוים בין שיטות הפעולה של שניהם (פגיעה בכלי השיט, גניבת המטען הימי ולקיחת בני ערובה), הרי שמטרותיהן שונות: לפעולות טרור יש מניע רעיוני אידאולוגי, ולכן חשוב ליוזמיהן הפרסום באמצעי התקשורת השונים כדי

²⁶ Chalk, 2008, p. 19.

²⁷ Akiva Lorenz, "The threat of maritime terrorism to Israel", **International Institute for Counter-Terrorism**, IDC Herzliya, September 24, 2007.

²⁸ The Global Terrorism Database (GTD).

להפעיל לחץ פסיכולוגי על הממשלים והציבור. לעומת זאת הפירטיות משתמשת ברכוש שלכדה ובבני הערובה למטרות רווח בלבד (אם באמצעות גביית כופר, או מכירת הרכוש שתפסה).

החשש מפני מעשים בלתי חוקיים המאיימים על בטיחות האוניות ועל ביטחונם של הנוסעים והצוותים שבהן גדל במהלך שנות ה-80 של המאה ה-20 עם דיווח על חטיפתם של צוותים, אוניות שהועלו על שרטון בכוונה תחילה, ובהמשך פוצצו באמצעות חומרי נפץ. הנוסעים היו מאוימים ולפעמים נהרגו. זכור במיוחד האירוע באוניית הנוסעים האיטלקית אַקִּילָה לָאוֹרוֹ (MS Achille Lauro), שנחטפה על-ידי ארבעה טרוריסטים פלסטינים מארגון החזית לשחרור פלסטין באוקטובר 1985 בעת שהפליגה מאלכסנדריה לפורט סעיד שבמצרים. החוטפים השתלטו על האונייה ורצחו נוסע אחד – יהודי אמריקני נכה בשם ליאון קלינגהופר.

אלוף (בדימוס) עמי איילון ואייל חיות מנתחים את הבעיה המורכבת של הגדרת מושג הניצחון במלחמה שמנהלות מדינות דמוקרטיות נגד הטרור, ולהערכתם ההתמודדות עם טרור היא מציאות קיימת שתמשיך ללוות אותנו במשך זמן. לפיכך, המטרה הפוליטית של ממשלה דמוקרטית במלחמה מהסוג הזה צריכה להיות שמירה מתמדת על הביטחון, מתוך הקפדה על רמת חיים גבוהה עבור אזרחיה, ושמירה על ערכי הליבה של החברה שלה, למרות שהסכסוך עצמו צפוי להיות ארוך וממושך. לדעתם, קשה יהיה למגר באופן מוחלט את הטרור, ולכן ההתמודדות איתו דומה למאמצי אכיפת החוק על-ידי משטרה וארגוני אכיפת חוק מדינתיים אחרים, שמטרתם לא לבטל לחלוטין את הפשע אלא להפחיתו לרמה שאפשר לנהלו לצד הקפדה על ערכי החברה. לדעתם, אימוץ הפרדיגמה החדשה הזאת מחייב שינוי פוליטי, צבאי, ואולי הכי חשוב, חשיבה משפטית על המלחמה בטרור ועל משמעות המושג "ניצחון בלוחמה בטרור".²⁹

למרות הכול מיעוט פעילות טרור במרחב הימי (הן בכמות והן בעוצמה) ביחס למרחב היבשתי והאווירי, לא יכול להיות מוסבר בקיומם של "מכשולי כניסה מובהקים", ואף לא בהיעדרה של תועלת טקטית או אסטרטגית. לדעתו של החוקר פטר ליהר (Peter Lehr), איש אוניברסיטת סנט אנדריוס בסקוטלנד, נראה כי הדבר נופל בין שני כיסאות: א. הימשכותם של פעולות טרור בתעופה האזרחית וההד שהן יוצרות. ב. טרור ביבשה כברירת מחדל בנוגע לארגונים שטרם רכשו מיומנות. השימוש בטרור הימי הוא בשלב זה במובן הרטורי-הצהרתי (שגם לו יש ערך). עם זאת כניסתן המסיבית של אוניות נופש שעליהן מפליגים אלפי נופשים יכולה לשמש בעתיד יעד אטרקטיבי לפעולות מהסוג הזה.³⁰

²⁹ Ami Ayalon & Ayal Hayut-man, "Redefining victory in democracy's war on terror", *Lawfare*, February 18, 2020.

³⁰ Peter Lehr, "(No) Princes at the sea: Reflections on maritime terrorism", in Joachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), *Routledge handbook of naval strategy and security*, New York: Routledge, 2016, pp. 211–212.

ניתוח אירוע – התמודדות ישראל עם הטרור הימי

פעולות טרור מן הים כגון הנחיתה בחוף תל-אביב וההשתלטות על מלון סבוי ב-1974; הפשיטה הימית בנהרייה ב-1975; אירוע ההשתלטות על אוטובוס הדמים בכביש החוף ב-1979, היו חלק מפעילות הטרור שהופעלה נגד אזרחי ישראל על-ידי ארגונים פלסטיניים (טבלה 13). הדוקטרינה שנבנתה בתקופת כהונתו של אלוף (מיל') זאב אלמוג מפקד חיל הים, ואשר יסודותיה היו: בניית מערך גילוי חופי בעל יכולות גילוי וירוט מחבלים המגיעים בדרך הים; שיתוף פעולה עם כוחות היבשה והאוויר ליירוט הסירות טרם נחיתתם בחוף; בנייה ופיתוח מודיעין איכותי להתרעה בפני פיגועים מהסוג הזה; פעילות התקפית של שייטת 13 נגד בסיסי היציאה של המחבלים ונטילת היוזמה מידיהם; תפיסת אמל"ח שהובל לבסיסי המחבלים בלבנון על-ידי אוניות חיל הים – כל אלה הביאו להפסקת החדירות לחופי ישראל בדרך הים.³¹ אלוף זאב אלמוג מציין:

חיל הים הפתיע והיכה בהם בכל עת, ובכל אתר שבו הם נערכו או שטו; כ'חוד החנית' בפעילות ההתקפית נגד המחבלים ובסיסיהם הציב חיל הים את שייטת 13 (מתוך תפיסה שנגד טרור יש להילחם עם כוחות קטנים ומיוחדים). בדרך זו הצליח החיל לחסל את בעיית החדירה מהים.³²

מלחמת לבנון הראשונה בקיץ 1982 הביאה לכיבושה של כל רצועת החוף עד בירות, ושללה מהמחבלים בסיסי יציאה קדמיים לפיגועים נגד ישראל. גירושו של אש"ף מלבנון על-פי הסכם התיווך האמריקני, הביא בין היתר לעזיבתם של 8,856 מחבלים ונלווים משטח לבנון לשמונה מדינות שונות. בעקבות יציאת המחבלים מלבנון השתנו מאפייני הטרור הימי נגד ישראל, והחל באמצע שנות ה-80, כאשר הטרור הימי טרם זנח את כוונתו לפגוע מהים בשטח ישראל, הוא ניסה לפעול באמצעות אוניות אֵם שוירדו את הכוח התוקף מחוץ לטווח הגילוי של מערך הגילוי החופי הישראלי. מבצע "אבק דרכים" שבו הורדו חמש סירות מהירות מאוניית אֵם בערב חג השבועות 1990 הוא דוגמה למתאר חדש שחיל הים בפיקודו של אלוף מיכה רם התמודד איתו בהצלחה וסיכלו (ראו: איור 90). טבלה 13 מסכמת את מתארי הטרור הימי, יעדיהם וארגוני טרור שהיו מעורבים בהם, כפי שהתנסה בהם חיל הים.

טבלה 13: דוגמאות למתארי טרור ימי, יעדיהם וארגוני טרור שבצעו אותם

המדדים	דוגמאות מאפיינות
ארגון הטרור	פתח; חזבאללה; חמאס; ארגון הג'האד האסלאמי; איראן שלוחים
יעדים	מטרות אסטרטגיות; שיבוש פעילות נמלים; שיבוש פעילות סחר ימי; פעילות במרחב הקיברנטי סייבר
בסיסים	רצועת עזה; דרום הים האדום; ים התיכון; חופי חצי האי סיני
מטרות	מתקני הפקה בים; כלי שיט צבאיים; אוניות סוחר; נמלים ומטרות אסטרטגיות בחוף
טקטיקה	אוניות אֵם; סירות/ספינות דיג; סירת מתאבדים; הברחת נשק; שימוש בלוחמה היברידיית

³¹ אלמוג, 2018, עמ' 17.

³² זאב אלמוג, מפקד שייטת 13 – הפלגות חיי, כנרת זמורה-ביתן, 2014.

איור 90: מבצע "אבק דרכים" (מאי 1990), נתיב אוניית הגז מבסיס היציאה עד נקודת ההורדה

חיל הים הישראלי רכש ניסיון רב בלחימה בטרור במרחב הימי בחמשת העשורים האחרונים, ואף פיתח על בסיס הניסיון הזה דוקטרינת הפעלה ומערכות לחימה מהמובילות בעולם.³³

כאמור, החל באמצע שנות ה-80, פנו ארגוני הטרור לבצע פעילויות במרחב הבין-לאומי שבהן בין היתר חטיפת אוניות נוסעים כפיגוע מיקוח (אקילה לאורו באוקטובר 1985), והשתלטות על יאכטות ישראליות במעגנות מחוץ לישראל (הזוג פלצור בלרנקה, קפריסין בספטמבר 1986). פעולות הטרור הימי בשנים 2010–2018 מצביעות על כך שהמאפיינים הגאוגרפיים של הטרור הם התמקדות באזורי המֶצָרִים – נקודות משנק – שבהם עוברת אספקה של כ-75% מהדלק העולמי, באזור דרום-מזרח אסיה, האוקיינוס ההודי, הים הערבי ומערב אפריקה. תרחיש זה איננו חדש עבור ישראל, וכבר ביוני 1971 הותקפה המכלית הישראלית "קוראל סי" בדרכה לנמל אילת לפרוק דלק שנרכש באיראן לקצ"א.

הטכנולוגיות המשמשות את הטרור הן ימיות-אזרחיות מתקדמות שניתן לרכוש אותן בשוק האזרחי, או טכנולוגיות צבאיות מתקדמות המסופקות לארגוני הטרור על-ידי מדינות סוררות. טכנולוגיות אלה כוללות בין היתר כלי שיט מתקדמים לרבות צוללות ננס, טילים וכלי טיס בלתי מאוישים. ארגוני הטרור העיקריים הם הארגונים האסלאמיים הקיצוניים הפועלים באזורים השונים, סונים סלפים, סונים הנתמכים על-ידי אל-קאעדה, ארגוני המדינה האסלאמית – דעאש (ISIS), או האסלאם השיעי הנתמכים על-ידי איראן.

³³ הספר הזה עוסק באסטרטגיה ימית. המבקשים להעמיק ידיעותיהם יוכלו לעיין בספרות המפורטת והמרחיבה על האירועים שבפרק הזה הובאו בתמציתיות.

יש סבירות גבוהה שיבוצעו פיגועי טרור מצד ארגונים כמו המורדים החות'ים, אל-קאעדה ודעאש באזור הזה, ומתבססת על כוונות מוצהרות של הארגונים האלה לשבש את תנועת אוניות הסוחר בנתיבי שיט קריטיים. תוצאותיו של פיגוע טרור כזה באזור מפרץ עדן עלולות להשפיע קשות על הסחר והכלכלה העולמיים, שכן באזור נמצאות שלוש נקודות המשנק (הורמוז, באב אל-מנדב ותעלת סואץ), שהתנועה החופשית והבטוחה בהן חשובה ביותר לסחר העולמי, ובעיקר לשינוע דלק וסחורות. מאחר שחלק מהאיומים הופנו גם כלפי ישראל הזהיר בתגובה ראש הממשלה בנימין נתניהו את איראן שכל ניסיון לחסום את מֶצֶר באב אל-מנדב בים סוף ייתקל בקואליציה בין-לאומית בהשתתפות ישראל.

גורמים עיקריים המשפיעים על

האסטרטגיה הימית במאה ה-21

בתחילת המאה ה-21 הייתה עדיין ארצות-הברית בהגמוניה בעקבות התמוטטות הגוש הסובייטי וסיום המלחמה הקרה. מדיניות ההכלה האמריקנית, שבדיעבד הוכיחה את עצמה במלחמה הקרה, חיפשה אסטרטגיה רבתי חדשה שתתאים למצב החדש: אירועי הטרור של 11 בספטמבר 2001 יצרו בארצות-הברית בפרט, ובעולם המערבי בכלל, מציאות שחייבה שינויים מובהקים באסטרטגיה רבתי, ובמיוחד באיום האסטרטגי שהטרור מסוגל להשית על דמוקרטיה מערביות. עלייתה של סין בעשור השני של המאה ה-21 כמעצמה ימית באזור האוקיינוס ההודי-שקט (Indian-Pacific Region), ההופכת להיות יריב לצי ארצות-הברית; חזרתו של הצי הרוסי לפעילות באזור הים התיכון והאוקיינוס האטלנטי החל בסוף העשור הראשון של המאה ה-21, כל אלה גרמו לכך שהצי האמריקני מצא עצמו פועל במערכת בין-לאומית שונה במאפייניה. באוקטובר 2017 נשא נשיא סין, שי ג'ינפינג, נאום מכוון בקונגרס המפלגה הקומוניסטית הסינית ה-19 וקבע את היעדים האסטרטגיים של סין לעשורים הקרובים: הפיכתה למעוז הקידמה הכלכלית ולמעצמה שוות מעמד לשאר המעצמות.¹ ואילו נשיא רוסיה פוטין הכריז ב-26 ביולי 2015 על מסמך הדוקטרינה הימית ל-2020: "הדוקטרינה הימית של הפדרציה הרוסית" היא מדיניות ממלכתית מקיפה לשליטה בכל הנכסים הימיים של רוסיה, הצי המלחמתי, הצי הסוחר, כמו גם התשתיות הימיות של רוסיה. הדוקטרינה משקפת את תגובתה של רוסיה לסכסוך עם המערב. העקרונות הבסיסיים של המסמך מבוססים על הדוקטרינה הצבאית שאימצה רוסיה בדצמבר 2014. הסכסוך באוקראינה וההתרחבות מזרחה של נאט"ו הוצגו כ"איומים הגדולים על ביטחון רוסיה", ובהתאם לכך מודגש האיחוד מחדש של קרים עם רוסיה. יתר על כן, המסמך מדגיש את חשיבות היחסים הידידותיים בין רוסיה לסין, ושיתוף הפעולה שלהן באזור האוקיינוס השקט. לדברי סגן ראש ממשלת רוסיה דמיטרי רוגוזין, האסטרטגיה הימית החדשה אמורה לסייע לקרמלין ליצור איזון נגד יעיל להגמוניה האמריקנית בעולם, ולהתנגד לכל ניסיון להרחיב את ההשפעה של נאט"ו במדינות ברית-המועצות לשעבר.²

¹ Full text of Xi Jinping's report at 19th CPC National Congress, Source: Xinhua, Editor ZD, November 3, 2017, p. 5

² Stephen Blank, "Russia's New Maritime Doctrine", The Jamestown Foundation, Euro-Asia Monitor, Vol. 12(151), August 11, 2015

האסטרטגיה הלאומית הביטחונית האמריקנית של 2002 הציבה את הטרור על סוגיו בראש סדר האיומים על ארצות־הברית. בהקשר לכך אומצה ההנחה שטרור עולמי לא יוכל לצמוח ולהתקיים ללא סיוע ותמיכה מדינתית, כולל תמיכה במשאבים.³ בהקשר לכך יצוין שבנאומו לאומה טבע הנשיא בוש הבן ב־2002 (State of the Union Address) את המונח "ציר הרשע" (Axis of Evil) בהתייחסו לקוריאה הצפונית, לעיראק ולאיראן שאותן ציין כמדינות המפתחות נשק להשמדה המונית ותומכות בטרור. אסטרטגיית ההגנה הלאומית (National Defense Strategy) שפרסם רמספלד מזכיר ההגנה האמריקני ב־2005 התבססה על האסטרטגיה הלאומית הביטחונית. הלחימה של צבא ארצות־הברית נגד התקוממויות מקומיות (Insurgencies) בעיראק ובאפגניסטאן שבהן פעל הצבא האמריקני בנסותו לטפל במדינות תומכות טרור, חייבה אותו לצייד את חייליו באמל"ח הנדרשים לכוחות הפועלים במדינות אלה, דבר שהצריך הסטת תקציבים מהפיתוחים היקרים שהיו פרי "המהפכה בעניינים צבאיים".⁴

אנשי מדעי המדינה ובהם גם בארי פוזן התחילו לבחון את השינוי האסטרטגי שבו בחרה ארצות־הברית עם כניסתה למאה ה־21, ואיזו אסטרטגיה רבתי נכון שתאמץ. פוזן גרס שבפני ארצות־הברית ניצבות בתקופה הזאת שתי חלופות של מדיניות חוץ: עליונות שבאמצעותה תוכל לנצל ולהרחיב את היתרון היחסי שלה אחרי המלחמה הקרה באמצעים צבאיים, ומעורבות סלקטיבית שלה יש מרכיבים ליברליים המעניקים לה לגיטימציה בין־לאומית רבה יותר. פוזן טען שמבחינה צבאית ארצות־הברית עדיין שולטת לבדה במרחבים המשותפים של הים, האוויר והחלל החיצון, ושליטה זאת מאפשרת לה להקרין את עוצמתה ברחבי העולם ולמנוע מכל יריב לעשות כך. כמו כן מבטיחה רמה גבוהה של ביטחון לנתיבי השיט והטיס שבשימוש כלל המדינות – דהיינו שמדינות רבות רואות שההגמוניה של ארצות־הברית משרתת גם את האינטרסים שלהן, ובמיוחד האינטרסים הכלכליים. ואולם השליטה הזאת, גלובלית ככל שתהיה, איננה מוחלטת, וקיימות בה כמה נקודות תורפה שבניצולן אפשר יהיה לאתגר את ארצות־הברית. בעשור הראשון של המאה ה־21 היה אפשר להבחין, שיריב עוצמתי פחות במונחים טכניים, כלכליים וצבאיים יכול להתחרות בארצות־הברית, בין אם בלחימה במרכזי אוכלוסייה, או באזורים הרריים כמו באפגניסטאן, ואפילו במרחב האווירי בגבהים מתחת ל־15 אלף רגל, או באמצעות ארגוני טרור.⁵ לפני אירועי ספטמבר 2001 הצטמצם הדיון במדיניות החוץ למחלוקת בין חלופת העליונות למעורבות סלקטיבית; בין גרסה לאומנית (Nationalist) חד־צדדית של ההגמוניה (Unilateral Hegemony) ובין גרסה ליברלית, רב־צדדית שלה. לטענת פוזן, שליטת ארצות־הברית במרחבים מאפשרת לה עמדת מוצא טובה למעורבות סלקטיבית בלבד. לפיכך המליץ לממשל האמריקני לנקוט מדיניות חוץ של "מעורבות סלקטיבית" שהיא גם חסכונית, מבטיחה את האינטרסים של ארצות־הברית, ומאפשרת לזרועות הצבא בכל תרחיש סביר לספק ערבויות ביטחון

³ Bruns, 2018, Ch. 6, p. 180.

⁴ ראו פרק "השפעת הטכנולוגיה על האסטרטגיה" בספר הזה.

⁵ Barry R. Posen, "Command of the commons: The military foundation of US hegemony", *International Security*, 28(1), (2003), pp. 5–46.

למדינות אחרות.⁶ בנוגע לשליטה במרחב הימי מציין פוזן שצוללות התקיפה הגרעיניות של ארצות־הברית ניחנות ביכולת הטובה ביותר של לחימה נגד צוללות, והן כנראה הנכס העיקרי של ארצות־הברית לשמירת השליטה במרחב הזה.⁷ עוד ציין שמאז תום המלחמה הקרה, ומשום שלא נותרו עוד כמעט אויבים ימיים, הצי האמריקני שהיה להוט להראות שהוא עדיין רלוונטי ל"בעיות היום־יום", התחיל לכוון עצמו מתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 להשפיע על עניינים צבאיים בחוף.⁸ ז'ק לוי (Jack Levy) וויליאם תומפסון (William Thompson) מסבירים על סמך מחקר שערכו ב־2010 מדוע לא קמה קואליציית איזון (Balancing Coalition) נגד כוחה הימי של ארצות־הברית. לטענתם, קואליציות מהסוג הזה נוצרות לעיתים קרובות נגד מדינות שצוברות ריכוזים גבוהים של כוח צבאי במערכות יבשתיות אוטונומיות (Autonomous Continental Systems), במיוחד ביבשת אירופה, ולעומת זאת, בדרך כלל אינן נוצרות נגד מדינות שצוברות ריכוזי כוח גדולים ועושר ימי במערכת הימית העולמית (Global Maritime System).⁹

ראוי לבדוק גם שינויים שהתרחשו במרכיב הצבאי של האסטרטגיה הימית של צי ארצות־הברית ומדינות נבחרות אחרות. כזכור, עד תחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 הצי האמריקני וציים מערביים אחרים היו בנויים להתמודד עם סוגי הלוחמה הימית המסורתיים, כלומר, שהחזיקו כוחות משימה הנשענים על קבוצת נושאת מטוסים וכלי שיט שטח בעלי יכולות מגוונות הכוללות גם מרכיבי הגנה אווירית ולוחמה נגד צוללות (Carrier Strike Group). בכוח היו בדרך כלל סיירת, שייטת משחתות או פריגטות, אוניית אספקה, ולעיתים גם צוללות תקיפה גרעיניות. כך גם תפיסת ההרתעה הגרעינית האמריקנית והרכיבים הימיים ששירתו את התפיסה הזאת. כלי השיט האמריקניים, ובעיקר הצוללות האסטרטגיות שלהם נועדו לספק את ההרתעה הגרעינית באמצעות היכולות לפגיעה ב"מטרות ערך" ו"במטרות כוח". הכוחות הקונוונציונליים היו מותאמים לעיסוק במלחמה קלסית של השליטה בים ומניעת הים מהאויב. עם זאת, בתקופה שלאחר המלחמה הקרה, השתנה באופן מובהק מגוון האיומים במרחב הימי: שחקנים לא־מדינתיים, ארגוני טרור ומורדים חמושים מאתגרים את כוחות הביטחון הלאומי. שחקנים חדשים אלה שינו את האסטרטגיה שלהם מטרור קונוונציונלי בעוצמה נמוכה לתקיפת מטרות יוקרה וסמלי שלטון. תקריות כמו מתקפות פירטיות אילצו את הכוחות הימיים לבחון מחדש את האופי המשתנה של איומים לא־מדינתיים, כמו גם את הטקטיקות ואת דפוסי הפעולה של השחקנים.¹⁰

בעקבות אירועי ספטמבר 2001 נדרש גם הצי האמריקני להתאים את האסטרטגיה הימית שלו לאסטרטגיה הלאומית הביטחונית (National Security Strategy – NSS)

⁶ .ibid, p. 46

⁷ .ibid, p. 11

⁸ .ibid, pp. 36–37

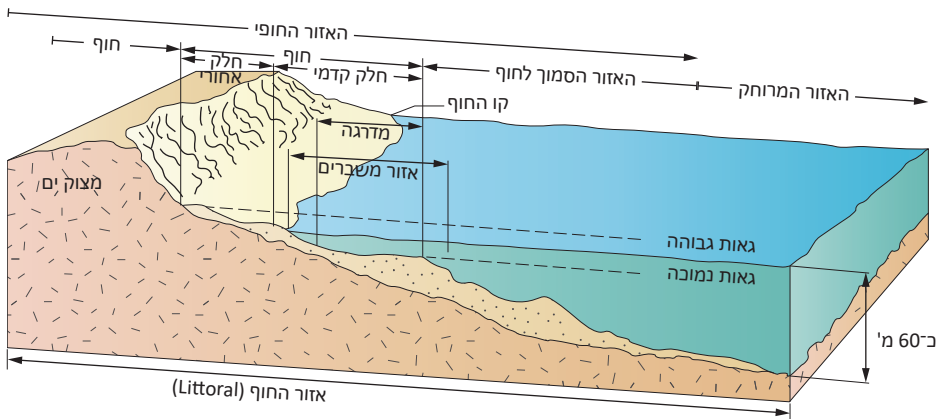
⁹ Jack S. Levy and William R. Thompson, "Balancing on Land and at Sea: Do States Ally Against the Leading Global Power?" *International Security*, 35(1) (Summer 2010), p. 8

¹⁰ Vijay Sakhuj, "Asymmetric Warfare and Low Intensity Maritime Operations: Challenges for Indian Navy", *ORF Occasional Paper*, 5, 2006

ולאסטרטגיית הביטחון הלאומית (National Defense Security – NDS). המסמך הראשון ששיקף את מפת האיומים החדשים שקמו בספטמבר 2001, הופץ כשנה לאחר האירוע. סבסטיאן ברונס העומד בראש המרכז לאסטרטגיה וביטחון ימי (Center for maritime security studies – CMSS) במכון למדיניות וביטחון (Institut für Sicherheitspolitik – ISPK) שבאוניברסיטת קיל שבגרמניה, מציין שבשנים 2002–2008 פרסם הצי האמריקני עשרה מסמכי מדיניות עם כותרות שונות (Vision, Concept, Plan, Strategic Plan,) שהצביעו לדבריו "על חוסר הוודאות הרבה שאפיין את גורמי הצי בנוגע לתפקידו של הצי נוכח אתגרים ביטחוניים כמו אלה שהתרחשו באירועי ספטמבר 2001".¹¹ מילאן ויגו מציין שכבר שנים ספורות קודם לכן מצא עצמו הצי האמריקני מעורב יותר ויותר בלחימה חופית באזורים שבהם התעוררו מתיחויות שאיימו על הסדר הבין־לאומי. דוגמאות לכך הן מלחמת קוסובו (פברואר 1998–יוני 1999) ומלחמות המפרץ (1991, 2003).¹²

לוחמה חופית (Littoral warfare)

המונח "Littoral" (מלטינית "חופי") מתייחס לאזור הימי הנמצא בסמוך לחוף הים (ראו: איור 91). לא קיימת הגדרה אחת מוסכמת לאזור הזה, אם כי צי ארצות־הברית מתחם את האזור מחוף הים (Beach/Shore) ועד עומק מים של כ־60 מטר (200 רגל). חלוקות הדעות לגבי ההגדרה הזאת, ויש הגורסים שההגדרה הנכונה צריכה להתחשב ביכולת הגילוי והנשק של הכוח הממוקם בחוף, ולפיה להרחיב את האזור הזה לטווח של עד 50 מיל מהחוף.¹³

איור 91: האזור החופי ומרכיביו¹⁴

¹¹ Posen, 2003, p. 182

¹² Vego, 2015, pp. 31–32

¹³ US, Department of the Navy, Office of the Chief of Naval Operations, **Naval Doctrine Publication 1: Naval Warfare**, Washington DC, 1994

¹⁴ מקור האזור על־פי: **The littoral zone, Adventure**

ההגדרה המקובלת ללחימה חופית היא: לחימה צבאית הנערכת באזור המדף היבשתי, במים רדודים ובקרבת החוף.¹⁵ היא יכולה לכלול התמודדות עם איומים מגוונים כמו: מיקוש, סוללות תותחנות וטילים הממוקמות באזור החופי, ובמיוחד במשימות נחיתה, או פעולות קומנדו המתבצעות מהים. לפיכך, לחימה חופית דורשת לשלוט ב"אמנות הלחימה" באזורי הים הסמוכים לחוף, בקרבת איים, במים רדודים ומוגבלים לתנועה, בדרך כלל בתוך מדף היבשת והרחק מהים הפתוח והאוקיינוסים, דבר המחייב יכולת טובה של ניווט ותמרון כלי השיט.

סוג הלחימה הזה שונה באופן ניכר מלוחמה ימית בים הפתוח משתי סיבות:

1. עקב המים המוגבלים גם כלי השיט שיכולים לפעול בהם מוגבלים בגודלם, במהירות תנועתם ובממדיהם (בגלל יכולת מוגבלת לתמרון).
2. מאחר שהלחימה קרובה לחוף האויב סביר שהאויב ינצל את יכולותיו מהחוף, וישתמש בכלי שיט קטנים, מהירים וחמושים בטילים.¹⁶

יש להבין היטב את ההבדלים בין מאפייני הלוחמה הימית בים הפתוח ובין מאפייני הלוחמה החופית, שאם לא כן, יקשה על מפקדי כלי השיט וצוותיהם לתכנן את פעילותם ולבצע כראוי.¹⁷ המים הרדודים והמרחב המוגבל מחייבים שימוש בטקטיקות שונות מאשר בים הפתוח. כלי לוחמה של סוג הלוחמה החופי חייב להיות מהיר, זריז, חמוש היטב ובעל יכולת הגנה עצמית. כאשר חיל הים הישראלי הפעיל ספינות טילים בים האדום ובמפרץ סואץ בשנות ה־70 וה־80 של המאה ה־20, הוא פיתח תורת לחימה מיוחדת שעסקה בלחימת סטיל"ים במים מוגבלים, שהייתה ייחודית לזירה הזאת.

מילאן ויגו מצוין שלוחמה חופית דורשת שיתוף פעולה הדוק בין הציים השונים המשתתפים בה וקביעת מגנוני מניעת היווצרות תקריות (Deconfliction), כמו גם שיתוף פעולה הדוק עם כוחות אוויר ומודיעין. דוגמה לכך יכולה להיות פעולת צה"ל לפגיעה בתשתיות איראניות באזורי סוריה ולבנון, המחייבת קיום מנגנון כזה עם הצי הרוסי השוהה בקרבת החוף הסורי.¹⁸ עוד הוא מצוין שהיכולת של הצד החלש מבחינה ימית לאתגר את הצד החזק יותר בסוג כזה של לוחמה היא גדולה יותר מאשר לוחמה בים הפתוח.¹⁹ המטרות של לוחמה חופית בדרך כלל דומות או זהות לאלה של המלחמה בים הפתוח, כגון השגת עליונות ימית או שליטה ימית, ועם זאת, יש הבדלים ניכרים בדרך השגתן בלחימה חופית.

¹⁵ סיבל מגדיר את המדף היבשתי כ"מושג גאוגרפי המתאר את ההמשך הטבעי של קרקעית היבשה מעבר למים הטריטוריאליים, הוא משתרע מתחת לפני המים, עד לנפילה התלולה למעמקי הים". סיבל, 2010, עמ' 483.

¹⁶ Defencyclopedia, The Ultimate Defence Encyclopedia, "Littoral Warfare: Introduction", 2014.

¹⁷ Vego, 2015.

¹⁸ DE confliction – יצירת מנגנון למניעת התנגשויות או תאונות בין כוחות שונים באזור לחימה מסוים.

¹⁹ Vego, 2019, p. 110.

בניגוד ללוחמה בים הפתוח, השיטה השכיחה ביותר בלוחמה חופית היא פעולה טקטית: הזדמנויות לתכנן ולבצע פעולות ימיות גדולות הן נדירות יחסית.²⁰ עוד טוען ויגו שבמהלך העשור השני של המאה ה-21 התפתחו אזורי דרום-מזרח אסיה, המזרח התיכון (ובמיוחד המפרץ הפרסי ומפרץ עדן), צפון אפריקה, מערב האוקיינוס השקט והים השחור כאזורי מתיחות בעלי פוטנציאל לסכסוכים ומלחמות אזוריות. אם אכן יפרוץ באחד מהם סכסוך, קיימת סבירות גבוהה שהוא יתרחש במימי החופים של האזורים האלה. אומנם שטחם של אזורי החופים אלה הוא בקושי כ-16% מהמרחב הימי, אך הם בעלי חשיבות מכרעת, שכן המוצא כמו גם היעדים של הסחר העולמי מתרחשים בהם, וחשיבותם לרווחתן הכלכלית ולביטחונן של המדינות אולי לא הייתה מעולם כה גדולה מכפי שהיא כיום.²¹

מאחר שלוחמה חופית מתרחשת לפרקי זמן קצרים ברוב המקרים, והשינויים במצב יכולים להתרחש במהירות יחסית, חייבים לבזר סמכויות למפקדי כוחות המשנה.²²

בקיץ 2006 בכינוס הפורום האסטרטגי השנתי של צי ארצות-הברית (Annual Current Strategy Forum) שנערך במכללת הצי למלחמה ברוד איילנד (NWC), קרא מפקד הצי אדמירל מייק מולן (Mike Mullen) לגבש אסטרטגיה אחת משותפת לכלל השירותים הביטחוניים הימיים בארצות-הברית (הצי, המארינס ומשמר החופים) העוסקים בנושא הזה.²³ לאחר קיום כמה משחקי מלחמה שנערכו במכללת הצי בהשתתפות השירותים הללו עלו החלופות העיקריות לעקרונות השונים של האסטרטגיה הזאת, ועובדו בהמשך למסמך האסטרטגיה בשם "האסטרטגיה המשותפת למאה ה-21 – עוצמה ימית" (A) (Cooperative Strategy for the 21st Century Seapower) ואלה עקרונותיה:

- ניצחון של כוח לוחם קדמי (Winning Combat Power Forward) – נובע מאימוץ גישת העליונות (Primacy Approach) ומיקודו למזרח אסיה ולמזרח התיכון.
 - כוח פורץ (Surge Force) – נובע מגישת האיזון מהים כאשר כוחות של הצי והמארינס יהיו ערוכים עם כוחות מינימליים בשני מוקדים המוכנים להתערבות.
 - נחוץ כוח בעל יכולת משולשת (Trimodal Force) שביכולתו למנוע גישה לאזורים ימיים, הכולל צוללות, ספינות טילים, כוחות אבטחה וכוחות להקרנת עוצמה ימית.
 - שליטה ימית (Sea Control) – כלי שיט בעלי יכולת להשגת שליטה ימית בים הפתוח (Blue Water) ושליטת גישה ימית באזור החופי.
 - מניעת מלחמה (Prevent War) – מבוסס על ההבחנה שמשברים בין מעצמות יכולים להיות אירועים בעלי משמעות משבשת למערכת העולמית.
- סיעורי מוחות נוספים (מלבד אנשי הצי, המארינס ומשמר החופים), התקיימו בהשתתפות אנשי אקדמיה ממכללת הצי ומוסדות אחרים, והביאו לגיבושה של האסטרטגיה החדשה, כך

²⁰ Vego, 2015, p. 35.

²¹ .ibid.

²² Vego, 2015.

²³ Posen, 2003, p. 194.

שהיה אפשר להציגה בקיץ 2007 בפני מזכיר הצי דונלד וינטר (Donald Charles Winter), ובאוקטובר 2007 חתמו מפקד הצי, משמר החופים והמארינס על המסמך המלא.²⁴ התהליך שבחלקו השתתפו (ואף הובילו קבוצות דיון) אנשי אקדמיה ממכללת המלחמה של הצי והאוניברסיטה של הצי במונטריי (Naval Postgraduate School Monterey) מדגים את חשיבות תפקידים ומעורבותם של מכוני מחקר מערביים בהיותם גורם מסייע לגיבוש אסטרטגיה ודוקטרינה ימיות.²⁵ "האסטרטגיה המשותפת" מדגישה את חשיבותה של המערכת הגלובלית הבין-לאומית לסחר הבין-לאומי ולביטחון, ומשקפת תהליך חדש שהצי האמריקני לא היה מודע אליו קודם לכן בגיבוש האסטרטגיה הימית שלו (שעד אז נגזרה בעיקר מהתקציב שעמד לרשות הצי). ההכרה בתלות ההדדית שבין הדרישה בעולם הגלובלי לאנרגיה, סחר בהיקף שלא היה לו תקדים, ומידע הם למעשה המאפשר המרכזי (Central Enabler) של האסטרטגיה החדשה. במסמך הודגש שתפקיד הצי הוא לשמור על המערכת הליברלית הבין-לאומית, על העוצמה הימית של ארצות-הברית ולקשור אותה לשגשוג הגלובלי ולקידום ערכי הדמוקרטיה. יתר על כן, האסטרטגיה קידמה ערכים של שיתוף פעולה ואמון הדדי. עם מינויו של אדמירל מולן לראש המטות המשולבים מצאו את ביטויים עקרונות האסטרטגיה במסמכי המדיניות של ממשל הנשיא אובמה.²⁶

קצין הצי האמריקני לשעבר, אל"ם פטר היינס (Peter D. Haynes), מחברו של הספר **Toward a New Maritime Strategy** מבקר את האסטרטגיה השיתופית וטוען כי רבים גורסים שהאסטרטגיה השיתופית לא הייתה עניינית בהתעלמותה ממה שהם חושבים שהוא האיום הגדול ביותר לביטחונה של ארצות הברית – סין. הם מאוכזבים מכך שאסטרטגיה זו איננה מציינת במפורש את סין. לדעתם אסטרטגיה זו מדגישה את נושא חשיבות "העוצמה הרכה", דבר הגורם לה בכוונת מכוון להיות עמומה, ומקשה על הצי במאמציו לאיפיון ולהשיג נשק מתקדם להתמודדות עם איום זה.²⁷

מדינה נוספת שהחליטה על אסטרטגיה שיתופית היא בריטניה, שהאסטרטגיה הלאומית לביטחון ימי (The UK National Strategy for Maritime Security) שגיבשה ב-2014 משותפת לארבעה משרדי ממשלה: הביטחון, החוץ, הפנים והתחבורה.

הצי האמריקני ביקש לחדור ולשלוט על שטח היבשה של היריב במרחק שלעיתים הגיע למאות מילים מקו החוף. מה שמאתגר בלחימה מהסוג הזה הוא אופן ניהול מלחמה ימית קרוב לקו החוף של האויב, סביבת הפעלה חדשה וקשה מאוד עם אתגרים טכנולוגיים גדולים.²⁸ כדברי האנאליסטים הימיים ראלף סטוקס וריצ'ארד תומפסון (Ralph G. Stokes & Richard Thompson):

²⁴ ibid, p. 195.

²⁵ הנושא תואר בפרק "מכוני מחקר מערביים" בספר הזה.

²⁶ ibid, p. 197.

²⁷ Peter D. Haynes, **Toward a New Maritime Strategy, American Naval Thinking in the Post-Cold War Era**, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 2015, pp. 239–240.

²⁸ William A. Owens, "Joint littoral warfare: Our future", **Johns Hopkins APL Technical Digest**, 14(2), (1993), pp. 90–93.

אפשר לאפיין את הלחימה החופית בארבעה מאפיינים ייחודיים: אזור הפעלה מצומצם יותר בממדיו; קירבה ליכולות לא שגרתיות של היריב; מצבים טקטיים צפופים ומפתיעים; אלמנטים סביבתיים שונים ומורכבים. השילוב של התנאים הופך את המשימה ואת הדרישות הימיות בלוחמה חופית למורכבת יותר מאשר במרחבי הים הגדול, ומחייב תפיסות שונות של פעולות וטכנולוגיה מתקדמת כדי להבטיח הצלחה מבצעית.²⁹

פיונה קאנינגהם (Piona S. Cunningham) מאוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון דן בשאלה "אילו אפשרויות יש למעצמות גדולות כדי לסיים סכסוכים עתידיים תוך כדי עמידה ביעדים פוליטיים מוגבלים בלי להיגרר לחילופי מהלומות גרעיניות?" ומשיב שלדעתו שימוש במצור ימי כאופציה לכפייה צבאית (Military Coercion) יכול לשמש חלופה מועדפת ליעד פוליטי מהסוג הזה, ובמיוחד במקרה של עימות מוגבל עתידי בין ארצות־הברית לסין.³⁰ בנוגע למשך ולאופי עימות מוגבל כזה טוען החוקר האמריקני פרופסור יהושע רובנר (Joshua Rovner), שבניגוד להערכת הפיקוד הבכיר בצי ארצות־הברית הגורס כי סכסוך זה יהיה חד ומהיר הרי שלדעתו סכסוך מעין זה יהיה דווקא ארוך ומתיש.³¹

בהתאם לעליית החשיבות של מתאר הלחימה החופית, צי ארצות־הברית מנהל זה שנים אחדות תוכנית פיתוח ובנייה של 32 כלי שיט ייעודיים הנקראים "אוניית לחימה חופית" (Littoral Combat Ship – LCS), והם אמורים לפעול בזירה המתאימה ולהתמודד עימה.³² משימותיו העיקריות של כלי שיט זה הן: "לוחמה נגד צוללות, לוחמה נגד מיקוש המופעלים בטקטיקה של תקיפה משולבת של כלי שיט רבים בעת ובעונה אחת (Mine Countermeasures – MCM) ולוחמת שטח נגד כלי שיט קטנים, לרבות כלי שיט (Boats)."³³ הצי האמריקני חווה על בשרו בשורה של אירועים את הנזקים שמיקוש ימי בקרבת חוף יכול לגרום. זה קרה בסדרת אירועים שבהם נפגעו הפריגטה 'סמואל רוברטס' (USS Samuel Roberts) ממוקש איראני ב־1988, הסיירת 'פרינסטון' (USS Princeton) ואוניית הנחיתה האמפיבית 'טריפולי' (USS Tripoli) שנפגעו ממיקוש עיראקי במלחמת המפרץ ב־1991. כלי השיט סבלו מנזקים כבדים מאוד והחזרתם לשירות ארכה זמן ניכר. גם פעולת פינוי המוקשים לאחר סיום מלחמת המפרץ הראשונה הייתה מורכבת

²⁹ Ralph G. Stokes & Richard Thompson, "Naval service and missions in littoral warfare", *Johns Hopkins APL Technical Digest*, 14(2), 1993, p. 103

³⁰ Piona S. Cunningham, "The Maritime Rung on the Escalation Ladder, Naval Blockades in a US-China Conflict", *Security Studies*, 29(4), (2020). pp. 730–768

³¹ Joshua Rovner, "A Long War in the East : Doctrine, Diplomacy, and the Prospects for a Protracted Sino-American Conflict", *Diplomacy & Statecraft*, 29(1), (2018), pp. 129–142

³² במועד כתיבת הספר הזה עולים סימני שאלה רבים לגבי הצלחתו של הפרויקט הן בצד הטכנולוגי, לוח הזמנים והפתרון לדרישות המבצעיות שלשמו הוקם. ראו: David Axe, "It's Official: The U.S. navy's littoral combat ship is a complete failure", *The National Interest*, May 22, 2019

³³ Ronald O'Rourke, "Navy littoral combat ship (LCS) program: Background and issues for congress", *Congressional Research Service*, December 17, 2019

ביותר.³⁴ לפיכך מייעדים האמריקנים את כלי השיט הזה לפעולה באזור החופי נגד מצבי פעולה של שלילת גישה לשטח או אזור בצורתיה השונות (A2/AD). ומאחר שכלי שיט אלה צפויים לפעול באזור החופי מודגשות במאפייניהם גם יכולות לאיסוף מודיעין, פיקוח והשגחה, שליטה והכרת פעילות האויב (Reconnaissance), משימות ביטחון ימי לרבות משימות למניעת פירטיות והברחות אמצעי לחימה. תוכנית בניין הכוח הזאת הקורמת עור וגידים בצי ארצות הברית, אך גם במדינות אחרות כמו הפדרציה הרוסית, מבליטה את חשיבות הלוחמה החופית גם לצי שהוא, כביכול, "צי מים כחולים" כמו הצי האמריקני, ואת השקעת המשאבים שמוקצית למשימה הזאת.

פריבורז האגשהנאס (Fariborz Haghshenass) ממכון וושינגטון למדיניות מחזק את ההנחות שצוינו לעיל: הוא מתאר את התפתחות הלוחמה האסימטרית הימית של איראן ומציין שמתום מלחמת איראן-עיראק השקיעה איראן משאבים רבים בפיתוח חיל הים שלה, ובמיוחד חיל הים של משמרות המהפכה (Islamic Revolutionary Guard Corps Navy) במאפיינים ייחודיים רבים. מאפיינים אלה כוללים פריסה של סוללות טילי חוף נידות, טילים מודרניים נגד ספינות המותקנים על כלי שיט קטנים ומהירים, צוללות למחצה (Semi-submersibles), צוללות ננס, מוקשים ימיים מודרניים, כלי טיס בלתי מאוישים ושיפור מערכות הפיקוד, השליטה, התקשורת והמודיעין. המחבר מסיק מתוכנית בניין הכוח הזה שלמרות היציבה ההגנתית הכוללת של איראן במפרץ הפרסי ובמִצְרַ הורמוז, היא עשויה לנקוט פעולות מנע בתגובה לאיום נתפס בהתקפה קרובה. ובמקרה של התקפה בארצות-הברית סביר להניח שהיקף התגובה של איראן צפוי להיות מידתי ביחס לנזק שייגרם לנכסים האיראניים.³⁵

הפדרציה הרוסית התחילה בסוף העשור הראשון של המאה ה-21 בפעילות שמטרתה להפגין את תחיתו של חיל הים הרוסי ואת חזרתו ל"מועדון" של חילות הים המובילים בעולם. הדוקטרינה הימית הרוסית (Russian Naval Doctrine) ממשיכה להתמקד בהרתעה גרעינית ובהגנה רב-שכבתית.³⁶ המודיעין האמריקני מעריך שרוסיה מקדישה תשומת לב מיוחדת להגנה היקפית, במיוחד באזור הארקטי שבו היא מעריכה ששינויי האקלים הגלובליים עשויים לגרום להגדלת הנוכחות הימית הזרה באזור, ובמיוחד בנתיב הארקטי הצפוני.³⁷ בצי הרוסי התחוללה בשנים אלה מהפכה בתפיסה שהביאה אף היא להגברת החשיבות לחימה החופית, המיושמת לתוכנית בניין כוח חדשה ושונה. בהתאם לכך מתכננים הרוסים לזנוח את בנייתן של אוניות מלחמה גדולות כגון סיירות ונושאות מטוסים, ובעזרת חשיבה מבצעית רדיקלית לאפיין, לתכנן ולבנות כלי שיט קטנים יותר מסדר גודל של פריגטה, מצוידים במערכות לחימה מתקדמות הכוללות טילי שיוט לתקיפת

³⁴ Till, 2018, p. 162

³⁵ Fariborz Haghshenass, "Iran's Asymmetric Naval Warfare", **Policy Focus**, #87, The Washington Institute for Near East Policy, September 2008, vii

³⁶ יש להבחין בין הדוקטרינה הימית רבתי הרוסית (Russia Maritime Strategy) שנסקרה בתחילת הפרק, ובין הדוקטרינה הימית הרוסית (Russia Naval Doctrine), הנסקרת בחלק זה של הפרק.

³⁷ Office of naval intelligence, 2015

מטרות חופיות, שיספקו יתרון על אלה של האויב.³⁸ אחיזתה של רוסיה במזרח הים התיכון ובמים החופיים שלו העמיקה בעשור השני של המאה ה-21, ומצאה את ביטויה בדברי מפקד חיל הים הרוסי אדמירל ולדימיר קורולוב. הוא ציין שהצי שולב בלחימה עם תחילת הפעילות הרוסית נגד הטרור בסוריה, ובין היתר רכש ניסיון בשיגור טילי שיוט ארוכי טווח מספינות ומצוללות. לדברי קורולוב, בעשר תקיפות בקירוב שוגרו כמאה טילי שיוט ארוכי טווח, אשר השמידו כשמונים מטרות של "קבוצות חמושות בלתי חוקיות".³⁹ הנשיא פוטין עצמו הנחה ב-2018 את משרד ההגנה לדאוג לקיום נוכחות קבע של כלי שיט נושאי טילים מדגם 'קליבר' בים התיכון,⁴⁰ כדי לטפל, לדבריו, "באיום המתמשך של התקפות הטרוריסטים הבין-לאומיים בסוריה".⁴¹

ללחימה החופית אומץ סוג לחימה שכבר הופעל במלחמת העולם הראשונה על-ידי הגרמנים בקרבת החוף, המכונה "הלוחמה האסימטרית". ראוי לציין שחלק גדול מהאיומים על "הצד החזק" בלחימה הזאת נמצא באזור החופי.

בספרו על המורכבות של הלוחמה האסימטרית המודרנית מציין מקס מנורינג (Max Manwaring), שבעשור השני של המאה ה-21 מתנהלות ברחבי העולם יותר ממאה מלחמות קטנות, אסימטריות ומהפכניות.⁴² הלוחמה המסורתית במרחב הימי התייחסה בעיקר למשימות של אבטחת נתיבי השיט, השגת עליונות ימית, שליטה והגנה על התשתית הימית. עם זאת, הסביבה הביטחונית מאופיינת בשינויים תכופים, ואופי הסכסוך בים אף הוא השתנה שינוי פרדיגמטי. סכסוכים אלה יכולים להיות מסווגים לסכסוכים בין שחקנים מסורתיים (כלומר, מדינות), וסכסוכים בעלי אופי חדש בין מדינות ובין יריבים לא-מדינתיים או תת-מדינתיים. השחקנים הלא-מסורתיים מסתמכים על אסטרטגיות אסימטריות ומשתמשים בכלים מגוונים כמו טרור, לוחמת מידע ואיום בשימוש בנשק להשמדה המונית.⁴³

גם ישראל חוותה מתאר זה של לחימה במלחמת לבנון השנייה ב-2006, באירוע שבו ספינת טילים מדגם סער 5, אח"י 'חנית' נפגעה קשה מטיל חוף-ים שנורה עליה בהפתעה על-ידי ארגון חזבאללה מהחוף הלבנוני.⁴⁴

³⁸ BBC News, "Russian missiles 'hit ISIS in Syria from Caspian Sea'", October 7, 2015

³⁹ אתר משרד ההגנה הרוסי, 9 בפברואר 2018; אתר ספוטיניק, 8 בפברואר 2018.

⁴⁰ TACC, "Putin: naval ships with Kalibr missiles will be on permanent watch in the Mediterranean", May 16, 2018

⁴¹ iz.ru, "Ships with 'Calibers' will go on a permanent watch to the Mediterranean Sea", May 16, 2018

⁴² Max G. Manwaring, *The complexity of modern asymmetric warfare*, Oklahoma: University of Oklahoma Press, 2012

⁴³ .ibid, pp. 125–133

⁴⁴ ראו ניתוח והרחבה בפרק "ניתוח אירוע – הסגר על נמלי לבנון במלחמת לבנון השנייה" בספר זה.

פרנסואה וריי (Francois Vrey) מאוניברסיטת סטלנבוש, המחלקה לאסטרטגיה צבאית בדרום אפריקה, טוען שהתגובה הבינ־לאומית לאיום הפירטיות החדשה על הסחר באמצעות כוחות משימה באזור מפרץ עדן וקרן אפריקה מוכיחה שהאיום הפירטי הוא אתגר גדול מן הצפוי, במיוחד לנוכח הגידול שחל בסחר הגלובלי. את אי־ההתאמה בין יכולות הלחימה של הכוחות הימיים ובין המעמד הלא־צבאי של קבוצות הפירטים אפשר לייחס לאופי הא־סימטרי של הפעילות בין שני ה"שחקנים". במאה ה־21 מקרה הפירטיות מסומליה אינו הדוגמה היחידה לאופן שבו א־סימטריה בים מקזזת מתנגדים חזקים ומתוחכמים יותר. בתרחיש קרוב יותר למלחמה ימית, איראן עם חיל המשמר המהפכני שלה היא דוגמה לשימוש מכוון בלוחמה א־סימטרית שמטרתה להתמודד עם היתרונות של כוחות חיל הים המתנגדים באזור המפרץ הפרסי. בעוד הפירטים מסומליה לא משתמשים במכוון בא־סימטריה אבל מנצלים את יתרונותיה, איראן החליטה במודע להשתמש באסטרטגיה הזאת. בין אם מדובר באסטרטגיה מכוונת של הצבא או לא, ללוחמה א־סימטרית יש השלכות מורכבות, אם לא מסוכנות, על הכוחות הימיים בעת המודרנית.⁴⁵

הפגיעה שיזמה איראן בקיץ 2019 במכליות נפט במפרץ הפרסי (מיקוש וירי) ללא נטילת אחריות; עצירת מכליות המניפות דגל בריטי שעברו במֶצֶר הורמוז; הפלת המטוס ללא טייס האמריקני מעל מֶצֶר הורמוז; הסיכוי להתנגשות בין הצי האמריקני ובין חיל הים של משמרות המהפכה האיראניים באזור מֶצֶר הורמוז – הם כולם תרחישים שעלולים להידרדר ולהתלקח באחת מנקודות המשנק החשובות ביותר לסוג של לוחמה א־סימטרית ימית, שהשפעותיה על יציבות אספקת הדלק לכלכלות הגדולות במזרח הרחוק עלולות להיות הרות אסון. דווקא בתגובת הצד החזק בהתמודדות (ארצות־הברית) הופעלה לוחמה א־סימטרית באמצעות כוחות הסייבר הצבאיים האמריקניים, שתקפו ביוני 2019 מאגר נתונים בעל חשיבות ששימש את משמרות המהפכה האיראניים כדי לאתר מכליות נפט ותעבורת כלי שיט במפרץ הפרסי שעות לאחר שהאחרונים הפילו מל"ט אמריקני.⁴⁶ מכאן שאסטרטגיה יצירתית יכולה וחיבת למצוא דרכי התמודדות עם מתארים מהסוג הזה, ולא להניח הנחה דטרמיניסטית שהיתרון הוא תמיד למען הגורם החלש.

לוחמה היברידי (Hybrid Warfare)

בתחילת המאה ה־21 נכנס לשימוש בז'רגון האסטרטגי מונח חדש בתחום הלוחמה והוא "לוחמה היברידי" (כלאיים). יש הגדרות אחדות ללחימה כזאת: "תערובת של קטלניות סכסוך מדינתי עם להט והתלהבות קנאית של מלחמה לא סדירה".⁴⁷ הגדרה מרחיבה יותר היא: "אסטרטגיה צבאית המפעילה לוחמה פוליטית ומשלבת לוחמה קונוונציונלית

⁴⁵ Francois Vrey & Mark Blaine, "The role of navies in the contemporary era", in Lisa Otto (ed.), **Global challenges in maritime security**, Cham: Springer, 2013, pp. 191–210.

⁴⁶ Ellen Nakashima & Paul Sonne, "US. military carried out secret cyberstrike on Iran to prevent it from interfering with shipping", **The Washington Post**, August 28, 2019.

⁴⁷ Frank G. Hoffman, **Conflicts in the 21st Century: The rise of the hybrid wars**, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, 2007, p. 38.

עם מאמצים חתרניים המתבטאים בין היתר בלוחמה לא סדירה ולוחמה ברשת (סייבר) עם שיטות השפעה אחרות, כמו חדשות כזב (Fake News), התערבות במערכת בחירות של מדינת היעד, פעולות השפעה על התודעה באמצעות רשתות חברתיות והמדיה כדי להשפיע על התפיסה ודעת הקהל הבין־לאומית". הגורם התוקפן בלחימה הזאת מתכוון להימנע מלייחס לעצמו את הפעילות כדי להתחמק מעונש.⁴⁸ למרות ההגדרות האלה קשת רחבה של חוקרים העוסקים בעניין גורסים שקיים קושי להגדיר בדיוק מהי לוחמה היברידיית מצד אחד, ומן הצד האחר יש הסכמה רחבה שזוהי לוחמה מצויה המציבה בעיות למתמודדים איתה.⁴⁹ לעומת זאת, יש הגורסים שלוחמה היברידיית היא עתיקת יומין, ורק מאפייניה השתנו בתקופה המודרנית, ויש עדויות ללחימה בעלת מאפיינים דומים שהופעלה כבר במהפכה האמריקנית ובמלחמות נפוליאון.

כמה מונחים קשורים נמצאים כעת בשימוש: "אסטרטגיות באזורים אפורים", "תחרות ללא סכסוך", "צעדים פעילים" ו"לוחמת דור חדש". למרות ההבדלים כל המונחים האלה מצביעים על אחד: שימוש בכלים מרובים של כוח והשפעה בדגש על כלים לא־צבאיים כדי להשיג את האינטרסים והמטרות של מדינה התוקפת. הרעיון הבסיסי של לוחמה היברידיית הוא למצוא תחום צר להפעלת פעולה צבאית שתוצאותיה ישפיעו ישירות ברמה הטקטית, המערכתית והאסטרטגית. זאת, יחד עם זיהוי האפשרות להפעיל אותה באזור שבו נוצרה מספיק עמימות המאפשרת למפעיל את הלוחמה להשיג את מטרתו, בלי לפעול בצורה בולטת.⁵⁰

בסיכום עבודה בין־לאומית שערך צוות חוקרים עלה שלוחמה היברידיית כוללת שימוש מתואם באמצעים צבאיים ולא־צבאיים נגד פגיעויות ייחודיות כדי להשפיע על היריב. מפעיל הלוחמה מהסוג הזה יכול להשתמש באמצעים שלו בו בזמן בכלים שונים נגד יעדים שונים בכל רחבי החברה. מהבחינה הזאת לוחמה היברידיית מרחיבה את שדה הקרב, ומנצלת באופן יצירתי את הנטייה הקוגניטיבית שלנו כדי להדגיש את הכלי הצבאי של הכוח, ומאפשרת ליריבים למנף אמצעים לא־צבאיים נגד מערך רחב יותר של יעדים לא־שגרתיים. הפעולה בלוחמה היברידיית, לפחות בתחילתה, נעשית בצורה דו־משמעית מתחת לסיפי הגילוי והתגובה של הגורם נגדו היא מופעלת. בפועל הדבר יכול להקשות מאוד את זיהוי הנחת המוצא של לוחמה היברידיית. יתר על כן, גדלה האפשרות של שחקן לוחמה היברידיית להסב נזק ניכר ליריבו לפני שהיריב יכול להגיב, או אולי אפילו לזהות פיגוע לוחמה היברידיית.⁵¹

Brian P. Fleming, **Hybrid threat concept: Contemporary War, military panning and the advent of unrestricted operational art**, *School of Advanced Military Studies*, United States Army Command and General Staff, May 19, 2011 ⁴⁸

Sean Monaghan (ed.), **Countering hybrid warfare**, *Multinational Capability Development Campaign (MCDC) Project*, March, 2019 ⁴⁹

James Stavridis, "Maritime Hybrid Warfare Is Coming", **Proceedings Magazine**, *US Naval Institute*, 142(12), (December 2016), p. 1366 ⁵⁰

.Fleming, 2011, p. 26 ⁵¹

אחת הדוגמאות הבולטות ללוחמה הזאת הייתה הלוחמה היברידיה שהפעילה רוסיה בשנים 2014–2015 נגד אוקראינה כדי למנוע ממנה להצטרף לאיחוד האירופי, ושבהלכה סיפחה חלקים גדולים מחצי האי קרים (Crimea). פעולות אלה, שאפשר לפרשן גם כהפעלת קשת רחבה של יכולות חדשות, שאחת מהן גם לוחמה היברידיה, הפנו את תשומת הלב של חוקרים לעבר סגנון הלחימה הרוסי החדש, ועוררו שאלות הנוגעות לביטחון של מדינות נוספות הגובלות עם רוסיה ופגיעותן. רוסיה זיהתה את הפגיעויות המובנות של אוקראינה, שניכרו ביסודות מקרו־כלכליים חלשים ורמות גבוהות של חוב זה, ואליהן הוכנסו פגיעויות שנוצרו במתכוון על־ידי רוסיה בתחום חוזי אספקת הגז, והעברתו בין רוסיה לאוקראינה, ומבנה הלוואות רוסי לאוקראינה. כל זה התבסס על תלות ברמות גבוהות של אוקראינה בגז הרוסי. רוסיה הצליחה להשתמש בכפייה וגם בהסלמה, ובכלי פיצוי ודה־הסלמה – להציע ולבטל הלוואות, להגדיל ולהוריד את מחירי הדלק והאספקה – הכול כדי ללחוץ על הממשלה הפרו־מערבית החדשה בקייב. הדבר נעשה בתיאום עם כלים אחרים כמו פעולות צבאיות על־ידי גורמי מיליציה ולוחמת מידע. הסלמה בכוח צבאי סונכרנה, למשל, עם שימוש בפיצוי או בכפייה באספקה זולה של גז והלוואות, או באיום על החזר חוב של אוקראינה לרוסיה. העמימות מילאה תפקיד חשוב בסכסוך. גם אם אוקראינה הייתה מודעת בחלק גדול מהמקרים לסיכונים הכרוכים בעסקות האנרגיה והכלכלה עם רוסיה, היא לא הייתה מצליחה להבין נכונה כיצד חוזי הגז ומבני הלוואות תוכננו בצורה מכוונת מראש כפיתיונות שרוסיה השתמשה בהם כאשר התעורר הצורך.

היות שהספר הזה עוסק באסטרטגיה ימית, מודגשת בו אופייה של הלוחמה הזאת במרחב הימי ובאזור החופים הסמוכים אליו. יכולות רבות מאלה שפותחו לניהול לוחמה היברידיה בים אפשר להפעיל באזורי החוף, ובסופו של דבר גם עמוק בשטח המדינה. זה יכול להיקרא "לוחמה היברידיה מן הים", ובוודאי הוא חלק פוטנציאלי של הלוחמה היברידיה הימית. הזירה המועדפת לניהול לוחמה היברידיה ימית היא, מן הסתם, באזור החופי. במקום להשתמש בכלי שיט בעלי זיהוי מדינתי (חיל הים), תכלול לוחמה היברידיה ימית את השימוש בכלי שיט אזרחיים (אוניות סוחר, ספינות דיג גדולות, מכליות קלות, כלי שיט קטנים, ואפילו סירות "איטיות" מצוידות במנועים חיצוניים). הכלים המשמשים ללוחמה היברידיה ימית יהיו מאוישים על־ידי מה שניתן לכנות "מלחים כחולים קטנים" – שאינם לובשי מדים בהכרח. אלה יהיו נטולי סימני זיהוי על בגדיהם, לא יישאו דרכונים, ואם יילכדו יכחישו את היותם חלק מכל צבא מאורגן.⁵²

היתרונות הגדולים של לוחמה היברידיה ימית לפי החוקר בריאן פלמינג (Brian P. Fleming) הם:

לוחמה זו מאפשרת למדינה לנהל פעולות הפחדה, להשפיל ולהרוס יכולות של יריב ללא זיהוי ברור, ופוטרת אותה מחובת האחריות. הדבר מאפשר מרחב פעולה גדול יותר, שכן הוא פטור מביקורת וסנקציות מצד הקהילה הבין־לאומית; לוחמה היברידיה ימית מעניקה יתרון של הפתעה, מכיוון שהאויב אינו חושד ב"חבטות"

שהוא עתיד לספוג (מודיעין מקדים); הטכניקות שלה מעניקות למשתמש שליטה אפקטיבית על הקצב ועל ציר הזמן של האירועים, בהתחשב בעמימות המובנית שלהם; היא הרבה פחות יקרה מאשר בניית פלטפורמות מסיביות לצורך ניהול לוחמה קונונציונלית.⁵³

אדמירל ג'יימס סטוורידס (James Stavridis) מראשוני ההוגים של הלוחמה הימית ההיברידי, מציין במיוחד את מתקני הנפט והגז הימיים כיעדים אטרקטיביים בלוחמה היברידי. היכולת לפגוע קשה או אפילו להרוס מתקנים מהסוגים האלה במפרץ הערבי, למשל, ללא שיוך מדינתי יכול להוות יתרון עצום עבור איראן (דבר שבפועל התממש בקיץ 2019). לדעתו, גם לקוריאה הצפונית יכולות לשבש תשתיות דומות בקוריאה הדרומית, לרבות תשתיות תקשורת תת-ימיות בין יבשות ובין מדינות. תקיפות כאלה עלולות למנוע ממשקיעים זרים להשקיע במקומות מועדים ללוחמה כזאת, ולהשפעות סביבתיות מרחיקות לכת.

ג'פרי טיל בספרו הדהן בעוצמה ימית בעולם הגלובלי מציין שהצי המלחמתי שהוא חלק מהכלים להשיג יעדים פוליטיים, חייב לתרום להתמודדות עם קשת רחבה של פעילויות פשיעה, במיוחד כאשר הן מערערות את הסדר הלאומי, האזורי או הגלובלי – בהן הסחר בסמים, הטרור הבין-לאומי והברחת בני אדם הם דוגמאות ברורות. המחיר של עימות קונונציונלי מוביל לכך שמדינות יאמצו טקטיקה האופיינית לשחקן לא-מדינתי במבצעים היברידיים כאלה שבשיטת פעולתם הם אפקטיביים יותר להשגת היעדים של הדרג הפוליטי. זאת היות שהשילוב של פעילויות צבאיות בעלות אופי בלתי רגיל, ופשיעה המתבצעות במרחב שמחצי האי קרים עד למזרח התיכון הוכחו כקשות להתמודדות עבור כוחות רגילים שהיו אמורים להסתגל. גם ציים צריכים להיות מסוגלים להתמודד עם לוחמה היברידי ואתגרים א-סימטריים, בדומה להתמודדות עם הנמרים הטמילים, משמרות המהפכה האיראניים שפועלים בשיטות נסתרות של נחילים כדי להתיש כוחות קונונציונליים, ולהביסם כמו שחוו האמריקנים, הצרפתים ואף הסובייטים בשנים 1950–1998. צי ארצות-הברית פתח במאי 2006 משרד ללוחמה בלתי רגילה (Irregular Warfare Office) מתוך הכרה שלקשת הרחבה של המשימות שענימן צריך להתמודד יש דרישות ייחודיות משלהן, ההופכות את משימותיו הרגילות של הצי למורכבות יותר.⁵⁴ היות שמדובר בסוג חדש של לחימה נדרש לפתח ברמות השונות (אסטרטגית, מערכתית וטקטית) שיטות לחימה המתאימות להתמודדות עימה, ואחד המרכיבים החשובים ביכולות הנדרשות הוא מודיעין שיוכל לספק עובדות מוצקות בנוגע לגורם המדינתי שעומד מאחורי תקיפות מעין אלה.

הלוחמה ההיברידי בכלל, ובים בפרט, היא תוצר של מערכת מרובת פגיעויות (A) (System with Multiple Vulnerabilities). גורמים רבים יכולים להשפיע על פגיעותה של המערכת לרבות קבוצות המתנגדות לנורמות ולערכים של המערכת הגלובלית. לוחמה מהסוג הזה יכולים לנהל גורמים העוסקים בפשע מאורגן, בהברחת סמים, פירטיות וסחר

⁵³ .ibid

⁵⁴ Till, 2018, pp. 44–45

בבני אדם דרך הים. ארגונים כאלה יכולים להתבסס גם על קשרים של ארגוני פשע בין לאומיים, ושחקנים המסווגים כלא־מדינתיים (Non State Actors), והדבר עלול להשית בעיות חמורות בנוגע לשאלה איזה יריב צריך להכיל ואיזה להביס. יתר על כן, לא רק הקושי לזהות מיהם הגורמים הפועלים בלחימה הזאת מאתגר, אלא גם אי־היכולת לעמוד על כוונותיהם של ארגונים אלה, כמו גם ההיערכות של הכוחות המדינתיים הנדרשים להתמודד עימם בהצלחה.⁵⁵ עם העלייה במרכיב הלחימה ההיברידיית גבר החשש מיכולת הגורמים הפועלים בשיטתה לפגוע בסדר העולמי בכלל, ובשיטת החופשי שבבסיסו עומדת הגלובליזציה. בסתיו 2019 מוקשו מכליות אחדות שעגנו במפרץ עומאן בידי כוחות לא מזוהים וגרמו להן נזק, דבר המצביע על כך שהלוחמה ההיברידיית במרחב הימי הולכת וצוברת תאוצה בשני העשורים הראשונים של המאה ה־21, ומצליחה לשרת את האינטרסים והמטרות של ארגונים או כוחות המפעילים לוחמה כזאת בלי לשאת בתוצאות הפעלתם.⁵⁶

לאחר תקופה קצרה שבה מינפה סין באזור ים סין הדרומי באמצעות צבאה הימי המכונה "כוח הים השלישי" (Third Sea Force) לוחמה מוגבלת בעלת מטרות אסטרטגיות, פוליטיות וצבאיות מצומצמות אך מצטברות, נכנסה גם ארצות־הברית ללחימה הזאת, והחלה למלא תפקיד מרכזי בסכסוך של ים סין הדרומי.⁵⁷ הצי האמריקני מגיב במבצעי חופש שיט כדי לסמן את אי־הסכמתו להכרזה הסינית על תחום המים הכלכליים שלה. לכידתו של הרכב התת־ימי הבלתי מאויש (Unmanned Underwater Vehicle – UUV) של הצי האמריקני באזור הזה סימנה את תחילת הלוחמה ההיברידיית האמריקנית שם.⁵⁸ ארצות־הברית יכולה לערוך באזור פעולות סיכול (Interdiction Operations), ולסמן נוכחות מעורפלת באזור המחלוקת, אולם מכיוון שים סין הדרומי אינו חלק מ"הטריטוריה הביתית" של ארצות־הברית, היא איננה מחויבת להשיג שליטה מלאה עליו כדי להפעיל לוחמה מהסוג הזה. הצי הסיני משתמש בצי הדיג הלאומי למטרות גאופוליטיות כחלק מהאסטרטגיה של סין לתבוע את ריבונותה על ים סין הדרומי. השירות הימי הסיני מאיים על כוחות משמר החופים של וייטנאם ושל הפיליפינים, וסין משתמשת באוניותיה לקדם את מטרותיה הריבוניות. תרחיש עתידי של לוחמה סינית היברידיית בים סין הדרומי העלה האדמירל האמריקני ג'יימס סטוורדיס.⁵⁹

⁵⁵ .ibid, pp. 38–39

⁵⁶ .Stavridis, 2016

⁵⁷ אחד הכלים החשובים ביותר של בייג'ינג – המיליציה הימית שלה או "גברים כחולים זעירים", שווה ערך ימי ל"גברים ירוקים קטנים" שהופעלו על־ידי פוטין ביבשה במשבר עם אוקראינה על חצי האי קרים – מציע להם פרסים גדולים תוך איום על הכוחות האמריקניים שמנסים לפעול באזור ולא תגור את הסינית, ואף מדינות נוספות כמו הפיליפינים, לאחר פסיקת בית הדין הבין־לאומי בהאג נגד סין בהקשר לשיטת המדידה של המים הכלכליים בים סין הדרומי.

⁵⁸ Terri Moon Cronk, "Chinese seize U.S. navy underwater drone in South China sea", **US Department of Defense**, December 16, 2016

⁵⁹ .Stavridis, 2016

בתחילת המאה ה־21 חל גידול במבצעי תקיפת מטרות בחוף באמצעות טילים מדויקים המשוגרים מכלי שיט בים כנשק מנגד (Stand Off), דבר שאיננו מותיר ספק לגבי חשיבות המרכיב הזה – זה נכון לשימוש שעשו בו האמריקנים וגם הרוסים (נגד מטרות בסוריה). עם זאת, מבצעים אמפיביים שהיו מאז ומתמיד בשלב הקריטי של החפת הכוחות והתמודדות בין הכוח הנוחת מהים ובין המגינים בחוף, מאותגרים בעת הנוכחית בצורה קשה יותר מכיוון שטילי קרקע-אוויר (SAM) וטילי חוף-ים נגד אוניות השתפרו באופן ניכר המאפשר להם לאיים על אוניות ומטוסים בטווחים הגדולים מ־200 מיל מהחוף, ואף יותר. מצב זה יכול לאפשר לכוח המגן בחוף להשתמש בכמות קטנה יחסית של כוחות כדי להגן על אזורים ארוכים של קו החוף, ולהגביל באופן מובהק את אפשרויות התוקף לנקוט מבצעים אמפיביים.⁶⁰ לפיכך, אסטרטגים ימיים מטילים ספק ביכולת להוציא אל הפועל מבצעים גדולים מהסוג הזה, שהיו שכיחים במלחמת העולם השנייה בנחיתה בנורמנדי ביוני 1944, או בנחיתה באינצ'ון ב־1950.⁶¹ גם בריאן קלארק וג'ס סלומן (Bryan Clark and Jesse Sloman) מהמרכז להערכות אסטרטגיה ותקציב האמריקני, גורסים שיש לשנות הן את הגישה האסטרטגית, והן את תפיסת ההפעלה של מבצעי נחיתה. בעיקרם את הצורך בפריסת כוחות משלוח לבסיסים באזורי מחלוקת, משם יוכלו להוציא פעילויות תקיפה אוויריות, פשיטות ותמיכה בלוגיסטיקה בטווחים קרובים יותר לשטחי האויב, ויהיו בעלי שרידות טובה יותר מאלו של כוחות הנוחתים בחוף מהים.⁶²

לעומת מבצעי נחיתה אמפיביים עלה בשני העשורים האחרונים דווקא ערכם של "מבצעי כוחות משלוח" כדרך להשגת המרכיב המדיני או הפוליטי של האסטרטגיה באמצעות כוחות צבאיים. החל מתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 מסתמנת עלייה במבצעי כוחות משותפים שאפשר לנמקם בשתי סיבות עיקריות:

1. שינוי היציבות במערכת הבין־לאומית – סוף עידן הדו־קוטביות
2. גלובליזציה – לאירועים באזור אחד יש השפעה גדולה יותר גם באזורים אחרים יותר מבעבר.

טבלה 14 מציגה את ההבדל בין צי מודרני תחרותי ובין צי בתר־מודרני שיתופי בחתך של סוגי המבצעים השונים שצי זה מבצע. יש הבחנה נוספת שהתפתחה במאה ה־21 בין "מבצעי כוחות משלוח" ובין "לוחמת כוחות משלוח" (Expeditionary Warfare). לוחמת כוחות משלוח אפשר לשייך למלחמות הפלופונסיות, מלחמת קוריאה, מלחמת פוקלנד ולשתי מלחמות עיראק (1991 ו־2003). בנוגע לממד הימי של מבצעי כוחות משלוח יצוין שאפשר כי לאלה לא תידרש מעורבות כוחות ימיים, אך מקרים כאלה הם נדירים

⁶⁰ Bryan Clark, and Jesse Sloman, **Advancing beyond the beach: Amphibious operations in an era of precision weapons**, Center for Strategic and Budgetary Assessment CSBA, November 15, 2016.

⁶¹ Geoffery Till, 2018, p. 276.

⁶² Clark & Sloman 2016.

באופיים, שכן הם מבוצעים בדרך כלל במרחק רב.⁶³ למבצעים מהסוג הזה בדרך כלל שני מאפיינים: אופן הביצוע הצבאי והמטרה הפוליטית שלשמה הם מופעלים. אופן הביצוע הצבאי יכול לכלול את המרכיב הימי, במיוחד כאשר נדרש לפעול הרחק משטח המדינה המפעילה אותם; הם מבצעי התערבות (Interventions) בעלי משך קצר (מלחמת עיראק ואפגניסטאן), אם כי לאחר מכן הם עשויים להישאר באזור למשך תקופה ארוכה ולנהל לוחמת כוחות משלוח נגד התקוממויות מקומיות (Insurgency) במשך זמן ממושך עד לייצוב המצב. במקרה כזה הם יתבססו על היכולות האינטגרטיביות של כוחות המשלוח, ובמקרים שבהם המצב ביבשה איננו יציב הם יתבססו על "בסיסים ימיים צפים" של כלי שיט מיוחדים למשימה מהסוג הזה.

טבלה 14: מבצעים מהים: צי מודרני תחרותי לעומת צי בתרמודרני שיתופי

צי בתרמודרני שיתופי Post Modern Collaborative	צי מודרני תחרותי Modern Competitive
מבצעי כוחות משלוח Expeditionary Operations	מבצעים אמפיביים
בניית יכולת ימית Maritime Capacity Building	תמרון מבצעי מהים Operational Maneuver from the Sea
צורות אחרות של תקיפת יבשה מבוססת על כלי שיט Other Forms of Sea – Based Land Attack	מבצעים הומניטריים והיענות לאסונות טבע Humanitarian and Disaster – Response Operations

הצלחתם של מבצעי כוחות משלוח ימיים מצריכה כמה יכולות המופעלות בשלבי הפעולה השונים: בניית תמונה של אזור הפעולה; תובלה ימית אסטרטגית (Strategic Transportation); הגנה על כוח ההתערבות (Force Protection); יכולת הובלת הכוחות לחוף והגדלה מהירה של כמות היחידות הלוחמות (Force Insertion and Extraction) ובגמר הפעולה להסיגן לאחור; הקרנת עוצמה בחוף עצמו; תמיכה לוגיסטית מהים בכוחות הפועלים בחוף (Sea Based Logistical Support).⁶⁴

מושג נוסף במבצעי כוחות משלוח הוא השילוביות (Joint Operations) – המידה שבה נדרש סיוע מזרועות אחרות של הצבא למבצעי כוחות משלוח, אם באמצעות סיוע אווירי, או בלוחמת השטח על היבשה. היות שיש יתרון מדיני לייצאה למבצע שמשתתפים בו גם כוחות ממדינות נוספות (כוחות קואליציה), הרי שבמבצעים משותפים (Combined Operations) נחלק הנטל בין כמה מדינות, גם אם מבחינת יעילות הלחימה מחייב הדבר ולעיתים גם פוגע ביעילות הפעולה (לדוגמה מלחמת עיראק הראשונה).

סוג נוסף של מבצעי כוחות משלוח ימיים הוא בניית יכולת ימית במדינה שעליה (או חלקים ממנה) השתלט כוח המשלוח. כזה היה למעשה חלק ממשימת כוחות הקואליציה בעיראק ובאפגניסטאן: להכשיר כוחות מקומיים שיוכלו להשתתף בייצוב השלטון החדש.

⁶³ .ibid

⁶⁴ .ibid

לנוכח הכישלונות האמריקניים בעיראק ובאפגניסטאן יש במערב נטייה להפסיק את הפעילות הזאת, ודווקא בפדרציה הרוסית, בשטחים שבהם הייתה התערבות רוסית (אוקראינה וסוריה) היא התרחבה.

הסוג האחרון של מבצעי כוחות משלוח הוא משימת סיוע הומניטרי ותגובה לאסונות. לדוגמה פעילות השייטת הגדולה של חיל הים אז ב־1953 העניקה השייטת בפיקודו של אל"ם שלמה אראל, סיוע לנפגעי הרעש באיי יוון. קבוצות מלחים וקצינים חילצו מאות נפגעים מבין ההריסות, העבירו פצועים קשה ליבשת, וקיימו במשך יומיים את הקשר היחידי בין האיים שנפגעו ובין יוון.

עוד לא נס ליחם של מבצעי כוחות משלוח גם באסטרטגיה הימית בת ימינו. עם זאת, האכזבה מהתוצאות הפוליטיות של מבצעי כוחות משלוח גדולים באפגניסטאן ובעיראק, לצד האגרסיביות שבה פועלת רוסיה במרחב הימי, גרמו למדינות אחדות באירופה, שבנו יכולות מהסוג הזה לנטוש את הפעילות ולהתמקד בהגנת חופי מדינותיהן נגד מבצעים כאלה המיוחסים לחיל הים הרוסי.⁶⁵

מהו החלק הצבאי של האסטרטגיה שעניינה בלחימה נגד הטרור הימי במאה ה־21? לצד המרכיב הצבאי של האסטרטגיה הימית נעשה שימוש גדל והולך עם השנים גם במרכיבים אחרים של האסטרטגיה הימית כמו המרכיב הבין־לאומי, הממד המדיני־דיפלומטי והממד הכלכלי. דוגמה לשימוש במרכיב הבין־לאומי במלחמה בטרור הימי היא האספה ה־14 של הארגון הימי הבין־לאומי שהתכנסה בנובמבר 1985, ובה הציעה ארצות־הברית לנקוט כמה צעדים כדי למנוע פעולות בלתי חוקיות אלה, הצעה שזכתה לתמיכה נרחבת. ההחלטה שאומצה באספה נגעה לנקיטת צעדים למניעת מעשים בלתי חוקיים המאיימים על בטיחות האוניות, ביטחון נוסעיהן ואנשי הצוות, והיא פורסמה ב־1986 מטעם ועדת הבטיחות הימית של הארגון. למרות שפיגועי הטרור של ספטמבר 2001 בארצות־הברית לא נשאו אופי ימי, הם הובילו להעמקת החקיקה והאסדרה (הרגולציה) הבין־לאומית בנושא, לרבות הצטיידות האוניות באמצעים שיאפשרו להן להודיע מוקדם ככל האפשר על ניסיון השתלטות של ארגוני טרור.

הממד הצבאי־ימי החדש של האסטרטגיה גובש על־ידי צי ארצות־הברית, והמסמכים הראשונים לגביו התחילו להתפרסם כשנה לאחר אירועי 11 בספטמבר. במהלך העשור שלאחר מכן פרסם חיל הים האמריקני לא פחות מ־14 "מסמכי פסגה" (Capstone Documents), תשעה מהם בזמן כהונת הנשיא בוש הבן. למסמכים היה אופי הצהרתי ושל כוונה אסטרטגית (חלקם נותרו מסווגים ואינם זמינים לעיון וניתוח), וכמותם כמעט פי שניים מבשנות ה־90. כמות גדולה זאת שיקפה למעשה את האיזודאות הרחבה שאפיינה את תפקידו של הצי האמריקני בהתמודדות עם המשמעויות הפוליטיות והצבאיות של תקיפות 11 בספטמבר, בנסותו לפתח את הסיפור הימי ולהרחיבו בנוגע לשימוש בכוח הימי כדי להילחם בטרור. הצי האמריקני השתתף בוויכוח שהתנהל בקרב גורמי ביטחון בארצות־

⁶⁵ G. O'Dwyer, "Sweden, Finland, sharpen amphibious readiness in Baltic", *Defense News*, September 6, 2015.

הברית בשאלה: האם נדרש לתכנן מלחמה ארוכה, א־סימטרית, נגד טרוריסטים ושאר שחקנים היברידיים או לא־מדיניים, או שמא לצורך כך אפשר להסתפק במבצעי כוחות משלוח? לדעת סבסטיאן ברונס שחקר זאת, ריבוי המסמכים משקף גם את מדיניותו של מזכיר ההגנה האמריקני דונלד רמספלד להעניק בכירות לדרג האזרחי של הפנטגון על הדרג הצבאי. ריבוי זירות וצורך בהתערבות הניע את רמספלד להגדיר ב־2001 את האסטרטגיה האמריקנית שכונתה "אסטרטגיית 4-1-2-1",⁶⁶ שלפיה, על ארצות־הברית להצטייד ביכולת להגן על אדמתה מצד אחד, להיות מסוגלת להרתעה אפקטיבית בארבע זירות אחרות מהצד האחר, להכריע בבירור בשתיים מהן, ולהשיג ניצחון מוחץ (החלפת משטר) באחת. להשקפה הזאת היו השלכות ישירות על בניין הכוח, תפיסת ההפעלה והאמצעים שנדרשו להתאמה למציאות החדשה המתהווה, כפי שניסח זאת רמספלד: "היערכות לעתיד תחייב אותנו לחשוב בצורה שונה ולפתח את סוג הכוחות שיכולים להסתגל במהירות לאתגרים חדשים ולנסיבות בלתי צפויות".⁶⁷

בהתאם לקו החשיבה הזה אמור היה צי ארצות־הברית להגדיל את כמות כלי השיט שברשותו כדי לעמוד בהנחיות מזכיר ההגנה מצד אחד, ולמצוא פתרונות לצרכים המבצעיים החדשים של לוחמה חופית מן הצד האחר. תפיסה זו נוסחה בהמשך כמסמך תפיסות הפעלה גלובליות (Global Concept of Operations) ל־2003.⁶⁸ ברונס מציין את ריבוי הגורמים במטה הצי (OPNAV) שעסקו בנפרד בגיבוש האסטרטגיה הימית בשנים 2003–2002 ויצרו בלבול ויריבות בירוקרטית בין גורמים שונים במטה הצי בראשות אדמירל ורנון קלארק (Vernon E. Clark) מפקד חיל הים האמריקני. רק בתום כהונתו של רמספלד ב־2006, ולאחר מינויו של אדמירל מולן למפקד חיל הים, חזר התכנון של האסטרטגיה הימית לתלם. כך תהליכי התכנון עברו אופטימיזציה, וב־2006 התפרסם מסמך תפיסת ההפעלה של חיל הים (Naval Operations Concept) שהוביל ב־2007 למסמך הידוע בשמו "אסטרטגיה ימית משותפת למאה ה־21 בנושא העוצמה הימית".⁶⁹

צרפת נדרשה לנושא האסטרטגיה הימית הצרפתית בפרסום ב־2015 בנושא הטרור והפירטיות וציינה כך:

צרפת מוגדרת בשמה כיעד מועדף לקבוצות הטרור הבין־לאומיות העיקריות. בניגוד לפירטיות, כלי שיט צרפתיים נתפסים גם הם כיעד מועדף לתקיפה, ובמיוחד אוניות הצי הצרפתי. אומנם האיום הוא גלובלי, אך קיימים אזורים הנמצאים בסיכון

⁶⁶ Mike Mullen, "Global concept of operations", **US Naval Institute, Proceedings Magazine**, April 2003.

⁶⁷ Donald Rumsfeld, "21st Century Transformation": Remarks given at the National Defense University, Washington, DC., 31 January 2002, as cited in Robert Work, **The littoral combat ship: How we got here, and why**, Washington, DC: Pentagon, Undersecretary of Navy, 2014, 4.

⁶⁸ Work, 2014, p. 3.

⁶⁹ Bruns, 2018, Ch. 6, pp. 181–182.

גבוה אם בעקבות קרבנם לאזורי סכסוך, או עקב מיקומם הגאואסטרטגי המיוחד כמו מְצָרִים צרים, נמלים ואזורי המתנה שלהם ונתיבי שיט אסטרטגיים.⁷⁰ בנוגע לתרחישי התקיפה האפשריים בצרפת נכתב במסמך שהם מגוונים וכוללים בין היתר:

שיבוש באספקת האנרגיה של צרפת, לקיחת אזרחים צרפתיים כבני ערובה, שימוש בנשק קינטי נגד כלי שיט צרפתי, או הרס על-ידי חומרי נפץ שהוחבאו במכולה, והסתננות של אנשי ארגוני טרור, נוסעים או מהגרים בלתי חוקיים.⁷¹

המסמך מצביע על יעד תקיפה אטרקטיבי בדמות אוניות הנוסעים הענקיות השטות לאחרונה בהיקפים הולכים וגדלים בים התיכון. האסטרטגיה הימית הצרפתית קובעת ארבעה תחומים שבהם צריכה צרפת לרכז מאמצים:

- פיתוח מנגנון של חילופי מודיעין בתחום הימי עם עוד גורמים ומדינות.
- אופטימיזציה של מערכות הבידוק המפקחות על עליית נוסעים ואנשי צוות למטוסים, על תנועת כלי רכב ומשאיות.
- הגברת שיתוף הפעולה עם גורמים מהמגזר הימי הפרטי, לרבות שירותי הנמלים.
- הטמעת פתרונות טכנולוגיים חדשים לאבטחת אוניות ומשא, ובתוך כך הערכת מצב מתמדת לגבי התפתחות האיום עם גורמים מדינתיים ואחרים ברחבי העולם הקשורים למרחב הימי.⁷²

בריטניה מציינת במסמך האסטרטגיה הימית הביטחונית שלה שבהערכת הסיכונים שנעשתה לקראת כתיבת המסמך נמצא שהטרור הימי מוערך כסיכון הראשון (מתוך שישה סיכונים) לשנים 2014–2015 (The Maritime Security Risks for 2014–2015).⁷³ בהתאם לכך גם נקבע כיעד מספר 5: "להגן על המשאבים ועל אוכלוסיית בריטניה והשטחים מעבר לים מפני פעילות בלתי חוקית ומסוכנת, כולל פשע מאורגן וטרור חמור".⁷⁴ המשך המסמך הוא דוקטרינת הפעולה של הצי המלכותי, חיל האוויר ויחידות מארינס מיוחדות למתאר זה.⁷⁵

סנקציות כלכליות נגד גורמים תומכי טרור נכנסו לפעולה לאחר שהתבררו מהם מקורות המימון של גורמי טרור בכלל, ואלה הפועלים בים בפרט, ומיהם הגורמים הפועלים בסיוע לטרור (ראו: איור 92 ו-93). כך למשל הודיע הממשל האמריקני בקיץ 2018 שיפעל נגד אונייה איראנית ששייטה במשך חודשים ארוכים בדרום הים האדום בסמוך לחופי

⁷⁰ France Premier Ministre, 2015, pp. 22–23.

⁷¹ .ibid

⁷² .ibid, p. 23

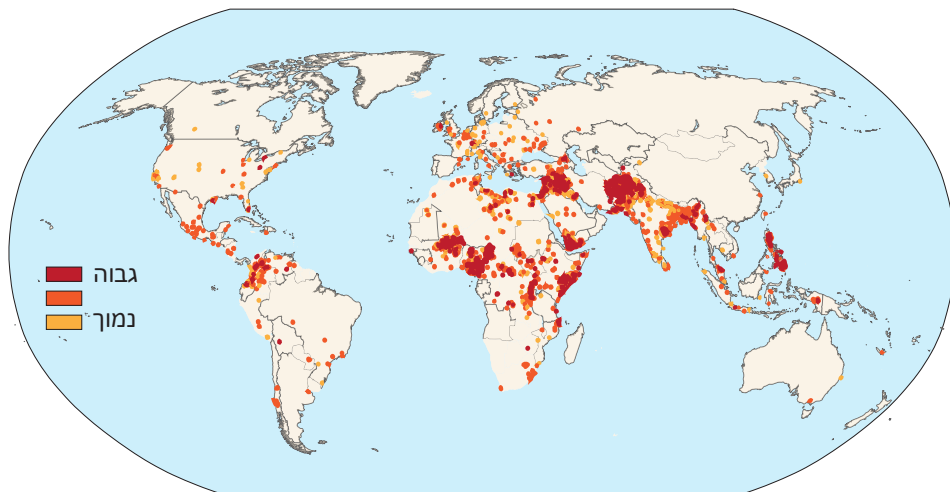
⁷³ .UK Government, 2014, p. 19

⁷⁴ .ibid, p. 33

⁷⁵ .ibid, p. 35

תימן, שעל־פי מידע מודיעיני סיפקה סיוע צבאי ניכר למורדים החות'ים בתימן.⁷⁶ האונייה "סאוויז" (Saviz) זוהתה כבר בתקופת ממשלו של הנשיא אובמה כמסייעת לטרור הימי, ואף נכללה ברשימת כלי השיט שעליהם הטילה ארצות־הברית סנקציות, אך הוצאה מהרשימה כחלק ממאמציו להגיע ב־2015 להסכם הגרעין עם איראן. ממשל הנשיא טראמפ, שפרש מהסכם הגרעין עם איראן באופן חד־צדדי, חידש כחלק מהרחבת הסנקציות על איראן בנובמבר 2018 את הסנקציות נגד האונייה האיראנית "סאוויז" שזוהתה כ"אוניית האם" המוצבת בים האדום, ומסייעת למורדים החות'ים לתקוף אוניות אזרחיות וצבאיות, ומגדילה בכך את פעולות הטרור הימי באזור מפרץ עדן ומְצַר באב אל־מנדב. הסנקציות ימומשו גם בנוגע לפעילות הנמלים באיראן, ענפי הספנות והספנות, ושאר החברות המסונפות אליה. ישראל היא אחת המדינות שחוותה בשנות ה־70 של המאה ה־20 פעולות טרור שיזמו ארגונים פלסטיניים, הפיקה במהירות לקחים ולמדה כיצד להתמודד עימם בהצלחה ניכרת.⁷⁷

אזור 94 מתאר את ארבע הדרכים העיקריות שעל־פי הניסיון הישראלי יש לנקוט כדי להילחם בטרור בהצלחה: מודיעין, דוקטרינת הפעלה מתאימה, אמצעים טכנולוגיים והפעלת כלי מדיניות מתאימים.

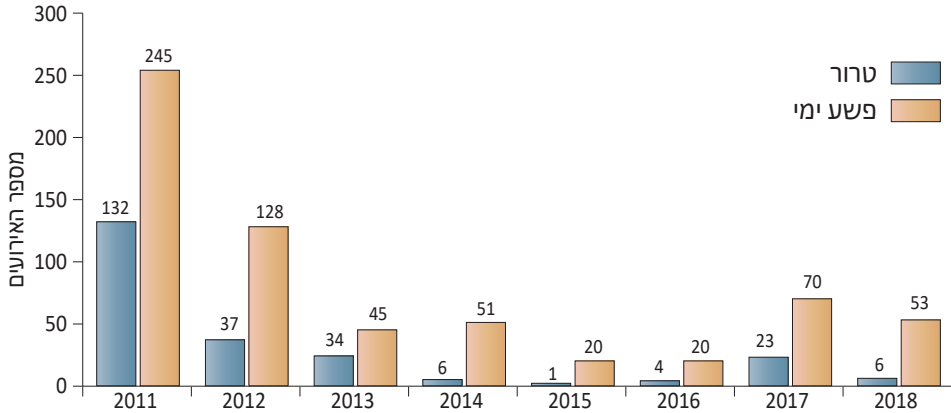

איור 92: תקיפות טרור ברחבי העולם ב־2017: מוקדים ורמת אינטנסיביות⁷⁸

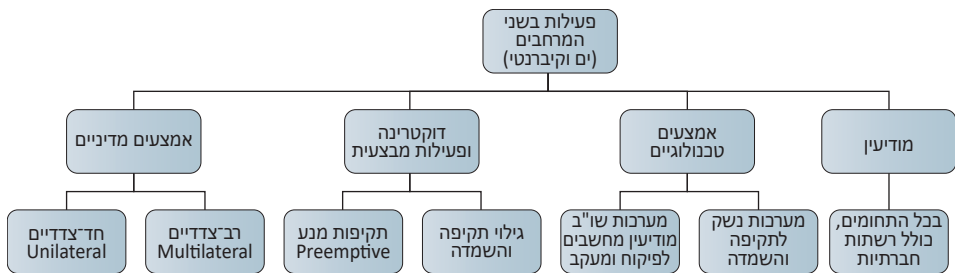
⁷⁶ Adam Kredo, "Trump to sanction Iranian ship identified in facilitating terror strikes", *Washington Free Beacon*, August 14, 2018.

⁷⁷ ראו הרחבה על המקרה הישראלי בפרק "ניתוח אירוע – התמודדות ישראל עם הטרור הימי" בספר זה.

⁷⁸ Global Terrorism Database.

איור 93: תקיפות טרור כחלק מכלל הפשיעה הימית באוקיינוס ההודי בשנים 2011–2018

איור 94: דרכי פעולה ללחימה בטרור במרחב הימי והקיברנטי

סיכום

איום הטרור על הסדר הימי, הגם שהופעתו במרחב הימי התעכבה ביחס לטרור היבשתי, הולך וצובר תאוצה. מאחר שהפעילות במרחב הזה גדלה בעקבות הגלובליזציה הוא נהיה כר פעילות אטרקטיבי ביותר למימוש מטרותיו הפוליטיות של הטרור. שיטות לחימה א-סימטריות והיברידיות עם הצגת התוצאות באמצעי התקשורת השונים מאפשרות לטרור להשיג את מטרותיו הפוליטיות, החברתיות והכלכליות. פעילות הטרור הימי במרחב הנוסף – המרחב הקיברנטי – מציבה אותה כאיום אסטרטגי על השלום והשגשוג העולמי.

על רקע השינויים במאפייני המרכיב הצבאי של האסטרטגיה הימית התחילו אף אסטרטגים והיסטוריונים ימיים להידרש לנושא, ובדקו את הסתגלותם של ציים למציאות החדשה. נוסף על כך, הם ניתחו את המערכת במאה ה-21 שמאפיינה העיקרי הוא הגלובליזציה לצד מאפיינים נוספים כמו דינמיות גבוהה וההיררכיה שאיננה קבועה בה. בהתאם לכך מציע טיל שיטה לסווג את ציי המלחמה (Taxonomy) לשלושה סוגים

עיקריים: צי מלחמה "מיושן", צי מלחמה מודרני וצי מלחמה בתר־מודרני (טבלאות 15, 16, 17).⁷⁹ מטבע הדברים, לא נדון בציי מלחמה מיושנים.

לפי טיל, מאפייני מדינה מודרנית כוללים ייצור תעשייתי המוני, תחרותיות מונעת על־ידי ציפיות ריאליסטיות המשמשות במאבק של מי מקבל מה, מתי וכיצד משאבים, טריטוריה, כוח והשפעה מתחלקים. לעומת זאת, מדינה בתר־מודרנית יעילה הן מבחינה כלכלית והן מבחינה חוקתית, מתבססת על מידע עדכני בנוגע למצב הכלכלי, פתוחה לשיתופי פעולה בין־לאומיים, ומכירה בקיום תלות הדדית.⁸⁰

החלוקה איננה מצביעה על היותו של צי בתר־מודרני "טוב יותר" מצי מודרני, אך משקפת את הראייה המערבית המזהה את תזוזת המשימות והמבצעים שציים מערביים מבצעים בתחילת המאה ה־21. תזוזה מהגישה המסורתית של עליונות ימית ושלטה ימית להתמודדות עם אופייה החדש של הלוחמה הימית, כפי שהיא נצפית בעיני החוקרים הימיים בתקופתנו.

טבלה 15: חלוקה דיכוטומית למאפיינים של ציי מלחמה

צי בתר־מודרני	צי מודרני
ציים לא מסורתיים	ציים מסורתיים
ציים לא קונוונציונליים	ציים קונוונציונליים
ציים המשתפים פעולה ביניהם (Collaborative)	ציים מתחרים (Competitive)
ציים מכווני מערכת	ציים מכווני מדינה

טבלה 16: מאפייני צי מלחמה מודרני

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות
שליטה ימית (Sea Control)	אימוץ הגישה המהינית והכנות להתמודדות צי נגד צי (לחימה סימטרית)
הרתעה גרעינית והגנה מפני טילים בליסטיים (Nuclear Deterrence & Ballistic Missile Defense)	שמירת יכולות הרתעה גרעיניות בים לרבות כלל אמצעי התמיכה במשימה הזאת כמו הגנה בפני טילים בליסטיים
הקרנת עוצמה מהים (Maritime Power Projection)	איננה תומכת בהתערבות כוחות ליברליים (עיראק, אפגניסטאן), ולכן איננה בונה צי של כוחות משלוח משותפים אלא יכולות אמפיביות עצמאיות
שמירת הסדר הבלעדי בים (Exclusive Good Order at Sea)	התמקדות בהגנה על ריבונות המדינה והאינטרסים שלה בתחומי ה־EEZ, והיעדר נטייה להשתתף בכוחות משימה משותפים ללחימה בטרור ופירטיות ימית
שימוש תחרותי ב"ספינות תותחים" כדי לסייע לדיפלומטיה באמצעות, סיוע, שכנוע הרתעה וכפייה (Competitive Gun Boat Diplomacy)	הימנעות מלהיכנס לשותפות בתחומים כמו: Global Maritime Partnership

⁷⁹ Geoffrey Till, "Maritime strategy in a globalizing world", *Orbis*, 51(4), (2007), pp. 569–575.

⁸⁰ *ibid*.

טבלה 17: מאפיינים של ציי מלחמה בתרמודרניים (Post Modern Navies)

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות	דוגמאות
שליטה ימית (Sea Control)	המטרה זהה לזו של ציי מודרני, אך הפעילות מצומצמת יותר בים הפתוח ורבה יותר במים החופיים, כי אופי האיום באזור זה שונה ומאתגר יותר. בדרך כלל לא מדובר על מלחמת ברירה אלא מלחמת צורך, מכיוון שקיים חופש שיט, והשליטה שונה במהותה מהמסורתית.	פעילות צי ארצות הברית במפרץ הפרסי; פעילות חיל הים הישראלי במלחמת לבנון השנייה
מבצעי כוחות משלוח (Expeditionary Operations)	מכיוון שרוב המשברים מתרחשים ביבשה יש חשיבות לפעולה של הצי מהים לסייע לנעשה ביבשה, ולכן ההדגש לכוח הוא לא "מה הכוח יכול לעשות בים", אלא "מה הוא יכול לסייע מהים".	הכוח הרב־לאומי מול חופי סומליה; כוחות משלוח צרפתיים או בריטיים לאזור האוקיינוס השקט-הודי
מבצעי שמירת יציבות או סיוע הומניטרי (Stability Operations/ Humanitarian Assistance)	דומה למדי לפעילות כוח רב־לאומי, ולעיתים הצי משתמש באותן יכולות, שבעיקרן פעולות לרווחת תושבי האזור, ואפשר לכנות גם אסטרטגיה של פילנתרופיה של ספינות תותחים.	הכוח נגד פירטיות וסמים במפרץ עדן
שמירת הסדר הטוב והכולל בים (Inclusive Good Order at Sea)	הגלובליזציה זקוקה לסדר טוב הן במרחב הימי והן ביבשה. מדינות חופיות חלשות אינן מסוגלות לקיים רגולציה וכן תנועה חופשית ובטוחה של אנשים וסחורות. במקרים של פירטיות, סמים, תפוצת נשק וטרור בין־לאומי הציים ממלאים תפקידי שיטור והפעלת כוח שונה מאשר במלחמה.	הכוח נגד פירטיות וסמים במפרץ עדן
דיפלומטיה ימית משותפת (Cooperative Naval Diplomacy)	מתמקדת בהשגת תמיכת דעת קהל, תקשורת והפצת עקרונות ליברליים ברחבי העולם.	הסיוע לקורבנות הצונאמי ב־2004

לפי גישתו של מהן, על־פי תהליכים שהתרחשו בעבר יש ניסיון לחזות מגמות בעתיד, נובל להצביע על שש סוגיות שהמאה ה־21 כנראה מזמנת בתחום האסטרטגיה הימית:⁸¹ הסוגיה הראשונה קשורה לתחזיות של מדינות השואפות וגם בעלות היכולת להיות מעצמות ימיות בעשורים שיבואו. נקודת המוצא הטובה היא לזכור את הדגש של תוקידידס (Thucydides) להיבטי "כבוד", "פחד" ו"אינטרסים", ולבחון עד כמה דחפים כאלה אכן מאפיינים שתיים מהמדינות בעלות השאיפות בתחום הזה – סין והודו. יש לזכור ששאיפות לחוד, והיכולת לממשן לחוד, והשתיים לא תמיד עולות בקנה אחד. המרכיבים של עוצמה ימית לפי מהן הם אומנם מדדים יעילים כדי להגדיר אם למדינה מסוימת יש כל התנאים המקדימים להשיג עוצמה ימית, אך בימינו אפשר להוסיף להם גם מדדים כמו: צמיחה כלכלית, יכולת פיסקלית, תחכום טכנולוגי, חברות בארגונים בין־לאומיים ומנהיגות

81 Mahan, 1902

אסטרטגית. אלה הם התנאים הבסיסיים להצלחה במרחב הימי. ככל שהדבר נוגע להודו וסין, הרי ניתוח אירועים היסטוריים מצביע על הקשיים שחוו מדינות בעלות אוריינטציה יבשתית כאשר הן רוצות להפוך למעצמות ימיות.

הסוגיה השנייה בוחנת את תהליך חלוקתה מחדש של העוצמה הימית בין מעצמות עולות במאה ה־21: אם אכן יעלו בעשורים הקרובים מעצמות ימיות חדשות (כדוגמת סין והודו), נשאלות השאלות: האם עלייתן תוביל בהכרח לסכסוכים ימיים אלימים כפי שחוונו בעבר? האם הסבירות לפריצת מלחמה בעתיד גדולה יותר עקב עלייתן המתמשכת במשך זמן של מעצמות ימיות חדשות, או האם הגאוגרפיה, הנשק הגרעיני והתלות הכלכלית ההדדית הגוברת, ירסנו לחצים אלה?

הסוגיה השלישית בודקת את השאלות: האם סין, על־פי התפיסה של האסטרטג הצבאי הסיני סון טסו (Sun Tzu), תחפש להשיג ניצחון ללא מלחמה?⁸² האם סין עלולה לשגות בהערכת התגובה האמריקנית לגבי פעילות תוקפנית שהיא נוקטת, כפי ששגו בכך בעבר כמה אויבים של ארצות־הברית? אילו פעולות יכולה ארצות־הברית לנקוט כדי להניא או להרתיע מדינות כמו סין מלהשתמש בכוח?⁸³

הסוגיה הרביעית נדרשת לבחון את השאלות: מה עשויה להיות זירת ההתמודדות האפשרית (בהנחה של פריצת סכסוכים או משברים)? האם הזירה יכולה להיות בכל שוליה של "אירו אסיה": האוקיינוס הארקטי, הים הבלטי, הים השחור, המפרץ הפרסי, האוקיינוס ההודי ומערב האוקיינוס השקט? יש לזכור כי בעבר התחיל הסכסוך במקום אחד אך התפשט במהירות לזירות אחרות. התבטאויות של בכירים אמריקנים בעת האחרונה מרמזות על כך שיש לראות שתי זירות אלה כישות אחת, או כפי שהם מכנים אותה "זירת האוקיינוס השקט-הודי" (Indian Pacific Region).

הסוגיה החמישית קשורה לממד הבין־לאומי של האסטרטגיה הימית של המאה ה־21. לפי ניסיון העבר, בריתות ושותפויות אחרות יהיו חיוניות כדי לשמר את השלום, ואם יידרש – גם לניהול המלחמה. מסתמן שארצות־הברית תנצל בריתות קיימות, ואף תנסה ליצור מערך חדש של בריתות. סין ללא ספק, תנסה להפעיל תערובת של כפייה צבאית ותמריצים כלכליים כדי להילחם בארצות־הברית ובבעלות בריתה, וכמו כן תיאלץ להקים מערך בריתות שישמור את מקורות האנרגיה המרוחקים שלה ואת אבטחת נתיבי השיט שהם משונועים בהם לסין. לפיכך יאלצו הסינים לכרות בריתות חדשות בדרום היבשת האסייתית כדי לאפשר פריסה קדמית של הצי הסיני בנמלי מפתח באזור.

הסוגיה השישית תעסוק מן הסתם במאפיינים האפשריים של הלוחמה הימית העתידית במרחב הימי עצמו. אלה ידרשו לבחון את המשמעויות של אבטחת השליטה בים, או לפחות השליטה בזירה מסוימת באמצעות הפעלת הצי, הקרנת עוצמה מהים או

⁸² התיעודים על־פי תורתו של סון טסו הם (מהטוב לגרוע): להכריע את האויב ללא כל קרב, לסכל את האסטרטגיה של האויב, לכרות בריתות נגדו, להתעמת איתו בשדה הקרב ולהטיל עליו מצור.

⁸³ Graham T. Allison, **Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?** New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017.

מבסיסים ימיים ליבשה שבה פועלים כוחות יבשה בסיוע אווירי, וכן ניהול מערכה כלכלית ולוגיסטית באמצעות מניעת (Interdicting) חופש השיט הזה מהאויב. לצד ההיבט של התפיסה תיכונה בדיקה מתמדת כיצד ועד איזה גבול ההתפתחות וההפצה של טכנולוגיות חדשות (כגון נשק מנגד ארוך טווח ומדויק, הלוחמה הקיברנטית, מערכות בינה מלאכותית ומערכות הפעלות בחלל, רשתות מחשבים) יכולות לשנות, להפוך לבלתי אפשריות כספית, או אפילו להחליף את המשימות המסורתיות בלוחמה המודרנית של המאה ה-21.

היות שהעתיד תמיד משטה בנו, ראוי יהיה להידרש לסוגיות אלה, ובמיוחד לשאלות ולדילמות שהן מציגות.

האתגרים החדשים במרחב הימי משפיעים על התפתחותן של האסטרטגיות הימיות של הציים הגדולים בעת המודרנית, וכן על תוכנית בניין הכוח הימי. המגמות המתפתחות באסטרטגיות הימיות בנות זמננו לא מבשרות על חזרתן של הצורות הקלאסיות של לוחמה ימית כמו "קרבות ההכרעה" מבית מדרשו של מהן, שהיו נפוצות במלחמות העולם. המעצמות הגדולות כמו ארצות הברית, סין ורוסיה מנסות להתאים את האסטרטגיות הימיות שלהן למציאות המתפתחת, וציים עולים אחרים כמו של הודו, מנסים באמצעות האסטרטגיה הימית לעצב את תוכנית בניין הכוח והדוקטרינה שלהם. גם מדינות שהיו בעבר בעלות הגמוניה ימית כמו בריטניה, צרפת ויפן מנסות לבנות אסטרטגיה ימית שתמשיך לשמור אותן כשחקנים פעילים במרחב הגלובלי, אם באמצעות אסטרטגיות של שיתוף, או בדרכים אחרות. למרות הקביעה הזאת, עדיין נשאלת השאלה: האם עליית כוחות ימיים חדשים במאה ה-21 כגון סין והודו, והמאבק המחרף בין המדינות על המשאבים הנמצאים בים, עלולים להוביל על-פי "קללת תוקידידס" לעימותים אלימים בדומה לאלה שהיו בתקופות קודמות בהיסטוריה?⁸⁴ תופעת מרוץ החימוש הימי שהייתה אחת הסיבות לפרוץ מלחמות העולם הראשונה והשנייה הופכת למציאות קיימת בדרום מזרח אסיה ובמזרח; פעולותיה של סין במרחב ים סין הדרומי המתריסות נגד ביסוסן על סדר המשפטי, מאתגרות את פעולותיו של צי ארצות הברית באזור הזה ב"מבצעי חופש שיט", ועלולות להוביל להתלקחות מקומית.⁸⁵ פעולותיה של סין באזור מקרינות על הציים של המדינות האחרות באזור (יפן, וייטנאם והודו), ודוחפות אותן להקצות משאבים לפיתוח יכולותיהן הצבאיות, לרבות בצי המלחמה שלהן. פרופסור ג'יימס הולמס ופרופסור יושי יושיהרה (James Holmes and Toshi Yoshihara), המכללה הימית למלחמה ארצות הברית, מכנים את האסטרטגיה שסין מפעילה באזור הזה בשם "אסטרטגיית אזורי

⁸⁴ קללת תוקידידס (Thucydides Curse) היא מושג בתחום מדע המדינה המתאר מצב שבו כוח כלכלי עולה קרא תיגר על המעצמה המובילה. רוב המצבים שנחקרו הסתיימו בסופו של דבר בעימות בין שני הכוחות. אחד המקרים הראשונים היה עלייתה של אתונה והפחד שהיא החדירה בספרטה, שהפכו את המלחמה לבלתי נמנעת". המשפט נכתב על-ידי ההיסטוריון היווני תוקידידס בנוגע לסיבת פרוץ המלחמה הגדולה בין אתונה לספרטה במאה ה-5 לפנה"ס, ומאז נעשה בו שימוש לתיאור מצב דומה בתחום היחסים הבינלאומיים.

⁸⁵ זוהי גם מסקנתם של קאוורלי ודומברובסקי במאמרם Jonathan D. Caverley and Peter Dombrowski, *Cruising for a Bruising: Maritime Competition in an Anti-Access Age*, *Security Studies*, 29(4), (2020b), pp. 671–700.

אפורים" (Gray Zones Area Strategy), אשר מבוססת על יצירת "מראית עין" של ריבונות שנויה במחלוקת על איים, המרחב הימי שסביבם והמרחב האווירי שמעליהם. באסטרטגיה הזאת מפעילה סין אמצעים ימיים צבאיים ושאינם צבאיים לשם כפייה על אחרים שיעשו את רצונה בתחום הימי.⁸⁶

כל העדויות מצביעות על כך שסין תמשיך לנצל את העוצמה הטכנולוגית שפיתחה בעשורים האחרונים כדי לפתח אמצעי לחימה מתוחכמים יותר כמו מוקשים ימיים, צוללות בעלות חתימה אקוסטית נמוכה יותר, חיישנים מתוחכמים יותר, מערך טילים מאיים יותר ושיטת לחימה באזורי מים חופיים. כמו כן, בשנים האחרונות פיתחה סין אסטרטגיות שנועדו לפגוע בפעולתן של מערכות טכנולוגיות אמריקניות או לנטרלן, אם באמצעות לוחמה במרחב הקיברנטי, או לוחמה אלקטרונית אחרת כשיטת לחימה חסכונית שנועדה לאתגר את יתרונו האיכותי והכמותי של הצבא האמריקני. לאחרונה התרבו הקולות המתריעים שהבעיה המרכזית שתעמוד בפני האמריקנים אם יתפתח עימות בין הצדדים תהיה בעריכת מבצעים שבהם התקשורת בין כוחותיהם תהיה "משובשת או בהיעדר תקשורת" (Degraded or Denied Communications Environment – D2CE).⁸⁷ כל אלה ימשיכו להיות מיועדים לערער על ההגמוניה האמריקנית ששררה מתום המלחמה הקרה, ויהיו מלווים בשימוש במנופים גאופוליטיים וגאו-כלכליים כלפי מדינות האזור שעלולות להעבירם לצד של סין (לדוגמה, מקרה הפיליפינים בסכסוך שהתפתח בים סין הדרומי), או להביאם "להישאר על הגדר" (Hedging) כפי שנקטו חלק מחבר מדינות דרום-מזרח אסיה (The Association of Southeast Asian Nations – ASEAN) בסכסוך הזה.

לצד התפתחויות אלה מדינות סוררות כמו קוריאה הצפונית ואיראן לא יחסו כנראה להמשיך ולאתגר את המעצמות הימיות, ובמיוחד ארצות-הברית, בסדרת מעשי אלימות במרחב הימי כמו הטבעת הקורבטה של הצי הדרום קוריאני "צ'יאונג" (ROKS Cheonan) בנובמבר 2010, או הפגיעה של כוחות משמר המהפכה האיראנית במכליות והפלת מל"ט אמריקני ביוני 2019.

בניית יכולת ימית (Maritime Capacity Building)

בניית יכולת ימית ובניית סיוע הומניטרי קשורות לציים בתרמודרניים משום שהן מחייבות שיתוף פעולה עם ציים אחרים (ולא תחרות) כדי להשיג יכולת זאת או למלא את המשימה. אפילו הצי החזק ביותר בעולם – צי ארצות-הברית – מודה שאין ביכולתו להגן על המערכת הבין-לאומית מול כל האיומים שעומדים בפניו, ולפיכך הוא זקוק לשיתוף פעולה של בעלות ברית ושותפים בעלי יכולת להשתתף במשימות מהסוג הזה.⁸⁸ בניית יכולת ימית עוזרת

⁸⁶ James R. Holmes & Toshi Yoshihara, "Deterring China in the 'Gray Zone': Lessons of the South China sea for US alliances", *Orbis*, 61(3), (2017), p. 339

⁸⁷ Travis K. Suggs, *Overcoming degraded communications under A2AD: A doctrinal solution*, Naval War College, Newport, R.I. 2014

⁸⁸ Till, 2018, p. 299

לשותפים לשפר את יכולות ההגנה והיכולת הביטחונית שלהם, כמו גם את עמידותם, ולכן תורמת לביטחון הברית. בניית היכולת הימית יכולה להכיל סוגים שונים של תמיכה, החל בייעוץ אסטרטגי במגזר הביטחון ובניית מוסדות, המשך בפיתוח כוחות מקומיים דרך חינוך והכשרה, או ייעוץ וסיוע בתחומים מיוחדים כמו לוגיסטיקה או הגנת סייבר. דוגמאות לבניית יכולת ימית כזאת מוצאים בשיתוף הפעולה של הצי האיטלקי והצי הלווי במשימה של מניעת מעבר של פליטים בדרך הים לאירופה, או בבסיסים הימיים המוקמים בשטחן של מדינות שונות במפרץ עומאן ובמפרץ הפרסי על-ידי ארצות-הברית, בריטניה, צרפת והודו כדי לאפשר הגנה על תעבורת הנפט מאזור זה לארצות היעד.

סיוע הומניטרי ותגובה לאסונות טבע (Humanitarian Assistance and Disaster Response)

הסיוע ההומניטרי כולל סיוע של הצי המלחמתי במקרים של אסונות טבע המתרחשים ברחבי העולם. טיל מצוין שלמרות שהצי האמריקני שילב משימה זאת לאסטרטגיה הימית שלו רק ב-2007, הרי שבין השנים 1970–2000 השתתף הצי האמריקני ב-366 אירועים שבהם הושיט סיוע הומניטרי למדינות שונות שאסונות טבע פקדו אותן.⁸⁹ גם במגפת הקורונה שלח חיל הים האמריקני את אוניית בית החולים שלו (USNS Comfort) לעגון בעיר ניו-יורק כדי לסייע וגם לאשפז באונייה נדבקים מהנגיף.⁹⁰ יש לציין כי שייטת 1 של חיל הים הישראלי פעלה במשימה דומה כבר באוגוסט 1953 באזור קפלוניה, איתקה וזקינתוס שם התרחשה סדרת רעידות אדמה בעוצמה של 7.2 בסולם ריכטר. מפקד השייטת, אל"ם שלמה אראל וצוותו, חשו לסייע לתושבי המקום במזון ובסיוע רפואי, וזכו להערכה ולהוקרה מצד ממשלת יוון בעקבות הגעתם המהירה לאזור, והסיוע שהגישו לנפגעים.⁹¹ על החשיבות שמייחס נשיא ארצות-הברית ג'ו ביידן לנושא ניתן לראות בהוראה שהוציא למשרד ההגנה האמריקני לכלול תרחישים הנובעים משינוי אקלים באסטרטגיה הביטחונית החדשה (National Defense Strategy) שתיכנס לתוקף ב-2022, במשחקי המלחמה שהפנטגון עתיד לקיים.⁹² גם בתחום מדעי המדינה חוקרים בולטים כמו איש מדעי המדינה מאוניברסיטת פרינסטון, רוברט קיהון (Robert Keohane) דורשים לחקור את שינויי האקלים. לדבריו: "כדיסציפלינה, אנו אנשי מדעי המדינה נמצאים במקום הטוב ביותר לנסח מחדש את נושאי האקלים בדרכים שאפשר לתמרץ אותן. אנחנו יכולים לעשות זאת

⁸⁹ .ibid, p. 300

⁹⁰ Keshia Clukey, "Hospital ship USNS comfort being deployed to New York", gcaptain.com, March 18, 2020.

⁹¹ אראל, 1998, עמ' 157–176.

⁹² Paul Mcleary, "Biden Orders Pentagon To Include Climate Change In New Strategy & War Games", [Breaking Defense](https://breakingdefense.com), January 27, 2021.

בצורה מעוררת דמיון ומתמשכת משום שזוהי האחריות שלנו וההזדמנות הגדולה שלנו בתחום התמחות".⁹³

השפעת הגלובליזציה בת זמננו על האסטרטגיה הימית

גלובליזציה היא חיבור של חלקים שונים בעולם בעקבות התרחבותן של פעילויות תרבותיות, כלכליות ופוליטיות בין־לאומיות. בצד הכלכלי עסקי, הגלובליזציה מתייחסת לשינויים בעולם ממצב שהיינו מתרחקים ממדינות עצמאיות לעבר עולם משולב יותר, שבו חל שינוי מחברה הקשורה למדינה יחידה לחברה שמרחיבה את פעילותה בכמה מדינות, ולפיכך יוצרת תהליך המאפשר העברה של מוצרים, טכנולוגיה, מידע ומשרות מעבר לגבולות של מדינות ותרבויות. לפיכך אפשר לומר שעל־פי הגלובליזציה, תלות הדדית כלכלית והתפשטות הטכנולוגיה הפחיתו את חשיבותה של הגאוגרפיה כמרכיב באסטרטגיה רבתי. במונחים כלכליים, גלובליזציה מתארת תלות הדדית שנוצרת בין מדינות ברחבי העולם המועצמת באמצעות סחר חופשי. הגלובליזציה היא תופעה חברתית, תרבותית, פוליטית ומשפטית. מבחינה חברתית היא בונה קשרי גומלין רבים יותר בין אוכלוסיות שונות; מבחינה תרבותית היא מייצגת חילופי רעיונות, ערכים וביטוי אמנותי בין תרבויות, ותומכת בהתפתחותה של תרבות עולמית יחידה; מבחינה פוליטית היא מעבירה את תשומת הלב לארגונים בין־לאומיים ובין־ממשלתיים כמו האו"ם או ארגון הסחר העולמי (World Trade Organization – WTO); מבחינה חוקית היא משנה את אופן יצירת החוק הבין־לאומי ואכיפתו. לצד ההתפתחויות הטכנולוגיות שחלו במחצית השנייה של המאה ה-20, בעיקר בתחומי התקשורת והמחשוב שקשרו בין יצרנים לצרכנים ביבשות שונות, ההתפתחויות באמצעי התחבורה בים הובילו לכך שמחירי ההובלה הימיים הוזלו בצורה ניכרת, ההובלה הימית התייעלה יותר, והסחר בין המדינות השונות גדל. הסכנה בגלובליזציה היא שמפולת כלכלית במדינה אחת (שסיבותיה יכולות להיות מגוונות) עלולה ליצור "אפקט דומינו" בכל רחבי העולם.

אחד הגורמים העיקריים שהשפיעו על אופיו הגלובלי של העולם בימינו הוא התפיסה המדינית הנשענת על עקרונות הנאו־ליברליזם.⁹⁴ שתי מלחמות העולם של המאה ה-20 הוכיחו שסדר עולמי הבנוי על העמדת מדינת הלאום במרכז איננו מתיישב עם השאיפה לשלום וביטחון. בעקבות המשבר שאליו נקלעו מדינות הרווחה שניסו לכונן דגם של "ליברליזם רך", במחשבה שיביא בחשבון לא רק את האינטרסים של בעלי ההון אלא גם את אלה של העובדים – ניסיון שלא עלה יפה והסתיים באינפלציה גואה, באבטלה ובקיפאון כלכלי – הבשילו התנאים לגישה חלופית. הממשלות באותן מדינות התחילו לחפש תחליף לתפיסה הכלכלית הקינסיאנית (Keynesian Economic Theory), שהובילה את החשיבה

⁹³ Robert O. Keohane, "The global politics of climate change: Challenges for political science", The 2014 James Madison Lecture, American Political Science Association, Princeton University, 2015, p. 5.

⁹⁴ .Fuchs, Christian. "Antiglobalization". *Britannica*

הכלכלית מאז תום מלחמת העולם השנייה.⁹⁵ לבסוף הגיעו למסקנה שמעורבותה העמוקה של הממשלה בענייני ניהול הכלכלה היא עיקר הבעיה, ושכוחות השוק יפעלו בצורה הטובה ביותר ולתועלת הכלל אם הממשלה תצמצם את מעורבותה. מילטון פרידמן (Milton Friedman), חתן פרס נובל לכלכלה ב-1976, היה אחד הדוברים הבולטים של הנאור ליברליזם מאז שנות ה-60 של המאה ה-20. תרומתו לתאוריה והשפעתו על המדיניות הכלכלית בעידן ראש ממשלת בריטניה בשנות ה-80, מרגרט תאצ'ר, ונשיא ארצות-הברית בשנים 1981–1988 רונלד רייגן, הייתה רבה. במישור התאורטי טען פרידמן למען ערכים ליברליים מרכזיים, כדוגמת זכות הפרט לבחור את דרכו ללא כפייה של המסגרת שבה הוא נמצא, כגון המדינה. הליברליזם, שהפך למגמה מרכזית בכלכלה העולמית מאז שנות ה-70 של המאה ה-20, מקדש את התחרות החופשית ואת כלכלת השוק, ומשתלב היטב ברוח הגלובליזציה והשווקים הבין-לאומיים של ימינו.

ב-2000 ציינה קרן המטבע הבין-לאומית (International Monetary Fund – IMF) ארבעה מרכיבים עיקריים המאפיינים את הגלובליזציה: סחר ועסקאות (Transactions), תנועות הון והשקעות, הגירה ותנועה של אנשים והפצת ידע.⁹⁶ צמצום הרגולציה וההפרטה היו העקרונות העיקריים של הגלובליזציה, ומדינות מתפתחות נאלצו "לטובתן" להיפתח לסחר חוץ והשקעות הון חיצוני. האימוץ המהיר של התפיסה החדשה הביטח מערך מרשים של תועלות חברתיות ופוליטיות מן העת שנפלו מחסומי הסחר, ושווקים בין-לאומיים נפתחו. כוחה של מדינת הלאום הלך לכאורה ודעך, והתחזית הייתה שהלאומיות והגזענות יעלמו, והכלכלה ולא הפוליטיקה היא שתעצב את האירועים שיתרחשו בעולם. שווקים חופשיים ודמוקרטיים חופשיים יהפכו לנורמה בעולם בעל תלות הדדית ללא סיבה למלחמות, ומוחזקים יחד ב"קסם האינטרס העצמי הנאור" (Enlightened Self-Interest). היות שהסחר הוא אחד מארבעת המרכיבים העיקריים של הגלובליזציה, וחלקו הארי מתבצע במרחב הימי, הרי שהמרכיב הכלכלי באסטרטגיה הימית נהיה אחד מאבני הראשה של האסטרטגיה הימית במאה ה-21.

לפי האמור, מדינות רבות מגדילות במאה ה-21 את ציי המלחמה שלהן כדי לאבטח את הסחר הימי נגד מגוון רחב של איומים החל בפירטיות הימית, טרור ימי ועבור למשברים אזוריים כמו המתרחש במפרץ הפרסי או ים סין הדרומי, ומציבים איום על הסחר החופשי. חלק ממשומות אלה אפילו נערכות על-ידי כוחות משותפים, אם כדוגמת הכוחות הפועלים באזור מפרץ עדן וקרן אפריקה, או באמצעות בריתות אזוריות ושיח אזורי כדוגמת "הדיאלוג המרובע" (Quadrilateral Security Dialogue). הגדלת ציי המלחמה למשימה הזאת ופיתוח של טכנולוגיות חדשות לכלי השיט, משולבים בסוגיות מורכבות של מאבק על

⁹⁵ הרחבה בכלכלה הקינסיאנית ראו: ג'ון מיינארד קיינס, **התאוריה הכללית של תעסוקה, ריבית וכסף**, הוצאת מאגנס, מוסד ביאליק וידיעות אחרונות, 2006.

⁹⁶ International Monetary Fund. "Globalization: Threats or opportunity." 12 April 2000: IMF.

תקציב לאומי בקבלת החלטות על־ידי מנגנון ממשלתי מורכב ולובי מצד גורמים משפיעים ורשות מחוקקת.⁹⁷

סבסטיאן ברונס, ראש המרכז לאסטרטגיה ימית וביטחון במכון לביטחון לאומי של אוניברסיטת קיל, טוען בספרו **האסטרטגיה הימית האמריקנית והביטחון הלאומי** (US Naval Strategy and National Security), שאת הנראות (Visualization) של הביטחון הלאומי אפשר לייחס להסתכלות רחבה יותר, ולעיתים כמתמודדת עם גישות מתחרות ברעיונות הסדר העולמי. חזיונות מתחרים כאלה משכנעים במיוחד לאחר שינויים מובהקים בסביבה הבין־לאומית, ומדינה כמו ארצות־הברית התוהה בנוגע לעתידה חייבת לשנות ולבחור באסטרטגיה רבתי מתאימה. כלומר, הצי האמריקני, שתמיד צריך להצדיק את קיומו ואת הרלוונטיות שלו בנוגע לאסטרטגיה רבתי של המדינה, נאלץ לפעול באמצעות המסד הפוליטי, ולצפות למצב שבו מוסדות הממשל הנשיאותי יתעדפו את תוכניות הביטחון הלאומי האמריקני.⁹⁸ תאוריות מתחרות מהסוג הזה הן השיטות העיקריות שבאמצעותן נעשה ניסיון להסביר את מדיניות החוץ והביטחון האמריקנית.⁹⁹ עקב מורכבותו של הנושא ניסו אנשי מדעי המדינה ויחסים בין־לאומיים לבנות מודלים שיסבירו את ההתנהגות או המדיניות של מעצמה כמו ארצות־הברית בתלות בגורמים נוספים. כך לדוגמה, נבנה מודל דיכוטומי המנסה לקשור בין מדיניות נאו־ליברלית לעומת ריאליזם פוליטי מצד אחד, ובין הנכונות לשתף פעולה (Cooperation) לעומת שאיפות לבידוד מהצד האחר. המודל הזה מאפשר למשל למפות את התנהגותה של ארצות־הברית בתקופת ממשל טראמפ, הנובעת ממדיניות כלכלית הגנתית (Protectionism) המנסה להשתמש במגבלות כמו מכסים כדי לשפר את מצב התעשייה (לרבות החקלאות) של ארצות־הברית, ולהגן עליה מפני תחרות זרה. הדבר ניכר בביטויים של הנשיא כגון "ארצות־הברית תחילה" המיושמת להטלת מכסי מגן על ייבוא מסין, כמו גם מדיניות בדלנית בקשר למערכת היחסים עם מדינות נאט"ו ולהפסקת המעורבות האמריקנית במזרח התיכון. גם את הרצון של בריטניה לפרוש מהאיחוד האירופי (Brexit) אפשר לפרש כסוג של מדיניות בדלנית.¹⁰⁰

סדר היום הבסיסי של הגלובליזציה במאה ה־21 הוא יצירת פרדיגמה חדשה של מאמץ ימי משותף שצריך לכוון, בניגוד להתנהגות הימית התחרותית שהייתה נחלת הגלובליזציה הראשונה של סוף המאה ה־19. מכיוון שהדבר משפיע על המדינה וצורת התנהלותה, הגלובליזציה לטוב ולרע היא העובדה המרכזית של הסביבה האסטרטגית הימית של ראשית המאה ה־21. גורמים שאינם מאמינים בגלובליזציה וחושבים שהיא מזיקה לדרך

⁹⁷ Hattendorf, 2013.

⁹⁸ Bruns, 2018, p. 39.

⁹⁹ ibid, p. 39.

¹⁰⁰ כדאי גם לזכור כי לצד שתי גישות אלה צמחה צורה חדשה של אידיאליזם. מדובר בגישה שדגלה בכך שהיחסים הבין־לאומיים צריכים להיות מונעים על־ידי אמונות אתיות וחוקיות (ונתפסה לרוב כנאיבית). לאחרונה צצה גישה חדשה של אידיאליזם שנקראת קונסטרקטיביזם. הרעיון המרכזי של הגישה הוא שהמציאות היא השתקפות של ערכים, רעיונות וזהות חברתית. השחקנים העיקריים הם ארגונים ופעילות על־לאומית.

חייהם, לביטחון שלהם, לאמונותיהם ולעתידם, יראו בסחר ימי מפותח מקרה שבו רק צד אחד יכול להרוויח, ואילו השני – רק להפסיד (Win-Lose), ובכל מקרה לא מצב של רווח הדדי (Win-Win). קיימת גם קבוצה מסוג שלישי של "הבלתי משוכנעים", המטילים ספק בהנחות שעומדות בבסיס הגלובליזציה, ספקנים בנוגע לעתידה, או אפילו בנוגע לאפשרות היעלמותה.

טיל מונה חמישה מאפיינים לגלובליזציה במאה ה־21: מערכת ללא גבולות, דינמית, המתבססת על המרחב הימי (Sea Based System), בעלת פגיעויות רבות, ארעית ובת חלוף (An Impermanent System).¹⁰¹ לדעתו, היתרונות של הגלובליזציה ברורים: חלוקת עבודה בין־לאומית אינטנסיבית המאפשרת ייצור זול ויעיל יותר, וצמיחה כלכלית מהירה במדינות רבות. ערכי היסוד של הגלובליזציה הביאו להתפתחותה של "חברה עולמית" המצמצמת את יכולתן של המדינות לנקוט פעולה עצמאית, והיא מבוססת על הסחר הימי הבין־לאומי.¹⁰² משמעות הדבר היא שללוחמה הימית המודרנית יש ממדים רבים יותר, כפי שהדבר משתקף באסטרטגיה הימית אם בעבר לכל אחד מהצדדים הייתה אסטרטגיה אחת ברורה, הרי שבמאה ה־21 יש קהלים רבים שרואים ושופטים את הלגיטימיות של שימוש באסטרטגיות מנוגדות בעת סכסוך מזוין. בכל מדינה בתקופה המודרנית יש מגוון של קהלים מקומיים הכוללים בין היתר מחוקקים, אמצעי תקשורת, קבוצות אינטרסים ספציפיות והציבור הרחב. אלה יכולים ללבוש צורה במדינות שונות בקבוצות אינטרסים שונות, ועד לחברות רב־לאומיות מודרניות גופים בין־לאומיים.¹⁰³

טיל מרחיב על הקשר שבין הגלובליזציה למצב האסטרטגי החדש ומאפייניו של מצב זה:

גלובליזציה היא אחד הגורמים העיקריים להבנת המצב האסטרטגי החדש. מצב זה מאופיין בעלייה חדה של העברת נכסים מוחשיים (Tangible) ובלתי מוחשיים, באי־שוויון חדש בין מדינות ובתוכן, בהגברת הלחץ על המשאבים והשפעה מובהקת על הסביבה. גלובליזציה זאת, שהיא גורם צמיחה, תורמת לתלות ההדדית הגוברת של מדינות ומשבשת את מושגי המרחב והזמן. עם זאת, פיתוח הסחר הימי מעדיף את הופעתם של איומים רוחביים הממוקדים, או משתמשים באוניות כחלק מפעילות בלתי חוקית.¹⁰⁴

מאחר שהמאה ה־21 מתאפיינת במערכת גלובלית רחבה, שיתוף פעולה נעשה מרכיב הכרחי נוסף בגיבוש האסטרטגיה הימית. אפשר לטעון שאחד המרכיבים הבסיסיים בחשיבה הזאת הוא שבפועל קיימת נוכחות בלתי פוסקת בים, ומנקודת המבט הגאוגרפית

¹⁰¹ Till, 2018.

¹⁰² Till, 2007, pp. 569–575; Brain R. Posen, "Stability and change in U.S. grand strategy", in R. M. Lloyd (ed.), **Economics and maritime strategy: Implications for the 21st century**, A workshop sponsored by the William B. Ruger Chair of National Security Economics, Newport, Rhode Island, 2006.

¹⁰³ Hattendorf, 2013.

¹⁰⁴ France Premier Ministre, 2015, p. 4.

אפשר לראות את האזורים הימיים השונים מחוברים זה לזה (לדוגמה, הפיכתו של הפיקוד השקט האמריקני לפיקוד הודי-שקט). במונחים גאופיזיים אלה, להבדיל מהמושגים הפוליטיים-משפטיים של ריבונות וצורות אחרות של שיפוט ימי, הימים והאוקיינוסים הם טרנס-לאומיים. למדינות הימיות אינטרסים דומים, או אפילו זהים בחשיבות הים כגון הסחר מעבר לים, גילוי משאבי טבע בים והשימוש בהם, וכמו כן חופש התנועה הימי והאווירי מעל הים לצורך ניווד סחורות ואנשים.

היות שהסחר הימי הוא "קטר הרכבת" של הגלובליזציה, חופש השיט בנתיבי השיט כולל נקודות המשנק נעשה יסוד מרכזי בכל אסטרטגיה ימית, גם אם קשה להפריד בה בין החלק ההצהרתי לחלק המעשי. בהקשר זה יצוין שגם אם קיימות יריבויות קשות בין מעצמות ימיות כמו ארצות-הברית, סין, רוסיה והודו במאה ה-21, אף לא אחת מהן מעוניינת להיגרר לעימותים צבאיים בים (בניגוד למה שהתרחש במאה ה-20). עם זאת סין מאתגרת את חופש השיט באזור ים סין הדרומי, ומאלצת את הצי האמריקני לבצע מבצעים ייחודיים בתחום (ראו: איור 95).

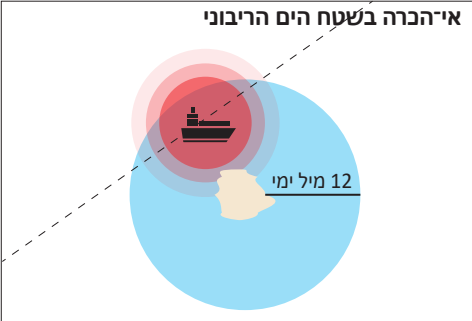
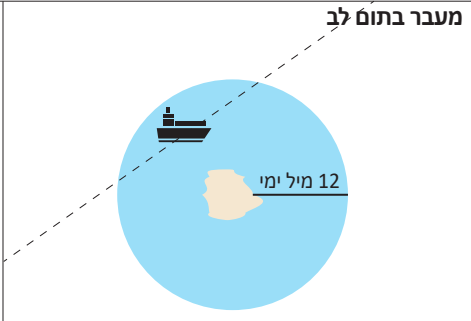
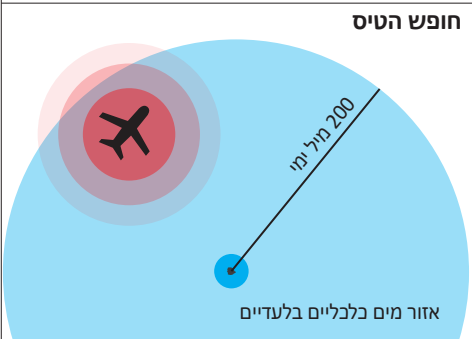
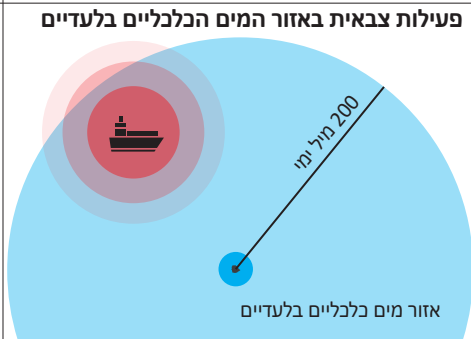
כריס רחמן (Chris Rahman) מהמרכז הלאומי האוסטרלי למשאבים וביטחון באוקיינוסים שבאוניברסיטת וולונגונג (University of Wollongong) באוסטרליה, טוען שהציים, שיעודם הוא להגן על הסחר של מדינותיהם, עוסקים דווקא בסוגיות כמו כיצד להתמודד עם אימים כגון פירטיות, טרור ימי, תביעות טריטוריאליות, סכסוכים בתחום השיפוט, דיג לא חוקי, העברות פליליות (Criminal Trafficking) וסכסוכים על פירוש אמנת חוק הים¹⁰⁵, ולא ביעדים קלסיים של האסטרטגיה הימית.

עקב חשיבותו של המרחב הימי בתקופת הגלובליזציה המבוססת על תנועת סחורות נרחבת במרחב הזה התחילו למצוא את ביטויים באסטרטגיות הימיות של מדינות מערביות נושאים כמו חשיבות ההון האנושי והחשיבות האקולוגית של האוקיינוסים והימים. דוגמה לכך מוצאים באסטרטגיה הימית הביטחונית של האיחוד האירופי (European Union) הם בעלי היבט סביבתי מובהק: האחד, משאבים טבעיים משותפים ובריאות סביבתית, והשני, שיפור המוכנות לשינוי אקלים.¹⁰⁶

ההיסטוריון הימי האמריקני ג'ון הטנדורף מציין שהיסטוריונים ימיים הבוחנים את תפקידם של הציים המלחמתיים באסטרטגיה הימית בת זמננו עדיין נוטים להדגיש יותר מן הנדרש את המאמץ שהצי צריך להפעיל כדי להשיג שליטה באמצעות הפעלת כוח צבאי ימי. אך מתעלמים מן הדרכים "הפחות זוהרות", אך החשובות אף יותר, שתאפשרנה לכוחות הימיים לשמור על שליטה ימית באמצעות בחירת דרכים המתאימות לציים הפועלים

¹⁰⁵ Chris Rahman, "The geopolitical context" in Thomas G. Mahnken (ed.), **Indo-Pacific maritime security in the 21st century**, Newport: US Naval War College and Lowy Institute for International Policy, 2011, pp. 1–9.

¹⁰⁶ Responding together to Global Challenges, **European Union maritime security strategy: A guide for stakeholders**, September 2014.

<p>אי-הכרה בשטח הים הריבוני</p> 	<p>מעבר בתום לב</p>
<p>סלעים ושוניות הנחשפים בזמן שפל מחוץ למים הריבוניים לא יוצרים אזור מים ריבוניים משל עצמם. כלי שיט זרים יכולים לעסוק בכל פעילות בסמוך להם.</p>	<p>לכל כלי השיט קיימת זכות המעבר בתום לב במים הריבוניים, אך אסור להם לעסוק בפעילות צבאית, איסוף מודיעין או בפעילות אחרת הסותרת את המעבר. מעבר בתום לב יכול להיות שימוש בזכות זו בסביבת כל סלע או אי.</p>
<p>חופש הטיס</p> 	<p>פעילות צבאית באזור המים הכלכליים בלעדיים</p>
<p>מדינה יכולה להגביל תעבורה צבאית או אזרחית במרחב האווירי שמעל המים הריבוניים שלה. כלי טיס צבאיים רשאים לטוס מעל המרחב מחוץ למים הריבוניים.</p>	<p>אי שעליו חיים תושבים יוצר מסביבו מים כלכליים. החוק הבינלאומי אינו מתיר למדינות את הזכות להגביל פעילות צבאית ב־EEZ</p>

איור 95: מבצעי חופש שיט (Freedom of Navigation Operations) במים ריבוניים ובמים כלכליים בלעדיים

בעינות שלום. דרכים אלה כוללות בין היתר פעולות ימיות שאינן קשורות ללוחמה ימית, במובנה הקלסי, ומסתמכות על המרכיבים שאינם צבאיים באסטרטגיה הימית.¹⁰⁷ לדוגמה, בעת הנוכחית קל ביותר להשיג יעדים אסטרטגיים שבעבר הושגו על-ידי סגר או מצור ימי באמצעות סנקציות כלכליות כגון הגבלות כספיות בין-לאומיות (Monetary Restrictions) ואמברגו על סחר ימי, במקום קרבות הכרעה ימיים, או תפיסת מטענים בים. תחת מצור או סגר ימי חד-צדדי אפשר להשית על היריב המדינתי סנקציות מכוח החלטה של מועצת הביטחון של האו"ם (או באופן חד-צדדי על-ידי מעצמה ימית כמו ארצות-הברית). ואם בכל זאת נדרש להפעיל כוח ימי למשימת סגר ימי, למשל, אז רצוי שהוא יגובה בהחלטה של האו"ם, הן מבחינת הלגיטימיות שלו והן מחינת הפעלת הכוח, שלאכיפתו נדרשים כוחות

¹⁰⁷ Hattendorf, 2013.

ימיים גדולים (ראו כדוגמה את הפעלת הכוח הימי המשותף הפועל במפרץ עדן הן נגד הפירטיות הימית, הברחות הסמים והן נגד הטרור הימי).

פרופסור טימוטי הויט (Timothy Hoyt), מרצה במחלקה לאסטרטגיה ימית במכללה הימית למלחמה בארצות הברית, מציין שעל הכוח הימי בעידן הגלובליזציה להיות בקשר הדוק עם היתרונות הכלכליים הקשורים לים ולמסחר הימי. לפיכך, האסטרטגיות הימיות בתקופת הגלובליזציה חייבות לכלול הן את המלחמה והן את השלום, משום שלכוחות הימיים יש אינטרס מרכזי שהסדר הכלכלי, הסחר הימי והשימוש באוקיינוסים לא יופרעו, שכן הם חיוניים לשמירה על הבסיס הכלכלי של שגשוג לאומי וביטחון לאומי. לפיכך בפיתוח של אסטרטגיה ימית בתקופה הזאת כל צי חייב לבחון נושאים חשובים שאינם בהכרח צבאיים אלא גאוגרפיים, כלכליים ודיפלומטיים כדי שהאסטרטגיה הזאת תפעל להשגת סדר טוב בים בעשורים הקרובים.¹⁰⁸

דוגמה לרב-משימתיות של האסטרטגיה הימית במאה ה-21 מוצאים באסטרטגיית "מחרוזת הפנינים" של סין (China's String of Pearls Strategy). קומודור סורי (Commodore Suri) איש הצי הודי המנתח את מניעי הסינים בבניית נמל גוואדר שבפקיסטן כחלק מ"מחרוזת הפנינים", מציין שהיה אפשר לטעון כי הבסיס התאורטי לגישה הזאת מקורו בגישה הריאליסטית ביחסים בין-לאומיים. מנגד, אי אפשר להתעלם מכך שהאסטרטגיה הזאת היא חלק מיוזמת "החגורה והדרך" הסינית שהיא גלובלית במהותה. היוזמה נועדה לקדם את הקישוריות של יבשות אסיה, אירופה ואפריקה ואת הים הסמוך שלהן כדי לשפר את הפיתוח הכלכלי.¹⁰⁹ דוגמה נוספת לעניין הזה היא האסטרטגיה של האיחוד האירופי שמדגישה בעיקר את האלמנט הכלכלי, וטוענת שהים והחופים שלאורכו משמשים מנוף של הכלכלה (Directorate-General for Maritime Affairs and Fisheries). אם כך, הדרישות של ניהול הסדר הכלכלי העולמי בימי שלום מחייבות גישה רחבה יותר ומשתפת יותר, כולל שימוש בקואליציות, שיתוף פעולה והסכמים בין לאומיים, וכן משא ומתן של מסגרות משפטיות חדשות לסדר טוב בים.

לצד הרווחה שמביאה הגלובליזציה לאנושות יש לה היבטים שליליים: טרור, תפוצה ושימוש פוטנציאלי בנשק להשמדה המונית, פעילות פלילית בין-לאומית והגירה בכפייה – הם איומים ממשיים על הביטחון העולמי, ומרחב ימי פתוח הוא כר נוח לפעילות שצוינה לעיל. הגלובליזציה יצרה סביבה שבה טכנולוגיות צבאיות מקדמות שהיו פעם נחלתן של מעצמות, בעלות תשתית מחקר ופיתוח וייצור ייחודיים, הפכו במאה ה-21 נגישות אפילו

¹⁰⁸ Timothy D. Hoyt, "The United States and maritime strategy: A parochial view from Newport", in Richmond M. Lloyd (ed.), *Economics and maritime strategy: Implications for the 21st century*, Proceedings A Workshop Sponsored by the William B. Ruger Chair of National Security Economics, Newport, Rhode Island, 6–8 November, 2006, pp. 25–31

¹⁰⁹ Gopal Suri, "China's 21 Century Maritime Silk Road Old String with New Pearls?" In Gautam Banerjee (ed.), *Strategic discourse on the people's republic of China*, New Delhi: Vivekananda International Foundation, 2016, pp. 63–92

למדינות ללא תשתית כזאת, ולשחקנים לא־מדינתיים (Non States Actors).¹¹⁰ לפיכך, זיהוי אינטרסים משותפים של מדינות והיתרונות של שיתוף פעולה בסביבה הימית יכול להוביל לפעילות משותפת שהיא חשובה כל כך למאבק מהסוג הזה.¹¹¹ היבט מעניין של גלובליזציה והפרטת משימות הביטחון שעליהן אחראית המדינה הוא התפתחותה של התעשייה הביטחונית הפרטית בנוגע להגנה על הסחר הימי מפני פירטיות וטרור ימי. התעשייה הזאת חזרה לקדמת הבמה בעשורים האחרונים, תחילה באפריקה, ובהמשך בעיראק ובאפגניסטאן, שם פעלו אלפים ועשרות אלפים של עובדי חברות קבלן של הממשלה במשימות בניית תשתיות וטיפול באוכלוסייה האזרחית והיה צורך להגן עליהם. פטריק קולן וקלוד ברובה (Patrick Cullen & Claude Berube) שאיגדו אסופת מאמרים בהיבט הימי, ובמיוחד בנושא הפירטיות הימית, מציינים שלמרות התפתחותה של התעשייה הזאת עד כה נעשתה עבודה אקדמית מועטה על תפקיד הביטחון הפרטי בסביבה הימית. לקונה זאת באה יותר ויותר לידי ביטוי ככל שהאיום של פירטיות, טרור ומעשים אחרים של אלימות פוליטית ימית גרמו למדינות חופיות וגורמים מסחריים כאחד לשקול את השימוש בגורמי ביטחון פרטיים, כדי לצמצם את הסיכונים שהם פועלים בהם.¹¹²

עודד גור לביא, שפרסם מטעם המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית **מודל ומתודולוגיה מוצעים לאסטרטגיה ימית לישראל**, מפנה את תשומת הלב למסמך "האסטרטגיה הימית המשותפת של ארצות־הברית למאה ה־21 – עוצמה ימית" שהופץ במרס 2015. המסמך משקף, לדעתו, מגמה שביטחון ימי יושג בצורה הטובה ביותר על־ידי מיזוג פעילויות ביטחון, הן פרטיות והן ציבוריות, בקנה מידה עולמי מתוך מאמץ שיביא פתרון לכל האיומים הימיים. בסביבה הדינמית של היום, כאשר הסחר הימי העולמי מתרחב, האוכלוסיות גדלות, התחרות על אנרגיה ומשאבי טבע גדלה, וטכנולוגיות צבאיות מתקדמות ומתרבות על־פני האוקיינוסים דרך חוף הים, נחוצה יותר מאשר בעבר קיומה של אסטרטגיה ימית רחבה.¹¹³ כך המושג "ביטחון ימי" הורחב ומשלב איומים צבאיים עם איומים כלכליים, אקולוגיים והומניטריים.¹¹⁴ טימוטי הויט טוען שדעיכתו של האיום הבינ־גושי, כפי שהיה בזמן מלחמות העולם והמלחמה הקרה, ואינטרסים של מדינות רבות בביטחון ימי ויציבות כלכלית, מגבירים את ההזדמנות לחלוקת הנטל והרחבת שיתוף הפעולה בתחום הימי. בלשוננו:

היציבות הכלכלית והביטחון הימי מחייבים שיתוף פעולה בין־לאומי ותחזוקת המשפט הבינ־לאומי. סגולות שיתוף הפעולה ובניית הקואליציה, הימנעות מעימות,

¹¹⁰ U.S. Department of Defense, *Quadrennial Defense Review 2014*, 4 March, 2014

¹¹¹ Rahman, 2011, pp. 1–9

¹¹² Patrick Cullen & Claude Berube, *Maritime private security: Market responses to piracy, terrorism and waterborne security risks in the 21st century*, Part II, The emergence of private anti-piracy escorts in the commercial sector, New York: Routledge, 2012

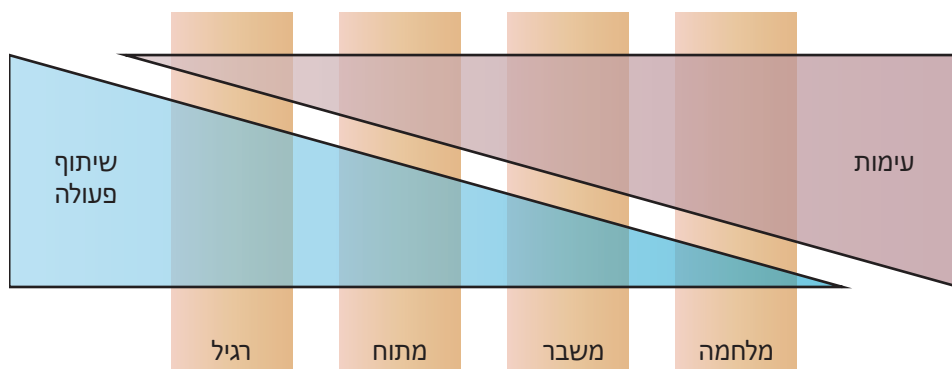
¹¹³ גור לביא, 2017.

¹¹⁴ Masala and Tsetsos, 2013

מגישה חד-צדדית או מבדלנות, הן ברורות: הטבות כלכליות רבות יותר לכל המשתתפים במערכת הבינלאומית, ויציבות משופרת במרחב הימי.¹¹⁵

כדי לקדם את החשיבה האסטרטגית בנושא שיתוף-עימות שבין מדינות במרחב הימי, מציע ג'פרי טיל מודל המציג את השיתוף-עימות (Conflict Cooperation) בין ציים על מרחב מצבים אסטרטגיים: החל במצב נורמלי, עבור דרך מצב של מתיחות (Strain), מצב משבר וכלה במלחמה. לפי המודל הזה (ראו: איור 96), ככל שיחריף המצב הביטחוני, כך תקטן הנכונות לשיתוף הפעולה בין ציים, וחוזר חלילה.¹¹⁶

טיל גורס גם שבמובנים רבים לאסטרטגיה ימית ולכוח ימי בעידן הנוכחי יש תרומה ישירה לפתרון סכסוכים המתנהלים ביבשה.¹¹⁷ תפקידים נוספים בימי שלום שיש לספינות צי מלחמתי בתוך אסטרטגיה ימית הם הדיפלומטי והבינלאומי. כך הציים יכולים למלא תפקיד חשוב להרגעה וחיזוק בריתות דו-צדדיות, כמו גם בקרב ארגונים בינלאומיים ברחבי העולם בשיתוף פעולה תומך. במעמד כוחות ימיים מתונים יכולות המדינות לתרום ליציבות הבינלאומית ולשמור על נוכחותה ויוקרתה של המדינה בזירה הבינלאומית על-ידי שיתוף פעולה עם גורמים נוספים להשגת ביטחון משותף. שיתופי פעולה בין ציים שכיחים ביותר, ומאפשרים לאנשי חילות הים השונים להיות מרכיב חיוני בקידום שיתופי פעולה בין לאומיים בין מדינות שונות. בהיבט זה מתחדדים ההבדלים בין צי מודרני לצי בתר-מודרני, כפי שמוצג בטבלאות 18 ו-19.¹¹⁸

איור 96: מרחב העימות-שיתוף פעולה בתלות במצב הביטחוני (רגיל/מתוח/משבר/מלחמה) מתוך ספרו של ג'פרי טיל

¹¹⁵ Hoyt, 2006.

¹¹⁶ Till, 2018, Ch. 2, p. 58.

¹¹⁷ Till, 2007, pp. 569–575; Till, 2018.

¹¹⁸ הדבר איננו בהכרח דיכוטומי: צי יכול להשתייך בהיבטים מסויימים ל"צי מודרני", ובאחרים ל"צי בתר-מודרני".

טבלה 18: משימות צי והאסטרטגיה הנגזרת ממשימות אלה – מאפייניו של צי מלחמה מודרני

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות	דוגמאות
שליטה ימית (Sea Control)	מאמצת את הגישה המְהֵינִית וההכנות להתמודדות צי עם צי (לחימה סימטרית)	התפיסה האוסטרלית מ־2000
הרתעה גרעינית והגנה מטילים בליסטיים (Nuclear Deterrence & Ballistic Missile Defense)	שומרת על יכולות הרתעה גרעיניות בים לרבות כלל אמצעי התמיכה במשימה הזאת כמו הגנה בפני טילים בליסטיים.	ארצות־הברית ורוסיה
הקרנת עוצמה מהים (Maritime Power Projection)	איננה תומכת בהתערבות כוחות ליברליים (עיראק, אפגניסטאן), ולכן איננה בונה צי של כוחות משלוח משותפים, אלא יכולות אמפיביות עצמאיות.	בריטניה וצרפת
שמירת הסדר הבלעדי בים (Exclusive Good Order at Sea)	מתמקדת בהגנה על ריבונות המדינה והאינטרסים שלה בתחומי ה־EEZ, ואינה נוטה להשתתף בכוחות משימה משותפים ללחימה בטרור ובפירטיות הימית.	סין (בעד פתיחת שווקים בין־לאומיים, אך סגירת שווקיה)
שימוש תחרותי ב"ספינות תותחים" כדי לסייע לדיפלומטיה באמצעות סיוע, שכנוע הרתעה וכפייה (Competitive Gun Boat Diplomacy)	נמנעת מלהיכנס לשותפות בתחומים כמו Global Maritime Partnership.	רוסיה באוקראינה

טבלה 19: משימות צי והאסטרטגיות הנגזרת מהן, מאפייניו של צי מלחמה בת־מודרני

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות	דוגמאות
שליטה בים (Sea Control)	המטרה דומה לזו של צי מלחמה מודרני, אך הפעילות מצומצמת יותר בים הפתוח ורבה יותר במים החופיים. אופי האיום באזור הזה שונה ומאתגר יותר. בדרך כלל לא מדובר על מלחמת ברירה אלא מלחמת צורך, ומכיוון שקיים חופש שיט השליטה שונה במהותה מהמסורתית.	פעילות צי ארצות־הברית במפרץ הפרסי; פעילות חיל הים הישראלי במלחמת לבנון השנייה
פעילות באמצעות כוח רב־לאומי (Expeditionary Operations)	מכיוון שרוב המשברים מתרחשים ביבשה יש חשיבות לפעולה של הצי מהים לסייע לנעשה ביבשה, ולכן ההדגש לכוח הוא לא "מה הכוח יכול לעשות בים", אלא "מה הוא יכול לסייע מהים".	הכוח הרב־לאומי מול חופי סומליה; כוחות משלוח צרפתיים/בריטיים לאזור האוקיינוס השקט-הודי
מבצעי שמירת יציבות/סיוע הומניטרי (Stability Operations/ Humanitarian Assistance)	די דומה לפעילות כוח רב־לאומי, ולעיתים משתמש באותן יכולות, שבעיקרן לפעול לרווחת תושבי האזור, ואפשר לכנותן גם "אסטרטגיה של פילנתרופיה של ספינות תותחים".	הכוח נגד פירטיות וסמים במפרץ עדן וקרן אפריקה

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות	דוגמאות
שמירת סדר טוב וכולל בים (Inclusive Good Order (at Sea	הגלובליזציה זקוקה לסדר טוב הן במרחב הימי והן ביבשה. מדינות חופיות חלשות אינן מסוגלות לקיים רגולציה ותנועה חופשית ובטוחה של אנשים וסחורות בגלל פירטיות, סמים, תפוצת נשק וטרור בין־לאומי. במקרים כאלה ציים ממלאים תפקידי שיטור והפעלת כוח שונה מאשר במלחמה.	הכוח נגד פירטיות וסמים במפרץ עדן
דיפלומטיה ימית משותפת (Cooperative Naval (Diplomacy	מתמקדת בהשגת תמיכת דעת קהל, תקשורת והפצת עקרונות ליברליים ברחבי העולם.	הסיוע לקורבנות הצונאמי ב־2004

באמצעות קשרים אלה מטופחים חילופי כוח אדם, שפה, הכשרה תרבותית, כמו גם תרגילים מבצעיים, ובכך הציים יכולים לעזור להפחית את המתחים ביחסים הבין־מדינתיים ולמנוע אי־הבנות ומחלוקות.

עם זאת, בחלוף עשור לגיבוש האסטרטגיה המשולבת מ־2007 של צי ארצות־הברית, ותחילת ממשלו של הנשיא טראמפ, חלה עליית מדרגה של ממש ב"מלחמת הסחר" בין ארצות־הברית לסין, והפכה מהצהרות שונות של ממשל טראמפ על הצורך לצמצם את הנזקים שמערכת הסחר העולמית מסיבה לארצות־הברית, לנקיטת צעדי מדיניות מכריעים שכבר נותנים את אותותיהם בכלכלת העולם. הצעד הראשון במלחמת הסחר נעשה במרס 2018 לאחר שארצות־הברית הטילה מכס בשיעור של 10% על ייבוא פלדה ושל 25% על אלומיניום. תחילה החריגה ארצות־הברית ממכסים אלו בנות ברית קרובות כגון האיחוד האירופי, קנדה ומקסיקו, אך לאחר שלושה חודשים ביטלה מהן את ההחרגה מהמכס החדש. הדבר הביא לכך כי מדינות הבינו שמלחמת הסחר אינה תחומה רק למאבק כלכלי־פוליטי בין ארצות־הברית לסין וליריבות אסטרטגיות נוספות, וייתכן שהממשל בארצות־הברית אכן נחוש לשנות את כללי המשחק שעיצבו המוסדות הבין־לאומיים, שהיא עצמה הקימה לאחר מלחמת העולם השנייה.

לפיכך ערכו הכלכלנים כמה ניסיונות לאמוד את הנזק הכלכלי של מלחמת הסחר שנפתחה. החלפת המהלומות הכלכליות בין המעצמות מלווה בגל של תחזיות המביעות חשש שגלישה להטלת מכסי מגן תערער את היציבות במערכת הבין־לאומית, ואף תגביר את הסבירות לעימותים אלימים ברחבי העולם. בעוד החשש שמדיניות הטלת מכסי מגן תפגע בצמיחה הכלכלית מגובה בתשתית מחקר תאורטית ואמפירית מוצקה שזוכה לקונצנזוס בקרב הממסד הכלכלי, הרי שהמחקרים הרבים שבחנו אם סחר בין־לאומי תורם לשלום אינם מציגים תמונה אחידה. לכן יש קושי להציג עדויות אמפיריות חד־משמעויות שיגבו את החשש שמלחמת הסחר היא בהכרח גורם מערער שמגביר את הסבירות לסכסוכים אלימים במערכת הבין־לאומית. עם זאת, המחקר בנושא בהחלט יכול לעזור

לזהות את המשתנים החשובים שנדרש להתמקד בהם כאשר מנסים לנתח את השלכות האסטרטגיות שעלולות להיות לנסיגה ממשית בתהליכי גלובליזציה.¹¹⁹

למרות האמור לעיל, קשה להצביע על מובהקות וממצאים חד־משמעיים המלמדים שמלחמת הסחר וירידה אפשרית בנפח הסחר יגבירו את הסבירות לעימותים אלימים. ואולם למרות המחלוקות המחקריות, המחקר מציג בכל זאת ממצא עקבי שיכול לסייע באחת ההשלכות החשובות הצפויות מעליית המתח סביב סוגיות סחר: כמעט כל המחקרים הכמותיים מדווחים על קשר חיובי, כנראה, דו־כיווני ומובהק בין סחר ובין קיומן ועוצמתן של בריתות והסכמי סחר. הסכמי סחר של מדינות וקיום נפח סחר ניכר הם אמצעי של מדינות להביע את מחויבותן לברית. ממצאים עקביים אלה יכולים להצביע על כך שהתגברות מלחמת הסחר ופגיעה רצינית ומכוונת מצד ארצות־הברית בסחר עם בעלות בריתה באירופה, באסיה ובאמריקה עלולים להצטרף לגורמים אחרים שיגבירו את החשש אצל בעלות בריתה בנוגע למידת מחויבותה אליהן (לדוגמה, מדינות ברית נאט"ו באירופה).¹²⁰

יתר על כן, לעיתים ההיסטוריה טורפת את הקלפים באירועים שאיש לא חזה, וגורמת לשיבושים בסחר העולמי בעוצמות שאיש לא שיער. משברים כלכליים עולמיים, כמו המשבר של 2008, או מגפת הקורונה של 2019, היכו בגלובליזציה וגרמו לתנודתיות רבה מאוד בנפח המסחר.¹²¹ המשבר הכלכלי העולמי של 2008, הקרוי גם משבר "האשראי העולמי", היה משבר פיננסי גלובלי חריף שהיכה בעולם בשנים 2008–2009. תחילתו בקיץ 2007 כאשר פרץ משבר פיננסי בארצות־הברית שהתפשט לכל רחבי העולם. בספטמבר 2008 החריף המשבר עם התמוטטותם של כמה גופים פיננסיים בין־לאומיים גדולים. המשבר, שהחל בסקטור הפיננסי, התגלגל ב־2008 לכלכלה הריאלית והתבטא, בין השאר, בירידה בנתוני צמיחת התוצר ברחבי העולם, בסחר העולמי ובנתוני האבטלה. מרבית המדינות המפותחות נכנסו למיתון במחצית השנייה של 2008, ובקרב המדינות המתפתחות נרשמה האטה ניכרת בקצב הצמיחה. הוא נחשב בעיני רבים לחמור ביותר שחל בכלכלה העולמית מאז 1929. שלושת הלקחים ממשבר הסחר הימי שבאו בעקבות המשבר הכלכלי הזה היו:

1. תחזיות: כל אלה המנסים לפתח תחזיות עתידיות לגבי הסחר הימי צריכים להיות זהירים וצנועים בתחזיותיהם. הסבירות שהנתונים המשוערים באמת יושגו לא קיימת כמעט, ובכל זאת יותר מדי גורמים משפיעים על התוצאות.
2. הוכחות: יש סיכון של הסתמכות בלעדית על תפיסות לא מבוססות, ועל הצהרות כלליות אך לא מוכחות ולא על עובדות קשות ומעקב צמוד אחר התפתחויות,

¹¹⁹ ניצן פלדמן, "השלכות גאואסטרטגיות של מלחמת הסחר: דיון תאורטי", **הערכה ימית אסטרטגית רבתי לישראל 2018/2019**, שאול חורב ואהוד גונן (עורכים), המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, ינואר 2019, עמ' 153.

¹²⁰ Nuzan Feldman & Tal Sadeh, "War and third-party trade", **Journal of Conflict Resolution**, 62(1), (2018), pp. 119–142.

¹²¹ David Guerrero & Jean Paul Rodrigues, "The waves of containerization shifts in global maritime transportation", **Journal of Transport Geography**, 34, (2014), pp. 151–164.

כפי שמתרחשות בפועל. יתר על כן, יש יותר מדי תחזיות המבוססות על דגמים מורכבים אך לא מוכחים, ומעט מדי המתחילים להיות קפדניים וקשים במחקר "מלמטה-למעלה".

3. שקיפות המידע: הקרובים ביותר לסחר הם בעלי הסיכוי הגדול ביותר לשמור על המידע שברשותם כמסווג, ובמידה מסוימת להפיץ גם מידע שקרי. עקב אכילס זה נחשף במשבר בכך ששרר חוסר אחידות מוחלט בדיווחים של ארגונים בין־לאומיים ומומחים ממגזרים שונים, וגרם לחוסר יכולת השוואה בין נתונים ולהטעייה מכוונת.¹²²

בנוגע למשבר הכלכלי בעקבות התפשטות נגיף הקורונה ראוי לזכור שמפגשי ציוויליזציות גרמו לא אחת להפרה קיצונית של האיזון בין בני האנוש ובין הנגיפים.¹²³ כך לדוגמה הביאה פלישת המונגולים למערב את הרקע לפריצתה של המגפה השחורה שנמשכה כחמש שנים (1347–1351) וגרמה למותם, לפי הערכות שונות, של בין 75–200 מיליון בני אדם באירופה ובאסיה. המגפה החלה ככל הנראה במרכז אסיה בערבות מונגוליה, ומשם התפשטה דרומה לסין, ומערבה למזרח התיכון ולהודו. נראה שמקור הגעתה לאירופה היה תולדה של המצור שהטיל הצבא המונגולי על העיר קאפה (Crimean Port City of Kaffa) במאה ה־13, שהייתה אז בשליטת בני גנאה בחצי האי קרים, וחלק מחייליו חלו בדֶבֶר. המצור לא צלח, אך אוניות של גנאה שיצאו מקאפה הפיצו את הדֶבֶר בכל נמל באגן הים התיכון שאיתו סחרה גנאה. סברה אחרת היא שחולדות שהגיעו עם החיילים המונגולים העבירו את המחלה.¹²⁴ בהמשך, כדי לנסות למנוע את המגפה הורו לכל כלי שיט לעגון מחוץ לנמל במשך 40 ימים (תקופת הדגירה של המחלה), ואחריהם ללא מקרי מוות או מחלה הניף כלי השיט דגל צהוב שמשמעו "אני בריא". רופא היה עולה לסיפון של כלי השיט, מוודא שאין חולים ומאשר לכלי השיט לעגון. כדי להגביר את יעילות הבידוד דרשו מכל כלי שיט עוגן להציג תעודת בריאות המאשרת שבנמל האחרון לא הייתה התפרצות של המגפה. המילה קרנטינה (Quarantine – הסגר) מקורה בצמד המילים באיטלקית "Quaranta giorni" שפירושו "ארבעים יום". הדגל הצהוב ותעודת הבריאות נשארו בתוקף עד ימינו, אם כי הנהלים הותאמו לאפשרויות התקשורת כיום.

אשר לתקופתנו: המגפה שפרצה בסוף 2019 בעיר ווהאן שבסין שבדיעבד הסתברה כמגפת קורונה, השפיעה מיידית על הסחר הבין־לאומי. בדוח שפרסמה הוועידה של האו"ם לסחר ופיתוח (United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD) ארבעה חודשים לאחר פריצתה, הזהיר הארגון מפני פגיעה של 50 מיליארד

¹²² Gustaaf De Monie, Jean-Paul Rodrigues, & Theo Notteboom, "Economic cycles in maritime: Shipping and Ports: The path to the crisis of 2008", *Integrating Seaports and Trade Corridors*, Ashgate, 2011, ch. 2, p. 18

¹²³ עירד מלכין, "מה ההיסטוריה מלמדת אותנו על מגפת הקורונה?" הארץ, 16 למרס 2020.

¹²⁴ William H. McNeill, *The impact of the Mongol empire on shifting disease balances 1200–1500*, Plagues and Peoples, Anchor Books Editions, 1998, pp. 161–208

דולר בשרשרת הייצור העולמית בעקבות השבתת הייצור בסין עקב התפרצות הקורונה.¹²⁵ "מפני שסין נהפכה למרכז ייצור מרכזי לפעילות של עסקים עולמיים רבים האטה בייצור משפיעה על כל מדינה שתלויה בספקים מסין", נכתב בהודעה לעיתונות שלוותה לפרסום המחקר על-ידי האו"ם. באפריל 2020, סך הכול הפגיעה העולמית בכל הענפים הוערכה על ידי ועידת האו"ם לסחר ולפיתוח לשני טריליון דולר. בסין שבה התגלה לראשונה נגיף הקורונה, ואשר היא גם הכלכלה השנייה בגודלה בעולם, התכווץ הסחר בחדות בחודשיים הראשונים ב-2020, והייבוא למדינה הואט לאחר שהקורונה גרמה לשיבושים ניכרים בפעילות עסקים, לפגיעה בשרשרת האספקה העולמית ולהאטה בפעילות הכלכלית.¹²⁶ לאחר ירידות תלולות במחצית הראשונה של 2020, סחר המוצרים והשירותים העולמי זינק ברבעון השלישי של 2020, ומגמה זו נמשכת במחצית הראשונה של שנת 2021. באזורים רבים של העולם, אוניות המכולה פוקדות את הנמלים בכמות של טרום המגפה ואפילו למעלה מזה. עם זאת, מגזר השירותים בספנות, ממשיך לדשדש מאחור בגלל ההשפעות של ענף התיירות והנסיעות.¹²⁷

לעומת זאת, מזכיר ההגנה האמריקני ד"ר מארק אספר (Mark T. Esper) וראש המטות המשולבים גנרל מארק מילי (Mark A. Milley) נאלצו בהחלטה חריגה להורות לצי ארצות-הברית, שהוא ללא ספק הצי החזק בעולם, להשאיר כוחות משימה המורכבים מנושאות מטוסים ואוניות ליווי בלב ים, כדי להימנע ממצב שווירוס הקורונה ינטרל את צוותיהן אם ייכנסו, כפי שתוכנן לנמל הבית שלהן, כשם שנטרל את נושאת המטוסים 'תאודור רוזוולט' (USS Theodore Roosevelt), ואילצה להיכנס לנמל גואם קודם לכן.¹²⁸

החשיבה האסטרטגית במאה ה-21 – מסקנות עד כאן

מלחמות העולם הראשונה והשנייה הרחיבו ושינו את רעיון האסטרטגיה כמו גם את חשיבות המרחב הימי. העוצמה הימית של בריטניה במלחמת העולם הראשונה, העוצמה הימית המשותפת של בריטניה וארצות-הברית במלחמת העולם השנייה ועוצמת הכוח הימי של נאט"ו בזמן המלחמה הקרה, העלו תרומה יוצאת דופן ומובהקת ביותר למאבק היבשתי באירופה ובאזורים ימיים אחרים, כמו בים התיכון וזירת האוקיינוס השקט. יתרה מכך, כפי

¹²⁵ ועידת האו"ם לסחר ולפיתוח (UNCTAD) נוסדה ב-1964 כגוף בין-ממשלתי קבוע. הוועידה היא הגוף המקצועי העיקרי של העצרת הכללית של האומות המאוחדות העוסק בנושאי מסחר, השקעות ופיתוח ומטרתו המוצהרת היא "להביא למקסימום הזדמנויות מסחר, השקעות ופיתוח של מדינות מתפתחות, ולסייע להן במאמציהן להשתלב בכלכלה העולמית על בסיס שיוויוני".

¹²⁶ Abudi Zein, "Short-terms effects of the coronavirus outbreak: What does the shipping data say?", UNCTAD Transport and Trade Facilitation Newsletter N°85, Article No. 48, First Quarter, 2020.

¹²⁷ Impact of the COVID-19 pandemic on trade and development, recovering, but unevenly, United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), March 31, 2021.

¹²⁸ LaGrone Sam, "Milley: Truman strike group will stay at sea until carrier Nimitz ready to deploy", USNI News, April 14, 2020.

שנוכחו לדעת מנהיגי מדינות שעוצמתן היבשתית הייתה גדולה מהימית (נפוליאון, היטלר ולאחרונה גם נשיא סין שי ג'ינפינג), ללא השגת עליונות ימית קיימות מגבלות על היכולות הצבאיות שלהן ביבשה, כמו גם על היכולות הכלכליות והפוליטיות.¹²⁹

עד אמצע המאה ה-20 נטתה כתיבה על אסטרטגיה ימית להתמקד ביכולות צבאיות בים. רק במחצית השנייה של המאה ה-20, עם הכניסה לעידן המלחמה הקרה, עלתה חשיבותו של המרכיב הדיפלומטי, ובמקרים מסוימים אף כמרכיב העומד בפני עצמו. החידוש הגדול ביותר שאפיין את החשיבה האסטרטגית באותה תקופה היה הרעיון שהאסטרטגיה חייבת גם לתת פתרונות למצב של שלום (גם אם הוא שלום המבוסס על מאזן אימה כפי שהיה בתקופת המלחמה הקרה). כבר אז היה ברור שלמונח "אסטרטגיה ימית" יש שני מרכיבים – האחד, המרכיב הפוליטי-מדיני שנועד להשיג אינטרסים של המדינה ולשמור עליהם וכן לשמר את מעמדה הבין-לאומי; והשני, המרכיב הצבאי, כך שבשעת הצורך הצבא יילחם וינצח. עם זאת, גם הלחימה הימית שינתה את אופייה (The Character of Maritime Warfare), וקרבות הכרעה ימיים כמו אלה שהתרחשו במלחמת העולם הראשונה והשנייה, דוגמת קרב יוטלנד ב-1916 (שדווקא לא הסתיים בהכרעה) וקרב מידווי ב-1943, ההסתברות להתרחשותם בימינו היא נמוכה ביותר.

בבואנו לבחון את אופי הלוחמה הימית בתחילת המאה ה-21 מבחינים שגדלו המשימות והתפקידים של ציי מלחמה בעיתות שלום, והן הפכו לחלק מאסטרטגיה רחבה יותר שכוללת יותר ויותר רכיבים בעלי אופי דיפלומטי, ואף רכיבי שיטור.¹³⁰ איור 97 מציג את "משולש השימוש במרחב הימי", ולפיו רואים את מגוון התפקידים של ציים מלחמתיים במאה ה-21. אסטרטגיה ימית מודרנית איננה רק אסטרטגיה של כוחות הצי, או האסטרטגיה של הכוח הימי. תפיסה לאומית של אסטרטגיה ימית מובילה להבנה ולמשמעות של האסטרטגיה הימית בתחום רחב של כמה וכמה היבטים נוספים. אלה כוללים בין היתר את הביטחון הכלכלי, הסביבתי, החברתי והפוליטי של מדינה.¹³¹ בהתבסס על הרעיון של שיתוף פעולה בין ציים במקום עימות (Confrontation) למען מטרה משותפת שהיא "שמירה על הסדר הטוב בימים", הוקמו מסגרות לכוחות רב-לאומיים. אלה אִפְּשְׁרוּ להם לשתף פעולה ולהתמודד עם תרחישים כמו: פירטיות, טרור ימי, הברחת סמים, הפצת נשק ונגד שחקנים לא-מדיניים כגון שלוחי מדינה וסוגי לוחמה חדשים כמו לוחמה א-סימטרית ולוחמה היברידית. כך אפשר לומר שבמאה השנים האחרונות השתנה בצורה ניכרת המושג של הפעלת כוח ימי בתקופת שלום, והיא הביאה להכרה שכוח ימי הוא לא רק צבאי ומלחמתי, והמושג ביטחון ימי בן זמננו (Contemporary Maritime Security) הוא רחב יותר. המונח כולל בין היתר קהילה ימית, משאבים לאומיים, צורות ממשל והתייחסות למרחב הגאוגרפי. מרכיבים אלה קשורים זה לזה וצריכים להיות בראש מעייניהם של מנהיגי מדינות אם הם

¹²⁹ Gray, 1998, pp. 32–46.

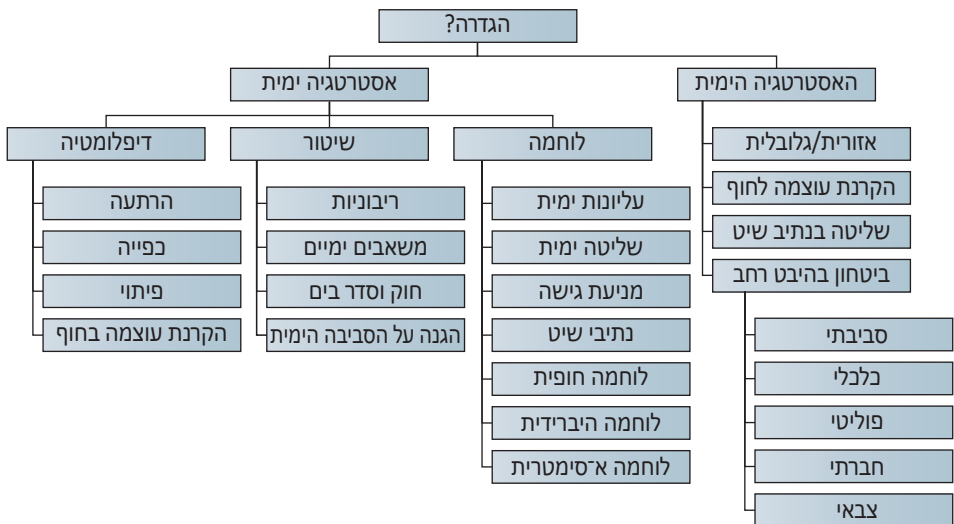
¹³⁰ עדות לכך אפשר למצוא על הכתוביות של חולצות ה-T של מלחי נושאות המטוסים האמריקניות שעליהן מוטבע הכיתוב "90,000 Tons of Diplomacy".

¹³¹ Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade, Australia's maritime strategy, The Parliament of the Commonwealth of Australia, 2004.

חוצים להשיג את הביטחון הימי הנדרש. לכל המרכיבים האלה יש תפקיד באסטרטגיה הימית בת זמננו (ראו: אירוס 97 ו-98).¹³²

איור 97: משולש השימוש בן זמננו במרחב הימי ותפקידים אפשריים לצי מלחמתי

איור 98: מרכיבי אסטרטגיה ימית במאה ה-21¹³³

¹³² ראו הסקירה בפרק הראשון בספר שעניינו הצורך בהרחבת המודעות הימית מעבר להיבטים ביטחוניים-צבאיים.

¹³³ האיור מבוסס על: Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade, 2004, p. 12.

העוצמה הימית בעידן הבת־ר־מודרני ובעידן הגלובליזציה אמורה להשתלב בצורה הדוקה בניצול היתרונות הכלכליים הקשורים לים ולמסחר הימי. המסחר והשימוש באוקיינוסים חיוניים לשמירה על הבסיס הכלכלי של שגשוג לאומי וביטחון לאומי, אסטרטגיה ימית תומכת הן באינטרס הלאומי והן בטובת החברה והפרט.¹³⁴ עדות לכך היא עלייתו של הצי הסיני, הן בגודלו והן במשימות שהוא מבצע, התומכים באסטרטגיה הלאומית של סין, כפי שבאה לידי ביטוי בין היתר ב"יוזמת החגורה והדרך". קאוורלי ודומברובסקי מדגישים שבעידן הזה, השוואה בין כוח האש של ציי שתי מדינות שונות כבר אינה משקפת את היקף ההשפעות הפוליטיות הבין־לאומיות של עוצמה ימית, ויש להוסיף להן גם את היכולות האזרחיות העומדות לרשותן. בהקשר ליכולות אלה הם מציינים שסין הגדילה בעשור האחרון את חלקה בתחום בניית אוניות סוחר לכדי שלישי משוק בניית האוניות העולמית, תשתית הנמלים של סין גדולה יותר ומתקדמת יותר מזו של ארצות־הברית, ונוסף על כך, לעיתים קרובות תשתית הנמלים האמריקנית מופעלת ונמצאת בבעלות חברות זרות, לרבות כאלה שבסיסן בסין.¹³⁵ לפיכך, הדרישות לניהול הסדר הכלכלי העולמי בימי שלום מחייבות גישה רחבה יותר, הכוללת שימוש בקואליציות, הסכמים בין־לאומיים והקמת מסגרות משפטיות חדשות כדי לשמור על הסדר הטוב בים. לסיכום, החשיבה האסטרטגית במאה ה־21 ללא ספק עלתה מדרגה, ואסטרטגיה ימית חדשה נחוצה כדי לעמוד באתגרי הסדר העולמי החדש. עד כמה מורכבת האסטרטגיה הזאת אפשר להתרשם מאיור 98.

שתי תפיסות מרכזיות מאפיינות את החשיבה האסטרטגית הימית במאה ה־21: האחת משקפת רעיונות נאו־ליברליים שמתאפיינים בחשיבה על גלובליזציה ותלות הדדית – דבר שלטענת תומכי התפיסה אמור להוביל לשיתופי פעולה בין המעצמות הגדולות. השנייה משקפת תפיסה ריאליסטית שלפיה המערכת ההגמונית בהנהגת ארצות־הברית שאפיינה את העשור הקודם הולכת ונחלשת. מחליפה אותה לטענתם מערכת המאופיינת במרכיבים רב־קוטביים – דבר שעלול להוביל לחוסר איזון במערכת הגלובלית, ולחידוש התחרות במערכת עצמה.

בשני העשורים שחלפו מאז המלחמה הקרה נהנתה ארצות־הברית מעליונות מלאה בים, עם זאת, הצי הרוסי (במיוחד בים התיכון), החל ב־2008 בהדרגה להחזיר לעצמו את השליטה באגן המזרחי של הים התיכון. כמו כן, התגברות עוצמתה הכלכלית של סין בשנים האחרונות, שלוותה בפיתוח הצי הסיני וגידול בכמות כלי השיט שלו לצד שינוי במשימותיו, ובמיוחד ככוח מניעה איתן הפועל בטווחים רחוקים מעבר למימי החופים של סין, מחזירים לסדר היום האסטרטגי את חשיבות השליטה בים במאה ה־21.¹³⁶ השינויים המואצים בסדר העולמי, המתבטאים בהתבססותן של מעצמות אסיטיות כדוגמת הודו וסין, האתגר שבפניו ניצב פרויקט האינטגרציה האירופית, התוקפנות הרוסית, הכלכלה

¹³⁴ Hoyt, 2006.

¹³⁵ Caverley & Dombrowski, 2020a, p. 587.

¹³⁶ Robert C. Rubel, "Talking about sea control", *Naval War College Review*, 63(4), (2010), pp. 38–47.

העולמית המתארגנת מחדש, המזרח התיכון המתהווה מחדש ואתגרים רבים אחרים כולם מאופיינים בתחושת אי־ודאות בנוגע לסטטוס קוו המתהווה בפני תהליכים רוויזיוניסטיים רבים המתאגרים אותו.

עדויות שונות מראות שחשיבותו של המרחב הימי במאה ה־21 תימשך וכנראה אף תגדל. המעצמות הגדולות שהן ארצות־הברית, סין ורוסיה (ובמידה מסוימת גם הודו), מפתחות אסטרטגיות ימיות חדשות ותוכניות בניין כוח שאפתניות כמו זאת של הצי הרוסי בים השחור שהתעצם בשנים האחרונות בצורה מרשימה.¹³⁷ למרות השינויים האסטרטגיים המובהקים שהתרחשו, יש עדיין תאורטיקנים הטוענים שטרם נס ליחם של תפיסות מבית מדרשם של ראשוני ההוגים כמו מהן.¹³⁸

מרוץ החימוש הימי שפסק עם תום המלחמה הקרה חזר ונהיה רווח במרחב ההודי-אסייתי, ופעילויותיה של סין במרחב ים סין הדרומי ואף המזרחי מקריבות על הציים של המעצמות האחרות באזור (יפן, וייטנאם והודו), וגורמות להן לפתח במרץ רב את ציי המלחמה שלהן. עדויות מראות שסין, ואולי גם יריבים אחרים של ארצות־הברית כמו איראן, יוכלו לצלל את השינוי הטכנולוגי ההולך ומתפתח. זה יוכל להתממש על־ידי מוקשים חכמים יותר, צוללות חשאיות, חיישנים מתוחכמים יותר, מערך טילים מאיים, יותר ובכך לערער על השליטה האמריקנית בים בעשורים הבאים, או לפחות באזורים בעלי חשיבות גאופוליטית וגאואסטרטגית גבוהה. בנוגע למערכת הבין־לאומית שעברה ממצב של מעצמה הגמונית אחת למערכת רב־קוטבית, שבמרכיב הימי שלה חל גידול מובהק אצל כל אחד ממרכיבי המערכת, גדלים הסיכויים לעימותים אלימים, כפי שחווינו בתקופות דומות בהיסטוריה.

סוגיה נוספת שדורשת תשומת לב היא הממד הבין־לאומי של האסטרטגיה. כמו בעבר במאה ה־21 נוצרות במרחב הימי בריתות ושותפויות אחרות החשובות לשימור השלום, ואם יש צורך בכך, חשובות לניהול עימותים ברמות שונות של עוצמה (Low/High Intensity Conflicts). כך לדוגמה נוכל לטעון שארצות־הברית תנסה להקים עם מדינות באזורי מתיחות מערכת בריתות (כמו הברית המרובעת באזור השקט-הודי), ולתעדף זירת פעולה באזור אסטרטגי חדש (אסיה). מנגד נוכל לטעון שסין תנסה בוודאות גבוהה להשתמש בתערובת של כפייה צבאית ותמריצים כלכליים כדי להוציא משיווי משקל את בעלות־הברית האמריקניות, ובמיוחד באזור מזרח ודרום־מזרח אסיה. סין תנסה באמצעות עוצמה רכה לגייס בעלות ברית באזור, ובעזרתן לקבוע הסדרים לאורך אזור דרום אסיה כדי לתמוך בנוכחות הימית שלה שם. מדינות רבות באסיה ישתדלו שלא לנקוט צעד למרות זיקתן הברורה יותר למערב (כמו סינגפור), ובמיוחד כדי לא לעורר את "זעמה" של סין.

בניגוד לתפיסה הריאליסטית ביחסים בין־לאומיים שלפיה יש חוסר יציבות במאזן הכוחות העולמי (עולם אנרכי) ויש צורך שהמדינה תדאג לעצמה, עומדת התפיסה הנאו־ליברלית ששלטה בעולם המערבי בעשרות השנים האחרונות, ותומכת בזכות שיתופי פעולה בין־

¹³⁷ Johannes Riber Nordby & Matthew Dal Santo, "Russia's naval strategy in the Black Sea and the Mediterranean", *The Interpreter*, Lowy Institute, 22 Nov 2016

¹³⁸ Rubel, 2010

לאומיים ופיתוח קשרי מסחר שיובילו לתלות הדדית ויסירו את האפשרויות לקונפליקטים (גלובליזציה). לפי הגישה הזאת, האלמנטים המובהקים ביותר שמאפיינים את תחילת המאה ה־21 הם חשיבה במונחים רחבים יותר: רעיונות של מרחב ימי משותף; שיתופי פעולה בין מדינות במרחב הימי לרווחת העולם; שיפור הסחר והגלובליזציה (אלמנטים נוספים). מגמות של איומים משותפים, כמו טרור ופירטיות דחפו מדינות שאפשר להגדיר כיריבות ליצור שיתופי פעולה. כאמור, נדרשת ערנות לכך שבעשור השני של המאה ה־21 יש נסיגה בגישה הנאו־ליברלית למען גישות בדלניות (Isolationist) והטלת מכסי מגן על הסחר הגלובלי, שהביטוי להן מצוי באמרה "ארצות־הברית תחילה", או מדיניות הברקזיט (BRXIT). אין ספק שגישות אלה אם ימשיכו, ישפיעו על הממדים המדיניים והדיפלומטיים של האסטרטגיה הימית בצורה זו או אחרת.

בכל האסטרטגיות הימיות אפשר להבחין בגידול במרכיב הדיפלומטי במשימות הציים,¹³⁹ וגם במרכיב הכלכלי באסטרטגיה הלאומית רבתי (סנקציות כפי שמפעילה ארצות־הברית על איראן, או כוח רך כפי שמפעילה סין ב"יוזמת החגורה והדרך"). ההימנעות מלהפעיל כוח כאמצעי ראשון נהייתה מובהקת (ראו מדיניות ארצות־הברית במפרץ הפרסי מול איראן). חדירת התקשורת לשדה הקרב (בכל הרמות) מחייבת לראות לא רק את תוצאות האירוע מבחינה צבאית, אלא כיצד הוצג בתקשורת ההמונים (לדוגמה, תמונת חיילי הצי האמריקני שסיירו במימי המפרץ הפרסי, נשבו בידי הכוח הימי של משמרות המהפכה האיראניים וצולמו כשהם מתייפחים בבכי).

על חשיבות שיתוף הפעולה בין הגורמים השונים במדינה שיש להם זיקה לביטחון הלאומי הימי (National Maritime Security) מעיד מסמך האסטרטגיה הימית הבריטית שפורסם ב־2014. במסמך שני עקרונות מפתח שעל־פיהם גובשה האסטרטגיה הלאומית הבריטית לביטחון במרחב הימי: אינטגרציה ושיתוף פעולה. שרי הביטחון, החוץ, התחבורה והפנים החתומים על המסמך מצהירים שיקדמו כלים בממשל הבריטי לקידום שיתוף פעולה ולהגברת היעילות. הם גם מציינים שבכוונתם לעבוד באופן גלובלי עם בעלי ברית ושותפים, כולל תעשייה וציבור, כדי להשיג את היעדים המשותפים שנקבעו באסטרטגיה הזאת.¹⁴⁰ ראש ממשלת צרפת בפתיח לאסטרטגיה הימית הצרפתית מ־2015 ציין: "אבטחת ים ואוקיינוסים כרוכה בהגברת שיתוף הפעולה בין מדינות וארגונים אזורים. זהו ההקשר שבו האיחוד האירופי אימץ אסטרטגיה לביטחון ימי ב־24 ביוני 2014".¹⁴¹ גם האסטרטגיה הימית ההודית מ־2015 מדגישה את חשיבות שיתוף הפעולה עם ציים ידידותיים בזו הלשון:

¹³⁹ גם בהנחיות הביניים לאסטרטגיית הביטחון הלאומי של ארצות הברית (Interim National Security Strategic Guidance) שהפיץ הנשיא ביידן מודגש כי: "ארצות הברית תעשה שימוש מושכל ואחראי בבחירת אסטרטגיית הביטחון הלאומי שלה, לרבות השימוש האחראי בצבאה, תוך כדי העלאת ערך השימוש בדיפלומטיה ככלי ראשון בשימוש". *The White House, Interim National Security Strategic Guidance, March 3, 2021, p. 13*.

¹⁴⁰ *UK Government, 2014, p. 11*.

¹⁴¹ *France Premier Ministre, 2015*.

חיל הים יפעל ביעילות לשיתוף פעולה עם כוחות ימיים ידידותיים באזור האוקיינוס ההודי ומעבר לו באמצעות ביקורי נמל, אינטראקציות דו־צדדיות, יוזמות אימונים, תרגילים מבצעיים וסידורי תמיכה טכנית כדי לבסס מסגרת שיתופית המקדמת הבנה הדדית ומשפרת את הביטחון והיציבות באזור.¹⁴²

הודו יכולה להוביל מהלך של שמירה על סדר במרחב הימי המבוסס על היענות לחוק הבין־לאומי (Rule Based Order at Sea), ולהתמודד עם אתגרים משותפים ואבטחת האינטרסים החופפים של צרפת, יפן ואוסטרליה הרחוקה יותר, וכן של ארצות־הברית ששיעור האתגרים שהיא צריכה להגיב להם כבר גדולה מאוד. לאחר שהודו חתמה על הסכמים לחילופי לוגיסטיקה עם צרפת וארצות־הברית, עליה למצוא דרכים לחתום על הסכמים דומים עם שותפים אסטרטגיים אחרים באזור, כמו אוסטרליה ובריטניה, למקסם את ההזדמנויות להגביר את נוכחותה, וליצור יתרונות באזור האוקיינוס ההודי.¹⁴³

סיכום ביניים של המאה ה־21 מעיד על האסטרטגיה רבתי בכלל והאסטרטגיה הימית בפרט, שהפכו לרחבות יותר: הן אינן מבילות בצורה דיכוטומית רק מושגים כמו מלחמה או שלום, צבא או כלכלה, אלא משלבות מאפיינים מגוונים ורבים היוצרים אינטראקציה ביניהם. זה מצריך הבנה טובה יותר של מרחב האפשרויות, כדי להשתמש בעת הצורך במרכיב המתאים לאופי האירוע. הרעיון המרכזי של חשיבה אסטרטגית במאה ה־21 הוא בנוגע לשילוב עמוק יותר של סוגי אסטרטגיות מגוונות. במאה הזאת, למרות ההתפתחות המהירה מאוד שאין לה אח ורע בהיסטוריה האנושית שחלה בהכנסתן לשימוש של טכנולוגיות חדשות ורב־הממדיות של הטכנולוגיות האלה, טרם צמחו הוגים בולטים בדומה למאה הקודמת שיצליחו לגבשן ולבנות אותן על יסודות אינטלקטואליים כפי שעשו פורצי הדרך בתחילת המאה ה־20. האסטרטגיה מפותחת בדרך כלל בידי גורמי הממסד עצמו, ובחלק מהמדינות מסתייעת במכוני מחקר שונים, אם כדי להציג "איפכא מסתברא", או כדי לגייס מוחות של אינטלקטואלים שלא בהכרח הם בנמצא בממסד הביטחוני, ואם יש – עדיין נדרש להעלות את הגיגיהם על הכתב בצורה מתודית ושיטתית. האסטרטגיה הימית בת זמננו כוללת הרבה יותר מאשר הכנת כוחות חיל הים ללחימה, או שימוש בהם בעימות שמתפתח. היא משלבת עוצמה ימית עם גורמים אחרים של עוצמה לאומית (National Power), כמו גם שיתופי פעולה עם מדינות ידידותיות ובעלות ברית. אסטרטגיה ימית בת זמננו במדינות העולם המערבי מתארת כיצד תופעל העוצמה הימית במרחב הימי כדי להגן על אורח החיים של המדינה, וכיצד תשולב עוצמה זאת באופן מצרפי לעוצמה של מדינות דומות אחרות (Like Minded States), כדי להגן על המערכת הגלובלית שבאמצעותה נשמרים הצמיחה והשגשוג העולמי ולקיימה.

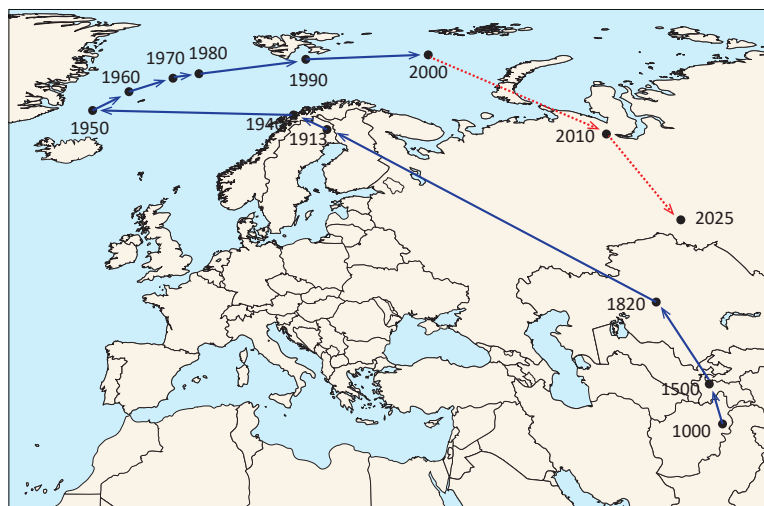
142 Indian Navy Naval Strategic Publication (NSP) 1.2 October 2015 **Ensuring Secure Sea: Indian Maritime Security Strategy**.

143 Darshana M. Baruah, "Strengthening Delhi's Strategic Partnerships in the Indian Ocean", **Center for New American Security**, October 23, 2019.

התפתחויות ושינויים בזירה הגלובלית שהביאו לשינויים באסטרטגיה הימית של מדינות

בזירה הבין־לאומית ראוי להדגיש שנמשכת ואף מתעצמת ההקצנה ביחסים בין ארצות־הברית ובעלות בריתה, ובין סין ורוסיה שבהן רואה ארצות־הברית כוחות רוויזיוניסטיים המבקשים להקים "עולם העולה בקנה אחד עם המודלים הסמכותניים שלהם".¹⁴⁴ חוקרים שונים בתחום מדעי המדינה מצביעים נוסף לכך, על התרבות המנהיגים בעולם המזלזלים בערכי הדמוקרטיה הליברלית, ושואפים לשליטה מוחלטת בפוליטיקה, בכלכלה, במערכת המשפט ובתקשורת. מנהיגים אלה עלולים להוביל את העולם לעיצוב עתיד שונה שבו העולם הגלובלי, תעשיות טכנולוגיות העליות, הידע והנאורות שהתפתחו בעשורים האחרונים, יידרדרו חזרה לעידן הסמכותנות (Age of Authoritarianism).¹⁴⁵

בתחום הכלכלה הגלובלית נמשכת המגמה של שינוי הדרגתי במרכז הכובד הכלכלי מהמערב לכיוון מזרח אסיה, והוא נובע מהעלייה בחשיבות האזור הזה כמשמעותי ביותר להתפתחות הכלכלה העולמית (ראו: איור 99). מרכז הכובד היה ב־300 השנים האחרונות במערב אירופה, ולאחר מכן במקום כלשהו בין אירופה לארצות־הברית, קרוב לוודאי שבאמצע המאה הנוכחית הוא ישכון באסיה. בשלב הנוכחי העולם נמצא בתקופת מעבר לעולם שבו הכלכלות המתפתחות של סין, הודו ושווקים מתעוררים אחרים הפכות לכוחות הדומיננטיים בתמונה העולמית.

איור 99: תנועת מרכז הכובד הכלכלי בין השנים 1000 ל־2025 (כולל תחזית)¹⁴⁶

¹⁴⁴ Mike Eckel, "Pentagon chief calls Russia, China 'Revisionist Powers'", [RadioFreeEurope](#) .Radio Liberty, January 19, 2018

¹⁴⁵ Der SPIEGEL Staff, "Rise of the autocrats, liberal democracy is under attack", [Spiegel](#) .Online, 13 Jun 2018

¹⁴⁶ האיור מבוסס על: McKinsey Global Institute Analysis

תופעה זו אפשרה לארצות המתפתחות בדרום-מזרח אסיה לצרוך חלק גדל והולך של הייבוא העולמי, והביאה להגדלה בשיעור ניכר של תנועת הסחר העולמי שם. איור 100 מציג את השינוי בתוצר הלאומי הגולמי ב-2017, וממנו למדים על הצמיחה בתוצר הלאומי הגולמי במדינות מזרח ודרום-מזרח אסיה. לצד התפתחויות אלה מתחדדת ההבנה שהמגמה הזאת מלווה במדדים שליליים למערכת האקולוגית, כגון זיהום ופליטת גזי חממה מסוכנים.

ההתרחשויות העולמיות בעשור האחרון הובילו מומחים מתחום מדעי המדינה למסקנה שבעשור הזה השתנתה סביבת הביטחון הבין-לאומית, והומרה מעידן שלאחר "המלחמה הקרה", שבו ארצות-הברית הייתה מעצמת-על במבנה חד-קוטבי, למצב חדש ושונה המתבטא, בין היתר, בחידוש תחרות על העוצמה עם שתי מעצמות נוספות – סין ורוסיה. לפי האמור, חלק מהחוקרים מציינים שהמערכת הבין-לאומית עברה למצב רב-קוטבי (Multi Polar System). העולם הרב-קוטבי הוא חלופה קיצונית לעולם החד-קוטבי כיוון שהוא מתבסס על קיומם של כמה מרכזים עצמאיים וריבוניים של קבלת החלטות אסטרטגיות ברמה הגלובלית.

עם זאת, יש לזכור שהעולם הרב-קוטבי אינו מעיד על חזרה למערכת הדו-קוטבית שהייתה בתקופת המלחמה הקרה, שכן לא קיים כיום כוח אסטרטגי או אידאולוגי יחיד שיכול לאתגר בצורה רצינית את ארצות-הברית.

בתקופת ממשלו של הנשיא אובמה נעשתה הערכת מצב מדינית שנועדה לזהות היכן סובלת ארצות-הברית "מעודף משקל" ו"מתת-משקל" במחויבויותיה הבין-לאומיות, כל זאת מתוך הבנה של האילוצים הפיסקליים שלה בהקצאת משאבים. התברר ש"עודף

איור 100: הגידול בתוצר הלאומי הגולמי ב-2017 באחוזים על-פי מדינות ויבשות

משקל" שלה הוא באירופה ובמזרח התיכון ו"תת־משקל" באסיה. התת־משקל נבדק לפי מגוון רחב של ממדים בהם הדיפלומטיים, הצבאיים, הכלכליים והמוסדיים. מסתיו 2011 פרסם ממשל אובמה שורה של הצהרות המעידות על כך שארצות־הברית תרחיב ותגדיל את תפקידה המובהק באזור אסיה-השקט (Asia Pacific), בעיקר בחלק הדרומי של האזור, וכינה את המדיניות "איזון מחדש" (Rebalancing), ולעיתים גם בשם "הציר לאסיה".¹⁴⁷ המטרה שעמדה בבסיס השינוי הייתה להקדיש מאמץ רב יותר כדי להשפיע על התפתחות הנורמות והכללים באזור הזה, במיוחד כאשר סין הופכת למעצמה אזורית בעלת השפעה רבה יותר. אומנם מדיניותו של הנשיא אובמה זכתה לתמיכה רבה בארצות־הברית ובמדינות האזור, אך עדיין נותרו על כן שאלות על המטרות האסטרטגיות של התוכנית והמשאבים הזמינים ליישומה. מרכיבי התוכנית היו אמורים לכלול בין היתר הסכמים של "שיתופי פעולה כלכליים טרנס־אטלנטיים" (Trans-Pacific Partnership – TPP), ארגון מחדש של פעילות הצבא, ובמיוחד הצי האמריקני לאזור הזה, וחברות אמריקניות במוסדות אזוריים מרכזיים. בעוד סוכנויות הממשל האמריקני השונות עשו כל אחת בתחומה מאמצים להרחבת המעורבות האמריקנית באזור, לא גובשה תוכנית אסטרטגית אחודה המכוונת את המאמצים האלה למטרות הלאומיות.¹⁴⁸ אחד התחומים הבולטים ביותר של חוסר העקביות במדיניות הזאת הוא ההגדרה המשתנה של אופן ניהול הכוח וההשפעה העולים של סין על־ידי ארצות־הברית, שמצד אחד העבירה ב־2009 מסר של כיבוד האינטרסים של סין, ומהצד האחר הגדירה ב־2012 את סין כאיום ביטחוני ניכר לארצות־הברית, בדומה להגדרתה את איראן.

פול קנדי מחברו של הספר **עלייתן ונפילתן של המעצמות הגדולות**, מעיר שהאיומים המאיימים על השליטה של הצי האמריקני במרחבים מזכירים את אלה שהתרחשו בסוף המאה ה־19, וגרמו לירידת בריטניה ממעמד של מעצמה עולמית מובילה. האיומים האלה גרמו לעומס רב על הצבא הבריטי שהוצב למלחמות יבשה בלתי פוסקות בחוץ לארץ, וצמצום בעוצמתה הכלכלית של בריטניה ביחס למדינות אחרות כמו ארצות־הברית וגרמניה.¹⁴⁹ אומנם ארצות־הברית הפיקה עד לאחרונה יתרונות כלכליים, פוליטיים וצבאיים אדירים מיכולתה לשלוט במרחבים, מתוך התבססות על צבא חזק ויציב במיוחד. עם זאת, יש הטוענים שכיום אבד הכלח על האסטרטגיה הזאת עקב עלייתם של מוקדי עוצמה חדשים המאתגרים את ארצות־הברית פוליטית, הן על־ידי שחקנים מדינתיים, והן על־ידי שחקנים לא־מדינתיים. חולשות כלכליות ופיסקליות בארצות־הברית מאלצות אותה

¹⁴⁷ Jeffrey Goldberg, "The Obama doctrine, The U.S. president talks through his hardest decisions about America's role in the world", *The Atlantic's Politics & Policy Daily*, April 2016 Issue.

¹⁴⁸ Michael J. Green, Zack Cooper, & Rapp M. Hooper, "Defense: Explaining and Resourcing the Rebalance", in Michael J. Green & Nicholas Szechenyi (eds.), *Pivot 2.0 – How the administration and congress can work together to sustain American engagement in Asia to 2016*, A report of the CSIS Asia program, Center for Strategic & International Studies, 2015, pp. 6–7.

¹⁴⁹ Kennedy, 1987, p. xxiii.

להחליט בין פיתוח עוצמה ימית והקרנתה כיום ובין השקעה בגורמי העוצמה לטווח הארוך. פתרון הדילמה הזאת מחייב שינוי הגישה האמריקנית כלפי השליטה במרחבים (Control of the Commons). במקום לנסות לשלוט ברציפות באמצעות נוכחות קבועה אזורית, ארצות־הברית צריכה לאמץ אסטרטגיה ברינית יותר בשם "ביטחון המרחבים" (Security of the Commons).¹⁵⁰

בארי פוזן טוען שכיום אפשר לאחד את ארבע האסכולות (בידוד מחדש, מעורבות סלקטיבית, ביטחון שיתופי ועליונות) לשתיים בלבד: אסכולת "ההגמוניה הליברלית" (Liberal Hegemon) שנוצרה עקב מיזוג של עליונות וביטחון שיתופי, ואסכולת "האיפוק" (Restraint) שנוצרה ממיזוג של נאו־בידודנות (New Isolation) ומעורבות סלקטיבית.¹⁵¹ אסכולת ההגמוניה הליברלית" מעדיפה סדר עולמי שבו ארצות־הברית היא ההגמון, ומשתמשת ביתרון הכוח שלה כדי ליצור מערכת בין־לאומית ליברלית, ולעיתים משתמשים בכוח לאכיפה או להפצת ערכים ליברליים (כמו זכויות פרט, סחר חופשי ושלטון החוק). ארצות־הברית שואפת לשמור על כוח צבאי בעליכות הכרעה, לפיכך מתחרים פוטנציאליים אפילו לא ינסו להתמודד בזירה. על־פי האסכולה הזאת, ארצות־הברית שומרת על רשת רחבה של מחויבויות הנשענות על בריתות קבועות ברחבי העולם, ומשתמשת בהן כדי לקדם את הכוח ההגמוני ולשמור עליו, והן כדי לחזק מערכות פוליטיות ליברליות מתפתחות. לדברי פוזן, באסטרטגיה רבתי מהסוג הזה צפויים לקום על ארצות־הברית איומים משלושה מקורות עיקריים: מדינות כושלות, מדינות סוררות (Rogue States) ומתחרות ליברליות עמיתות (Liberal Peer Competitors).

"אסכולת האיפוק" ממליצה לארצות־הברית לצמצם באופן ניכר את התחייבויות הביטחון שלה בחוץ לארץ, ולהימנע במידה רבה ממעורבות בסכסוכים בין־לאומיים. אמריקה תנצל את מה שפוזן מכנה עמדה אסטרטגית "טובה להפליא": "היא עשירה, רחוקה מכוחות גדולים אחרים ומוגנת על־ידי הרתעה גרעינית עוצמתית. מעצמות גדולות אחרות חלשות יותר מארצות הברית, ובסבירות גבוהה, יתמודדו עם אותם לחצים להתגונן כמו ארצות הברית".¹⁵² תומכי האיפוק האסטרטגי טוענים, לפי הגישה הריאליסטית, שמדינות הן בעלות אינטרסים משל עצמן, ויפעלו לפי האינטרסים האלה כדי להשיג איזון נגד גורמים תוקפניים במערכת הבין־לאומית. עם זאת, כאשר הדבר אפשרי, קיימות מדינות המעדיפות שמישהו אחר "יעשה את העבודה עבורן", ומעבירות את הנטל הכספי למדינות אחרות כדי שהן יוכלו לשאת בעלות האיזון. תומכי האיפוק מדגישים גם את כוחו ההרתעתי של נשק גרעיני, שמייקר נמרצות את המחיר של עימותים בין מעצמות גדולות, מעודד זהירות ולא מתגמל תוקפנות. תומכי האיפוק רואים בלאומנות כוח רב־עוצמה, כזה שהופך את

¹⁵⁰ Sameer Lalwani & Joshua Shiffrin, "Whither Command of the Commons? Choosing Security Over Control", *New America Foundation*, 2011, p. 20

¹⁵¹ Barry R. Posen, *Restraint: A new foundation for U.S. grand strategy*, New York: Cornell University Press, 2016, p. 9

¹⁵² .ibid, pp. 87–123

המדינות לעמידות יותר בפני כיבוש חיצוני, וכך הופך את המערכת הבין־לאומית ליציבה יותר. בהסתמכם על האסטרטג קארל פון קלאוזביץ, הם טורחים להדגיש שהכוח הצבאי הוא כלי בוטה, יקר ובלתי ניתן לחיזוי, ולפיכך יש להגביל את השימוש בו להזדמנויות נדירות ולמטרות ברורות.

"אסכולת האיזון בחוץ לארץ" (Offshore Balancing) שגובשה על־ידי אנשי מדע המדינה ג'ון מארשהיימר (John Mearsheimer) וסטפן וואלט (Stephen Walt), ממליצה לארצות־הברית להימנע ממעורבות גדולה בענייני ביטחון מעבר לים פרט למצב שבו יש חשש שמדינה אחרת מבססת הגמוניה באחד משלושת האזורים האסטרטגיים המרכזיים בעולם: מערב אירופה, צפון־מזרח אסיה והמפרץ הפרסי.¹⁵³ האסטרטגיה הזאת דוגלת בנוכחות מופחתת ניכרת מעבר לים לעומת ההגמוניה הליברלית.

בדומה לביקורת כלפי תאוריות ואסכולות אחרות במדעי המדינה, ובמיוחד בנוגע ליכולתם של מודלים לשקף את המציאות בצורה מדויקת, יש ביקורת כלפי האסכולות הללו. בדוח שכתב המרכז ללימודים אסטרטגיים ובין־לאומיים עבור הקונגרס האמריקני, ניתנו המלצות על ארבע פעולות להתמודדות עם השינויים האסטרטגיים שהתרחשו:

1. לעדכן את האסטרטגיה הלאומית של ארצות־הברית ביחס לאסיה, ולתאם אותה עם בעלות בריתה ושותפיה.
2. להגביר את המאמצים כדי לחזק את השותפות ואת יכולות השותפים האסטרטגיים להתמודד עם המצב החדש.
3. לשמר ולהרחיב את הנוכחות הצבאית האמריקנית באזור אסיה–האוקיינוס השקט.
4. להאיץ פיתוחן של יכולות ותפיסות הפעלה חדשניות עבור כוחותיה כדי להתמודד עם המצב החדש.

גורם נוסף שהשפיע על האסטרטגיה הימית של חלק מהמדינות היה "משטר האזור הכלכלי הבלעדי" של 1982, המעניק למדינות השוכנות לחוף ימים זכויות ריבוניות על המשאבים הטבעיים ועל השליטה בפעילויות הקשורות למשאבים באזור מחד גיסא, תוך שימור זכויות המעבר החופשי מאידך גיסא, שהפך בשלושת העשורים האחרונים במהירות להיות משטר מהפכני. המטוטלת בין הגישות של "הים פתוח" ל"ים הסגור" נעה בעוצמה לכיוונו של "הים הסגור". התפתחות הטכנולוגיה התת־ימית, כמו גם גילוי משאבי טבע בעומק הים בתחום המים הכלכליים של המדינות השונות והשימוש בהם הביאו לעלייה נוספת בחשיבותו של המרחב הימי, ובהתאם לכך גרמו למדינות רבות ברחבי העולם לפתח אסטרטגיה ימית חדשה שהותאמה לשינויים במרחב הימי שלהן.

אחת המדינות (ולא היחידה) שעליה השפיע משטר האזור הכלכלי היא צרפת. כך לדוגמה ב"נייר לבן" (White Paper) שפרסמה צרפת באפריל 2013 וכותרתו "הביטחון

והביטחון הלאומי" (Defense and National Security), מצוינת עדיפות עליונה להגנה על הטריטוריה הלאומית והאזרחים הצרפתים בחוץ לארץ.¹⁵⁴ ובלשון המסמך:

הטריטוריה הלאומית של צרפת התרחבה מחוץ לאירופה לטריטוריות מעבר לים, ורוב הנכסים בחו"ל משתרעים באוקיינוסים ההודי והשקט העשירים מאוד במשאבים, שבהם מתגוררים כ-1.5 מיליון אזרחים צרפתים.¹⁵⁵

המשמעות הגאוככלכלית היא שאזורי דיג נרחבים, מינרלים ומשאבי אנרגיה מצויים באזורי המים הכלכליים של צרפת באוקיינוס השקט (62%) ובאוקיינוס ההודי (24%), המחייבים את צרפת להגן על האינטרסים שלה באמצעות הצי הצרפתי וכוחות נוספים המוצבים באזור. לדבר מוביל להצהרת מחויבותה של צרפת כמעצמה ריבונית וכשחקנית בביטחון האוקיינוס ההודי והאוקיינוס השקט.¹⁵⁶

יש מדינות המדגישות באסטרטגיה הימית שפיתחו את האלמנט הביטחוני, ולפיו אפשר לסווגן כמדינות המאמצות אסטרטגיה של מניעה, המעדיפה גישה דינמית לנושאי בטיחות וביטחון ימיים (Maritime Safety & Security). שמירה על נושא הביטחון הימי מוגדרת כמניעה ומלחמה בכל הפעילויות המכוונות העוינות לאינטרסים של המדינה. האסטרטגיה הזאת תלויה בעוצמה ימית כלכלית של המדינה, כפי שמשקפים ביחסי כוחות בינה ובין יריבותיה. לעומת מדינות מהסוג שצוין לעיל יש מדינות המדגישות יותר את אלמנט שיתוף הפעולה והתפיסה הליברלית, ולפיכך גם מכונות מדינות הפועלות באמצעות אסטרטגיה של שיתוף.¹⁵⁷

פעולות משולבות מהסוג הזה של כוחות ימיים משותפים לשמירת הסדר הבין-לאומי בים (Combined Maritime Forces – CMF) המתבצעות לדוגמה בידי כוחות רב-לאומיים במפרץ עומאן, בצפון הים הערבי ובמפרץ עדן נגד טרור ופירטיות, הן התפתחויות חשובות שהתרחשו במאה ה-21. ביוני 2006 התחיל האדמירל האמריקני מייק מולן לקדם את הרעיון של שותפות גלובלית ימית (Global Maritime Partnership – GMP) להגנה על דרכי סחר מפני טרור ימי, הפצת נשק להשמדה המונית ולהשגת ביטחון ימי מקיף. הרעיון הביא את צי ארצות-הברית לעבור מאסטרטגיה שהתמקדה במשימות אחרות לאסטרטגיה של שיתוף פעולה שנעשה עם שחקנים אחרים כדי להשיג את המטרות והאינטרסים שלה. "אסטרטגיה שיתופית של המאה ה-21 – עוצמה ימית" זוהי האסטרטגיה הימית האחרונה (מ-2015) של הצי האמריקני. למרות שמדינות שייכות בדרך כלל לאחת משתי קטגוריות אלה, יש גם כאלה שבהן קיים שילוב בין אסטרטגיה של מניעה ובין אסטרטגיה של שיתוף.

¹⁵⁴ Republic French, **French White Paper, Defence And National Security, foreword by François Hollande President of the French Republic**, 2013, pp. 19–20

¹⁵⁵ .ibid, p. 47

¹⁵⁶ .ibid, p. 13

¹⁵⁷ התפיסה הליברלית במערכת הבין-לאומית טוענת שיש אפשרות לשיתוף פעולה בין המדינות. תפיסה זו מדגישה את מקומם של מוסדות בין-לאומיים, על-לאומיים וחוצי לאום, כמו גם את מקומם של שחקנים שאינם מדינתיים והשפעתם על המערכת הבין-לאומית. כמו כן הליברליזם מדגיש את השפעת המשפט והחוק הבין-לאומי על אפשרויות השלום.

כאמור, ב-2015 התעדכנה האסטרטגיה השיתופית של צי ארצות-הברית מ-2007 עקב התעצמות הצי הסיני, הדאגה מהמסלול המדיני הלעומתי שבו בחרה הפדרציה הרוסית וקשיים במדיניות מניעת תפוצה של הנשק הגרעיני מול איראן וקוריאה הצפונית. במסמך החדש הובאו שבע משימות (הגנת המולדת, הרתעה מפני התפתחות משבר, תגובה למשבר, הבסת תוקפנות, הגנת המרחב הימי, חיזוק שיתופי פעולה, אספקת עזרה הומניטרית ותגובה למצבי אסון), לצד חמישה תפקידים (Functions) שהוטלו על הצי (גישה לכלל המרחבים, הרתעה, שליטה ימית, הקרנת עוצמה וביטחון ימי). האסטרטגיה הזאת ספגה ביקורת על כך שהיא מתמקדת יותר מדי בתפקידים במקום במשימות. חסרה הדגשה על הגנת המערכת (Defending the System), ולעומת זאת מתוארת "הפגנת שרירים" בכל האמור להגנת האינטרסים של ארצות-הברית במרחב הימי.¹⁵⁸ לפיכך נראה שאסטרטגיה זאת היא מכוונת יותר כלפי גורמי פנים בארצות-הברית, ופחות כלפי המערכת הבין-לאומית המשתנה במהירות.

מהי זיקת האסטרטגיה לאסטרטגיות רבתי אחרות? אפשר לציין בחיוב שהיא נבנתה "מלמעלה-למטה", ושואבת את הגדרת חלק מיעדיה ממסמך המטות המשולבים שפורסם ב-2013 בשם: "תפיסת הגישה המבצעית המשולבת לגישה ותמרון במרחב הגלובלי". האסטרטגיה גם משלבת את המשימות היבשתיות במשימות הימיות, ומדגישה את המשימה של "גישה לכל המרחבים" (All Domain Access), ובכך משלימה את הפער שאפיין את מסמך האסטרטגיה שפורסם ב-2007.¹⁵⁹ החלק הרביעי של האסטרטגיה הימית של 2015 מתווה גם את הקשר שבין האסטרטגיה ותוכנית בניין הכוח של שלושת השותפים לעריכתה: חיל הים, המארינס ומשמר החופים. בהתייחסו לאתגרים העומדים בפני מבצעי האסטרטגיה הזאת בעבר ובעתיד, טוען ג'פרי טיל שבהמשך לגיבוש האסטרטגיה הימית של 2015 יש צורך חיוני לכתוב דוקטרינה מתאימה "כהצהרה מנחה" (Guiding Statement) של החשיבה האסטרטגית, אשר תהיה מסוגלת להתמודד עם הלחצים הפנימיים והחיצוניים שיתפתחו עם הזמן. דוקטרינה כזאת תביא לידי ביטוי ניסיון נוסף שנצבר במהלך הפעילות המבצעית של שלושת הגורמים שהיו שותפים לכתיבת האסטרטגיה, והיותה של הדוקטרינה "בת חלוף" (Evanescent), מאפשר לה להתמודד עם אתגרים מהסוג הזה בעוד האסטרטגיה איננה כזאת.

בנוגע לפדרציה הרוסית – מאז תחילת גל הרפורמות האחרון בכוחותיה המזוינים של רוסיה ב-2009, המסר של ההנהגה הרוסית הוא שחיל הים הרוסי סיים את תקופת המשבר, חוזר לגדולתו ומסוגל למלא משימות המתאימות לצי של מעצמה גדולה. הדבר מתבטא בשני אירועים בולטים:

¹⁵⁸ Geoffrey Till, "The new U.S. maritime strategy: Another View from Outside", *Naval War College Review*, 68(4), (2015), Article 5. p. 2.

¹⁵⁹ .ibid

1. סיפוח סווסטופול (Sevastopol), השגת שליטה רוסית על עיר הנמל, סיפוח קרים שהיא גם נמל הבית של הצי הרוסי לים השחור, ובקרבתה שוכנות מספנות של הצי הרוסי וממלאות תפקיד חשוב בתחזוקתו.
2. הרחבת משימות הצי בשש זירות הפעולה שלו (האוקיינוס האטלנטי, הארקטי, אנטרקטיקה, האוקיינוס ההודי, הים הכספי והאוקיינוס השקט) מתוך מתן עדיפות לנוכחות קבועה של הצי הרוסי בים התיכון, והעצמת כוחו בזירת האוקיינוסים הארקטי והאטלנטי.

ראוי לציין שהצמצום בהכנסות מהייצוא הרוסי, שכ־80% מהן מבוססות על ייצוא מקורות אנרגייה על סוגיה השונים, והסנקציות שהטיל המערב על רוסיה בעקבות פלישתה לחצי האי קרים, תרמו להעמקת המשבר בכלכלה הרוסית. הדוקטרינה הימית החדשה של הפדרציה אושרה על־ידי הנשיא פוטין ביולי 2015, ובה מפורטים האסטרטגיה של הצי הרוסי, משימותיו ותוכנית בניין הכוח שלו. הדוקטרינה הזאת החליפה את הקודמת מ־2001. המסמך מתבסס על מסמך האסטרטגיה הלאומית הביטחונית החדשה שפורסם ב־2014, ומשקף את השפעת המשבר עם אוקראינה ואת תגובת רוסיה לעמדות ארצות־הברית ונאט"ו בסכסוך הזה. הוא מציב לתוכנית בניין הכוח של הצי הרוסי שלושה יעדים:¹⁶⁰

1. בניית כוח קטלני יותר (More Lethal Force)
2. חיזוק בריתות וצירוף שותפים חדשים (Strengthen Alliances and Attract New Partners)
3. רפורמה במשרד ההגנה כדי לשפר את ביצועיו וזאת במחיר סביר יותר.

בהתאם לכך צפוי שמדי פעם תנסה רוסיה לתקוע טריז בין מדינות האיחוד האירופי ובין עצמן במטרה לפגוע באחדותן. רוסיה תמשיך להשפיע על מדינות ברית־המועצות לשעבר, הן באמצעות הפעלת "עוצמה רכה", והן באמצעות "עוצמה קשה". כמו כן תמשיך גם בהתערבות באוקראינה, במדינות הקווקז ומרכז אסיה, ותתנגד לכל ניסיון של הרחבת ההשפעה של נאט"ו במדינות ברית־המועצות לשעבר.

מסמך הדוקטרינה הימית הרוסית מ־2015 נוגע לארבעה שטחי פעולה ושישה אזורי פעולה גאוגרפיים. ארבעת שטחי הפעולה הם: פעילות ימית, תחבורה ימית, מדע ימי ופיתוח משאבים מינרליים. אירופה תישאר במוקד הפעילות הכלכלית הרוסית מתוך התמקדות רוסית בשוקי אירופה בקשר לייצוא משאבי האנרגיה שלה. ששת האזורים הגאוגרפיים הם: האוקיינוסים: האטלנטי, הארקטי, השקט, הים הכספי והאוקיינוס ההודי, והים התיכון, שלדברי סגן ראש הממשלה הרוסי דימטרי רוגוזין (Dmitry Rogozin), אירועים מעורבים רבים מאוד התרחשו באזור לאחרונה, ולרוסיה יש בו עניין רב.¹⁶¹ הדבר משקף את רצונה של רוסיה להרחיב את שליטתה באזור הארקטי בהבינה שהשטח הזה חיוני לעתידה הכלכלי

¹⁶⁰ Studies Institute, Russia Maritime, "The 2015 Maritime Doctrine of the Russian Federation", RMSI Research, 3. US Naval War College, January 1, 2015

¹⁶¹ President of Russia, Events, "The Kremlin, Russian Federation Marine Doctrine, Vladimir Putin held a meeting to discuss the new draft of Russia's Marine Doctrine", July 26, 2015

והביטחוני. ב־20 ביולי 2017 אישר נשיא רוסיה ולדימיר פוטין את מסמך "יסודות המדיניות של רוסיה בתחום הפעילות הימית הצבאית לתקופה שעד לשנת 2030"¹⁶² ועליו נכתב:

כמו המסמכים הקודמים, מסמך זה קובע את תפקידו של הצי במסגרת מדיניות הביטחון של רוסיה, את יעדיו ואת כיוונו העיקריים של בניין הכוח הימי, ואת היקפה הגאוגרפי של פעילות זרוע הים. המסמך כולל גם את תיאור האיומים האפשריים. בפועל נקבע כי מקור האיום העיקרי בים הם ארצות־הברית ונאט"ו, אשר שואפות לעמדה דומיננטית באוקיינוס ולעליונות מוחלטת בים.¹⁶³

הצי הרוסי בים השחור השתנה בשנים האחרונות לפי תוכנית בנייה אינטנסיבית, והצוללות היו בראש סדר העדיפויות. רוסיה אינה יכולה למנוע מאוניות נאט"ו לנווט בים השחור, על כן היא רואה בנוכחות של צי מערבי איום על הביטחון הרוסי. הצוללות מאפשרות למוסקווה דרך יעילה לאיזון הנוכחות הימית המורחבת של המערב.

מאז פרסום מסמך הדוקטרינה הרוסית האחרון המשיכה רוסיה במעורבותה בסוריה, בחשה במערכת הבחירות בארצות־הברית, והציגה (חלקם לא בהצלחה רבה) חצי תריסר אמצעי לחימה חדשים, כולל טיל שיוט מונע באנרגייה גרעינית וטורפדו על־קולי. נוסף על כך, אמנת כוחות הגרעין לטווח הבינוני והקצר (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty) קרסה, והאמנה החדשה להפחתת נשק אסטרטגי (START) עומדת בפני עתיד לא ברור. בהתחשב בהתפתחויות האחרונות – יחד עם הידרדרות נוספת בקשרים עם ארצות־הברית, ושיקולים צבאיים מלקחי הלחימה בסוריה ובאוקראינה נראה, שהגיעה העת שרוסיה תעדכן את הדוקטרינה הצבאית שלה, ובכלל זה גם את הדוקטרינה הימית.¹⁶⁴

בנוגע למעצמה הימית העולה סין – האסטרטגיה הסינית לרוב הייתה ממוקדת בגבולות היבשתיים של המדינה, ויצירת עומק אסטרטגי על־ידי התכנסות פנימה ושימוש בשטחי היבשה הגדולים שלה. בסוף המאה ה־20 ותחילת המאה ה־21 נפתחה סין והפכה ליצואנית גדולה. עקב זאת היא הגדילה באופן ניכר את היקף הסחר הימי. בשנים האחרונות הרחיב חיל הים הסיני את פעילותו בתדירות, משך, מורכבות ומרחק מהיבשת. סין מבצעת שיוט קבע באוקיינוס ההודי כמו גם תרגילים ימיים ופעולות מעבר לשרשרת האיים הראשונה באופן שוטף.¹⁶⁵ היא מקיימת באופן פעיל אסטרטגיה של מניעה, אסטרטגיה תוקפנית יותר וצבאית יותר במדיניות ובפעילויות שהיא עורכת, ובאזורים השונים שעליהם היא טוענת לבעלות טריטוריאלית רואים מגמה של עלייה עקבית בנוכחות הצי הסיני. במהלך שלושת העשורים האחרונים השתנה התחום הימי מאזור פריפריאלי לאחד החשובים ביותר למנהיגים הסינים. הזרזים המשפיעים ביותר לשינוי זה היו סוף המלחמה הקרה

¹⁶² צבי מירקין, "יסודות המדיניות הימית של רוסיה כהמשך למסורת הביוורקרטית־הצבאית הסובייטית והרוסית", *הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2017/18*, מרכז חיפה למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2018, עמ' 121–128.

¹⁶³ שם.

¹⁶⁴ Dara Massicot, "Anticipating a new Russian military doctrine in 2020: What it might contain and why it matters", *War on the Rock*, September 9, 2019.

¹⁶⁵ גור לביא, 2017.

והפיכת המערכת הבין-לאומית לעולם גלובלי קשור התלוי בסחר ימי. כאמור, במשך שנים הייתה סין מקובעת באופן פנימי ליבשת, דבר שנבע גם ממערכת יחסים מתוחה ביבשה עם המדינות שבהם גבלה סין: ברית-המועצות והודו וכן כלכלה ריכוזית. היעלמותה של ברית-המועצות, התפתחות צמיחה כלכלית שהונעה על-ידי מרכיב הייצוא שזכה לעידוד הרפורמות של "הדלת הפתוחה" בשנות ה-80, וצמיחת מרכזי האוכלוסייה לאורך קו החוף, הניעו את מנהיגי סין להפנות את מבטם לכיוון הים. בהתאם לכך נקשרה סין יותר ויותר למערכת הסחר והכלכלה הבין-לאומית, ובעשור האחרון כ-85% מהסחר הסיני מתבצע דרך הים. אזור ים סין הדרומי נהיה אזור שנוי במחלוקת, בעיקר על משאבי אנרגיה ודגה. ב-2010 הפכה סין לזמן קצר למדינה בעלת המספנות הגדולות ביותר בעולם לבניית אוניות סוחר (בכורה שנטלה ממנה קוריאה הדרומית).

מאז 2013 עם עליית שי ג'ינפינג לשלטון, חלו בסין שינויים פנימיים רבים. "יוזמת החגורה והדרך" שהושקה על-ידו בסוף 2013 אומנם הוצגה כתוכנית כלכלית (ולכן גם כונתה בשם "יוזמה"), אך בחלוף הזמן, הקצאת המשאבים העצומים לתוכנית והתבהרות יעדיה, היא הפכה למעשה לאסטרטגיה רבתי חדשה המשקפת את החזון שיש לסין כלפי עצמה ומעמדה הרצוי במערכת הבין-לאומית. התוכנית נועדה לעצב את הסביבה הבין-לאומית באופן שייטיב עם היעדים האסטרטגיים ארוכי הטווח של המדינה. זוהי גישה "מלמעלה-למטה" שנמשכה במשך תקופה ארוכה, ומטרתה לגייס ולשלב את כל המשאבים הפנימיים והמכשירים של הכוח הלאומי (לא רק צבאי, אלא גם דיפלומטי, כלכלי, אינטלקטואלי, תרבותי ופוליטי). במובן הזה "יוזמת החגורה והדרך" משקפת מאמץ ארוך טווח (אמור להתגשם ב-2049 כשימלאו 100 שנה לרפובליקה העממית של סין), אשר משלבת את כל המרכיבים שצוינו לעיל, ומשתמשת בכל היתרונות שלה כדי להשיג תוצאה חיובית. השחקנים הכלכליים של סין, המשאבים הכספיים, ארגונים בבעלות המדינה, דיפלומטים, מומחי אבטחה, אינטלקטואלים ותקשורת, כולם נקראים להצטרף למאמץ בהנהגת ההנהגה. במילים אחרות, "יוזמת החגורה והדרך" היא אסטרטגיה רבתי, המתאמת ומתווה נתיב למגוון גדול של משאבים לאומיים כדי להשיג מטרה פוליטית, אשר שי ג'ינפינג הגדיר במילים "חלום סין של התחדשות הגדולה של העם" והעלייה ללא הפרעה של סין.

השאלה שנשאלת בנוגע למעצמה העולה היא: האם יש לסין אסטרטגיה ימית מוצהרת וברורה, והיכן אפשר למצוא אותה? למרות שהאסטרטגיה הימית עדיין מתגבשת, החליטה סין על כמה סדרי עדיפויות כלליים, כולל המשך השימוש בסחר הימי, הגדלת כוחה הימי ושאיפתה להשפעה פוליטית גוברת בסוגיות הימיות. אסור להניח שסין היא שחקנית ממושמעת, שכן קיימים תחומים שבהם מתנהלת תחרות מול שחקנים ימיים רבים אחרים, אבל דווקא בתקופה של גיבוש אסטרטגיה ימית תיתכן מידה מסוימת של השפעה ומעורבות מצד שחקנים חיצוניים. הרובד הגבוה יותר המנחה את האסטרטגיה הימית נמצא ב"מסמך

ההגנה הלבן" של סין (Defense White Paper), שהופץ ב-2015.¹⁶⁶ במסמך זה כתוב: "יש לנטוש את המנטליות המסורתית כי היבשה חשובה מהים, ויש להקדיש חשיבות רבה לניהול הים והאוקיינוסים והגנה על הזכויות והאינטרסים הימיים".¹⁶⁷ מסמכי ההגנה הלבנה של סין אינם תמיד קלים להבנה, ולעיתים הם מציינים כוונה עתידית ולא תוכנית לביצוע. עם זאת, המסמך מ-2015 לא רק מאשר את מה שמנהיגי סין חשבו זמן מה, אלא גם מחזק אותם יותר לרעיון של סין כמעצמה ימית גדולה. המסמך משקף גם את כל שלושת היסודות שמגדירים אסטרטגיה: יכולות, פעולות וסיפורים, כלומר מה סין יכולה לעשות, מה היא עושה בפועל, ומה הרציונל שהיא מציעה ליכולותיה ולפעולותיה, ובכלל זה גם רכיב ימי המקשר את המסמך לאסטרטגיה הימית של סין. יכולות הן הדבר הקל ביותר למדידה, הן עבור הסינים והן משקיפים מבחוץ, אבל אלה לבדן אינן מהוות אסטרטגיה.

ראוי לציין שהסינים עשויים לחפש יכולות הקשורות במרכיב הדיפלומטי של האסטרטגיה לרבות שיפור ושיווק ההיבט התדמיתי שלה. לדוגמה, תוכנית בניין כוח נושאות המטוסים הסינית: לסין תוכנית להשלים את בנייתן של 4–5 נושאות מטוסים (שאחת מהן כבר פעילה). נושאות מטוסים כאלה יכולות להיות טרף קל לצוללות התקיפה האמריקניות, וההסבר היחיד לבנייתן הוא שתדמית ויוקרה של צי המפעיל נושאות מטוסים חשובות לבייג'ינג מעבר לתועלת המבצעית שלהן. הפעילות הימית של סין נתמכת על-ידי הסיפורים שלה – צבאיים ואזרחיים כאחד. ההיבט הצבאי הוא כמובן הדגש הרב על פעילות סעד הומניטרי וסיוע לאזורי אסון כולל פעולות נגד פירטיות. עם זאת, פיתוח תשתיות ממשיות ב"יזמת החגורה והדרך" מאפשר לכוח הימי הסיני להשתמש בהן במשימת הקרנת עוצמה.

הגידול בחשיבותם של האינטרסים הימיים הסיניים סייע לצי הסיני להמשיך ולהגדיל את תדירות מבצעיו, משךם וטווח פעולתם מנמלי סין, בהתאם למסמך האסטרטגי החדש של 2015 בשם: "ההגנה בים הפתוח". תחת ג'ינפינג קבעה סין לעצמה מטרה להפוך למעצמה צבאית גלובלית, והראתה את נכונותה לאתגר את שליטתה של ארצות-הברית בים הפתוח, בין היתר באמצעות בנייה מסיבית של אוניות, הפעלה של נושאת מטוסים וצי צוללות, פיתוח יכולות בתחום הטילים, ביצוע משימות הרחק מחופיה של סין והקמת בסיס צבאי ראשון מחוץ לגבולותיה, בג'יבוטי. חיל הים הסיני הפגין נחישות לאתגר את ארצות-הברית בים סין המזרחי ובים סין הדרומי. המסמך האסטרטגי (2015) משקף את השינוי הדרמטי באסטרטגיה הסינית שדגלה עד כה בשליטה על הים המקומי, ואת הגידול בהשפעה הכלכלית והדיפלומטית של סין ברחבי העולם. בכך שונתה העדיפות שנתנה סין בעבר לכוחות היבשה. סין נוטשת למעשה את המנטליות המסורתית שהיבשה חשובה מן הים, ומייחסת חשיבות גוברת לניהול הפעילות בים ובאוקיינוסים, ולהגנה יעילה של זכויותיה הימיות והאינטרסים שלה. להתאמת יכולות הצי למשימות אלה סין מפתחת כוח ימי מודרני ההולם את תפיסת הביטחון הלאומי שלה.

The State Council Information Office of the People's Republic of China, *China's Military Strategy*, May 27, 2015 ¹⁶⁶

.ibid ¹⁶⁷

אנליסטים סינים החלו לאחרונה להתבטא שהאוקיינוס ההודי הוא חלק מהאסטרטגיה הימית הלאומית הגדולה של סין.¹⁶⁸ במידה מסוימת התבטאויות כאלה משקפות את השקפתה של הממשלה הסינית, או את סוג הרעיונות בסוגיות ימיות הנידונות בחוגים של בכירים סינים. באוקיינוס ההודי פעולותיה והאסטרטגיות של סין שונות באופן מהותי מאלה שבים סין המזרחי או בים סין הדרומי. זהו האזור שבו היכולות הימיות המצומצמות של סין באות לידי ביטוי, ולכן היא מעדיפה להדגיש בו אירועי ביטחון לא־מסורתיים, כגון לוחמה בפירטיות. פעולות מהסוג הזה מאפשרות לצי הסיני לשהות לתקופות ממושכות באוקיינוס ההודי, לבקר בנמלי שכנותיה של הודו (כמו סרילנקה) ולערוך תרגילים צבאיים עם הצי הפקיסטני. קשה להסביר את הנוכחות של צוללות סיניות באוקיינוס ההודי, אם כי סין אינה מתביישת להשתמש ביוקרה כשיקול חשוב, אך גם העלתה טעמים בלתי סבירים כמו אנטי־פירטיות, לוחמה בטרור, הומניטריות ואסונות.¹⁶⁹ מסמך ההגנה של סין מ־2015 קובע את תחילתה של אסטרטגיה ימית עבור סין, אבל תהליך של הגדרת אסטרטגיה – איזון יכולות, פעולות, סיפּרים במזרח ובדרום סין הימיים כמו גם באוקיינוס ההודי – הוא מתמשך. בעוד סין עוקבת כנראה אחרי השיטות הנבדקות של כוחות עולים אחרים וים גדולים של העבר, ובמיוחד של ארצות־הברית, אין ספק שהיא מעוניינת להבדיל עצמה מכוחות אחרים באסטרטגיה הימית שלה, כפי שהיא מתכננת בכל התחומים האחרים.

הודו, יריבתה האסטרטגית של סין, עדכנה אף היא את האסטרטגיה הימית שלה בסוף 2015 לאחר שעלה לשלטון ראש ממשלתה החדש נרנדרה מודי (Narendra Modi). ראש הממשלה ההודי ניצל את ביקורו באי סיישל ובמאוריציוס במרס 2015 כדי להדגיש שחוף הים באוקיינוס ההודי נמצא בראש סדר העדיפויות של הודו. בדבריו במאוריציוס הניח תוכנית של חמישה עקרונות המגלמים את מדיניותה של הודו והאינטרסים שלה באוקיינוס ההודי:¹⁷⁰

1. הודו תעשה כל מה שיידרש כדי לשמור על שטח תת־היבשת שלה ואת שטחי האיים שבריבונותה כדי להגן על האינטרסים הימיים שלה. מאז הפיגוע במומביי בסוף נובמבר 2008, מודעת הודו היטב לאפשרות של מתקפות הטרור המגיעות דרך הים. כמו כן גוברת המודעות למשמעות האסטרטגית הגוברת של אזור האוקיינוס ההודי בפוליטיקה העולמית. לפיכך תפעל לשיט בטוח ויציבות פוליטית באזור האוקיינוס ההודי, שהם ערובה לשגשוג הכלכלי.

¹⁶⁸ Jaco Jabin Jaco, "Does China have a maritime grand strategy" in *China Analysis, Grand designs: Does China have a grand strategy?* The European Council on Foreign Relations (ECFR), 2017, pp. 7–8.

¹⁶⁹ Abhijit Singh, "China's military base in Djibouti: Strategic implications for India", *War on the Rocks*, August 21, 2017.

¹⁷⁰ C. Raja Mohan, "Modi and the Indian ocean: Restoring India's sphere of influence", *Asia Maritime Transparency Initiative*, Center for Strategic & International Studies, June 18, 2015.

2. הודו תתמקד בהעמקת שיתוף הפעולה הביטחוני עם השותפים האזוריים, ובמיוחד עם איי סיישל ומאוריציוס כדי לחזק את יכולות ההגנה של שתי מדינות אלה, ולקבוע דריסת רגל אסטרטגית במקומות קריטיים בדרום מערב האוקיינוס ההודי.

3. הודו תיצור מסגרת רב־צדדית לשיתוף פעולה ביטחוני באוקיינוס ההודי נגד הטרור והפירטיות, וכן להתמודדות עם אסונות טבע. מודי הביע תקווה שמאוריציוס, סיישל ומדינות אחרות יצטרפו ליוזמה הביטחונית המשולשת שיש כבר להודו עם המלדיוויים וסרי־לנקה. הרצון ההודי להשיג גישה למתקנים אסטרטגיים בסיישל ובמאוריציוס מוגדר על־ידי אנליסטים כסטייה מובהקת מהתנגדותה המסורתית לבסיסים צבאיים זרים, והם מצביעים על אפשרויות עתידיות לדריסת רגל אסטרטגית מורחבת של הודו.

4. המדיניות הימית של מודי היא פיתוח כלכלי בר־קיימה (Blue Economy).

5. נסיגה מהגישה האמביוולנטית של הודו בנוגע לשיתוף פעולה עם מעצמות אחרות באוקיינוס ההודי. אומנם חובתן של מדינות האוקיינוס ההודי להיות האחראיות העיקריות לשלום, ליציבות ושגשוג באזור, אך יש חשיבות לשיתוף פעולה עם ארצות־הברית באזור באמצעות דיאלוג, תרגילים, שותפויות כלכליות ומאמצי בניית יכולותיה. עיקרון זה הובע בעת ביקורו של נשיא ארצות־הברית ברק אובמה בהודו בהודעה משותפת שלו ושל מודי על חידוש הסכם מסגרת ההגנה שלהם, וחתימה על מסגרת רחבה להרחבת שיתוף הפעולה באוקיינוס ההודי ובאסיה הפסיפית.

עיקרי המדיניות הזאת מובעים במסמך האסטרטגיה הימית רבתי ההודית שפורסם ב־2015 (Ensuring Secure Seas: Indian Maritime Security Strategy), ואשר מבשר את החשיבה האסטרטגית הימית המתפתחת בהודו ואת יציבת כוחה (Force Posture). יחד הם מהווים חישובים חשובים בגלגל האסטרטגיה רבתי של הודו. נוסף על כך, המסמך צופה שהודו תאמץ אסטרטגיה של כוח משימה ימי המבוסס על נושאות מטוסים עם ההרתעה הגרעינית בים. הרחבה של הסדר כזה תהיה כרוכה בחזון של חיל הים לפתח עצמו ככוח משלוח שבסופו של דבר יעזור להודו להגיע למעמדה הרצוי כמעצמה מרכזית באזור ההודי-פסיפיק (שקט), ולהציג את הקשר בין הודו והאוקיינוס השקט. בכך גם להרחיב את אזורי העניין של הצי ההודי (הראשיים והמשניים), מה שמשקף את רצונה של הודו להיות שחקן בעל מגוון תפקידים גדול יותר באזור. לדוגמה, הים האדום, שהיה אזור בעל חשיבות משנית, נהיה באסטרטגיה של הצי ההודי לשנת 2007 לבעל חשיבות ראשית. גם מפרץ עומאן, דרום מערב האוקיינוס ההודי ומזרח אפריקה הפכו לאזורים ראשיים בראיית הצי ההודי.

בארצות־הברית מתקיים תהליך סדור של גיבוש ויצירת מדיניות ואסטרטגיה לאומית על רבדיה השונים (Tiers) החל בקביעת האינטרסים הלאומיים, המשך דרך קביעת המדיניות הימית (Making Maritime Policy), קביעת עדיפויות והקצאת משאבים, עבור

דרך קביעת האסטרטגיה והמדיניות הצבאית וכלה באסטרטגיה ימית בתהליך המתרחש על-ידי ממשל חדש הנכנס לתפקיד בארצות-הברית.¹⁷¹

לאחר שלבי ההתארגנות של ממשל טראמפ פרסם הבית הלבן בדצמבר 2017 בחתימת הנשיא את מסמך "אסטרטגיית הביטחון הלאומית של ארצות-הברית".¹⁷² בפועל נראה שלמרות האמור במסמך המשיך נשיא ארצות-הברית למעשה, ואפילו במהירות יתר ליישם את מדיניות קודמו בתפקיד בנוגע לצמצום מעורבותה של ארצות-הברית באזורים מסוימים בעולם אם הנוכחות הזאת איננה משרתת את האינטרסים שלה. הדבר התבטא בהחלטת טראמפ להוציא את הכוחות האמריקניים מהמזרח התיכון, והכרזה בסוף דצמבר 2018 על פינוי מהיר של הכוחות משטחיה המזרחיים של סוריה בנימוק שהושג ניצחון על כוחות המדינה האסלאמית (ISIS). בהמשך להודעת הנשיא ולאחר התנגדותו למהלך הזה, הודיע מזכיר ההגנה ג'ים מאטיס (Jim Mattis) על התפטרותו, שנכנסה לתוקף בתחילת פברואר 2019.

בהמשך למסמך 2017 פרסם משרד ההגנה בינואר 2018 מסמך חדש של "אסטרטגיית ההגנה הלאומית" בחתימת מאטיס, ובו המוטיב המוביל הוא "השחזת חוד היתרון התחרותי של צבא ארצות-הברית" (Sharpening the American Military Competitive) (Edge).¹⁷³ אסטרטגיית ההגנה הלאומית מכירה בכך שהסביבה הביטחונית הגלובלית נהייתה מורכבת יותר, כפי שמתבטא באתגרים לסדר הבין-לאומי ובהופעתה מחדש של תחרות אסטרטגית ארוכת טווח בין מדינות. שינוי זה מחייב, לדעת הפנטגון, הערכה ברורה של האיומים בפניהם עומדת ארצות-הברית, הכרה בכך שאופי הלחימה משתנה ובצורך להתאים את התנהלות הפנטגון עצמו. לפי המסמך, האתגר המרכזי להמשך השגשוג והביטחון של ארצות-הברית הוא התחדשות התחרות האסטרטגית ארוכת הטווח מצד כוחות רוויזיוניסטיים (Revisionist Powers), כמו גם רצון של סין ורוסיה לעצב עולם העולה בקנה אחד עם המודל האוטוריטרי שלהן (Authoritarian Model) המאפשר להן להטיל וטו על ההחלטות הכלכליות, הדיפלומטיות והביטחוניות של מדינות אחרות.

מסמך "אסטרטגיית ההגנה הלאומית" מציין את הדברים האלה:

1. שינוי בסביבה האסטרטגית בדמות היחלשות עמידותו של הסדר הבין-לאומי (Resilient, but Weakening International Order) שהתפתח מאז תום מלחמת העולם השנייה. סין ורוסיה מערערות את הסדר הבין-לאומי מתוך המערכת עצמה, מנצלות את עקרונות הסדר הזה למטרותיהן, אך אינן מהססות לתקוף את עקרונותיו של סדר זה וכלליו.

¹⁷¹ Till, 2018, p. 401

¹⁷² The White House, *National Security Strategy of the United States of America*, (December 2017).

¹⁷³ Department of Defense, *Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America*, Sharpening the American Military's Competitive Edge

2. יש למשטרים סוררים כמו קוריאה הצפונית ואיראן חלק בערעור היציבות באזורים שונים בעולם באמצעות ניסיונותיהם לפתח נשק גרעיני ואמצעי השיגור שלו (טילים בליסטיים), ומתן חסות לארגוני טרור.
3. הכוחות הרוויזיוניסטיים ומשטרים סוררים מתחרים על־פני כל ממדי הכוח בשעה שהם משקיעים מאמצים מוגברים בד בבד עם הימנעות מכניסה לעימות מזוין. הם עושים זאת באמצעות הרחבת מרכיבים של כפייה לחזיתות חדשות, הפרה של עקרונות ריבונות, ניצול עמימות וטשטוש מכוון בין המטרות האזרחיות והצבאיות.
4. בשנים הקרובות מתפתחים אתגרים ליתרון הצבאי של ארצות־הברית המייצגים שינוי נוסף בסביבת הביטחון העולמית. לאחר שנים של עליונות בכל מרחבי הפעולה הרי שכיום כל מרחב פעולה נמצא בתחרות: המרחב האווירי, הקרקעי, הימי, החלל והמרחב הקיברנטי.
5. יש שינויים המתחוללים בסביבה הביטחונית ומושפעים בין היתר מהתקדמותה המהירה של הטכנולוגיה ומאופייה המשתנה של המלחמה. בין הטכנולוגיות החדשות מפורטים מחשוב מתקדם, ניתוח של "מסדי נתונים גדולים" (Big Data Analysis), בינה מלאכותית, אוטונומיה, רובוטיקה, אנרגייה מכוונת (Directed Energy), אמצעים על־קוליים (Hypersonic) וביד־טכנולוגיה. שליטה בטכנולוגיות אלה חשובה כדי להילחם ולהשיג ניצחון במלחמות העת החדשה.
6. טכנולוגיה מסחרית חדשה תשנה את החברה, ובסופו של דבר את אופי המלחמה. התפתחויות טכנולוגיות רבות יגיעו מהמגזר המסחרי, דבר שמגלם סכנות, מכיוון שתתאפשר גישה קלה ליריבים ולשחקנים לא־מדינתיים, מה שישפיע על השחיקה ביתרון הקונונציונלי שהיה לארצות־הברית בעבר. לפי הבחנה זאת, יש צורך לשמור על היתרון הטכנולוגי של ארצות־הברית מה שמצריך שינויים בתרבות התעשייה, מקורות ההשקעה ובהגנה על בסיס החדשנות הלאומית (National Innovation System).
7. נחוץ לבחון את פיתוח הטכנולוגיות על־ידי משרד ההגנה לפי מדד הרלוונטיות שלהן לשדה הקרב, ושיפור הביצועים של המערכות ייבחן בקיצור משך הזמן והרלוונטיות שלהן. מדד ההצלחה אינו תלוי בשאלה מי המדינה שמפתחת ראשונה טכנולוגיה מתקדמת לשדה הקרב, אלא מי המדינה שמשלבת אותה טוב יותר ומהר יותר בשדה הקרב. לפי האסטרטגיה הזאת קבע לעצמו משרד ההגנה יעד בפיתוח מערכות של ביצועים יוצאי דופן על חשבון הכנסת הטכנולוגיה לשימוש בזמן, ולכך נדרש שינוי בתרבות העסקית של משרד ההגנה.
8. נחוץ לחזק את ההבנה ששטחה של ארצות־הברית איננו עוד אזור חסינות המוגן על־ידי מרחבי הים, אלא יעד מועדף לתקיפה, אם באמצעות גורמי טרור המבקשים לתקוף את אזרחיה, פעילות זדונית נגד יעדים פרטיים (כולל אנשים בודדים), מסחריים או תשתית ממשלתית, ואם על־ידי חתרנות פוליטית וחברתית. איומים

חדשים מתעוררים בד בבד עם הגברת הקישוריות הדיגיטלית של כל תחומי החיים: עסקים, ממשל וצבא, ויוצרים פגיעות מובהקות.

9. נחוץ לחזק בריתות וליצור חדשות על בסיס של כבוד הדדי, אחריות, סדרי עדיפויות, אֶחָרְיִיתִיּוּת (Accountability), הרחבת מנגנוני ההיוועצות האזוריים, תכנון משותף והעמקת יכולת שיתוף הפעולה המבצעי (Interoperability). בתחום חיזוק בריתות קיימות ויצירת בריתות חדשות מצוינת בין היתר החשיבות בהרחבת הבריתות באזור הימי המשותף של האוקיינוסים ההודי והשקט (Expand Indo-Pacific Alliances and Partnerships), חיזוק נאט"ו ויצירת קואליציות ארוכות טווח (Enduring Coalitions) במזרח התיכון.

10. הביטחון וההגנה במרחב הפיזי (Defense and Security), כולל בחלל ובמרחב הקיברנטי, ימשיכו להיות חיוניים הן במרחב הווירטואלי והן במרחב הפיזי. הדרישה להגנת אזרחי המדינות השונות תעלה בחשיבותה עקב הגידול באוכלוסיית העולם, שינוי אקלים, חוסר במשאבים וחוסר יציבות בזירה הבין־לאומית.

יש לציין שהחלטותיו של הנשיא טראמפ להסיג את כוחותיו מהמזרח התיכון, ויחסיו המתוחים עם מנהיגי האיחוד האירופי פועלים בניגוד ליעד שמתווה הפנטגון בנושא. כדי להגיב לאתגר הרוסי במערב אירופה וסקנדינביה, הרחיבו האמריקנים את גבולות פעילותו של הצי השני לאזור שמצפון לסקנדינביה וחוג הקוטב הארקטי, והודיעו שההרחבה הזאת משקפת את אסטרטגיית ההגנה הלאומית החדשה שהוביל מאטיס, המסמלת את החזרה ל"תחרות כוח גדולה של מעצמה" (Great Power Competition). לדברי מפקד חיל הים האמריקני, אדמירל ג'יימס ריצ'רדסון (James Richardson), הקמת הצי השני "תגביר את הגמישות האסטרטגית של ארצות־הברית להגיב מחוץ הים המזרחי לים ברנטס באמצעות סיורים ופעילות מבצעית במקום ובזמן הנדרש"¹⁷⁴.

לקראת השלמת כתיבת הספר בשלהי שנת 2020, פרסמו הצי האמריקני, חיל הנחתים ומשמר החופים אסטרטגיה ימית תלת־שירותית (Tri-Service Maritime Strategy). שכותרתו; "יתרון בים" (Advantage at Sea). האסטרטגיה מייצגת שינוי משמעותי בחשיבה הביטחונית המודרנית בארצות־הברית הנובעת מהכרה בהשפעה הגוברת שהתחרות האסטרטגית, במיוחד עם סין, תפעל בשנים הקרובות. האסטרטגיה מזהה שלושה שלבים: תחרות יום־יומית (Day to Day Competition), סכסוך (Conflict) ומשבר (Crisis), וקוראת לשילוב ושיתוף פעולה רחב יותר של השירותים הימיים של ארצות הברית בכל אחד מהשלבים.

האיחוד האירופי היה עסוק ב־2018 בשלושה אתגרים עיקריים: במזרח – גיבוש תגובה לאפשרות של פלישה רוסית למדינות הבלטיות; בדרום – התמודדות עם זרם הפליטים המגיע לחופי מדינות האיחוד שלחוף הים התיכון; במזרח הים התיכון – במשבר הבלתי פתור בקפריסין.

¹⁷⁴ Sam LaGrone, "Navy Reestablishes U.S. 2nd Fleet to Face Russian Threat; Plan Calls for 250 Person Command in Norfolk", USNI News, May 4, 2018

שלושה נושאים מרכזיים נידונים בפרק הדן בחשיבות האסטרטגיה הימית במאה ה־21:

1. בניגוד למהן וקורבט שנזקקו לבעלי ברית בדרג המדיני כדי לקדם את תפיסתם (טדי רוזוולט והלורד הראשון של האדמירליות פישר בהתאמה), קיימת בתחילת המאה ה־21 מודעות רחבה יותר בקרב המנהיגים (רוסיה, סין, הודו ועוד) לחשיבותו של המרחב הימי, ולפיכך גם לצורך בגיבוש אסטרטגיה ימית מתאימה. במשך שנה אחת (2015) התפרסמו אסטרטגיות ימיות מעודכנות של ארצות־הברית, רוסיה, סין והודו ששיקפו את מידת החשיבות המיוחסת לנושא.
2. ברוב המקרים נקבעו בשלב הראשון האינטרסים של המדינה, מדיניות שעוצבה על־ידי הדרגים הבכירים ביותר, והיישום שלה לאסטרטגיה ימית היה תהליכי.
3. כאשר עמדה האסטרטגיה בפני הקצאת המשאבים הנדרשים כדי לאפשר את מימושה, נתגלו קשיים לא מבוטלים.¹⁷⁵

עסקנו בחשיבה האסטרטגית בתחילת המאה ה־21 במדינות שונות בעולם מתוך התמקדות במעצמות ימיות, ויישום חשיבה זאת במדיניות באמצעות הגדרת האינטרסים והערכים הלאומיים, ובהמשך לאסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית. בכמה מדינות כמו רוסיה, היה קשה לזהות אסטרטגיה ימית כתובה (כנראה משום שהאמצעים למימושה היו לוטים בערפל), אך מצאנו למדיניות הימית ביטוי בדוקטרינה מוצהרת.

David B. Larter, "US Navy to add 46 ships in five years, but 355 ships won't come for a ¹⁷⁵ long time", **DefenseNews, Federal Budget**, February 12, 2018

סוף דבר

במאה ה־21 חשיבותו של המרחב הימי ממשיכה לגדול, והמגמה הזאת, כנראה, תימשך כל עוד יימשך תהליך הגלובליזציה, יתרחב הסחר הימי, יגדל השימוש במשאבים המופקים מהים, ויימשך הגידול באוכלוסייה השוכנת לחופי המדינות השונות. זאת ועוד, החיבוריות הנדרשת בין המדינות השונות בעידן של מהפכת המידע תחייב להמשיך ולהגדיל את נפח התקשורת העוברת בכבלי התקשורת התת־מימיים. כפי שמסתמן, קצב ייצור המזון המופק ביבשה לא יצליח בעשורים הבאים להדביק את קצב הגידול של אוכלוסיית העולם, דבר שיחייב פיתוח של החקלאות הימית כמקור מזון נוסף לאוכלוסיית כדור הארץ. גם המערכת האקולוגית תמשיך להישען על המרחב הימי, המהווה את המקור העיקרי ליצירת החמצן באוויר, שהרי מחצית מהחמצן באטמוספירה מקורה בתהליכים המתרחשים במרחב הימי.¹

נוסף להכרה בעליית חשיבותו של המרחב הימי בכלל, והצורך להבין ולהפנים את השינויים במערכת האקולוגית של המרחב הזה, חשובות לא פחות הבנתם והפנמתם של השינויים הגאופוליטיים, הגאואסטרטגיים והגאוכיכליים המתרחשים באזור ישראל בשני העשורים הראשונים במאה ה־21. עיקרם של שינויים אלה הם: המזרח הים התיכון, המפרץ הפרסי ודרום הים האדום נמצאים במצב של חוסר יציבות. ארצות־הברית – המעצמה הגדולה ביותר, צמצמה את נוכחותה והשפעתה הימית במזרח הים התיכון למען תגבור כוחותיה בדרום מזרח אסיה, ובוחנת את הצורך במעורבותה לפי שיקולי עלות ותועלת. בעקבות "הסכמי אברהם" שבין ישראל למדינות המפרץ, הועברה ישראל מתחום האחריות של הפיקוד האירופי האמריקני (European Command – EUCOM) לתחום האחריות של פיקוד המרכז האמריקני (Central Command – CENTCOM). ישראל חייבת לדעת לנצל את היתרונות של הקשר עם פיקוד המרכז האמריקני, ובמיוחד את היתרון שהדבר יכול להקנות לחיל הים הישראלי בכל הקשור לשיתוף פעולה עם הצי החמישי לגבי אזורים במפרץ עדן והמפרץ הפרסי בהם מתנהל שיט של אוניות ישראליות ויכולותיו של חיל הים הישראלי לפעול בהם היא מוגבלת.²

¹ האחראים העיקריים לייצורו של החמצן בים הם הפיטופלנקטון (Phytoplankton) שהם למעשה מעין צמחים קטנים החיים במי הים. קיימים אלפי מינים וגודלם נע בין חצי מיקרון לאלף מיקרון. לבד מנושא ייצור החמצן חשיבותו של הפיטופלנקטון במארג המזון הוא גדול. הם היצרנים הראשונים ותחתית שרשרת המזון. בתהליך הפוטוסינתזה הם מייצרים חמצן לנשימה וקולטים פחמן.

² Shaul Chorev, Douglas J. Feith, Gary Roughead, Set Cropsey R, Jack Dorsett, "Why does US Central Command now include Israel? – opinion", *The Jerusalem Post*, January 28, 2021

לעומת ארצות־הברית, הפדרציה הרוסית מנצלת את חוסר היציבות הזה, מגבירה את נוכחותה והשפעתה באזור מזרח הים התיכון והמזרח התיכון כולו, והופכת להיות הגורם הדומיננטי באזור. סין מפעילה במיזם "יוזמת החגורה והדרך" אסטרטגיה גאו־כלכלית, ומשתמשת ב"כוח רך" כדי למצב את עצמה כמעצמה משפיעה באזור הכולל נקודות משנק חשובות הן לסחר הימי שלה עם אירופה, והן לייבוא מוצרי אנרגיה. מתחזקים מעמדה והשפעתה של איראן באזור, והיא נכונה לקיים מדיניות של הליכה על הסף (Brinkmanship) במערכה שהיא מקיימת מול ארצות־הברית בנוגע לתוכניתה הגרעינית. הכללתה של ישראל בפיקוד המרכז האמריקני מאפשרת שיתוף פעולה טוב יותר נגד איראן, וגם לחיל הים הישראלי יתאפשר חיזוק הקשרים עם הצי החמישי הנמצא בפיקוד המרכז האמריקני.

לאחרונה החל להתגבש ציר הכולל את רוסיה, טורקיה ואיראן, ובמובן מסוים גם סין. סביב קפריסין מתפתח אזור מתיחות ועימות עם טורקיה, והיעדרה של ארצות־הברית מהאזור, והחולשה שמפגינים האיחוד האירופי ונאט"ו, מאפשרים לטורקיה להעמיק את המחלוקת בנוגע למים הכלכליים, ניצול מקורות האנרגיה והשפעה אזורית טורקית המרחיקה עד לחופי לוב.³ בולטים מדיניותה המתריסה של טורקיה כלפי נאט"ו, וניסיונה לקבוע עובדות חדשות בתיחום גבולותיה הימיים, במיוחד בנוגע להסכם עם לוב שתוקע טריז בינה ובין מצרים, ישראל, יוון וקפריסין.⁴ ואחרון, אך לא פחות חשוב, הוא הגנת הסביבה הימית, נושא שתפס מקום מרכזי בשיח הציבורי הישראלי, לרבות ההתנגדות להקמת אסדת ההפקה של "לווייתן" במקומה הנוכחי, והתגובה הציבורית לאסון האקולוגי שהתרחש בפברואר 2021, שבו זוהמו חופי ישראל בכמות עצומה של זפת שמקורו כנראה בדלק ששוחרר לים מכלי שיט ששייט מערבית לחופי ישראל.⁵ עם זאת, אתגרים חדשים עולים בביטחון הימי, משותפים לכלל המדינות השוכנות לחופי הים התיכון וכוללים בין היתר נושאים כמו: הגנת הסביבה, השמירה על המערכת האקולוגית (Ecosystem), אימוץ מדיניות "כלכלה כחולה" למיצוי מושכל, בר־קיימה ומוסדר של המשאבים הכלכליים בים ומניעת זיהום הים והאוויר. כל אלה צפויים לקבוע את החשיבה האסטרטגית שאמורה להציע פתרון לאתגרי הביטחון הימי שיעסיקו את המדינות השוכנות לחופי הים בעתיד הנראה לעין. אתגרים אלה (הזדמנויות ואיומים), מחייבים ראייה מקיפה שתשלב את כל ארבעת התחומים של הביטחון הימי – העוצמה הימית, הסביבה הימית, הפיתוח הכלכלי והביטחון האנושי כדי לספק לאזרחי ישראל ביטחון ימי.

³ Yiannis Baboulias, "Greece Accidentally Steered into a Foreign-Policy Crisis", **Foreign Policy**, February 3, 2020

⁴ להרחבה מומלץ לעיין בפרסום של הוועדה המשותפת למכון הדסון ולמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה: Chorev Shaul, Feith Douglas, Cropsey Seth, Roughead Gary, Dorsett Mike, **The Eastern Mediterranean in the new era of major-power competition: Prospects for U.S.- Israeli cooperation**, University of Haifa – Hudson Institute Consortium on the Eastern Mediterranean, September 2019, pp. 11–32

⁵ Adam Rasgon, "Israel's beaches are littered with tar after mysterious oil spill", **The New York Times**, February 23, 2021

אבי האסטרטגיה הימית המודרנית, אלפרד מהן, עמד על חשיבותם של מרכיבים גאוגרפיים כגון מבנה החוף של המדינה, זמינות הנמלים, חשיבותם של הנהרות לשיט, פוריות הקרקע, קרבה לנתיבי השיט, נוחות הגישה לים הפתוח וכן הלאה בעוצמה הימית של מדינה.⁶ שיקולים של גאוגרפיה מעין אלה עדיין מעצבים את עמדתה של המדינה בנוגע לים, ומעצבים את סדר היום האסטרטגי שלה.⁷

מהבחינה הזאת מצבה הגאוגרפי של ישראל במזרח התיכון הוא כפי שפרייליך מכנה זאת "גאוגרפיה כחלום בלהות אסטרטגי".⁸ דימויה של ישראל ל"אי יבשתי" בנוגע לקשרי הסחר שלה עם העולם נמצא בשיח הפוליטי של מנהיגיה במינון כזה או אחר, למן הקמתה (דברי בן-גוריון בטכס סיום קורס חובלים ב-1950: "ציודנו, מזוננו, מסחרנו נישא על גלי הים"; דברי נתניהו במשבר הקורונה "רוב האספקה לישראל מגיעה דרך הים – מוצרים, חומרי גלם, כולל מזון").⁹ לפיכך, משימה לאבטחת שיט חיוני לישראל הייתה אמורה להיות מאז ומתמיד אינטרס מרכזי של ישראל. היא אף נהייתה מורכבת יותר בסחר של ישראל עם מדינות אסיה, שהיה תלוי במעבר בנקודות משנק כמו מִצְרֵי טיראן, תעלת סואץ ומִצְרַבַּב אל-מנדב. בשנות ה-50 וה-60 התבטא הדבר בזכות השיט במִצְרֵי טיראן ובתעלת סואץ, והחל בתחילת שנות ה-70 של המאה ה-20 גם במִצְרַבַּב אל-מנדב. אחת העילות לפרוץ שתי המלחמות שניהלה ישראל בשני העשורים הראשונים לקיומה ("סיני" ו"ששת הימים") הייתה מניעת חופש השיט במִצְרֵי טיראן ואיסור השיט הישראלי בתעלת סואץ.¹⁰ תקופת ה"סכסוכים בעצימות נמוכה" (LIC – Low Intensity Conflicts),¹¹ או תקופת המערכה שבין המלחמות (מב"ם) שבה נמצאת ישראל כיום, הייתה יכולה לשמש הזדמנות מצוינת לגיבוש אסטרטגיה ימית לישראל, אם לא במובנה הרחב אז לפחות במובנה הצר.¹² גיבושה היה מאפשר לזהות מחדש את האינטרסים של ישראל במרחב הימי לאחר כמה

⁶ Till, 2018.

⁷ .ibid

⁸ Freilich, 2018, p. 17.

⁹ בנימין נתניהו, **דף הפייסבוק של ראש הממשלה**, 11 במרס 2020.

¹⁰ הרחבה בנושא ראו במונוגרפיה שכתב שפנייה, 2017.

¹¹ סכסוך בעוצמה/עצימות (LIC – Low Intensity Conflicts) נמוכה מתייחס לרמה של פעולות איבה, או שימוש בכוח צבאי ברמה נמוכה ממלחמה קונוונציונלית, או מלחמה כללית מלאה. במושג נכללים מבצעי שמירת שלום, לוחמה בטרור, סיוע למדינות זרות להגנה פנימית, מילוי חובות אמנה בין לאומיות, סיוע לרשויות אכיפת החוק הזרות ומבצעי קומנדו. המונח נכנס לשימוש בצבא האמריקני לאחר מלחמת וייטנאם.

¹² המונח מב"ם (מערכה בין מלחמות) הוא מונח ישראלי שמשמעותו "המערכה שמנהלת מדינת ישראל במאה ה-21 באמצעות צה"ל וקהילת המודיעין נגד התעצמות מדינות אויב, ובהן איראן וסוריה וארגוני טרור דוגמת חזבאללה וחמאס, כדי לסכל פעילות התקפית שלהם". היא כוללת מכלול פעולות חשאיות בחתימה נמוכה, ובהן סיכולים ממוקדים, תקיפות חיל האוויר הישראלי, לוחמת סייבר ופעולות של יחידות מיוחדות ולוחמי "המוסד". שמה של מדיניות זו נגזר מכך שהיא מתנהלת בין המבצעים הצבאיים הגלויים והמלחמות שמנהלת ישראל נגד אויביה. במערכה זו מקפידה ישראל על יכולת הכחשה.

שינויים מובהקים: מלחמת יום הכיפורים; הנסיגה מחצי האי סיני; אובדן מקורות אנרגייה משדות הנפט במפרץ סואץ מצד אחד ומאיראן עם עלייתו של משטר חומייני לשלטון, מהצד האחר; חתימת הסכם השלום עם מצרים שלווה בעזיבת בסיסי חיל הים בשארם א-שייח' ומפרץ סואץ; מלחמת האזרחים בלבנון והניסיון לשתף פעולה עם הנוצרים בלבנון שלמרכיב הימי היה חלק חשוב בהיווצרותו; התגברות הטרור הימי בתחילה מחופי לבנון ובהמשך מהפזורה הפלסטינית במדינות צפון אפריקה. ניתוח ההשפעות החיצוניות הללו לצד השפעות פנימיות (מודל גיבוש אסטרטגיה ימית), היה מאפשר לקבוע יעדים לגיבוש אסטרטגיה ימית לישראל במתכונת המצומצמת או המורחבת. למרבה הצער, ההזדמנות לא נוצלה, אם בגלל חוסר נכונות במערכת הביטחון לקיים תהליך כזה, או בגלל רצונו של חיל הים לבנות תוכנית רב-שנתית לבניין הכוח, לאשרה ולזכות בתקציב למימושה, שבחר לא להתמקד בתהליך גיבוש האסטרטגיה, ופנה ישירות לתוכנית בניין הכוח.

אלוף זאב אלמוג, שהוביל את תוכנית בניין הכוח של חיל הים בצורה יסודית ונחרצת החל ב-1979 ועד סיום תפקידו כמח"ב ב-1985, מציין במאמרו על אודות הכוח הימי של ישראל שפותח ונבנה לאחר מלחמת יום הכיפורים (1973) את השפעת "המעגל השלישי" על תוכנית בניין הכוח של חיל הים שהוביל:¹³

הזירה הימית שלאחר מלחמת יום הכיפורים השתנתה באופן ניכר, והאיומים מצד הים התעצמו משמעותית. הסד"כ הימי של האויב גדל בשיעור מסיבי, וחל בו שיפור ניכר ברמת הטכנולוגיה וההיערכות בחופיו. כתוצאה מהתבוסה שנחלו הציים המצרי והסורי במלחמה, החלו הם וציים ערביים אחרים להצטייד ברכש מואץ של אמצעים ימיים חדישים שהתפתחו בזירה העולמית ונעשו זמינים לערבים.¹⁴

אלמוג מסביר את היתרונות שמעניק העומק האסטרטגי הימי לישראל: "העומק האסטרטגי הימי של ישראל יאפשר הנחתת אש וכוחות בעורף שטחי האויב הקרוב, והרתעת האויב הרחוק; שְׁהִייה מחוץ לשטחים הפגיעים והמאוימים מצד הטק"ק (טיל קרקע-קרקע), ויכולת להתייצב ולשוטט הרחק מחופינו".¹⁵ גם הראייה האסטרטגית כיצד לטפל בטרור הימי מנותחת באופן מעמיק (ולמעשה, הצליח חיל הים להוציא תפיסה זאת מהכוח אל הפועל היטב). עם זאת, רוב המסמך מתמקד בסופו של דבר בתהליך בניין הכוח ולא בגיבוש האסטרטגיה הימית במובנה הרחב. חסר בו ניתוח בנוגע לזירות הפעולה של חיל הים (הים התיכון והים האדום) בשאלות: מה האתגרים העומדים בפני חיל הים עם התפתחות האיום ממעגל שני ושלישי? מה יכולה להיות תרומתו הייחודית של החיל? מה הלקחים מחופש השיט בים האדום במלחמת יום הכיפורים? אילו אינטרסים יש לישראל באזור הזה? מה עתידו של צי הסוחר הישראלי? אילו מרכיבים באסטרטגיה רבתי של ישראל חיל הים יכול לחזק? לדעת מחבר הספר הזה, גם אילו נערך ניתוח מהסוג הזה, סביר שהדרג המדיני לא

¹³ המושג "מעגל שלישי" במאמר זה איננו מתייחס לטווח של מעגל זה מישראל, אלא לתקופה בחיי חיל הים מאז הקמתו.

¹⁴ אלמוג, 2018, עמ' 12.

¹⁵ שם, עמ' 22.

היה מתעניין בו כיוון שהיה עסוק באותה עת בתוצאותיה של מלחמת לבנון, בשיקום כלכלת ישראל ובמיזם הלאומי של מטוס "הלביא" שהעסיק את הצמרת הביטחונית בישראל עד ביטולו ב־1987 על־ידי ממשלת ישראל.

לקראת מועד השלמת כתיבת הספר התרחשו שני אירועים חשובים שתהיה להם בוודאי השפעה בעתיד על המרחב הימי הכללי ועל של ישראל בפרט: הראשון, הרחבתה של זירת ההתמודדות החשאית בין ישראל לאיראן שהתנהלה עד כה במרחב היבשתי והאווירי גם למרחב הימי. השני, השפעת מגפת הקורונה (COVID-19) על תהליך הגלובליזציה.

במשך השנים האחרונות התנהלה מלחמה חשאית ברחבי המזרח התיכון שנועדה לבלום את השפעתה הצבאית של איראן באזור, ולבלום את מאמציה לעקוף את הסנקציות האמריקניות על תעשיית הנפט שלה. מ־2019 שולב חיל הים הישראלי בהתמודדות בזאת באמצעות פגיעה בספינות המספקות דלק איראני לסוריה. בפברואר ומרס 2021 הגיבו האיראנים בתקיפת אוניות סוחר בבעלות או בחכירה ישראלית ששיטו במפרץ הפרסי (Helios Ray) ובים הערבי (Lori).¹⁶ אין ספק שאופרטיביות אלו פעולות ישראליות נועזות ומוצלחות המיוחסות לשייטת 13, הזכות לשבחים רבים של הדרג הצבאי הבכיר.¹⁷ עם זאת, הן דוגמה מובהקת לקבלת החלטות במערכת הביטחון הישראלית שהתנהלה מבחינה אופרטיבית בלבד בלי לבחון את המשמעות האסטרטגיות הרחבות שיש לפעילות כזאת. יצוין שהתגובה המיוחסת לאיראן נערכה באזורים רחוקים מישראל שבהם מוגבלת יכולת המענה של חיל הים הישראלי, ולעומת זאת היא חושפת את השיט הישראלי בים האדום, במפרץ עדן ובמפרץ הפרסי לסיכונים שישראל מתקשה להתמודד עימם.¹⁸

בנוגע למגפת הקורונה, נראה שהשפעתה תחול על קצב תהליך הגלובליזציה (אם כי לא על המגמה הכללית), ובמועד כתיבת הספר הזה עדיין מוקדם להעריך את עוצמתה. יש לזכור שאומנם הסחר העולמי גדל בעשורים האחרונים בהתמדה, אך בשונה מהסמכות של המוסדות הגלובליים השולטים בו. אנו חיים למעשה בעולם חצי־גלובלי שבו השווקים גלובליים, אך מוסדות האסדרה (רגולציה) עדיין לאומיים ברובם. נוכל לשער שלמגפה תהיה השפעה ניכרת על הפעילות במרחב הימי בכללותו שתחייב את התאמת האסטרטגיה הימית הביטחונית של מדינות רבות למציאות החדשה המתפתחת.

¹⁶ Gordon Lubold, Benoit Faucon and Felicia Schwartz, "Israeli strikes target Iranian oil bound for Syria campaign against ships, using mines, shows an expansion of hostilities in the mideast", *The Wall Street Journal*, March 11, 2021

¹⁷ עמוס הראל, "הרבה יותר מ־12: ישראל תקפה עשרות מכליות, האיראנים הפסידו מיליארדים", *הארץ*, 19 למרס 2021.

¹⁸ Gordon Lubold, Benoit Faucon and Felicia Schwartz, "Israel's shadow war with Iran moves out to sea", *The New York Times*, March 26, 2021.

ישראל טרם פיתחה וגיבשה מדיניות לאומית למרחב הימי, ולא אסטרטגיה רבתי.¹⁹ ההסתכלות הייתה בעיקרה חופית, וכך גם הסמכויות החוקיות וכלי התכנון.²⁰ ישראל הוכיחה בעבר שבמרחבים אחרים כמו המרחב הקיברנטי והחלל, המודעות הביאה לגיבוש תוכנית, תקציבים והתעניינות ציבורית שמיצבו את ישראל בתחומים אלה בקדמת הבמה הבין־לאומית.

רוחב היריעה שהספר הזה מתיימר להציג הוא בבחינת יתרון וחסרון כאחד: היתרון הוא ביכולת לאגד בכפיפה אחת את החלק המושגי והחלק ההיסטורי של האסטרטגיה הימית ממלחמת העולם הראשונה ועד העשור השני של המאה ה־21, ובשער השלישי לעסוק גם בישראל. דָּא עָקָא, זוהי גם נקודת התורפה של הספר בגלל חוסר היכולת להעמיק בכל אחד מהנושאים שכלולים בו. לפיכך מומלץ לאלה המעוניינים להרחיב את ידיעותיהם באחד מהנושאים שנסקרו בספר בתמציתיות לעיין במקורות המצוינים (בהערות השוליים, במראי המקום ובהפניות בפרקים השונים). חשוב להדגיש שהספר איננו מתיימר לשמש מחקר היסטורי, דבר החשוב בפני עצמו, ובמיוחד בנוגע להיבטים הישראליים שבו. מן הראוי שיגדל היקף המחקרים מהסוג הזה הנערכים במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, הן על־ידי חוקרים כמו גם הסטודנטים הלומדים בתוכנית של "ביטחון לאומי ואסטרטגיה ימית". מפתיע הוא שעד היום לא נערך מחקר היסטורי מקיף על חלקו של חיל הים במלחמת יום הכיפורים, למשל. מחקרים מהסוג הזה מן הראוי שיערכו בשיטות אקדמיות מקובלות, ויוכלו עם השלמתם לשמש גם כמקרי בוחן (Case Studies) שמהם גם אפשר ללמוד ולהפיק לקחים, כפי שהדבר נעשה במרכזי מחקר אחרים בעולם המערבי בתחום הזה, וחלקם צוינו גם בספר.

כחוט השני מובא בספר הצורך החיוני לקיים הבחנה מושגית בין "אסטרטגיה ביטחונית ימית" ובין "אסטרטגיה ימית" במשמעותה המצומצמת (Naval Strategy), או במשמעותה הרחבה (Maritime Strategy), וזאת למרות שהמונחים קשורים זה לזה. נוסף על כך, חשוב שהמונח "ביטחון ימי" (Maritime Security) שבמשמעותו המודרנית מכיל עוד מרכיבים למה שמכונה "הגנה ימית צבאית" (Maritime Defense) כולל בין היתר ביטחון אישי (Human Security), פיתוח כלכלי והסביבה הימית – יובן ויופנם.

במבוא לספר הודגשו שתי המטרות העיקריות שהובילו לכתיבתו: האחת, לאפשר לכל המתעניין באסטרטגיה ודוקטרינה ימית במובנם הרחב, אם במסגרת לימודים אקדמיים, או כחלק מהרצון להרחבת אופקים בתחום הזה, להביאם בצורה מרוכזת בספר אחד בשפה העברית, כולל עיון בפעם הראשונה גם במקרה הישראלי. המטרה השנייה, לחזור ולהסב את תשומת הלב הציבורית בישראל שאי אפשר להתעלם מהשינויים המפליגים שמתרחשים בעשורים האחרונים במרחב הימי של ישראל, ואשר לטיפול בהם (או הזנחת

¹⁹ גור לביא, 2017.

²⁰ הצעת חוק "אזורים ימיים" נמצאת על שולחן הכנסת מאז יולי 2014. היא נועדה לעגן את הזכויות והסמכויות של ישראל במימי החופים, במים הפנימיים, באזור הסמוך ובאזור הכלכלי הבלעדי. נכון לכתיבת המאמר עברה ההצעה קריאה ראשונה וממתניה לאישור בקריאה שנייה ושלישית בכנסת.

הטיפול) יכולות להיות השלכות מכרעות על ביטחונה של ישראל וחוסנה. זאת ועוד, הדרך הנכונה להתמודד עם הנושא מחייבת גיבושן של מדיניות ואסטרטגיה למרחב הימי, שיאפשרו לישראל שימוש מיטבי במרחב הימי מצד אחד, והגנה על מרקם החיים העדין שבו מהצד האחר, כפי שנעשה בעשורים האחרונים בהצלחה במדינות ימיות רבות במערב אירופה ובארצות הברית, או כפי שנאמר במקורותינו: "אם יאמר לך אדם: יש חוכמה בגויים – תאמין [...]".²¹

חוקרים מתחום מדעי המדינה הבוחנים את יכולתן של ממשלות בישראל לבצע תהליכים מהסוג הזה אינם אופטימיים, ומזהים דפוס התנהגות של הדרג המדיני בישראל המתאפיין בהימנעות מגיבוש אסטרטגיה ביטחונית לאומית ואישורה בממשלה (בניגוד למעשהו של בן־גוריון ב־1953). הסיבה מוסברת כך:

תהליך מסוג זה מתנגש בצרכים הפוליטיים של הדרג המדיני, וכי במערכת פוליטית קואליציונית, ראשי ממשלה כמו גם שרי חוץ וביטחון, אינם מעוניינים להיות מחויבים על־ידי תהליכים שבהם יהיו חייבים להציג בפני ממשלתם ניתוח שיטתי של יעדי ישראל והאמצעים הנדרשים להשגתם [...] בהירות אסטרטגית מטבעה מעודדת מחלוקות ויוצרת סיכונים פוליטיים, לעומת זאת דו־משמעיות יכולה להיות חיובית, ולאפשר לראשי ממשלות לשמור על יציבות קואליציונית.²²

בנוגע לסיכויים שהמטכ"ל של צה"ל, שהוא גוף בעל השפעה מכרעת על גיבוש אסטרטגיית ביטחון לאומית, יגבש אסטרטגיה כזו, סבור דימיטרי אדמסקי: "המטכ"ל נוטה בדרך כלל לצמצם בעיות אסטרטגיות מורכבות לרמה של קושיות טכניות שיש לפותרן מהר בשל לחצי הזמן".²³ למרות שתי הבחנות אלה אני סבור שאפשר גם להחדיר לתודעת הדרג המדיני את ההכרה בחשיבותו של המרחב הימי לביטחונה של ישראל. חלק מההכרה הזאת מוצאים כבר בדברים שנשא ראש הממשלה לשעבר בנימין נתניהו בטכס הגעת הצוללת אח"י "רהב" לישראל:

אזרחי ישראל צריכים לדעת שישראל היא מדינה חזקה מאוד, ושאנו עושים ונעשה הכל כדי להגן עליכם, בכל מקום ובכל זירה: בעולם הקינטי ובעולם הקיברנטי, עם מערך הסייבר שאנו בונים באוויר ומעל האוויר בחלל, בקרקע ומתחת לקרקע מול איום המנהרות, ובים ומתחת לים, עם צי הצוללות.²⁴

דברים אלה משקפים הכרה בחשיבות ממד אחד (מתוך ממדים רבים שתוארו בספר הזה) של המרחב הימי – הממד המעניק לישראל את העומק האסטרטגי שלה.

הלוחמה המתמשכת נגד הטרור, ובכלל זה הטרור הימי וארגונים בתחום החרם נגד ישראל (כפי שבאו לידי ביטוי באירוע המאוי מרמרה'), מחייבים את קובעי המדיניות

²¹ מדרש איכה רבה פרשה ב' סימן יג.

²² Freilich, 2018, p. 7.

²³ אדמסקי, 2012, עמ' 192.

²⁴ יונתן הללי ונועם אמיר, "נתניהו בטקס אח"י רהב: 'הצי שלנו משמש להרתעת האויבים ששואפים להשמידנו'", מעריב, 12 בינואר 2016.

והמפקדים הבכירים להבין ולהפנים, שסוג חדש של מלחמה הוא מאבק מתמשך ללא נקודת סיום קבועה. כך המטרה הפוליטית שעל-פיה מוגדר הניצחון אינה עוד מציאות אחרת, עתידית להשגה, אלא יש לשמור על מציאות נוכחית ורציפה.²⁵ הניצחון בהתמודדות במרחב הימי עם הלחימה מהסוג הזה מחייב מחקר יסודי ומתמשך על הפעילויות והיזמות של שחקנים בין-לאומיים כדי להתמודד עם מרכיבי הביטחון הימי בני זמננו. ניתוח אירוע ה'מאוי מרמרה' הדגיש את חשיבות תפקידה של התקשורת בעיצוב תפיסת הניצחון. בכל גיבוש של אסטרטגיה ימית בת זמננו (ויישומה בדוקטרינה מתאימה), חשוב שתהיה התייחסות למרכיב החשוב הזה.

הגישה השלטת בקרב בכירים במסד הביטחוני הישראלי, אשר הפכה זה מכבר למרכיב בתרבות האסטרטגית הישראלית, שלפיה לכל בעיה בתחום האסטרטגיה קיים פתרון טכנולוגי, היא גישה מסוכנת משום היותה חד-ממדית, דוחה חלופות מתחום הדוקטרינה ועלולה לגרום להפתעות.²⁶ הדבר מחייב הבנה והפנמה שטיב הלוחמה הימית משתנה, ויריבי ישראל מפתחים שיטות לוחמה ימיות חדשות מתחום הלוחמה הא-סימטרית וההיברידי ומשתמשים בה. הפתרון בים (כמו גם ביבשה) מחייב יצירתיות ושימוש במגוון רחב של גישות שנסקרו בספר הזה, לרבות שימוש ב"עוצמה חכמה" המשלבת בין "עוצמה רכה" ל"עוצמה קשה". כמו כן נדרש למצוא איזון מתאים בהבאת פתרון בין ההסתמכות על המרכיב הטכנולוגי ובין המרכיב התפיסתי, מה שדורש השקעה טובה בהכשרת העוסקים במערכת הביטחון הישראלית בכלל, ובחיל הים בפרט.

בנוגע לחוסר המודעות בישראל למרחב הימי וחשיבותו, או בלשון המחמירים "עיוורון למרחב הימי", ישראל יכולה ללמוד משינוי מודעות שחל במדינות כמו סין ופורטוגל, שאומנם הייתה להן בעבר מורשת ימית אך היא הסתיימה. במקרה הסיני, באה אל קיצה המורשת הזאת במאה ה-15 וסין הפכה למדינה "יבשתית". למרות זאת באמצעות כלכלה מתעצמת ומנהיגות יוזמת הצליחה סין לאחר שהנהגתה זיהתה נכונה את האינטרסים שלה במרחב הימי, לקבוע מדיניות ולהכתיב אותה "מלמעלה-למטה". המדיניות הפכה ל"רנסנס ימי" באמצעות "יוזמת החגורה והדרך", בניית צי מלחמתי שיערוב לקיום היוזמה, חברות ספנות ענקיות והתעשיות הימיות. האסטרטגיה שגובשה מקושרת ובעלת ערך להגנת האינטרסים האסטרטגיים והכלכליים של המדינה בים סין הדרומי, ובעת ובעונה אחת לשאיפותיה האסטרטגיות שמגולמות ב"יוזמת החגורה והדרך".

פיתוח "המודעות למרחב הימי" הישראלי צריכה לפיכך להיעשות בשני היבטים עיקריים: האחד – תפיסתי, והשני – מעשי. בהיבט התפיסתי, פיתוח המושג, בין היתר על-ידי בחינה השוואתית של יישום המושג מודעות המרחב הימי בין מדינות, תוך זיהוי שונות ודמיון ביניהם וניתוח הגורמים לכך. ונוסף על כך, להמשיך ולבחון היבטים אזוריים בפיתוח

²⁵ Ami Ayalon, Ayal Hayut-man, "Redefining victory in democracy's war on terror", *lawfare*, February 18, 2020.

²⁶ כזאת הייתה ההפתעה בהיפגעותה של אח"י 'חנית' במלחמת לבנון השנייה: הספינה הייתה אומנם מצוידת בחליפת לחימה אולטימטיבית להתגוננות נגד טילים, אך נפגעה מטיל חוף ים של החזבאללה.

התפיסה. בהיבט המעשי, נכון לבחון את מידת הישימות של הרעיון ככלי קבלת החלטות, לדוגמה ב"רשות הים", אם זו תקום. כמו כן, בשל מאפייני המרחב הימי, נחוץ שיתוף פעולה אזורי שעשוי להוות דווקא נושא מתאים לקידום צעדים בוני אימון (Confidence Building Measures) בין מדינות האגן המזרחי של הים התיכון. בכל מקרה, הקושי במעבר ממצב "עיוורון למרחב הימי" ל"מודעות למרחב הימי" איננו ייחודי רק לישראל, ולכן רצוי גם לבחון כיצד התמודדו מדינות אחרות עם בעיה זו.

ראוי שהמדינה תתחיל בהקדם בתהליך סדור של גיבוש "מדיניות ואסטרטגיה ימית" לישראל המבוסס על זיהוי האינטרסים של המדינה לטווח ארוך ותקבע את היעדים הלאומיים שלה. אף שחיוני שמדיניות זאת תהיה ארוכת טווח, ראוי שתיערך בזהירות רבה, ובמיוחד בנוגע ליכולת לזהות מגמות ארוכות טווח. הספר הזה הצביע על לא מעט מקרים שבהם ניסו לזהות מגמות ארוכות טווח כדי להסתמך עליהן בבניית האסטרטגיה הימית, אך "שר ההיסטוריה" בחר מדי פעם לתעתע בנו, ו"לטרף את הקלפים" כפי שקרה לא אחת במאה ה-21 באירועים שאיש לא חזה. משברים עולמיים, כמו המשבר הכלכלי של 2008, או מגפת הקורונה של 2020, שאיש מהגורמים שעסקו בנושא לא הביא בחשבון, ובמועד כתיבת הספר – איש לא יְשׁוּכְנֵנוּ. אין משמעות הדבר שהדרך המועדפת היא התנהלות מגיבה לאירועים (מדיניות הננקטת בישראל ועל סיבותיה עמדנו בספר). כל אסטרטגיה ימית המפותחת מחייבת שיהיו בידי העושים במלאכה מנגנוני ניטור ובקרה (כפי שקיימים בבריטניה למשל), כדי שייסיעו להם לזהות מוקדם ככל האפשר תפניות אסטרטגיות שלא נחזו (הזדמנויות כמו גם איומים), ואליהן יותאמו המדיניות והאסטרטגיה הימית.

מן הראוי להתייחס לשינויים שהתחוללו באחרונה במרחב הימי של ישראל, ולבחון את השפעתם על המדיניות והאסטרטגיה הימית של ישראל לכשתפותח. משטר האזור הכלכלי הבלעדי של 1982, המעניק למדינות השוכנות לחוף ימים זכויות ריבוניות על המשאבים הטבעיים ועל השליטה בפעילויות הקשורות למשאבים באזור מחד גיסא, ושימור זכויות המעבר החופשי מאידך גיסא, הפך בשלושת העשורים האחרונים במהירות למשטר מהפכני. המטוטלת בין הגישות של "הים פתוח" ל"ים הסגור" נעה בצורה מובהקת לכיוונו של "הים הסגור", כאמור. צפוי שמדינות ירחיבו את זכויות השימוש שלהן במים אלה וישתמשו בטענות מטענות שונות להרחבת הזכויות שיש להן במים הריבוניים, ולצמצום חופש השיט בהם. הראיה היא אירוע שהתרחש בנובמבר 2019 כשטורקיה חתמה על מזכר הבנות עם ממשלת ההסכמה הלאומית הלובית לעניין האזור הכלכלי הבלעדי ימי בין הממשלות. התייחסו עלול לשנות את כללי המשחק בזירה הימית במזרח הים התיכון, והוא בעל משמעות גאואסטרטגית בכלל, ולישראל שנתבי השיט שלה חוצים אזור זה, בפרט. גם הרשות הפלסטינית מתוך הבנת חשיבותה הפוליטית של ריבונות על שטח במרחב הימי, הפתיעה את ישראל (ומצרים), ופרסמה בספטמבר 2019, בעת כינוס העצרת הכללית של האו"ם, את האזורים הימיים שלה שכללו הגדרה של המים הטריטוריאליים, המים הסמוכים והאזור הכלכלי הבלעדי עד לטווח של 200 מילים ימיים. גם הסכסוך המתמשך בין ישראל ללבנון על תיחום הגבול הימי ביניהן, וההעברה של האי טיראן מריבונות מצרית לסעודית בלי לבחון את משמעויותיה לישראל מבחינה ביטחונית, ממחישים שאמרתו של

בן־גוריון "שם אין שלנו ולא שלנו", כבר איננה עומדת במבחן המציאות. כל מה שנותר לישראל לעשות הוא לזרז את אישורו של חוק האזורים הימיים של ישראל, להגיע לגישור עם לבנון באמצעות האמריקנים על הסדרת תיחום הגבול הימי, ולהקים מוקד ידע הבקיא בהתפתחויות החלות במשפט הימי, כדי שלפני שתתקבל החלטה מדינית לתמוך בבקשתה של מצרים להעברת האי טיראן לבעלות סעודית – יובנו כלל המשמעויות מכך.

בנוגע לספנות הישראלית – מצבה של ישראל בעשור השני של המאה ה־21 הוא בכי רע. אומנם צי הסוחר הישראלי התפתח מאז קום המדינה בצורה מרשימה בהקשר של אוניות, אך ב־2004, במסגרת גל ההפרטות שהוחל על המשק הישראלי, החליטה המדינה למכור את אחזקותיה ב'צים' ל"חברה לישראל" מקבוצת האחים עופר, אם כי שמרה בידיה את "מניית הזהב". כידוע, ישראל משנה בהדרגה את פניה ממדינת רווחה שמעורבת במידה ניכרת בחיי הכלכלה והחברה למדינה נאו־ליברלית (גם אם לא במלואה), שמצמצמת את תפקידיה ואת סמכויותיה, ומעבירה אותם לשוק הפרטי ולמגזר השלישי. השאלה הנשאלת היא: האם נכון שבנושאי ליבה מסוימים תפריט את עצמה המדינה לדעת? במועד כתיבת הספר הזה, מתוך סך כול הפקידות של אוניות את נמלי ישראל (6,400), רק 4% הן של אוניות ישראליות, ובצי הסוחר הישראלי מפליגות רק 34 אוניות (שיא שלילי), שמהן רק שש אוניות מפליגות בהנפת דגל ישראל. שיעור יורדי הים שהגיע לשיא בשנות ה־70, והם מנו יותר מ־2,000 יורדי ים ישראלים (קצינים ודרוגים), הצטמצם לשיא שלילי של 110 ימאים בלבד, שאינם מסוגלים אפילו לאייש מחצית מהתקנים של אוניות בשליטה ישראלית.²⁷ מצער הדבר, שגם במקרה הזה (כמו בחוק האזורים הימיים שצוין לעיל), חוק "מס תפוסה", שהונהג זה מכבר על־ידי מדינות רבות בעולם, טרם אושר בישראל – דבר המחמיר את מצבה של הספנות הישראלית.²⁸ בעת כתיבת הספר נמצא המשק הישראלי בעיצומו של משבר הקורונה, המתבטא בין היתר במחוסרי עבודה רבים מאוד, אך מאפשר גם ביצוע שינויים מבניים גדולים בענף התעסוקה. ייתכן שעם תום המשבר והצורך למצוא תעסוקה למאות אלפי המובטלים תיווצר הזדמנות היסטורית לתקן שגיאה זאת.

על חיוניותם של נמלי ישראל אפשר לעמוד בהתייחסותו של ראש הממשלה בנימין נתניהו בנסותו להרגיע את הציבור מהסתערות על מדפי המרכולים בזמן משבר הקורונה.²⁹ ואכן, נמלי ישראל הצליחו (למעט אירועים בודדים) לשמור על אווירת "עסקים כרגיל" ולהמשיך לטעון ולפרוק אוניות המגיעות לישראל ויוצאות ממנה. אך אם יוחלף המתאר של מגפה באירוע ביטחוני כמו ירי רקטות וטילים על ישראל, סביר שאוניות סוחר שאינן מניפות

²⁷ זבה, 2019.

²⁸ שיטת "מס התפוסה" היא שיטה חלופית נוספת לחישוב ההכנסה החייבת במס של חברות הספנות. על־פי השיטה מחושבת ההכנסה החייבת בהתאם לתפוסת כלי השיט שהחברה מפעילה, הנקבעת בהתאם לאמנה בין־לאומית ב־1969. המעבר לחישוב המס לפי תפוסה צפוי לפי הערכות להביא להקטנת חבות המס של חברות הספנות. עם זאת, הדבר צפוי למנוע בריחה של חברות ספנות ישראליות לפעילות בחו"ל ולחזק את הספנות הישראלית.

²⁹ בנימין נתניהו, דף הפייסבוק של ראש הממשלה, 11 מרס 2020.

דגל ישראל, או אינן בבעלות ישראלית, יפסיקו לפקוד את הנמלים.³⁰ עמדתי היא שנמלים וצי סוחר המיועדים לתובלת אספקת חיונית לישראל בחירום, הם חלק מתשתית לאומית שמדינה כמו ישראל חייבת לשמור בידיה בצורה זאת או אחרת נוכח מצבה הייחודי. אך תיתכן גם קביעה אחרת, אולם היא חייבת להתקבל כחלק מגיבושה של אסטרטגיה ימית לישראל, ולאחר שהובנו כל המשמעויות.

בתקופתנו נדרש להבין את האופן שבו התפתחו דפוסים מבוססים על שיתוף פעולה בין לאומי, בריתות, פעולות רב-לאומיות וכדומה. אלו כוללים מגוון של שותפים מדינתיים לצד חברות פרטיות ושחקנים לא ממשלתיים אחרים, כמו חברות ספנות, תעשיות ביטחוניות, חברות אנרגייה גדולות, חברות דיג בים הפתוח, ארגוני סביבה, ארגונים לזכויות האדם וקבוצות אחרות.³¹ צי מלחמתי שהיה רגיל בעבר להתמודד עם צי מדינתי יריב עלול כמו חיל הים הישראלי למצוא עצמו מתמודד עם ארגונים ללא שיוך מדינתי כמו תנועת ה-BDS, תנועה שהחלה לפעול ב-2005 ביוזמתם של 171 ארגונים פלסטיניים, ומטרתה בעימות ימי (כמו כל עימות אחר) להעלות לתודעה התקשורתית את פעילותה. ברוב המקרים הצליח חיל הים הישראלי להתמודד בהצלחה עם משטים ימיים מהסוג הזה, אך נכשל באירוע ה'מאווי מרמרה'. כוח ימי המאומן למשימה שמרכיביה צבאיים יתקשה להתמודד עם משימה מהסוג הזה הנופלת בקטגוריות של משימות שיטור.

ואחרון, אך לא פחות חשוב, העלייה במודעות הציבורית ובמערבותו (המוצדקת) להגנת הסביבה של המרחב הימי: הדבר התבטא בשנים האחרונות בבולטות בנוגע למיקום אסדת ההפקה של שדה "לווייתן" שרווח בשיח הציבורי הישראלי. נכונות הגורמים המתנגדים לנקוט צעדים חריפים כגון התקנה עצמאית של מתקני ניטור, פעולות מחאה ציבוריות ועוד, נבעה מחוסר במדיניות ממשלתית בעניין, חוסר שקיפות והחלטות המתקבלות אִדְהוּק ללא איזון מתאים בין כלל הדרישות. בריבונותה של ישראל בים התיכון יש רצועת חוף שאורכה פחות מ-200 קילומטר, ורק חלק קטן ממנה עומד לרשות הציבור. הטכנולוגיה המודרנית מאפשרת להעתיק חלק גדול מהתשתיות התופסות שטח לאורך רצועת החוף, ולעיתים מסכנות את האוכלוסייה המתגוררות בסמיכות לה, ללב ים למקום שקרוי "איים מלאכותיים". הטכנולוגיה הזאת התפתחה עד מאוד בשנים האחרונות, ולפיכך נכון יהיה לנצל את ההזדמנויות שנוצרו לאחר מגפת הקורונה (גידול בשיעור המובטלים, עצירת הצמיחה הכלכלית והצורך להחזיר את המשק לצמיחה), לקדם את הנושא, לפנות שטחים גדולים יותר לאורך חוף הים לרווחת תושבי ישראל, ולדאוג לשימור הסביבה הימית.

בספר זה הצבענו על דוגמאות אחדות בעולם המערבי (ובכלל זה גם בישראל), שבהן מכוני מחקר ומוסדות המתמחים בתחום האסטרטגיה הימית, המאוישים בין היתר בחוקרים בעלי התמחויות אקדמיות המוכוונות מדיניות, מסוגלים לסייע לגופים הצבאיים במילוי המשימה בדומה למדינות שונות כמו ארצות-הברית, בריטניה, צרפת והודו המגבשות את האסטרטגיה הימית שלהן. למרות ש"אין הנחתום מעיד על עיסתו", מן הראוי שהממסד

³⁰ Chorev and Gerson, 2020.

³¹ .ibid

הממשלתי בישראל ינצל את ההזדמנות וייעזר באוניברסיטת חיפה במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, ובמרכזים דומים כדי לתמוך בתהליכי חשיבה לפני קבלת החלטות, כמו כן יסתייע בו כמוקד ידע חוץ ממשלתי לתהליכי חשיבה אסטרטגית בקשר למרחב הימי. המרכז איננו אמור לשמש תחליף לגורמים מקצועיים בממסד הממשלתי ולעבודת המטה הנערכת בהם, אך פרט לשימוש ביכולת המקצועית של האקדמיה, יהיו גם מי שמביעים דעה שונה, שקשה להשיגה במוסדות ממשלתיים בעלי היררכיה ברורה.

ולסיום, אשתמש בציטוט שהביא בפנינו מורנו להיסטוריה בבית הספר לקציני ים בעכו, ד"ר מאיר שש ז"ל, שנלקח מנאומו המפורסם של פריקלס, שהנהיג את אתונה במשך 40 שנה במאה החמישית, והיה ממניחי היסודות לתור הזהב של העיר: "אכן דבר כביר הוא השלטון בים". המשפט משקף את החשיבות שייחס פריקלס לעוצמה הימית כפי שתפס אותה, והיא באה לידי ביטוי בכמות הגדלה והולכת של כלי השיט שהפליגו בנתיבי הסחר של המרחב הימי, והיו מקור העושר והשגשוג הכלכלי.